

KONGL.
VITTERHETS
HISTORIE
OCH
ANTIQUITETS
ACADEMIENS
HANDLINGAR.

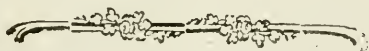
3
TREDJÉ DELEN.

STOCKHOM,
TRYCKT HOS ANDERS ZETTERBERG,
MDCCXCIII.

F. Skell.

INNEHÅLL.

<i>Afhandling om Grekernes seder och lefnads-sätt af Hr. JOH. FLODERUS, förra stycket</i>	I
<i>Anmärkingar om klåden och Tlletyg, som måst nyttjades i Sverige i K. GUSTAF I:s tid, af Hr. JOHAN MURBERG</i>	75
<i>Utdrag af Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Dagbok den 2 April 1788, rörande då utdelte priser</i>	125
<i>Afhandling om Svenska Krigsmagteus och Krigskonstens tillstånd ifrån K. GUSTAF I:s död till K. GUSTAF ADOLPHS anträde till Regeringen, af Hr. CARL ADLERSPARRE</i>	131
<i>Försök till Inscriptioner och Minnespenningar, upgifna af Hr. PETER LUTH</i>	421
<i>Undersökning om Orsakerna till Smakens olikhet, upkomst och fall hos särskilda folkslag, af Hr. JACOB FREDR. NEICHTER</i>	427
<i>Förslag till inscriptioner och minnes-penningar, hvilka af Kongl. Vitterhets m. m. Akademien blifvit upgifna</i>	495
<i>Förslag till inscriptioner och minnes-penningar, hvilka af Kongl. Vitterhets Akademien blifvit gillade och jämkade 1788</i>	498

Underrättelse för Bokbindaren.

Tabellerna infättes vid sid. 420.

Afhandling

Om

Grekernas Seder och Lefnadsfätt.

Af

JOH. FLODERUS.

Förra Stycket.

Om

*Grekernas Seder och lefnadsfätt uti det
heroiska tidehvarfvet.*

CAP. I.

Om Grekernas Seder i allmänhet den tiden.

Grekeland har det gemensamt med flere länder, att beskaffenheten af dess äldsta tider är okänd. Då man vill undersöka, hvilka varit detta lands förste inbyggare, hvarifrån de härstammat och hurudan deras sammanlefnad varit, förlorar man sig i mörker. Troligt är dock, att de, som här först fatt sig ned, äfven medfört de konster, hvarigenom de nödvändigaste behof, på ett människligheten ej aldeles ovärdigt sätt, kunnat upfyllas. Denna sannolika gissning, jämförd med det, som om dessa mörka tider af de äldre sribenter berättas, leder oss lätteligen

III. DEL.

A

på

på den tanke, att dessa konster, genom någon våldsamhet och besynnerlig vålfning blifvet förlorade, och att någorlunda höfsade seder förbytt uti ett groft barbarie, hvilket mörker sedan icke kunnat skingras, förr än nytt folk ifrån andre orter, af konster och vetenskaper mer uplyste, dit ankommit, blandat sig med landets hemfödingar, och efter hand vant dem att antaga deras seder och lefnadsart. Historierne berätta, att åtskillige vattuslöden härjat Grekland. Det är otvifvelaktigt, att en stor del af landets inbyggare blifvet rof för denna förödande plåga, och att de då redan kände redskap, till nödiga konstners utöfvande, blifvet begrafne under vatnet, och att sjelfve konsternerne kommit i förgätenhet. Någre hafva på berg och högder råddat sig undan faran, och der, så godt de kunnat, köpt sina få öfverblefne boskapsdjordar. De låra icke heller på lång tid vågat sig ned på låglänta orter, der de icke sett annat, än förödelse. Imedlertid hafva de tillförne förmodeligen upodlade fålt förvandlats till träsk och ödemarker: landet småningom blifvet bevåxt med skog, uppfyllt med rofdjur och fått ett mindre behageligt utseende. Sedan nu de kvarblefne inbyggare mer och mer förökad sig, hafva de spritt sig omkring, farit hit och dit, der de funnit beqvämligaste fö-

födan för sinahjordar: Själfve förvarat sig för luftens oförrätter uti iholiga trån, i stenklyfter och jordkuler, åtet rötter, ek- och bokallon. Och som de icke med lagar och förbund varit förenade till ett eller flere samhäl- len, så kunde emellan desse söndrade samt hit och dit vandrande flockar icke samsja och enig- het vara att förmoda, i synnerhet då de icke kände annan lag, än sina vilda begär.

Sådant var Grekelands tillstånd när ut- lånningar från Egypten och Phœnicien dit, tid efter annan anlände, hvilke bemödade sig, att gifva landet ett nytt skick, som dock på flere secler icke kunde komma till märkelig stadga.

Enligt de underrättelser, som utur gam- la historien kunna hämtas, har *Inachus* varit den förste, som, vid pås 1800 år för Christi födelse, med en hop Egyptier fatt sig ned i den delen af Peloponnesus, der sedan staden Argos bygdes. Nöden tvingade honom, att söka förening med landets inbyggare: han hade ock den lycka att se en del af desse, an- tingen godvilligt, eller med våld tvingade, låta införlifva sig till ett samfund med sina gäster. Men, som han var omgifven af flere omkringvandrande och ströfvande vilde flo- ckar, mot hvilkas anfall han ständigt måste va- ra under vapn, så kunde han till landets up-

odling och sedernas mildrande icke mycket utträtta. *Inachi* Son och efterträdare, *Phoroneus*, har i den delen varit något lyckeligare *a)*: ty många af de kringfärdade barbarer lämnade sig under hans styrande, sedan de sett sig derigenom kunna vinna beqvämligare lefnad. Han lät bygga byar och städer, gjorde lagar, förordnade domare, bygde altaren och inrättade högtidelig gudstjenst. De följande Konungar hafva väl, fast med mer och mindre drift och framgång, riktat sin omtänka till samma ändemål: men, som åtskillige vålfningar och fienteligheter emellan dem och de närgränsande stater, som emedlertid upväxte, lade många hinder i vägen, så är icke underligt, om det gått långsamt med landets uphjälpande.

Det som i Peloponnesus var af *Inachus* börjadt och af hans efterträdare fortsatt, föröktes äfven med större framgång i andre orter. 300 år vid pås vore förledne ifrån hans ankomst till Grekland, då *Cecrops* kom ifrån Egypten till Attica. Han fann vid sin ankomst landet utfatt för fjö- och stråt-röfvarer, samt dess inbyggare af samma, den tiden allmänna, farlot smittade. Hans första bemödande var därför, att draga dem ifrån ett människligheten så vanhedrande lefnadsfatt till

a) Paul. L. II. c. 15. 19.

till anständigare göromål. Ty han gjorde någon början med åkerbruk, men, som landets låge icke syntes dertill vara nog tjenligt, så låmnades denna handtering uti sin linda, och folket sysselsattes med trä-i synnerhet oljo-tråns plantering. Han mildrade någorlunda folkets seder genom lagar och hellsolama inrättningar: den areopagiska domstolen, så mycket berömd i historien, har att tillskrifva honom sin första grundläggning. Han stiftade ordentelig åkta förening och sammanlesnad emellan man och qvinna, såsom det såkrafte medel att göra samhålls bandet fast: han förordnade att de döde skulle på anständigt sätt begrafvas, och vid deras jordefärd åminnelse-tal hållas, men förbød att något skulle till den dödas antingen beröm eller lastande sägas, som af medlefvande kunde beskyllas för att vara ogrundadt. Till Grekelands upkomst och anseende bidrog åfven den inrättning, som *Amphiſtion* någon tid derefter gjorde. Folket var kringspridt och deldt i flere sårskilda stater, som på intet sätt voro med hvarandra förenade. Dessas olika och ofta stridande interessen kunde icke annat, än orsaka tvistigheter, hvilka ofta hade sådan utgång, att den svagare blef den mågtigares rof. Till att stadga dem emellan godt förtroende, och förena allas styrka emot fiender

der och ströfvande barbarer, inrättade *Amphi-
 ction* ett råd, till hvilket tvänne fullmåg-
 tige ifrån hvar och en af de kringliggande
 stater skulle, två stundom flere gånger om
 året, efter som angelägenheterne fordrade,
 komma tillsamman. Desse förpliktade sig med
 en dyr ed, att endast hafva det gemenlama
 bästa för sina öfverläggningars föremål, anse
 den för fiende, som störde någons ro af de
 förenade stater, och att vilja förfölja den med
 eld och svård. *Strabo b)* berättar, att *Acri-
 sius*, Konung i Argos, *Persei* morfader, in-
 rättat detta råd. Man kan förena hans tanke
 med andre Scribenters mening, om man så-
 ger, att denne regent förbåttrat och utvidgat
 den inrättning, som långt för hans tid var
 gjord af *Amphi-
 ction*, flyttat tribunalet till
 Delphis, eller ock anlagt ett nytt efter det för-
 ras mönster.

Cecrops hade redan, som sagt är, i sin
 tid försökt att upodla Attica till sådes-våxt;
 men landets oländighet och invånarens mot-
 vilja orsakade, att han icke kunde verkställa
 sitt förslag. Han åtnögde sig derföre med att
 underhålla handel med Egyptierne, som i
 hans och des efterträdarens tid förefedde
 Athenienserne med spannemål. Vid *Pan-
 dions* död, som var den andre Konungen ef-
 ter

a) L. IX.

ter den nylis nåmde *Amphiçtion*, var en stor hungersnöd i Grekeland: men lyckligt vis kom då en vid namn *Ereçtheus* ifrån Egypten med några fartyg lastade med spannemål, och undsatte de nödlidande. Athenienserne, för att betyga sin erkånsla för sin råddning, utvalde derföre honom till Konung i *Pandions* ställe. Han var den, som fullföljde *Cecropis* förslag: såg ut några fålt omkring Eleufis, tjänliga till åkerbruk: planterade der de Egyptier, som han hade i sitt sällskap, hvilke undergifte landets gamle inbyggare uti sådes handteringen. Man kan således ifrån denna tid räkna början af åkerskötslen hos Athenien-serne. Denne Konung förde ock med sig ifrån Egypten gudinnan *Isidis* dyrkan, som af Athenienserne blef antagen, och hon, sedan känd under namn af *Ceres*, dyrkad såsom sådes gudinna. De högtideligheter, som till hennes åra inrättades, kallades *Eleusinia Sacra*. Skall åkerbruk trifvas, måste åkerman-nen skyddas ifrån fiendteligt anfall: detta kan icke vinnas utan genom goda anstalter och lagar. *Ereçtheus* hade deras inrättande för sin omtankas förnämsta föremål: och att göra dem så mycket mer verkande på folkets sinnen, nyttjade han religionens band. *Ceres* blef ansedd, såsom lagarnas skydds gudinna, och dyrkad uti en högtidelighet, som kalla-

des *Thesmophoria*. Hår efter fick landet och dess invånare nytt utseende och lynne. Man frågade tillförne icke efter mer, än det som var nödvändigt till lifvets uppehålle: nu hade åkermannen sina egna fält att sköta: desse betalade rikeligen hans möda: håraf upmuntrades han mer och mer till nyttigt och anständigt arbete: han stråfvade nu efter att icke allenast förvärfva sig nödigt och tarfveligt uppehålle, utan ock blifva vålmående, för att kunna nyttja lifvets bekvämligheter. Och i samma mån som begår derefter tilltog aftynade smaken för den förra grofva lefnaden, och sederne mildrades.

Men kringströfvande barbarer gjorde ännu landet osäkert, och hindrade mycket verkan af de bästa anstalter. *Alcides*, som är bekant under namn af *Hercules*, gjorde sig, i detta afseende, på utmärkt sätt förtjänt af Grekeland. De måste af hans hjelte-verk, dem Poëterne öfverhölgt med så många dikter, hafva bestått deruti, att han utrotat rövare och våldsverkare. De som undsluppo denna hjeltens klubba, vågade icke uppenbarligen visa sig, så länge han med sitt manskap vandrade omkring i Grekeland. Men när *Hercules* för ett begånget mord flytt till Lydien, fingo desse vildjur åter lust; och begynte göra vågarna osäkra och farliga

ga

ga c). *Theseus* d) tråder då fram på samma fält, hvaråst hans slågtinge *Alcides* hade nedlagt så mycken åra och tillvunnit sig allmän högaktning. Han var 17 år, när han lämna- de Tretzene, der han hos sin morfader *Pitheus* var upfödd. *Herculis* bedrifter, som allmänt med beröm omtaltes, svåtvade städ- se för den unge Prinsens tankar: han tyckte sig skola vanhedra sin börd, om han icke sökte upnäå högden af hans åra: den Atheniensiska kronan, hvartill han hade arfsrätt efter sin Far *Ægeus*, lyste honom åfven i ågonen. Han ville icke förr visa sig för Athenienser- ne, ån han med stora gerningar hade gjort sig till henne vårdig. I sådan förefats för han omkring i Grekland hele 10 åren: förolåm- pade imedlertid ingen, men når han vardt anfallen af råfvare partier, då visade han sig hafva både mod och styrka. *Theseus* blef så- ledes för våldsverkare en skräck, men för fridsålskare en förundran, åfven som *Hercu- les* varit. När han nu hade fredat landet och kommit till besittning af sin Faders krona, vände han sin omtanka på nyttiga inråttnin- gar till sitt rikets heder och framtida bestånd. Attica var förut deladt uti 12 sårskilda byar, som hade hvar sin egen inråttning och en-

A 5

skilda

c) Paus. L. II. c. 27.

d) Plutarch. vit. Thesei.

skilda domare, hvaraf oredor och skiljaktigheter ofta upkommo. *Theseus* förmådde därför desse, att förena sig till ett samfund: och att lå mycket lättare öfvertala dem der till, förbehöll han sig, såsom Konung, allenast rättighet att hafva öfverbefålet i krig och att handhafva lagarne. Han aflatte således alla desse byars årskilde domare och öfverhets personer, och flyttade domsätet till Athen. För att göra staden folkrik, kallade han dit främlingar, under löften, at njuta samma rättigheter, som landets infödingar: delte Athenienferne i 3 classer, adel, åkermån och konstnärer. Adeln tillkommo ämbeten, antingen det kom an på gudstjänst och offer, eller lagskipning: men på det desse icke skulle blifva för mågtige och kufva de andre, lades motvigt uti de öfrige tvänne ståndens talrikhet och den nytta desse skaffade.

Hår börjar det heroiska tidehvarfvet och sträcker sig till något efter det Trojanska kriget, då Heracliderne intogo deras förfäders rike i Peloponnesus, hvaraf nya välfningar orsakades i Grekeland.

Utom de berättelser, som, ehuru under dikter till en stor del bortgömda, äro genom sågen ifrån det ena släktet till det andra forplantade, och af sednare tidens skriftställare förvarade, äro *Homeri* Skalde-stycken de enda

da källor, hvarutur man kan hämta någon underrättelse om det heroiska tidehvarvet. Ty som denne Poët uti allt annat följt naturens föreskrift, så bör man tro, att äfven de seder och tänkesätt, som varit allmänne hos Grekerne på de tider, om hvilka han talar, hafva varit de mönster, som han följt, då han afmålat sina hjeltar. Vi kunne derföre, då vi vilje utforska hurudan beskaffenheten af desse tider, i anseende till folkets lynne och lefnads sätt, i allmänhet, varit, med trygghet följa den anledning, som han gifver: och då torde deras fördomar försvinna, som tillägga detta tidehvarf en barbarisk grofhet och omänsklighet, på hvilket man icke andats annat än blod och mord. Vi torde finna, att hos Grekerne då varit mer mänsklighet, mera upriktighet, inbördes förtroende och vänskap, höflighet och belevnhet, än man träffar hos flere uplystare folkslag, och äfven hos Grekerne, sedan vitterhet och konster hos dem tagit sina hemvist.

Grekernas religion var den tiden enfaldigare och mindre upblandad med dåraktiga och löjeliga vidskepeller, än i sednare tider. Jag finner hos *Homerus* ingen anledning att tro, det de då dyrkat belåten, icke heller, att människor, som med store gerningar gjort sig märkvärdige, varit efter döden hedrade
med

med gudomelig dyrkan. *Hercules*, *Pollux*, *Castor* och flere, som efterverldens fäkunnighet uphögt till gudaheder, nämnas af honom blott såsom människor. Flere hjeltar kallas vål af honom gudars Söner: men dermed förstår han icke annat, än att de varit på besynnerligt sätt af gudarne ålskade, eller utmärkte af de egenskaper, som troddes höra till den gudens vård, hvars söner de kallades. Så nämnas *Esculapius* och *Orpheus* för Apollinis Söner, emedan de idkade de konster och vetenskaper, som honom tillhörde. Ofta hände ock, att när ett fruntimmer råkat i hemlig kärleks handel med någon ung herre eller Prins, utspridde föräldrarne, för att rådda hennes heder, det rykte, att en gud bevårdigat henne med sitt besök. Detta troddes af det enfaldiga folket, och torde hafva gifvet efterkommanderne anledning att uphöja sådana gudars afföda till gudomelig vårdighet, i synnerhet då deras förtjenster och egenskaper tykts styrka trovärdigheten af det forplantade ryktet. Sådane gudar kände icke de gamle Greker. De dyrkade några osynliga väsenden; och att dessa hade beständig verkan på människornas gerningar, var grundsatsen uti deras religion. Deras härflöt den tanken, att gudarne bevårdigade regenter och andre, som för dygdig lefnad voro

ut-

utmärkte, med uppenbarelsen: att phænomenen på himmelen och drömar voro gudarnas sändebud, hvarmed de tillkänna gifvo sin vilja och beslut. Uti *Homeri* skalde-dikt förekomma i myckenhet bevis på denna allmänt härskande öfvertygelse. Hans hjeltar göra nästan intet steg utan gudarnas råd och styrelse. Stupar någon för fiendens svärd, så är en gud närvarande, som styrer den segrande vapn: råddas någon undan faran, så är äfven gud tillstådes och rycker honom utur fiendens hand. Under sådana poetiska målningar föreställes de osynlige väsendens inflytande på människornas göromål. Hvadan ock hos denne Skald finnas så vackra och funderade utlåtelse om gudarnas vård och skickelse, att de skulle hedra ett af klarare ljus uplyst tidehvarf. *Homeri* hjeltar röja vid alla tillfällen, uti sina tal och utlåtelse, misströstan till egen styrka och försigtighet, men deremot öfvertygelse om gudarnas mågtiga bistånd, och att allt, som hände, både lyckligt och olyckligt, vore att tillskrifva deras verkningar.

En oinskränkt vördnad för gudarne, grundad på den öfvertygelse, att människorne stodo beständigt under deras hand och vård, verkade ock en besynnerlig högaktning och förtroende till dem, som troddes

ega

ega den förmån, at kunna tolka gudarnas vilja och beslut. Sådane voro Spåmän och teknetydare. Ibland dem, som i synnerhet gagnade det allmänna och borde väl emottagas, hvart och ifrån hvilken ort, som helst, de kommo, råkna *Eumæus Spåmän*, *Låkare* och *Sångare* eller *Spelemän*, som i deras allmänne och enskilde högtidligheter fungo gudars och hjeltars lof *e*). *Spåmän* kallades icke allenast sådane, för hvilka gudarne, genom en omedelbar ingifvelse troddes uptäcka det, som för allmänheten var förborgadt, utan ock de, som at visså tekn, dem de mente icke framte sig af en slump, utan efter försynens skickelse, förstodo att utleta gudarnas tanke. Men uti ett mer inskränkt begrep tager *Homerus f*) detta ordet på ett annat ställe. När påst var upkommen i Grekiska lågret, rådde *Achilles* dem, att efterfråga orsaken till en sådan plåga, och på hvad sätt gudarnes vrede borde stillas, antingen af någon *Spåman*, eller *drömare*, eller *offerpräst*. Med det första slaget (*μάντις*) förstår han sådane, för hvilka gudarne omedelbarligen uptäckte sina hemligheter. Uti desse okonstige tider hade desse icke lärt att bedraga folk med kroppens förstållning, med vrålande, mun-

nens

e) Od. 17: 38.

f) Il. 1: 62.

nens fraggande, ögonens ohyggeliga vridande och vålfvande, håftiga skakningar, med mera, af hvilka konstgrep sednare tiders spåmän vetat betjena sig, för att injaga skräck hos åskådarne, och att så mycket mer styrka dem uti den tron, att de då hade förtroligt omgånge med gudarne. På en tid, då öfvertygelsen om gudarnas uppenbarelse för vissa personer var allmän, behöfdes icke sådane utvärtes kännetekn der till. *Calchas*, som uti Trojanska kriget troddes vara på detta sätt af gudarne gynnad, förkunnade för Grekerne det han trodde sig veta af uppenbarelse, med lediga sinnen och med all den allvarsamhet, som anstod en gudarnas tolk. Det andra slaget (ὄνειρα πόλοι) voro sådane, som fingo uppenbareller i sömnen genom drömar; ty, som *Homerus* säger i det följande:

- - - ὄναρ ἐκ Διὸς ἐστὶ

drömar äro Jupiters sändebud. Änteligen nämnas här offerpråster (ἱεῖς), hvarmed man i allmänhet menar, att sådane förstås, som af offerdjurens eller deras inålfvors utseende kunde utröna, hvad gudarne hade i sinnet. Men, som *Homerus*, hvilken på flere ställen noga beskriver Grekernas offer och det, som dervid förelupit, icke en enda gång anförer något, hvaraf man kan sluta, att denna vidskepelse då varit antagen, så kan man hafva nå-

någon anledning att tvifla, om han här ment dem, som Latinerne kalla *Aruspices* eller *extispices*. Åtminstone kan man med trygghet säga, att, om det slag af spådom då varit bekant, har det icke varit så konstigt och vidskapeligt, som det blef i sednare tider. Men att Grekerne i det heroiska tidehvarfvet äfven haft afseende på offren, då de velat utröna gudarnas tankar, skönjes deraf, att *Homerus* f) nämner, jämte ἱεῖς, θυοκῶοι, det är sådane, som antingen af rökelse eller dryckoffer förstodo att utforska förborgada ting.

På et besynnerligt sätt troddes gudarne meddela underrättelse om hvad människorne åstundade veta, genom oraclerne. Herr *Rochefort* g) är af den tanke, att, om man än skulle medgifva, att oraclerne varit inrättade på den tid, hvarom vi tale, så måste de dock varit litet aktade och litet besökte, emedan *Homerus* icke berättar, att Grekerne någonfin till dem affärdat såndebud. De förnämste Grekiske förstar, säger han, förenade sig att med samlad magt angripa ett mäktigt rike i Asien; hade oraclerne då haft något förtroende, skulle de visserligen, innan ett så vidlyftigt förslag gått i verkställighet, blifvet

g) Il. 24: 221. Od. 21: 145.

b) Les mœurs des Siecles Heroiques. Mem. de l'acad. des inscr. T. 36.

vet rådfrågade. Efter ett nio-årigt fälttog yppade sig påst uti Grekernas läger. Generalerne voro villrådige hvad de skulle göra, om de borde öfvergifva kriget eller icke. Hvarföre söktes då icke oraclerne, hvilket man finner vid sådane tillfällen i sednare tider alltid hafva ikedt? Men det gjorde Grekerne icke: utan deras Spåman *Calchas* var deras oracle: han visade hvad gudarne mente med denna plåga. Om nu *Homerus* icke skulle nämna något om oraclerne, som han dock gör, så kunde man af hans stillatigande endast sluta, at de på den tiden icke haft det allmänna anseende, som sedan, då ingen sak af betydighet blifvet företagen, utan att gudarnas råd förut blifvet inhämtadt: då oraclerne varit nyttjade såsom en politisk inrättning, tjänlig för lagstiftare, att med religionens stämpel besegla lagarnas helgd: för Konungar och Regenter, att, genom förevåndning af gudarnas tillstyrkan, finna hos en låttrogen menighet mindre motstånd vid sina äffigters utförande. Men alldeles neka, att oraclerne desse tider blifvet rådfrågade, kan man så mycket mindre, som *Homerus* i) sjelf deremot gifver oss tillräckeliga skäl. Ifrån början af Trojanska kriget, rådfrågade *Agamemnon* Apollinis oracle i Delphis, hvad lycka Gre-

III. DEL. B kerne

i) Od. 8: 79. seqv.

kerne skulle hafva med detta fälttåg, och fick det svar, att när de förnåmste Generaler kommo i ordatvist med hvarandra, voro tiden inne, då Troja skulle förstöras. När nu, under en måltid, *Achilles* och *Ulysses* begynte ordvåxla, fågnade det *Agamemnon*, emedan han då trodde, att oraclets utfago skulle gå i fullbordan. Huru vill man nu påstå, att oraclen om krigets utgång icke blifvet rådfrågade? Om de under den härjande påsttiden icke tagit samma utväg, så torde orsaken dertill varit, att de då voro på en aflågsen ort, långt skilde ifrån de länder, hvaråst gudarne sig på detta sätt uppenbarade, och kunde desutan på närmare håll få underrättelse om hvad dem var nödigt att veta. När *Ulysses* var stadd på vägen till sitt fädernesland, såges han hafva farit ifrån Thesbrotien till Dodona, der Jupiter hade sitt oracle, att utbedja sig gudens yttrande om sin resa k). Sedan *Telemaque* var hemkommen ifrån Pylus och Lacedæmon, gaf *Antinous* de öfrige af Penelopes ålskare det förslag, att de borde stämpa lifvet af honom, för att få mycket lättare vinna sitt ändemål: men *Amphinomus* afrådde detta: "Icke vill jag, sade han, taga del uti en Konlig persons dödande: det kan

k) Od. 14: 327.

"kan alldrig blifva olönt: låt oss först utforska gudarnas vilja 1).

- - πρῶτα θεῶν ἐρωμεθα βελάς

"Har Jupiter beslutit hans ofärd, så vill jag låta mig nyttjas såsom redskap dertill; men eljest råder jag att vi afstå med detta företagande. Här kunna βελαί, och, som de kallas i följande versen, θέμις, icke annat betyda, än oracler, hvilken bemärkelse desse ord på andra ställen hafva. Så att man äfven häraf kan finna, hvad aktning oraclerne den tiden hade, och huru måne Grekerne voro, att ingen ting företaga, som kunde medföra någon betydelig påföljd, utan deras råd. De gingo stundom uti denna vidskeppelsen, och uti ett blindt nit för deras befallningar, så långt, att de upoffrade sina egna förmåner och bekvämligheter, för att icke brista uti lydnad emot dem. *Hercules*, var en hjälte, som icke gerna lät kufva sig, men vördnad för gudarnas bud bragte honom dock, att taga de steg, hvarifrån hans årelyftnad eljest bort af hålla honom. Det var oraclet, som fällde öfver honom den dom, att han skulle underkasta sig *Eurysthei* befallningar. Och när han en annan gång plågades af ondt samvete för ett begångit mord, fick han det svar af oraclet, att han skulle sålga sig till slaf på en aflågsen

B 2

ort

1) Od. 16: 402.

ort och gifva köpeskillingen åt *Iphiti* barn till ersättning för dets mord. *Hercules* snyste vål hår vid: men hvad var att göra? Gud hade så befallt, det måste verkställas: han reste till Lydien, och sålde sig till *Omphale*. Efter *Herculis* död bödo hansefterkommande, kände under namn af *Heraclider*, till att bemågtiga sig det Myceniska riket, som *Eurystheus* innehåft, men hvartill de hade arfsrätt, såsom härstammande ifrån *Perseus*. De intogo ock några städer uti Peloponnesus: men då påst upkom och härjade landet, rådfrågades oraclet, som gaf det svar, att rätta tiden, då *Heracliderne*, efter ödets skickelse, kunde komma i besittning af sitt fädernes arf, icke ännu var kommen, och att påsten icke kunde afstanna, om de icke öfvergofvo Peloponnesus. *Hyllus*, *Herculis* Son, var då så enfaldig, att han drog sitt manskap derifrån och lämnade de fördelar, han vunnit. Så stor var vidskepelsen och en blind aktning för Oraclerne.

Sedan Grekerne förenat sig till vissa samhällen, att styras af Konungar och Öfverhet, hafva de med samma öfverlämnat dem rättighet att befalla och göra allt, som tjänste till befrämjande, så väl af hvar och ens enskilda, som allmänhetens välfärd, och således äfven att afdöma de tvistigheter, som emellan enskilda

skilda personer kunde upkomma. Denna rättighet hafva Konungarne sjelfve i början utöfvat, men, som de ofta sysselsattes med krig och andra göromål, så hafva de förordnat vissa personer att handhafva lagskipningen, skaffa den lidande rätt och befordra den brottslige till straff. Men straffen voro i desse enfaldige tider icke svåra och grufveliga. Det är en vanheder för sednare, mer uplyste, tider, att hafva upfunnit sådana, hvarvid människligheten måste ryfa. Ännu hade människorne icke lämnat i öfverhetens, eller domarens händer rättighet öfver sina lif. Blef någon mördad, så hade, efter författningarne, den dödades närmasste frände magt att hämnas hans blod, utan öfverhetens åtgärd. Men om en sådan hämnd-rättighet alltid skolat utöfvas, hade på blods utgutelse alldrig blifvet ånde. Till att förekomma detta, hade fasa för människo-flågtets förödande, förenad med vördnad för gudarne, fastställt tvänne lindrigare medel. Mandråparen kunde undslippa hämnnden, antingen genom flygt till annan ort, eller genom böter. *Homerus m)* talar om båda dessa utvägarne. Om *Achilles* yttrar sig *Ajax* sålunda: "Jag märker, att han "är obeveklig: en man, hvars Son eller broder blifvit mördad, låter försona sig med

B 3

"pen-

”penningar, så att dråparen får oförd vara
 ”qvar i sitt fädernesland, men *Achilles* låter
 ”icke blidka sig, hvarken med gåfvor, eller bö-
 ”ner.” På *Achillis* sköld, säger *Homerus* n)
 på ett annat ställe, voro tvänne städer afbil-
 dade: uti den ena syntes domare, hvilke vo-
 ro samlade att afgöra en tvist, som upkommit
 emellan en mandråpare och den dödades
 blodshämnare: denne påstod, att böterne
 (πείνη) icke voro af dråparen erlagde, men
 mördaren sade, att allt var till fullo betaldt.
 Här ser man, att mandråpare icke dömdes
 vid domstolarne till döds- eller annat straff;
 utan att det kom an på hämnd-rätts egaren,
 att antingen eftergifva eller utfordra straffet.
 Men om tvist upkom om den öfverenskom-
 na ersättningen, då behöfdes domarens ut-
 slag. Det andra medlet att undvika hämnd,
 var att fly undan ifrån fäderneslandet. Här
 om talar *Ulyssès*, sedan han hämnats på sin
 gemåls ålskare o): ”en annan, säger han,
 ”plågar, då han dräpt en enda person, öfver-
 ”gifva släkt, vänner och fädernesland: hvad
 ”skall då jag göra, som mördat icke en, utan
 ”flere, icke någon af den ringare hopen, utan
 ”republikens förnämste män”? och på ett
 annat ställe säger *Homerus*: p) ”när *Achilles*
 ”säg

n) Il. 18: 497.

o) Od. 23: 118.

p) Il. 24: 481.

”säg *Priamus*, som oförmodeligen kommit
 ”till honom, att återköpa *Hectors* döda kropp,
 ”vordo han och hans närvarande vänner be-
 ”störte, icke annorledes, än den, som utan
 ”för sin dör blifver varse en man, hvilken för
 ”begångit mord flytt utur sitt fädernesland.
 Vid detta ställe anmärker *Eustathius*, att
 mandråparen satte sig utan för des dör, till
 hvilken han tog sin tillflykt, med hölgt anfig-
 te, och vågade icke gå in, förr än han utront,
 om han der kunde varda emottagen och re-
 nad ifrån sin blodskuld. Ty hos Grekerne
 var den öfvertygelse inplantad, att den, som
 utgutit människo-blod, var en styggelse för
 gudar och människor, kunde icke bivist af-
 fren, inga högtideligheter eller samqväm,
 förr än han genom vissa cerimonier var re-
 nad. Hånde det nu så, att den, till hvilken
 dråparen först kom, icke ville åtaga sig, att
 förrätta denna rening, så måste han begifva
 sig till en annan ort, vandra ifrån det ena
 stället till det andra, ånda till des han träffa-
 de någon, som ville antaga honom. Detta
 hånde *Hercules*, sedan han dräpt *Iphitus*. *Ho-*
merus nämner väl icke något om en sådan
 renings cerimonie: men saken låra vi dock
 derföre icke kunna neka, då flere bevis der-
 på kunna utur gamla historien anföras: och
 då man vet, att äfven det blod, som lagligen
 uti

uti krig utgöts, troddes medföra en sådan besinnittelse, som gjorde dem oskickelige till att nalkas gudarne med böner eller offer. *Hector* *q*) vågrade att handtera det, som borde hållas heligt, då han återkom ifrån ett fältslag besläckad med blod. Bör man nu väl hålla en nation, hos hvilken dräp på sådant sätt varit ansett, för grof, vild och mordisk, och icke snarare derat fluta, att den haft aktning för människors lif, och trodt sig icke böra leka med deras blod?

Religionen var såsom en uplifvande kraft, hvilken utbredde sig öfver alla samhållens delar, och visade sin verkan i alla deras göromål. Den gjorde de förbindelser, hvilkas känsla naturen inplantat, mer verkande. Skyldighet hos föråldrar att vårda sina barn, och hos desse tillbaka att ålska och vårda föråldrarne, hvilken med skäl kan anses, såsom rätta grundstenen, hvarpå ett samhälles bygnad kan upföras, fick af religionen ny styrka. Att vanvårda sina föråldrar, eller på deras ålderdom icke vedergålla den möda och omsorg, man fått erfara den tid då man sjelf icke kunnat vaka öfver sin vålfärd, anlägs för ett groft brott, som icke kunde blifva ohåmnadt. *Hesiodus* *r*) anförer detta såsom det stärkste bevis

q) Il. 6: 266.

r) Oper. v. 186.

vis på förderfvade tider. Och *Homerus* s) anser *Hipbothous*, som i sina bästa år vardt af *Ajax* slagen, i synnerhet ömkansvärd derföre, att han icke feck lefva till des han kunnat visa sina föråldrar erkänsla för sin upfostran: emedan det hade varit det fåkraste medel, hvarigenom han kunnat vinna gudarnas välsignelse. Äfven som tvärt om föråldrars vanvårdnad och förrolämpande troddes gifva hämdegudinnorna vapn i händer. Denna öfvertygelse var fästad uti den unge *Telemachus* hjerta. Han vägrade derföre, att förmå sin mor att ingå åktenskap med någon af des ålskare, emedan han befarade, att om han blefve tvungen att gå utur huset, skulle hon önska hämnd öfver honom, och han således icke kunna undgå guds straff: t)

- - - Ἄλλα δὲ δαίμων
 Δώσει ἐπὶ μήτις συγγένος ἀρήσει? ἐριννός,
 οἷα ἀπερχομένη.

När *Attea* önskade ondt öfver sin Son *Meleager*, som hade förrolämpat henne, trängde hennes böner sig ned till afgrunden, och upvåkade *Erinnys* till hämnd u). Man bör tro, att ett folk, hos hvilket ett så sundt tänkesätt

B 5

herr-

s) Il. 17: 301.

r) Od. 2: 134.

u) Il. 9: 567.

herrsade, lärer icke hafva underlåtit att inpräglade det samma hos barnen. *Pindarus* säger att *Chiron*, som haft *Achilles* under sin uppfostran, gaf honom i synnerhet tvåne lärdomar, nemligen att frukta gud och hedra föräldrarne α).

- - μάλισα μὲν κρονίδαο
θεῶν σέβειν,
τάυτας δὲ μή ποτε τιμᾶς
ἀμείρειν γονέων βίον πεπρωμένον.

Det intryck, den unge *Achilles* fick i barndomen, visade sin verkan i de manlige åren. När *Priamus* kom till honom, för att igenlösa sin Son *Hektor*, fann han icke kraftigare skäl, hvarmed han trodde sig kunna röra hans hårdahjerta, än att erindra honom om des far γ).
"Kom, fader han, ihug din gamle far, som,
"tryckt under ålderdomens börda, äfven som
"jag, är utan försvar. Han kan dock hafva
"hopp att någon gång få se dig, ty du lefver
"ännu, men mine barn äro döde. *Hektor*
"var den ende, som jag hoppades skulle blif-
"va min ålderdoms stöd; och nu har han stu-
"pat för ditt svård. Vet, att gudarne skåda
"våra gerningar: haf derföre medlidande
"med mig och tänk på din far. *Achilles*, ehuru obevekelig han eljest var, kunde dock,
vid

α) Pyth. od. 6.

γ) Il. 24: 485.

vid åtankan af sin far, icke afhålla sig ifrån tårar. Han yttrade sig sedan för *Priamus*, att med alla de förmåner, som gudarne tilldelat hans far, ansåg han honom dock för olyckelig i det afseende, att han hade allenast en Son, och att den icke kunde få tillfälle att, på des ålderdom, visa honom den omvårdnad, som hans barnsliga skyldighet fordrade.

Detta inbördes förtroende och ömhet emellan föräldrar och barn fästade äfven deras kärlek till fosterlandet, med hvilket vålfärd deras eget var så nära förenadt: dock inskränktes den icke, i dessa tider, inom fosterbygdens gränser. Flere visa inrättningar gjorde den mer vidsträckt. De allmänne högtideligheter, såsom Panathenea, Thesmophoria, till hvilkas firande folk ifrån alla orter samlades, hade förnåmligast det syftemål, att de, som ifrån flere färskilde stater kommo att deltaga uti samma gudars dyrkande, och det, som dermed var förenadt, uti samma riddarespel, lekar och nöjen, skulle vänja sig att anse hvarandra för Landsmän; och Grekland för sitt gemensamma fädernesland. Verkan här af visade sig vid åtskilliga tillfällen. När *Paris* hade bortröfvat *Helena*, togo alle Grekiske förstar del uti den skymf, som var tillfogad *Menelaus*, och med gemensam styrka utförde hans sak emot Trojanerne. Man fö-

föregifver vål, att en annan omständighet varit orsak till denna förening: men som dock har sitt ursprung ifrån samma källa och röjer Grekernas hederliga tänkesätt den tiden. *Helen* var utropad för Grekelands skönhet: många unge Herrar och Prinsar anmålte sig hos henne: *Tyndarus*, hennes Far, fattes här öfver i villrådighet och bekymmer. Han låg, att han skulle ådraga sig mångas hat och förföljelse, om han förklarade sig för någon. *Ulysses* fann utvåg, att fria honom ifrån sin oro: han rådde honom, att förmå alle friarene, att med ed bekräfta, det de gemensamt emot allt anfall skulle försvara den, som fadren kommo att utvälja. Ingen var, som vågrade detta, i hopp att vinna Prinsessan: eden gjordes och *Tyndarus* utvalde *Menelaus*. Uti ett annat tidehvarf, då man roar sig med ed och löften, som ett barn med lekfaker, hade en sådan utvåg varit barnslig; men nu icke få. Alle nögde sig med *Tyndari* val, och höllo sin ed. I desse tider behöfdes ingen annan underpant till försäkring om löftens och öfverenskommelsers helgd, ån deras ord och gudarne, under hvilkas ögon och åkallan de skedde. Att rygga sina ord hölls för vanhederligt, och att med falska eder vilja bedraga gudarne ansåg ett folk, hos hvilket religionen gjorde det starkaste intryck, för syndigt och

och hånndkråfvande. När Grekerne och Trojanerne hade kommit öfverens, att öfverlämna deras saks afgörande till en enviges strid emellan *Menelaus* och *Paris*, och denna öfverenskommelsen skulle genom böner och offer stadfästas, uplyfte *Agamemnon* sina händer till himmelen och bad sålunda z): "Du store Jupiter, du sol och jord, J underjordi-
"ske gudar, som utlöken hånnd af menedare
"och förbunds brytare, varen vitnen till detta förbund och hafven vård om dess helgd. Förbundet bröts af Trojanerne, hvilket gaf *Agamemnon* anledning att förespä deras såkra olycka. "Trojanerne, sade han, hafva under fötterna trampat det, som bort hållas he-
"ligt: offerblodet, som är utgudet, eder och
"förfåkringar, som äro ohelgade, ropa efter
"hånnd öfver dem sjelfva, öfver deras hustrur och barn. Jupiter, som bor i högden, låter vist sina straffdomar drabba dem: Trojæ undergång är förhanden a). Så vis var *Agamemnon*, att trolöshet icke kunde blifva ohåmnad. Lyckeligt voro människoflågtet, om samma tänkesått, samma högaktning för religion och gud, öfver allt voro rådande.

Med en så berömvärd trofasthet uti löften var årlighet och upriktighet uti omgånge

z) Il. 3: 276.

a) Il. 4: 157.

ge förenad. Intet skrymteri fanns hos dem, utan hvad de mente, det sade de, ehvad det angick dem sjelfva eller andre. Men under allt det var hos dem belevnhet och höflighet, som dock icke yttrade sig i granna ord utan mening, icke i toma artigheter och krus, utan uti en värdig allvarsamhet och aktning för hvarandra, i synnerhet för dem, som voro utmärkte för lysande förtjenster och egenskaper. Men här möter mig mycken gensägelie. I allmänhet lägges det *Homeri* hjeltar till last, att de äro plumpe uti sina utlåtelse: utösa stundom emot hvarandra sådana grofheter och håde-ord, som näpligen skulle kunna ursäktas hos en ohöflad menighet. När *Achillis* sinne var upeldadt emot *Agamemnon*, öfverhopar han honom med de hårdaste beskyllningar:

οἰσβαρεῖς, κυνέες ὄμματα ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφοιο β).

Att skylla en generals person, i synnerhet den som hafver öfverbefäl öfver en hel armée, sådan som *Agamemnon* var, för att vara begifven på dryckenskap, vara oförskämd som en hund och rådd som en hjort, tyckes icke kunna förenas med anständighet och goda seder. Men jag får härvid göra en och annan anmärkning. Grekerne hade icke lårt att skylla

la lasten under en skenfager dygde mantel, att med fina och utfökta ord lindra des^s verderstyggelighet, eller under en förstålld tyfthet dölja sina passioner: hvad desse förestafvade, det sade de fritt ut och nämnde felen och lasterne med deras rätta namn. Des^sutan vet man, att de utlåtelse^r, som hos oss anse^s för grofva och vanhedrande, voro icke så anse^de hos Grekerne den tiden. Att kallas en hund, var då icke så nefligt som hos oss. När *Helena* erindrar sig sitt brott, att hon otillbörligen hade öfvergifvet sin man och fädernesland, kallar hon sig själf hund *c*). *David* kallar sig en död hund, för sin vanmägt och emedan han icke kunde skada *d*). Vi böre därför icke måta de ordalag, som Grekerne nyttjade, efter det begrep, som vi binde till samman med dylika i vårt språk. Enteligen finner jag, att Grekernas caractere i allmänhet var sådan: De hade en lefvande inbillningskraft, och i följe deraf starka känslor både af godt och ondt. Den minsta oförrätt afmålade inbillningen för dem på det lifligaste, uti hela sin vidd och med alla des^s följder. Här af upeldades sinnet så till vrede och hämnd, att de deruti ofta gingo längre, än både anständighet och människlighet medgofvo. Var det-

c) Il. 6: 356.

d) 1 Sam. 24: 15.

detta ett fel, så ersattes det genom en motvågande sållsynt egenskap; ståndaktighet uti vånskap och ofta öfverdrifvet nit för den, till hvilken de fattat förtroende. Desse egenskaper äro ifrån hvarandra ofkiljaktige, ty de flyta utur en och samma källa, och den ena verkar den andra. Den som med kallfinnighet uptager oförrätter, som tillfogas antingen honom själf eller hans vänner, han är icke heller mycket ifrig, när det kommer an på att försvara sig eller vänners heder och välfärd: då deremot en håftig kärlek och vånskap föder af sig en stark drift till hämnd. Så var det med *Achilles*. Han hade fattat kärlek till *Briseis*: *Agamemnon* hotade, att vilja tillägna sig henne. Detta gjorde starka intryck på en ålskares hjerta: han var då icke granlaga i sina utlåteller, utan lämnade åt sin ifver fritt utbrott. Men när den första gåsningen hade lagt sig, och han var kommen till lediga sinnen, då visade den aktning han vekte sig vara skyldig *Agamemnon*, sin fulla verkan. Han emottager hans sändebud med all höflighet, och utan motstånd lämnar i deras händer sin ömhets föremål *e*). *Patroclus* var *Achillis* förtrognaste vän: han blifver slagen af *Hector*: en stark och liflig föreställning af en så kär våns död satte *Achillis* finne uti så håf-

e) Il. 1: 334.

håftig rörelse, att han öfverlämnade sig ända till grufveligheter. Hjeltarne träffade hvarandra på fältet: enderas död var då oundvikelig. *Hector* föreslog en öfverenskommelse, att den segrande skulle återlämna den döddes kropp åt dess anhörige och vänner till begrafning. Men *Achilles* afflog detta: "emellan människor, sade han, och lejon träffas ingen förening, icke heller emellan ulfvar och lam. *Hector* stupar: under döds kampen sträcker han sina matta händer åt *Achilles* och beder honom låta dess far återköpa dess kropp, för att anständigt begravas. Nej, svarade *Achilles*, "om din far ville våga upp din kropp med gull, så skola dock hundar och villdjur äta ditt kött *f*). Hjelten dör: *Achilles* binder hans kropp vid en vagn, och släpar den omkring Trojæ murar. Till en sådan omänsklighet drefs han af vänskap för *Patroclus*, och af håftigt nit att hämnas hans död. Men när hämnd-lystnaden var mättad och vreden stillad, då visade sig ädelmodet. *Priamus* kommer: hans grå hår och olyckor rörde *Achilles* ända till tårar: han undfågnades af sin fiende, och blifver med heder och ömhets betygelse bortslåpt. Lika ädelmod visa *Hector* och *Ajax* emot hvarandra uti en

III DEL.

C

en-

f) Il. 22: 345.

enviges kamp g). Då de sågo, att ingen af dem kunde blifva den andre öfvermågtig, skildes de åt med inbördes heders betygelse: *Heëtor* gaf *Ajax* en silfverbeslagen värja, och *Ajax* skänkte *Heëtor* tillbaka ett broderadt bälte: ett bevis, att dygd och tapperhet voro med heder och beundran ansedde, åfven då de funnos hos fienderne.

Om jag för öfrigt får döma om Grekernas belefvenhet af deras upförande och samtal hos *Homerus*, då de varit ledige ifrån håftige passioner, så måste jag tillstå, att ofta grofvare seder i våra tider träffas hos många, som eljest kunna skryta af börd och upfostran. Jag låser aldrig hos *Homerus* h) beskrifningen på en tvist, som upkommit emellan *Menelaus* och *Antilochus*, Nestors Son, utan högaktning för Grekernas hederliga tänkesätt. *Achilles* hade anställt riddarespel vid *Patrocli* graf. *Antilochus* kom, genom list, förr till målet, än *Menelaus*, och var således berättigad till den utlatta seger-lönen. Detta förtröt *Menelaus*: han sade derföre uti allas närvaro till *Antilochus*: kom fram och svär inför gudarnas ögon, att du icke brukat någon konst och list, så vill jag icke missunna dig denna heder. *Antilochus*, som visste med sig hvad han

g) Il. 7: 287.

h) Il. 23: 570.

han gjort, svarade upriktigt: "jag är ung:
 "ungdom och vishet följas sållan åt: ynglin-
 "gar äro gemenligen snartänkte, men mog-
 "nad uti eftertankan fattas dem: jag tillstår
 "att jag felar, och afstår derföre gerna den
 "mig åmnade belöning: jag gör det heldre,
 "än att jag skulle förlora din vänskap, och
 "desutan blifva af gudarne ansedd för brott-
 "lig. *Menelaus* bemötte honom med lika
 "ädelmod: behåll, sade han, det du fått: jag
 "märker, att ungdoms hettan har i dag segrat
 "öfver eftertankan, hvaraf du förr visat så
 "många prof: både din far, och du, hafven i
 "detta krig utstått många besvärligheter för
 "min skull: jag högaktar det, och förlåter dig
 "gerna denna oförsigtighet. Lika inbördes
 "aktning ådagalägga Grekerne uti alle öfrige
 "samtal. *Agamemnon* gick en gång omkring
 "till alle trupperne, och upmuntrade Genera-
 "lerne att hafva till strids. När han kom till *Me-
 nestheus* i), förebrådde han honom deslång-
 "samma anstalter: detta hörde *Ulysses*, som med
 "sitt manskap stod bredevid, och fann sig åf-
 "ven deraf något förolämpad: när *Agamem-
 non* det märkte, mildrade han straxt sitt tal,
 "och lofvade vid annat tillfälle försona, om han
 "nu förhastat sig uti sina utlåtelse. Derefter
 "går han till *Diomedes*, och gör honom samma

C 2

före-

i) Il. 4: 338.

förebråelse: *Diomedes* uptager det med all höflighet, svarar honom icke ett ord, emedan *Agamemnon* då var i sitt embete, såsom öfverbefälhafvare. Men vid ett annat tillfälle, när krigsråd hölls, då alle Generalerne hade rättighet att säga sin mening, och när *Agamemnon* styrkte till att öfvergifva Troja, väktes hos *Diomedes* minnet af den förebråelse, han tillförne fått: k) han yttrar sin tanka med all den frihet, som en general uti ett krigs råd borde ega, samt med den upriktighet, som tillhörde ett folk, hvilket icke förstod att skrymta; men utan att derföre åsido sätta den heder han borde visa *Agamemnon*. Derefter begynner *Nestor* att tala. Han gifver först *Diomedes* det loford, som hans tapperhet och förstånd förtjänte: men, sade han vidare, tillåt mig säga hvad jag menar. Du är ännu ung, och således fattas dig den erfarenhet och stadga, som åren medföra: jag, som är äldre, vill säga huru jag finner saken, och jag hoppas att ingen, icke sjelfve *Agamemnon*, skulle ogilla mitt råd, m. m. Med lika försigtighet och aktning tilltalar han straxt derefter *Agamemnon*. Han förebrår honom väl den oförrätt, som han hade tillfogat *Achilles*, och råder honom att nu försona sig med honom: men det gör han på ett så höfligt och in-

k) Il. 9: 96.

intagande fått, att *Agamemnon* fann sig af hans föreställningar föranlåten, att ingå uti allt som sådes och erkänna sit fel. På detta fått röjer sig uti allt deras omgånge frihet och upriktighet, blandad med tillbörlig aktning för hvarandra.

Man lär knapt kunna upvisa något folk, hos hvilket gästfrihets rätt varit hallen i sådan helgd, som hos Grekerne desse tider. De ansågo för stridande emot naturens lag och den tack, de voro skyldige gudarne för deras välgerningar, att icke vål emottaga, fågna och härbergera ankommande främlingar och de fattige. *Ulysses* kom, som en usel tiggare, till *Eumæus*, men blef ändå vål emottagen, och då han deröfver förklarade sin tacksamhet, svarade *Eumæus*: om ån någon långt uflare, ån du, kommo till mig, skulle jag dock icke bemöta honom med ovilja, ty främlingar och fattige stå under guds beskydd: 1)

- - πρὸς γὰρ Διὸς εἶσιν ἅπαντες
 εἰνὶ τῷ πτωχοί τε - - -

Så tolkar äfven *Ulysses* Grekernas tänkesätt: Jupiter, säger han, är främlingars ledsagare, han hämnas ock den oförrätt, som dem tillfogas: m)

C 3

zeus

1) Od. 14: 56.

m) Od. 9: 270.

ζεὺς ἱπιτιμύτῳ ἱμετάων τε ξείνων τε
 Ξεῖνος, ὅς ξείνοισιν ἅμ' αἰδοῖοισιν ὀπιδεῖ

Igenom den vålvilja, som en vård visade sin gäst, stadgades dem emellan, ehuru förut okände, en så helig förening, att den svårare kunde upplösas, än det band, som naturen själf knyter. En sådan vänskap fortplantades ifrån föräldrar på barn: så att då tvänne, hvilkas förfäder varit genom gästfrihets förbund förenade, någon gång råkades, ansågo de hvarandra såsom bröder. *Diomedes* träffade på Trojanska fältet *Glaucus*, som ifrån Lycien hade kommit Trojanerne till hjälp: när de voro i begrep, att såsom fiender angripa hvarandra, frågade *Diomedes* hvilken han var, och då han fick veta, att han härstammade ifrån *Bellerophon*, som hade varit i gästfrihets förbund med *Oeneus*, en af *Diomedis* förfäder, kunde han icke vidare anse honom för fiende *n*). De stego både ned af sina stridsvagnar, och förnyade det förbund, som deras förfäder ingått.

Desse seder, som utmärka så mycken fridsamhet och människo kärlek, tyckas för-lägga deras mening, som påstå, att sjöröfveri hafver i dessa tider varit icke allenast idkadt, utan ock ansedt för ett hederligt närings medel. De grunda sin tanke på Nestors utlåtelse

n) Il. 6: 215.

se hos *Homerus* o). *Telemaque* kom i sällskap med *Mentor* till *Pylus*, att söka undermåttelse om sin far. Då *Nestor* ännu icke visste, att det var *Ulyssis* Son, frågade han, hvarifrån och till hvad ända de reste öfver hafvers rymd? om de hade något årend, eller de foro af och an, såsom Sjörförare? En sådan fråga, såga de, hade *Nestor* icke med anständighet kunnat göra främmande, om han ansett sjörföreri för vanhederligt. Jag svarar deremot: en sådan fråga hade han visst icke gjort, om man den tiden icke vetat af några sjörförare, men att de derföre varit ansedde för hederligt folk, kan man så mycket mindre sluta här af, som *Nestor* sjelf i följande orden tycks sätta på dem den rätta stämpeln, då han säger att de äventyra sitt lif för att göra andra ondt:

ψυχὰς παρδόμενοι, κακὸν ἀλλοδαπῶσι φέροντες.

Icke nämner heller *Eumæus* dem med sårdelens heder. Han gör jämförelse, p) emellan dem och *Penelopes* älskare: när sjörförare, säger han, hafva fyllt sina fartyg med rof, så äro de nögde, och fara sin våg: fruktan för hämnd öfverfaller då dem: men så göra icke *Penelopes* friare: de vilja icke öfvergifva hen-

C 4

nes

o) Od. 3: 72.

p) Od. 14: 85.

nes hus: utan försyn och skonsmål fortfara de, att år från år plundra och förtåra hennes goda. Och huru skulle man väl kunna tro, att ett lefnadsfått, som så märkeligen stöder den allmänna säkerheten, har kunnat anses för anständigt, då man vet, att Grekelands störste hjeltar, Hercules, Theseus och flere hafva tyckt sig derigenom vinna åra, att de sökt utrota denna ohyra.

CAP. II.

Om

Grekernas Byggnader och Husgeråd.

Byggningskonsten hafver det gemensamt med alle andre konster och vetenskaper, att den ifrån en ringa början småningom upstigit till en förundrans värd högd. Om det tidehvarf, hvarom här talas, icke kan skryta af så konstiga och präktiga byggnader, som de varit, hvilke i sednare tider upväckt kännarens förundran, så låter dock, om man skall döma af de målningar, som *Homerus* lämnat oss på Konungars och andre förnåmne personers hus, icke med skäl kunna sågas, att de bodt uti små och obehväma kojor, sådane som de varit, hvilke uti de äldra äldste tider gif-

gifvet ett groft och ohöfladt folk skygd emot luftens oförrätter.

Sjelfva gårds platsen (ἄνλμ) var i desse tider omgifven med en mur, innom hvilken instångda rymd husen voro, som bestodo af åtskilliga delar. Utan för ingången till huset var en portique (ἄισσα) af flere pelare, på hvilka ett tak hvilade, som gaf skygd för regn, men de tre yttre sidorne voro öpne, så att vådret fick fritt spela derigenom och gifva svalka emot sommarhetan. Desse portiquer måste hafva varit af tåmeligen stor rymd, och tjent till åtskillige behof. Ulyssis herdar, som dageligen förde oxar och får till Penelopes friare, bundo djuren uti portiquen, som var utan för Konungshuset *q*). Här stodo ock resandes vagnar under skjul. När Telemaque kom till Menelaus, stålde Konungens betjenter des vagn vid yttre väggen *r*) (πρὸς ἐνὶ πύλαις), förmodeligen uti portiquen; ty der spåndes håstarne för vagnen igen, då den resande ville färdas tädan *s*), der steg han ock upp i vagnen. Portiquen utan för Konungshuset lårer ock hafva varit rådsställe, der Konungarne öfverlagt med sina Rådsherrar om allmänna ärender. När *Homerus t*) atmålar

C 5

Ju-

q) Od. XX. 176. 189.

r) Od. IV. 42.

s) Od. XV 146. 189.

t) Il. XX. 11.

Jupiters palats i likställighet med Konungars hus, säger han, att de andre gudarne, då de voro kallade till rådplågning, satte sig uti portiquen, att der afhöra hvad Jupiter hade att föredraga, och hvaröfver han åskade deras utlåtande. Så öfverlade ock Nestor om ett högtideligt offer åt Minerva med sitt Råd utan för dören *u)* (προπαύοιθε θυεάων), sittande på polerade stenar (ξεσοὶ λίθοι). Här kan icke annat ställe förstås, än portiquen, ty den var utan för ingången till huset. Vi finne desutan häraf så väl, som af flere hos *Homerus* förekommande utlåtelse, att både råds- och domare-ställen varit försedde med låten af polerad sten. Då *Homerus* *x)* beskriver bilden af en stad, hvarmed Vulcanus prydt Achillis sköld, säger han, att der syntes domare, som suto på polerade stenar, att afdöma en tvist, som upkommit imellan tvänne personer. Äfven så satt Alcinous, Phæacernes Konung, med sina Rådsherrar på polerade stenar, och öfverlade om Ulyssis resa *y)*. Portiquerne voro de ställen, hvaråst främmande härbergerades öfvernätterne. När Teiemaque kom till Nestor, båddades en fäng uti portiquen åt honom och des följeslagare Pisistratus *z)*. Helena låt äfven

u) Od. III. 406.

x) Il. XVIII. 504.

y) Od. VIII. 5.

z) Od. III. 399.

ven en fång tillagas åt samme Prins uti portiquen *a*). Och Ulysses sjelf fick hålla till goda samma hvilo-ställe uti Alcinoi hus *b*). Dock torde här icke egenteligen menas portiquen, utan förstugan eller förmaket (*πρόδομος*), som lårer hafva gått något utom huset in i portiquen. Jag föres på den tankan deraf, att sedan Poëten sagt, att Helena befallte sina pigor bådda en fång åt Telemaque i portiquen (*ὑπ' αἰθέου*), låger han straxt derpå, att denne Prins hvilade öfver natten med sin följeslagare i förmaket (*ἐν πρόδῳ δόμῳ*) *c*). Så låges ock Ulysses, då han uti sitt eget hus vistades, såsom frammande och okänd, hafva legat (*ἐν πρόδῳ*, i förmaket *d*). Desse både ställen (*πρόδομος* och *αἶθεα*) förblandas stundom med hvarandra, emedan förstugan, samt sagt är, förmodeligen varit till någon del innom portiquen.

Igenom förmaket kom man in i sjelfva huset, som bestod af flere rum, åmnade till åtskillige behof. Då *Homerus e*) beskriver Alcinoi matsal, tyckes han hafva velat lämna åt efterverlden ett mönster af ett, efter de tiders smak, på det präktigaste inredt hus. Vågarne

a) Od. IV. 297.

b) Od. VII. 335.

c) Od. IV. 297. 302.

d) Od. XX. 1.

e) Od. VII. 85 seqv.

garne, såger han, voro af koppar (χάλκεοι τῶνχοι): hvilket icke bör tagas i den mening, som hade de varit gjorde af tåt koppar, utan att de varit öfverdragne med tunna och glånsande koppar skifvor, i stället för tapeter. Äfven som det icke lärers hafva varit obrukeligt, att fodra väggarne, som varit bygde af sten, med bråden, i synnerhet af ceder. *Homerus f)* torde hårpå haft afseende, då han kallar Penelopes långkammare θυώδης, emedan cederbråden, hvarmed väggarne voro beklådde, underhållit en behagelig lukt g). Listan omkring väggarne upp vid taket, såger *Homerus* vidare, var uti Alcinoi hus målad med blå färg: dörrarne öfverdragne med gullskifvor och dörrposterne med silfver plåtar. Grepen eller handtaget, hvarmed man drog igen dören, var af gull, och tröskelen af koppar. På båda sidor om dören stodo förgyllde och försilfrade bilder, gjorde i skapnad af hundar, så konstigt, att man kunnat tro, det der stått levande hundar, ämnade till husets försvar. Rundt omkring väggarne stodo stolar, hvarpå Konungens ämbetsmän plågade sitta, då de af honom undfågnades. Stolarne, som brukades uti de förnåmares hus, voro så höga, att man måste nyttja en pall (θρῆνυς), då man

f) Il. XXIV. 192.

g) Od. IV. 121.

man steg upp och satte sig på dem: på denna pall stödde de äfven fötterna under det de sutto. Desse stolar voro icke heller utan sinaprydnader. *Homerus* kallar dem ἀγυροῦλος, antingen derföre, att knapparne under stolfötterne voro af silfver, eller emedan både karmarne på ryggstödet voro pryddes med silfverknappar. Härforutan var stolen öfver allt firad med bilder af inlagdt silfver och elphenben *b*). Stolsätet var öfverhölgt med täcken, som uti beskrifningen på Alcinoi husprydnad kallas πέπλοι λεπτοί, εὐνητοί, det är täcken af fin och mjuk väfnad. Men då jag jämför flere ställen hos *Homerus*, der han talar om Grekernas stolar, finner jag att säten först varit öfverdragne med ett fint och ofärgadt täcke (λίτον ὑφασμα) och att derpå legat ett annat präktigare, broderadt eller purpurfärgadt täcke eller hyende (εἶγος *i*). I stället för sådane mjuke purpurfärgade öfverdrag, brukade herdar, landtmän och andre ringare personer, mattor af säf eller vidje, hvarpå lades ett får- eller get-skin *k*). Hudar och skin voro äfven den bädd, hvarpå ringare folk hvilade öfver nätterne, såsom våra lappar. Eumæus, Ulyffis svinherde, låg öfver natten ibland sin hjord på

b) Od. XIX. 56.

i) Od. I: 130. X. 352.

k) Od. XVI. 47. XIV. 49.

på fårskinn, och hans förklådde gåst, Ulysses, hvilade sjelf inne i herdekojan på utbredd-
de får- och get-skin, hafvande öfver sig en
kappa *l*). Som han ock, då han vistades okänd
i tiggare-drågt, uti sitt eget hus, lag i förma-
ket på en oberedd oxhud och derpå utbred-
de får- och get-skin *m*). Hjeltarne sjelfve haf-
va icke heller, då de varit i fält, försmått få
ringa bårdar af skinn och hudar, fast desse
 varit täckte med andra kläder. Phoenix fick
uti Achillis tålt inga andra fångkläder att ligga
på, än ludna får-skin, med ett öfver dem ut-
breddt lakan och ett täcke att skyla sig med *n*).
Så träffade ock Nestor en gång Diomedes
liggande om natten på en oxhud, med en
madrasse eller kudde under hufvudet. I stäl-
let för hudar och skinn, ringare folks och
soldaters bolstrar, brukades af de förnåmare,
då de vistades hema i sina hus, tjocka och ull-
rika madrasser (ἐλοι τὰπιτες) som lades underst
på fångbotten: deruppå breddes ett täcke
(ἐῤυγος), som tjente dem i stället för lakan, och
dernåst en vid kappa eller mantel, som de
svepte omkring sig då de gingo till fångs, i
stället för att ligga under fång-täcken *o*). Så
beskrifver *Homerus* på de fläste ställen Gre-
kernas

l) Od. XIV. 519. 530.

m) Od. XX. 2.

n) Il. IX. 657.

o) Il. X. 155.

kernas natt-låger. Sång-stållen ($\delta\acute{\epsilon}\mu\upsilon\iota\alpha$) voro i Konungars och andre förnåmne personers hus, äfven som stolarne, utsirade med bilder af silfver och elphenben. Så beskrifver Ulysses den fång, som han åt sig och sin gemål låtit, för sin bortresa till Troja, förfärdiga uti en särskild, utom Konungshuset, upbyggd kamare *p*).

Utom fång, stolar, bord och nödiga kåril till matredning, funnos i ringare hus intet husgeråd eller meubler; men de förnåmre hade desutan både silfver-och gull kåril, samt kläder af åtskillige slag. Vid väggarne i matsalen voro hyllor eller skåp, hvaråft de kåril stodo, som dageligen nyttjades vid måltiderna. Det öfriga förvarades i särskilda rum, dels uti husets öfra våning, dels ock i jordrum, eller under jord i vällda källare och visthus. Af detta sednare slag var Ulyssis förrådshus, hvaråft, utom gull-och koppar-kåril, samt kläder nedlagde i kistor, äfven vin-och olje fat lågo upstaplade omkring väggarne *q*). Uti öfra våningen var äfven ett dylikt rum, till hvilket upgång var i matsalen. Der låg Ulyssis förnämsta egendom i förvar, allehanda kåril och redskap af gull, koppar och järn samt kläder *r*). Detta var ock hans rustkamare, hvar-

p) Od. XXIII. 189.

q) Od. II. 337.

r) Od. XXI. 8. 42 seqv.

hvarifrån Telemaque hämtade sköldar och spjut åt sig och sin far, då de årnade angripa Penelopes ålskare. Desse smögo sig äfven dit upp, för att förefa sig med försvars gevår. Det var äfven brukeligt, att pryda väggarne i matsalen med krigs vapen. För ån Ulysses begynte striden med desse sine ovänner, befallte han sin Son låta alla gevår, som funnos i salens), båras upp i rustkammaren, och, för att förekomma all misstänka, föregifva, då han blefvo tillfrågad om orsaken dertill, att, som de voro illa medfarne af rök och damb, så ville han förvara dem uti ett rum, der de icke kunde taga vidare skada. Ett särskildt rum eller skåp var i salen vid en af de pelare, hvarpå taket hvilade, der spjuten stodo uppreste, och kallades *δρεοδών*.

Uti öfra våningen vistades fruntimren, skilde ifrån buller och manfolks sällskap; ty att visa sig för allmänheten, eller uti stora sällskaper, ibland karlar och ynglingar, trodde man icke kunna förenas med den blygsamhet och årbarhet, som utgör könets förnämsta prydnad. Men om huset bestod allenast af en våning, så var inre kamaren helgad åt ogifta flickor, dit ingen, utan de närmaste anhörige, fick komma. Jag har anledning att tro, det hus med flere våningar, i desse tider, icke

va-

varit allmänne, utan endast förbehållne åt Konungar och de förnämre. När Ulysses, för att blifva okänd i sitt land, föreställde en tiggare, lotfåde han, då han kom till sitt palats, som han förundrade sig öfver des högd och prakt, den han icke var van att se annorstådes: man kan, såde han till sin ledsagare Eumæus, lått finna, att detta är Konungens hus, ty den ena våningen är öfver den andra *t*).

Gårdsplatsen var desutan omgifven med andra smärre och ringare hus, hvaråst Slafvarne vistades: deribland voro åfven, i synnerhet på landtgårdar, boskapsstall och redskaps lider. Ty så beskriver *Homerus u*) Laërtæ landtgård, der han i enslighet tillbragte sin tid under sin Sons Ulyssis frånvaro. Rundt omkring Laërtæ hus, säger han, var κλισίον, en samling af smärre hus, hvaråst hans drängar spisade, vistades och hvilade. *Eustathius* och andre Scholiafter anmärka vid detta ställe, att under samma namn inbegripas ock hus för boskap och åkerredskap.

Uti ett tidehvarf, då man ån icke upfunnit konsten, att af talg eller vax göra ljus, uplystes rumen af faklor och brinnande torrved, som sattes uti ett slags lyktor eller djupa eldfat, hvilke stodo på en fot ett stycke ifrån

III. DEL.

D

golf-

1) Od. XVII. 266.

2) Od. XXIV. 207.

golfvet och kallades λαμπτήρες x). Vid desse stodo jämt pigor, som lagade elden, och, då husvården eller dess gäster, efter slutad af-
 ronnmåltid, gingo hvar i sin kamare, bуро fak-
 lor för dem och lyfte, under det de klådde af
 sig och gingo till fångs. Uti Alcinoi hus vo-
 ro, i stället för sådane lyktor, förgyllta bil-
 der, liknande ynglingar, som med utsträck-
 ta händer och armar höllo faklorne och blos-
 sen. Utom desse bärliche spisar, som voro äm-
 nade att uplysa rumen, voro andre låge eld-
 ställen (ἑσχαεαι), hvaråst eld ständigt under-
 hölls för varmans skull den kulnare årsti-
 den y). Der förrättades ock deras hus-andakt
 med spis-och drick-offer åt husgudarne.

Golfven voro belagde med sten, och ta-
 ken platte, täckte, som *Eustathius* menar,
 med torf, så att man kunde beqvåmligen bå-
 de gå och ligga på dem. På ett sådant tak z)
 låg Elpenor och sof ruset af sig, och då han
 i hastighet vardt upväckt, föll han af yrsel bak-
 länges ned på marken och bröt halsen af sig.
 Till att afböja dylika olyckor, har Gud genom
 Mose a) befallt Judarne, hos hvilka, så väl
 som hos andre Österlänningar, sådane tak vo-
 ro

x) Od. XVIII. 306.

y) Od. VII. 100.

z) Od. X. 555.

a) Deut. XXII. 8.

ro brukelige, att göra galler omkring taken, på det, i händelse af någon timmande olycka, de icke måtte draga öfver sig blods-skulld.

CAP. III.

Om

Grekernas mat, måltider och gästebud.

Måttelighet och tarfvelig lefnad utmärkte detta tidehvarf. Inga kräfeligheter: inga med konst tillredde och kryddade rätter, sednare tiders vällust, prydde deras bord: Konungar och Furstar nyttjade samma slags spis, som Soldaten. Ett stycke kött och bröd utgjorde hela anrättningen. Hemtamde djur af alla slag, oxar, får, getter och svin, gifvo dem den vanligaste föda. Skogsdjur, såsom rågetter, hjortar m. m., låra icke heller hafva varit för dem någon osmakelig spis: ehuru jag icke finner, att *Homeri* hjeltar någonsin nyttjat den, utan under resor, då de kommit till en ort, der de icke haft annan tillgång. När Ulyssis flotta var våderdrifven till Cyclopernas land, fälde besättningen derstädes en myckenhet af rågetter, som skiftades emellan hans 12 fartyg, till manskapets behof, då det förråd, de haft med sig, begynte tryta *b*).

D 2

ut-

b) Od. IX: 156.

utvåg till Soldaternas förfriskning brukade Ulysses, då han under sin resa ifrån Troja var, kommen till Circes ö? c) Och ehuru konsten att fiska, samt fånga fogel både med snara och krok, icke i desse tider var okänd, så finnes dock icke, att de Greker, som *Homerus* omtalar, hafva betjent sig deraf, antingen hema i sitt land, eller på resor, och då de lågo i fålt vid Troja, der de haft bästa tillfälle att hämta föda utur det fiskrika Hellespont. *Athenæus* d) påstår vål, att de idkat denna konst, och att de icke varit ovane vid sådan spis: hvilket han tycker sig böra sluta deraf, att Ulyssis följeslagare fångat fisk och fogel med krok då de voro på Sicilien e): ty, säger han, desse krokar måtte de vål icke hafva gjort eller förskaffat sig der, utan de hafva utan tvifvel haft dem med sig, att nyttja under resan till detta ändemål. Jag medgifver ock gerna, att de varit försedde med sådane redskap, för att betjena sig af dem vid tillfälle, och då inga tillgångar till annan föda varit. Ty att de här lefde af fisk och fogel, skedde för nöd skull. De voro komne till ett land, der de måste ligga för motvind en hel månad: på stranden gick en boskaps hjord i bet, som var helgad åt

c) Od. X. 180.

d) L. I. p. 13.

e) Od. XII. 330.

åt Solen, för hvilken ofredande både Circe och Tiresias hade varnat Ulysses: hvarföre han ock tog en ed af sitt manskap, att de icke, ehvad nöd som åkommo, skulle gripa till den utväg, att fälla något af denna hjord. De höllo ock till en tid sin ed. När det förråd, som de hade om bord, var förtårdt, då först togo de till sina krokar, fångade fisk och fogel, för att dermed uppehålla lifvet. Men de ledsnade snart vid denna lösa mat. Emot Ulyssis förbud, och till sin egen olycka, slagade de några af de åt Solen helgade oxar, för att tillfrids ställa sin längtan efter boskaps kött. Här af tyckes vara klart, att fisk och fogel icke varit vanlig, utan nödfalls spis: i synnerhet som *Homerus* säger tydeligen, att de nyttjade den tvungne af hungersnöd. *Plutarchus* menar, att de gamle Greker, äfven som Pythagoreerne, enkannerligen af hållit sig ifrån fisk, emedan de ansett för ett skändeligt öfverflöd, att, då jorden, som skaparen tilldelat oss till bönning, framalstrar så mycket tjenligt till föda, lika fullt gå ned lik som uti en annan värld, och utur hafvets gömor framdraga oskyldiga fiskar, som på intet sätt kunna oroa eller skada människas, endast för att förnöja en lækker smak *f*).

D 3

Ehu.

f) Sympos. L. VIII. qv. 8.

Ehuru boskapshjordarne gifvit Grekerne, i detta tidehvarf, den vanligaste föda, så låra de dock icke hafva nyttjat mjölken, eller förstått att deraf göra ost: ty ingenstådes nämner *Homerus* derom, ehuru han eljest talar om andra folkslag, som lefvat af denna spis. Hippemolgerne, en Scythisk nation, som bott omkring Pontus Euxinus, kallas af honoin γλακτοφάγοι, det är *mjölkkåtare*, emedan deras föda varit förnämligast mjölk *g*). Menelaus berättar, att han under sin hemresa ifrån Troja vistats någon tid i Libyen, der han funnit får, som lammat tre gånger om året, och att för herdarne således på ingen årstid felats mjölk och fårsk ost *b*). Äfven så fann Ulysses uti Polyphemi grotta en myckenhet af fårsk ost och mjölk, som var Cyclopens vanliga föda *i*). Men Grekerne sjelfve hafva, så mycket jag kunnat utröna, icke haft på sina bord något tillredt af mjölk, utan lämnat den till det behof, som naturen ämnat, nemligen till fostrens föda: om icke herdarne, som vallat deras hjordar, nyttjat den att svalka sig med. Men att af de slagtrade djurens inelfvor göra korf, hafver icke varit ovanligt. Penelopes ålskare, hvilke beskrifvas såsom fros-lare,

g) Il. XIII. 6.

b) Od. IV. 88.

i) Od. IX. 219.

färe, de der ålskat det, som, efter de tiders smak, var läckert, hafva vid sina måltider haft blodkorf stekt på glöd *k*). Så liknar ock *Homerus* *l*) Ulysses, som af oro och bekymmer icke kunde sofva, utan kastade sig af och an i fången, vid en korf, som, lagd på glöd eller halster, vändes på alla sidor.

Ehuru flere spisade tillsamman i ett och samma rum, så hade dock hvar och en sitt särskilda bord, hvilket jag kan fluta af alla ställen hos *Homerus*, hvaråst deras måltider beskrifvas. När Ulysses angrep sin Gemåls ålskare uti matsalen, der de alle suto till bords, och då de icke hade någon undanflykt eller gevår att försvara sig med, gaf Eurymachus det råd, att de skulle gripa till hvar sitt bord *m*), och hålla det för sig såsom sköld, att förvara sig emot Ulyssis våld. Och när en af dem, Antinous, vardt igenomskuten med en pil, föll han baklänges af stolen, och stötte med fötterne omkull bordet *n*), hvar vid han satt. För Ulysses sattes ett särskildt bord *o*) uti Alcinoi hus: åfven så satt Telemaque vid sitt

D 4

eget

k) Od. XVIII. 44. 116.

l) Od. XX. 25.

m) Od. XXII. 74.

n) Od. XXII. 19.

o) Od. VII. 174.

eget bord, då han spifade i samma rum, som hans moders ålskare *p*).

Uri desse enfaldige tider visste man hvarken af servietter, eller dukar, eller tallrickar; hvarföre ock borden, både efter slutad måltid, och förr än de åter framlattes, med svampar gjordes rena ifrån smutts och flott.

När gästerne hade satt sig, hvar vid sitt bord, gingo betjenter omkring med tvättfat, hvarutur de tvådde händerne förr, än de begynte att äta: hvilket ock tyckes hafva varit nödigt på en tid, då fingrarne nyttjades i stället för knif och gaffel.

Köttet, hvilket, som redan är sagt, utgjorde förnämsta delen af anrättningen, lades, sedan det var stekt, på ett särskildt bord, som kallas ἐλκός, der delades det, antingen af värden sjelf, eller någon betjent, som kallas δαιτὺς, i så många stycken, som gästerne voro; hvarförutan ett stycke kastades, under böner och tackfägelse, i elden, att såsom förstlingen af maten vara helgadt åt gudarne *q*). Vid köttets delande iakttogs den noggrannhet, att alle stycken skulle vara lika store, och att således gästerne måtte alle få njuta lika rätt. Hvarföre ock en måltid kallas allestädes af *Homerus* δαῖς ἐῖσιν, det är, en måltid, der alle få

p) Od. XVI. 333.

q) Il. IX. 220. Od. XIV. 435.

få lika mycket. Sedan köttet således var deladt, frambyros stycken på särskilda fat, af hvilka ett fattes för hvarje gäst. Men om någon af dem gjort sig förtjent, att på besynnerligt fått hedras, gafs åt honom större andel, än åt de öfrige. Ty uti ett tidehvarf, då man ej visste af krus och fåfånga årebetygeller: då det, som tjente till att upplysa människans naturliga och nödvändigaste behof, lifvets uppehålle, var förnämsta föremålet för deras begär och omtanke, trodde de sig icke kunna på mer öfvertygande sätt ådagalägga sin aktning för tapre och välförtjente män, än dermed, att de vid sina måltider utmärkte dem genom ömnigare förplågning. När Hector ville förebrå Diomedes den utmärkte heder, som honom visades af Grekerne, nämner han, såsom bevis derpå, att för honom alltid uti deras gästebud framfattes mer kött, än för de öfrige, och större vinbågar *r*). Och när Ajax var lyckeligen återkommen ifrån sin enviges kamp med Hector, anrättade Agamemnon en måltid, hvar till han båd de öfrige Generalerne, hvilke, som vanligt var,ingo hvar sin lika stor del, men för Ajax lät han framsätta den slagtrade oxens rygg ostyckad *s*).

D 5

Det

r) Il. VIII. 161.*s*) Il. VII. 321.

Det ansågs för en skyldighet, som ålåg den öfverbefälhafvande Generalen uti en armé samt en Konung uti sitt rike, att hålla sin tafel öppen för de öfrige anförarne och högfste ämbetsmän. Här om erindrades Agamemnon af Nestor efter ett slutadt krigsråd: nu, sade Nestor, är tiden förleden, matstunden är inne: låt oss gå in att hos dig spisa af-tonmåltid: ty så bör det vara, emedan du hafver öfverbefälet; till hvilken ånde den måsta tillförsel af vin ifrån Thracien kommer in i ditt tält, så att förråd icke fattas dig *t*). Såsom Konung båd ock Alcinous sine förnåmste Herrar till måltid, när Ulysses var kommen i hans hus; och att det varit der ett vedertagit bruk, gifver han sjelf tillkänna; då han säger, att desse voro vane att stådes nyttja hans bord *u*). Att bjudas till sådane, eller andre högtidelige måltider, som af enskilde personer vid något tillfälle anrättades, ansågs för den största heder, som dem någon sin kunde vederfaras. Nestor utsatte den förmån, att blifva buden till alla gästebud, såsom en upmuntrande belöning för den, som nattetid ville gå ut till fiendernas läger och utforska, hvilka anstalter der gjordes till följande dagen

t) Il. IX. 70.

u) Od. XIII. 7.

gen *x*). Och då Agamemnon såg Menestheus och Ulysses stå fåfänge på fältet, förebrådde han dem deras senfärdighet att rusta sig till strids, och att de dermed ådagalade ringa erkänksamhet för den heder, som dem alltid visades derigenom, att de voro de förste, som budos till hans bord, då han undfågnade sina Generaler *y*).

Utom vatn var vin Grekernas vanliga dryck, hvilket äfven fruntimmer nyttjade, tvårt emot Romarens sed, ty hos dem råkades det kônet till last att dricka vin. Vinet förvarades uti fat (πίθοι), och tappades derutur, antingen uti sinårre sten- och ler-kåril (ἀμφιφορεῖς, eller i flaskor, gjorde af bockskinn och oxhudar, för att nyttjas under resor. Men till måltider och gästebud ôstes det först uti större skålar, som kallades κρατῆρες eller τρίποδες, och kunna jämföras med våra tiders pounce bålar: der blandades det med vatn, och ôstes sedan derutur i mindre kåril, som gafs åt gästerna. Desse kåril voro af åtskillige slag, både i anseende till skapnad och ämne. Uti de äldste tider hafva de druckit utur horn (κέρατα), hvadan Grekiska ordet κέραω leder sitt ursprung, ty det bemärker egenteligen *ôsa i horn*; der af kommer ock κρατῆς, ett drickes kåril

x) II. X. 217.

y) II. IV. 343.

kåril af horn, eller gjordt i skapnad af ett horn. Vill man sluta till skapnaden af de drickes kåril, som *Homerus* på de flåste ställen nämner (κύπελλα och δέπατα ἀμφικύπελλα), utaf stamordens betydelse, så har man anledning att tro, det de varit vida och bugtiga nedan, och smalare ofvan till, eller ock att de haft en rund och bugtig fot, lik en upp och ned vänd skål, så att man kunnat nyttja båda ändarna att dricka utur, och således till en del liknat kalkar, som brukas i våra kyrkor. Sådane remare hade de förnåmare i början af koppar, sedan brukades äfven på hjeltarnas bord silfverbågar, förgyllde inuti och omkring bråddarne. Drickes kåril af trä, i synnerhet heder, dem *Homerus* kallar κισσύβια,) voro heller icke obrukelige. Dock nyttjade, som *Athenæus* z) säger, ingen Stadsbo, icke en gång de, som voro af ringa stånd och mindre förmögenhet, så gemena dricks kåril, utan herdar allena och jordbrukare.

Till vinskänker vid de förnåmares bord nyttjades inga slafvar, utan ådle ynglingar öste vinet ur bålen i remarne, och, sedan de hållt något deraf på golfvet, såsom vanligt drickoffer åt gudarne, gafvo de dem gästerna i händer. Då Menelaus firade bröllop åt sin Son, gjorde brudgumen sjelf denna betjening

z) L. XI. p. 477.

tjening *a*). Här vid i akttogetsamma billighet, som vid köttets utdelning, att den ene gästen icke fick dricka oftare, eller utur större remare, än den andre, om icke någon var tillstädes, som för des utmärkta förtjenster borde på utmärkt fått hedras. Så säger Agamemnon till Idomeneus: du har vid mitt bord samma förmån, som jag sjelf: då vinet måtes till de andre gästerne, står bågaren alltid för dig full, så att du kan dricka när och få ofta dig behagar *b*).

De förnåmare underhöllo uti sina hus Sångare och Spelemän, hvilka, så vid andre tillfällen, som i synnerhet under deras måltider, fungo gudars och hjeltars lof, för att dels uplifva och underhålla munterhet hos gästerna, dels ock upväcka hos dem vördnadsfulla betraktelser öfver gudarne, samt kärlek och lust till stora gerningar. En sådan var Demodocus uti Alcinoi hof. Så ofta Konungen undfågnade Ulysses tillika med sina ämbetsmän, inkallades han, att med sina skaldestycken förnöja gästerna *c*). Uti Ulyssis hus var en vid namn Phemius, hvilken Penelopes älskare tvingade att med sång och spel göra deras måltider angenäme *d*). Desse voro derjämte Grekernas

a) Od. XV. 141.

b) Il. IV. 268.

c) Od. VIII. 43. seqv.

d) Od. I: 325. XIII. 268.

kernas Philosopher och vise män, innehafvare af all den tidens vitterhet och lärdom, så att de voro skickelige att författa sånger öfver hvad ämne som hållt dem förelades, eller de själfve kunde uptänka, öfver naturens under, hjeltars bedrifter och gudarnas egenskaper. De voro ock dertfore i stort anseende, blefvo väl emottagne hvart de kommo, äfven sökte och inkallade ifrån andra orter. När Antinous, en af Penelopes friare, förebrådde Eumæus, att han hade inkallat en tiggare att oroa dem under måltiden, svarade denne: du talar oförståndigt: hvilken plågar väl med flit inkalla någon landstrykare och tiggare? dem man efter söker och inkallar ifrån andra orter, äro sådane, som med sin konst kunna gagna det almåna (*δημοεργοί*), nemligen Spåmän, Lå-kare, Architecter, samt Skalder och Musicanter *e*). Då Agamemnon reste till Troja, lammade han hema en Sångare och Speleman *f*), som skulle hafva vård öfver hans gemål Clytemnestra, och med sina sånger förjaga ifrån henne ångsliga tankar, underhålla kärlek till dygd och afböja det, som under hennes enslighet elljest skulle kunna insmyga sig och förleda henne till otrohet emot sin frånvarande man. Hvarfore icke heller Ægisthus förr
kun-

e) Od. XVII. 380.

f) Od. III. 267.

kunde eröfva hennes kyfkhed, ån denne vise husvården var skaffad ur vågen.

Efter måltiden begyntes dans, som af *Homerus g)* kallas ἀναδήματα δαιτις, en prydnad, belgad åt gästepud, och uplifvades med harpors ljud af samme Spelemån, som förut förnöjt gästerne under måltiden. *Homerus h)* har gifvet en kort beskrifning på den, i de tider, måst brukeliga dans, då han talar om Achillis sköld, som Vulcanus hade gjort och utfirat med åtskillige bilder, ibland hvilka var bilden af en dans, lik den, som Dædalus hade påfunnit för den vakra Ariadne. Man såg der, såger han, ädle ynglingar och unga flickor hålla hvarandra i handen och dansa i ring, så qvickt och snällt, som en krukamakare rullar omkring sitt jul. Stundom delade de sig i flere särskilda par, som dansade om hvar andra. Desse dansare voro omgifne med en myckenhet af folk, som förnöjde sig med åskådandet häraf. Mitt uti ringen voro tvånne fördansare (κυβιστηῖς), som med sjungande och hoppande föregingo de öfrige. Detta slags dans var mycket brukeligt och kallas κνώσσιον ὄρχημα, emedan de Grekiske ynglingar och flickor, som varit åmnade till rof åt Minotaurus, hafva hårmed uti staden Cnossus på Creta betygat

g) Od. I: 152. XXI. 430.

h) Il. XVIII. 590.

gat sin glädje, sedan de af Theseus blifvit frälste ifrån detta rotdjur. Dædalus var upfinnare häraf, och har genom de många krockar, den ena innom den andra, som gjordes under dansen, velat föreställa de många inveklade gångar i labyrinthen, dem Theseus måste igenomgå för att dråpa Minotaurus. De tvänne dansare (*κνβισιτηῆες*) som gingo mitt i ringen, låra hafva varit sådane, som med sine åtskillige rörelser och vändningar skulle visa de öfrige, huru de borde vända och skicka sig.

Förr än gästerne åtskildes, offrades åt Mercurius de slagtrade djurens tungor, och bestänktes med vin till det vanliga drickoffer i). Tungorne voro helgade åt Mercurius, emedan på hans lott fallit att vårda talgofvan: de hafva således dermed velat betyga sin tacksamhet emot denna gud, för det de under måltiden fått förnöja sig med upmuntrande samtal. Man skulle ock kunna säga, att de i synnerhet med offer ihugkommit Mercurius, då de årnade gå till fångs, för att vinna en ljuflig sömn, emedan han, utom andra egen-skaper, troddes hafva förmåga att med sin scepter (*caduceus*) både insöfva och upväcka.

De vanlige matstunderne voro i detta tidehvarf mårgon och afton. Hos *Homerus* fin-

i) Od. III. 332.

finner jag åtminstone icke något spår, som kan ledamig på den tankan, att de åtitt oftare, än två gånger om dagen: om mårnarne, då de gingo till sitt arbete, hvilken måltid kallas δειπνον; ehuru detta ord åfven förekommer uti vidsträcktare bemärkelse för måltid i allmänhet: samt mot aftnorne, då de slutat sitt dags arbete, och kallas δειπνον. *Athenæus* anförer vål utur de gamle Grekiske Skriftställare några ställen, af hvilka han tycker sig kunna sluta, att de åtitt tre gånger om dagen, mårngon, middag och qväll. Men desse torde hafva varit förvillade deraf, att *Homerus*, utom δειπνον och δειπνον, åfven nämner ἄριστον, som af sednare tiders Scribenter brukas att betekna middagsmåltid: då de dock hade bordt veta, att detta ord hos *Homerus* betyder samma som δειπνον, eller att det åtminstone haft så vidsträkt bemärkelse, att det betecknat en måltid i allmänhet: hvarföre han ock betjenar sig deraf med något tillägg, att utmärka tiden. *Eumæus*, säger han, tillagade ἄριστον, en måltid, ἅμ' ἡμέρῃ, i första dagningen k). Sedan sederne blifvit förändrade och måltids stunderne andre, än de varit i äldre tider, hafva desse ord fått annan betydelse. Grekernas mårngonvard, har varit ringa och tarfvelig, bestått af ett stycke bröd, doppadt i vin, eller i en vin-kallskål.

DEL. III.

E

De

k) Od. XVI. 2.

De hafva förmodeligen då icke velat öfverlasta sig med mycken mat och dryck, för att icke blifva tunge och obehägräme till arbete: men när dagsarbetet var sluttadt, gjorde de sitt bästa och starkaste mål. Det var ock den tid, som uppoffrades till högtideliga måltider, som voro af trenne slag, *ἐλαπίνη*, *ἔρανος* och *γάμος* 1). *ἐλαπίνη* hvarmed Konungar och Generaler, som ofvan är anmärkt, undfågnade sina Herrar och ämbetsmän, eller som anrättades af enskilde personer på egen bekostnad, vid något högtideligt tillfälle. *ἔρανος* deremot var ett slags piquenique, hvartill någre ynglingar sammanföto hvar sin del, att deraf göra sig en glad afton. Det hände ock, att en af sällskapet bestod hela kostnaden; men dock var en sådan måltid icke *ἐλαπίνη*, emedan den icke hölls i hans hus, som den anrättade, utan på ett annat dertill beställt ställe, då *ἐλαπίνη* deremot alltid firades hema uti vårdens eget hus. *ἔρανος* lärer ock, af hvilket dera slag den ock var, antingen den anrättades genom sammanföto eller på ens bekostnad, icke hafva varit så kostsam och högtidelig, som *ἐλαπίνη*. När Mentor kom in uti Ulyssis hus och fick se Penelopes älskare plåga sig med mat och dryck, under spel och forl, frågade han Telemaque hvad för gästebud det var, antingen

γάμος

1) Od. I. 225. XI. 424.

γάμος eller ἐλκπίνη, ty, säger han, ἔρανος kan det icke vara. Att det icke var pique-nique, dömer han förmodeligen antingen deraf, att denna måltid hölls uti Ulyffis hus, det han med skäl förmodade icke skulle kunna vara uthyrdt till några ynglingar, att der roa sig: eller ock deraf, att anstalterne voro större och kostsamare, än vid piqueniqver brukelige voro. Det tredje slaget af högtideliga måltider var γάμος, bröllop, hvar om framdeles vidare skall-talas.

CAP. IV.

Om

*Grekernas gästfrihet, samt sättet att emot-
taga och undfånga främmande.*

I Grekeland voro i de äldre tider inga författningar gjorde till refandes beqvåmlighet: inga vårdshus, der de kunde njuta förfriskning och hvila öfver nätterna. Kringstrykande tiggare, fattige och annat löst folk uppehöll sig derföre öfver nätterna uti badstugor och smidjor; hvarförutan i städerna voro andre allmänne hus, som kallades λέσχαί m), dit sådant gement folk hade fri tillgång, då

E 2

de

m) Od. XVIII. 327.

de behöfde hvila och skygd emot oväder. Desse ställen, som till förenämde ändemål voro ämnade, blefvo sedan efterhand en samleplats för låttingar, der de med fåfånga och sqvallrande förnötte sina dagar. *Hesiodus* *n*) säger derföre, att en omtänkt landtman och hushållare bör undfly sådane allmänne ställen, verkstäder och sqvallerhus. *Proclus* berättar, att uti Athen voro i sednare tider öfver 300 sådane λέσχαί: hvilket kan vara troligt; ty det fel tillägges Athenienserne, att de mer än andre folkslag, varit begärlige att höra sqvaller och nyheter *o*).

Bristen af allmänne vårdshus ersattes till någon del genom den hos Grekerne, i äldre tider, herrskande gästfrihet. De hade, som redan i första capitlet är anmärkt, ifrån barn domen fått den öfvertygelse, att nödlidande och främlingar voro under gudarnes besynnerliga vård, och att den, som försköt eller misfvårdade sådane, ådrog sig deras oundvikliga hämnd. Ett människligheten så hedrande tankesätt verkade hos dem välvilja emot alla, utan skillnad, om de förut voro kände eller icke. De frågade icke ens den ankomne gästen, hvilken han var, eller hvart han årnade sig, förr än de undfägnat honom, och med
annor

n) Εἰγ. 493.

o) Act. XVII. 21.

annan tillbörlig tjenstaktighet ådagalagt sin upriktiga vålmening. Den resande hade ock den blygsamhet, att icke förr gå in i huset, der han årnade söka härberge och förfriskning, än han af husegaren själf eller dets betjening blef inkallad: förut stod han utan för dören eller vid gårdsporten. När nu vården fick veta, att någon resande stod utanför, gick han antingen själf ut, eller skickade någon af sitt husfolk att emottaga och införa honom, hvilket skedde på detta sätt: Vården, eller, i hans ställe, betjenten tog den resande i hand, bad honom vara välkommen och hålla till goda den förplågning, som kunde åstadkommas. Derpå tog han stafven eller spjutet af honom, till att dermed gifva tillkänna, att den främmande med all höflighet skulle bemötas och uti hans hus njuta skydd och försvar. Sedan gick han förut in och gästen följde efter. För denne framsattes då en stol och sedan ett bord tillredt med mat och vin. Efter måltiden tillspordes först gästen, hvilken han var, och hvart han vidare årnade sig; ehuru detta stundom icke skedde förr, än dagen efter, ja, åfven efter flere dagar, i synnerhet om någon högtidelighet vid hans ankomst var anställd, som man icke ville afbryta med främmande göromål. Imedlertid åtnjöt han både härberge och förplågning. Således

emottogs Mentor af Telemaque: Telemaque och Nestors Son, Pisistratus, af Menelaus, med flere, som i Homeri dikter omtalas *p*).

Når enteligen gästen gaf tillkänna att han ville fortsätta sin resa, undfågnades han först på vanligt sätt med mat och drick, hvar efter alle närvarande togo afsked af honom, på det sätt, att de offrade åt gudarne det vanliga dryckoffret och derunder tillönskade honom en lyckelig resa. Den resande tog sedan själf bågaren och på lika sätt, efter föregånget dryckoffer, tackade för den höflighet honom blifvit bevist, och önskade att gudarne ville framgent beskydda vården och dess hus. Hvarvid den åtskillnad tycks vara iakttagen, att hemfolket gjorde dryckoffret och lyckönsknungen sittande på sina stolar, men den resande stående *q*), såsom teckn att de skulle blifva kvar, då denne färdades. Vile vården på än utmärktare sätt hedra sin gäst, så tog han först afsked af honom inne i huset, fölgde honom sedan ut med bågaren i handen, och då han stigit upp i vagnen, drack lyckelig resas skål. Med denna årebetygelse affärdade Menelaus Telemaque ifrån sig *r*).

En

p) Od. I. 119. Od. IV. 26.

q) Od. XIII. 55.

r) Od. XV. 147.

En allmänt vedertagen sed hos Grekerne var äfven att icke slåppa någon gäst ifrån sig utan gästvor till åminnelse och beständig erindran af den höflighet han fått erfara. Desse gästvor voro ofta af betydighet. Menelaus gaf Telemaque en förgylt silfverbågar, och dess gemål Helena gaf honom en präktigt broderad mantel^{s)}, den hon bad honom förvara till sin bröllops dag, att dermed begofva sin brud. Alcinous och dess Herrar gästvo Ulysses, somlige vårjor, andre silfver- och gullkåril, samt kläder^{t)}; Hvarförutan de tolf republikens högste ämbetsmän skänkte honom, på Alcinoi tillstyrkan, hvar sin silfver-skål och tvåttfat, förmodeligen uti hela republikens namn: hvilket jag slutar deraf, att de sedan singo denna kostnad ersatt genom sammanfatt af undersåtarna. Ty det har utan tvifvel varit brukeligt, att på allmän bekostnad visa sin heder emot förnämme personer, Konungar och Prinsar eller deras Sändebud, och som den tiden inga allmänne gästvor voro att tillgå, så måste allt sådant, som lände till republikens heder, eller något trängande behof fordrade, utgöras genom sammanfatt. Som derföre Ulysses påskyndade sin bortresa, så att ingen tid var att få sådant

E 4

sam-

s) Od. XV 120.

t) Od. VIII. 385. seqv.

sammanfrott, så förskuto de förnämste Her-
 rarne af egne medel till detta behof och togo
 sedan ersättning af folket. Så säger ock Ulys-
 ses, att, då han under sin resa till Troja, var
 våderdrifven till Creta, Idomeneus gifvit ho-
 nom och des manskap spannemål, vin och
 slagto-xar, efter skedd sammanfrott af des
 undersåtare (*δμώων*) *u*).

En sådan välvilja och frikostighet emot
 främmande föranlåt äfven Grekerna att resa
 omkring till både kände och okände, utan
 att hafva annat föremål, än att gästa och rik-
 ta sig. När Telemaque ville resa hem ifrån
 Lacedæmon, frågade Menelaus honom, om
 han icke förut ville, i hans fällskap, göra en
 resa omkring landet, då han kunde försäkra,
 att de icke skulle komma tillbaka tomhände;
 ty ingen, säger han, lär emottaga och affär-
 da oss, utan att skänka oss antingen skålar el-
 ler fat, eller andra förgyllda kåril, som, jämte
 kläder, voro de måst allmänne skänker hvar-
 med resande begofvades. Så säger ock Ulys-
 ses, att han farit omkring många länder, och,
 under det han gästade hos hederligt folk, sam-
 lat mycken egendom *x*). Hvarpå *Ælianus* *y*)
 syftar, då han säger, att Ulysses och Menelaus
 reste

u) Od. XIX. 196.

x) Od. XIX. 272. 283.

y) Var. Hist. L. IV. c. 20.

reste omkring såsom Phœniciske Köpmän, utan att hafva annat ändamål, än att samla rikedomar. Detta var visserligen ett slags tiggeri, men som i de tider icke ansågs för vanhedrande och nedrigt. När Ulysses, klådd i tiggareklåder, kom till Ithaca och inställde sig ibland sin gemåls friare, förebråddes honom af en vid namn Melantheus, att han gick omkring och begårde brödstycken, icke unga pigor eller silfver-och koppar-kåril: z).

ΑΙΤΙΣΩΝ ΑΚΟΛΥΣ, ἢ ἄρα εἰς ΛΕΒΗΤΑΣ.

Det förra var nedrigt och hörde till kringstrykande tiggare, men det sednare, nemligen reisa omkring för att vinna skänker, anständigt. Vi finne desutan af anförde orden att rike och förnäme, ibland annat, förårat sina gäster unga och vackra slafvinnor. Hvilket Ulysses än tydeligare gifver tillkänna, då han första gången efter sin hemkomst talade med sin far, som då icke igenkände honom. Han säger att han en gång härbergerat des Son, och då han reste bort, gifvit honom silfver och gull-kåril, klåder och tåcken, samt desutan fyra unga slafvinnor a), dem han sjelf fick utvälja.

En så hedrande plågsed, att vål emottaga och undfånga främmande, var ett kraf-

E 5

tigt

z) Od. XVII. 222.

a) Od. XXIV. 277.

tigt medel, att stiffta och underhålla enighet, icke allenast enskilde slägter utan ock hele folkslag imellan. Ty derigenom lades grund till en vänskap imellan vård och gäst samt deras efterkommande, äfven så helig och förtrolig, som imellan dem, hvilka genom blodsbandet åro förenade. Den gick i arf ifrån föräldrar till barn, så att de, hvilkas förfäder förenat sig genom gästfrihets lagen, då de någon gång råkades, och derom vordo påminte, omfamnade hvarandra med kårlek och broderligt förtroende: och om sådane, antingen förolämpade, eller ej, då det behöfdes, med råd och hjälp icke understödde hvarandra, ansågos de för äfven så brottflige, som om de skolat visa en dylik ovilja emot sina närmaste blodsförvanter.

Anmärkingar

Om

Klåden och Ylletyg, som mest nyttjades i Sverige i Kon. GUSTAF I. tid.

Af

Lector JOHAN MURBERG.

§. I.

Otillräcklig tillgång på pregladt mynt, tjenligaste måttstocken vid alla varobyten, nödgade våra förfäder i äldre tider, att i handel, och vid förefallande utgifter, oftast nyttja sådana saker, som i allmänna lefnaden äro oundgängligen nödige, och således ega hos en hvar ett någorlunda stadgadt värde. De varor, som härtill tjenade, och hvarmed man kunde betala *skatt* och *skuld*, *börda jord*, *erlägga båter*, och förrätta allahanda *köp och handel*, kallades *vårdören*; och för sådana voro, utom *guld* och *silfver*, i Lagen godkända, *Spanmål*, *Boskap*, *vadmal*, *oskuret klåde m. fl. a*). Af dessa *vårdören* voro, utan tvifvel *Spanmål* och *vadmal*, såsom de allmänaste nödvändighets varor, de mest nyttjade.

Den

a) L. L. *JordaB. c. 8.* SUDERM L. *ArfdaB. c. 2.*

b) 1467 bördades en gårdstomt i Arboga af *viderboaminnen* Eric Finne med i rätten infatta 20 alnar *Brunsviske* 2 öre alnen och 7 aln. *kolsåstb.* Arboga Stads rånebok för s. år.

Den förras pris var förmodligen då, som nu, obeståndigt, och, efter årsväxten och tillgången, än högre än lägre. Det sednare, eller *vadmalet*, som troligen är det äldsta i landet tilverkade tyg *c)*, hvilket oftast nämnes i våra gamla sagor, och hvarmed Gothlänningarne redan i 11 och 12 århundradet drefvo utrikes handel, *d)* var mindre underkastadt ovissa tillfälligheter, och således till *vårdöre* så mycket tjenligare. Det hade ock derföre, ifrån äldsta tiderna haft sitt fastställda värde, så att 12 alnar räknades för ett *öre*, och 96 för en *mark*, som var det högsta räknemynt i Riket före Gustavianiska tiden *e)*. Då *penningmarken* med tiden förfämrades, behöll det dock detta sitt värde, så att, när Östgötha Lagen upfattes, var en *mark vadmal* lika gällande med två *mark penningar f)* och var räkning i *öre* och *mark vadmal* ej allena bruklig inom,

e) Man ser af GAUTR. O. HROLFs Saga c. 2. p. 12. Att det brukades af fattigt folk, som bodde i *Villmarken*, långt ifrån allt omgånge med andra, och som ingen handel idkade.

d) Se GRUBERi Origin. Livon. p. 7. 12.

e) *Vadmal* är sammanfatt af *vad* eller *vat*, kläder och *mal* mål, emedan det tjenade till *varomått* i handel och byte; så framt icke *mal* endast är den vanliga ändelsen som förekommer i andra svenska ord. Ifr. Ihr. Gloss. in vou *mål*.

f) DRAP. B. c. 16. *Siáx marker penninga eller threa marker vadh mala, zolf alna til öris.*

inom, utan åfven utom Riket. I K. Magni Stadge af 1347, om *presternas inkomst på Öland* förordnas, att för de få kallade *Staf-ljus* skulle betalas ett *öre vadmaler g*). Och Sturleson berättar, att på Island skulle, efter K. Haralds i Norrige förordning, ett *skep-pund mjöl* ej få säljas dyrare än till *hundrade (alnar) vadmala **). Då *Klåde* sedermera kom, genom omgång med utlåningar, i mera bruk, intog det efter hand *Vadmalets* rum, och blef med tiden det mest gångbara *vårdöre*.

§. 2.

KLÅDE har länge varit känt och nyttjadt i Norden. Så snart våre förfäder, genom sjörefor, plundringar, handel, eller andra tillfälligheter, fingo smak för större bekvämlighet, än de af urålder egt; och tillgång på saker, som dertill fodrades, finner man, att de ej ogerna ombytte sina *djurskinnspelsar* i klåder af *sidentyg*, *skarlahan* och *klåde*. Bruket deraf var dock ingen ting mindre än allmänt; och det blifver derföre oftast, såsom något *befynnerligt*, i våra äldsta handlingar anteknadt, då någon förnäm person dermed visade sig vid vissa tillfällen *b*). Ännu i början af

g) ACT. LITTER. UPSAL. för 1723. p. 481.

*, Heims Kr. T. II. p. 100. Ifr. T. I. p. 635.

b) På brölloppet i Biarmaland var Heraud klädd i en röd Skarlakansrock, med silfverbålte omkring: HERAUDS

af tolfte århundradet brukades på hofvet i Dannemark *får/skinnspelesar* i), äfven vid högtidligheter; och *Klåde* var i landet så fällsynt, att då Hertig Knut, K. Erik Ejegods Son, på Måns Nilsfons bröllop, i Ribe infann sig, med en *röd Klådesklådning*, ådrog han sig, efter *Saxos* berättelse, mycket och obehagligt upseende *k*). Med tiden begynte utlänningarne tycka om Svenska utförsvaror, och åtog sig derföre mödan, att förse ofs med hvad som behöfdes, så till vällefad, som yppighet och prakt; hvarigenom klåde mer och mer blef en nödvändighets vara. Sjöståderne fingo nu sina *klådeshus* eller *packhus*, hvarest *Gåsterne* från Gothland, Tyfkland och Flandern *l*) skulle vid ankomsten inlemna sina varor, och derför betala en afgift, som tveskiftades mellan Konungen och Staden. På fartyget feck således intet säljas; men Konungens ombudsman

o. Bos. *Saga* c. 12: p. 35. Sigurd Syr brukade till helgdags, *Skarlakans kappa*. STURLESON T. I. p. 405. Arnliot Gellina var i hvardagslag klådd i *Skarlakan*. l. c. p. 658. Harald Hårdråde hade en *röd mantel* fodrad med hvitt skinn. T. 2. p. 84. o. f. v.

i) LAGERBR. S. R. *Hist.* 2 del. p. 88.

k) p. 235.

l) Främmande handelsmän, som med sina varor inkommo, kallades på den tidens *latin: hospites*, och på svenska *gåster*. STADSLAG. c. 34. hvadan i Stockholms *Skothok*, den afgift, som desse till staden erlade, kallas *gåstepenningar*.

man eller *fogde* egde rättighet att för Hofvets räkning, derifrån uptaga hvilka och huru många stycken han ville *m*). Det öfriga skul- le sedan i *klådeshuset* införas, *alla stycken* up- skrifvas, och dervid noga tillfies, att *klådet måtte råttfärdugt vara, och langleek sin hal- da, efter som thy borde, och fordöm plågadis*. Derifrån fick det afyttras till Stådernas invå- nare och allmänheten; men ej annorlunda, *än i helum styckium, helum hundradum, och engom stufvum eller alnum n*). Hårmedels var väl en skålig förmon och vinning af ut- säljningen i smått, stådernas egna handlande och kråmare förbehållen; men under Hanse- stådernas envåldiga handelstid i Riket, näst före, och i början af K. Gustafs regering, blef detta Lagens stadgande så åsidosatt, att *Klå- deshuset* ej vidare nyttjades, och Konungen hemstälde, i de nya för Stockholm utfärdade *privilegier* 1529 till borgerskapets behag, att åter *uprätta* det samma, och till Stadens nyt- ta använda den deraf vanligen flytande in- komsten *o*).

§. 3.

m) SKIRM; B. ST. L. c. I. §. I.

n) KÖRM. B. ST. L. c. 32. § 33. I R. R. privileg. för Stockholm 1436. skånky hela afkastningen af *Klå- deshuset* åt staden. Denna afkastning är grunden till *stämpelpenningarna*.

o) TEGELS Hist. Gust. I. D. 1. p. 256.

§. 3.

Sedan klåde en gång kommit i bruk, blef det snart en nödig behöfsvara för den förnåmare eller förmögnare delen af svenska Folket, och således så mycket tjenligare till *vårdören*. I sådan egenkap nyttjades det mycket under hela medeltiden, vid alla köp och afhandlingar mellan enskilda personer *p)*, och utgjorde nästan alltid en god del af den *sold* och *lön*, som Konungen eller andre gäfvo sina *tjänare*, *ämbetsmän* och *krigsfolk*. I synnerhet kunde ingen *Herre*, eller *frelseman* med sina *Sventjenare* och *hufvudmän* visa sig i annan drägt;

p) Exempel derpå finnas öfverallt i tidens Handlingar, köpebref m. m. ett och annat må anföras: 1414. försonade en Jöns Larsson ett dräp, med ett *stycke klåde*, värdt 20 mark: 1419. likaledes ett annat dräp med 100 mark penningar och *hufvudman* *Stycke kumist*. Se LAGERBERG. S. H. D. 4 p. 243. Mot slutet af detta århundrad, då pregladt mynt blef ymnigare, var *klåde* alltid en artikel vid hus- och egendoms köp; men då mera som en *äreskänka*, än någon betydande del af köpsumman. 1474. såldes ett hus i Stockholm för 500 mark, och ett *stycke Leiskr.* 1480 likaledes ett för 500 m. och ett *stycke brunt Leiskr.* 1481. köptes ett stycke brandmur för 15. m. och en *alu Leiskr.* 1491. var, vid ett gårdsbyte mellangiften 60 m. och 6 $\frac{1}{2}$ *alu engelskr* till en *kjortil*. o. s. v. Se STOCKHOLMS Stads Tänkebok vid dessa åren. 1467. köptes en tomt i Arboga för 30 m. 6. 8. ett pund *huggmjöl*, ena *Närfska bått*, och ett par *legiska busor*, sva goda, som 12 ören penningba. ARBOGA Stads Tänkebok, f. f. år.

drågt; och man finner att Algot Benctsson 1368 varit nödsakad, att för en *hingst* och 10 alnar *Brabants klåde* pantförskrifva en sin Landtegendom^r). Uti Riksdagsbeslutet 1489 fastställdes, att ingen *Sventjenares*, eller med *harnesk och drabbtyg* försedd ryttares årslön skulle få öfverstiga 16 mark i *Klåde* och *penningar*; och i den *taxa*, som på allehanda utländska varor 1450, utfärdades, ser man hvilka *Klåden* då voro mest i bruk, nämligen *Bomist, Amsterdanimist, Angelskt, Busnist, Minist* och *Lybst s*). Ju allmännare bruket således blef, des nödvändigare var det, i synnerhet för den Regerande, att, i handelns då varande ställning, hafva i förråd ett lager af gröfre och finare klåden, som svarade emot hans vidsträcktare behof. Huru före Gustaf I. tid dermed var beskaffadt, vet man icke; men som ingen gren hvarken i allmänna eller enskilda hushållningen af honom lemnades ovårdad, så finner man ock, att Hans så kallade *Klådeskåmmare*, eller förrådshus, varit väl försedd med alla slags *klåden* och *ylletyg*, som nyttjades af Hofvet och Hofstaten, samt krigsfolket och betjeningen vid Kungsgårdar,

III. DEL.

F

dar,

1) RABEN. de Legif. VestroG. bilag. N:o 12. Hingsten var likväl tämmeligen dyr, ty han kostade 12 lödige m. eller några och åttatio R:d. Specie.

2) Hnd. vid Bjärk. Rätt. p. 51.

dar, Slott och andra Kronan tillhöriga verk^t). Man hafver ännu förvarad i Kl. Kammar-Collegii Archiv en Årsräkning öfver hvad deraf 1540 blifvit inköpt, och utlemnadt; och de anmärkningar, man utur den samma kunnat sammanleta, torde gifva någon uplysning uti den inre hushållningen vid Hofvet, i denna stora Konungens tidehvarf.

§. 4.

I Konungens klådeskammare funnos detta år, utom andra ylletyg, 11239 alnar klåde, af åtskillig färg och beskaffenhet; och deraf voro vid årets slut 9360 till klåder utgifna och upgjorda. Alltsammans var tillverkad antingen i Ängland, Nederland eller Tyskland, och inköpt i Stockholm, Calmar eller Nya Lödöse; några få stycken undantagna, som blifvit hemtade i Dantzic, eller Amsterdam. Man kände väl redan den grundfanningen i handeln, att varor köpas i allmänhet med största förmon utur första handen; och 1426 hade Svenska Rådet begärt, och fått tillåtelse af K. Erik, att sända 5 eller 6 skepp till

1) I bref till fogden Botvid af d. 2 Julii 1544. skrifver Konungen, att som han behöfde *groft klåde*, till de många *årspennings knektar, båtsmän och annat folk*, så skulle Botvid tillhandla sig det *grofva klåde* som en Holländare Dirik hade med sig, för *skäligt köp*. Se Sv. FATEBUR 2, *öpn. p. 95.*

till *Flandern* efter salt och vin; u) men öfvertygelsen derom var så litet allmän, att uti *Telge Riksdags Beslut* 1491. Ständerne sjelfve sade sig, efter noga öfvervägande, hafva funnit det rikets städer *haft större fördel*, och *menigheten* varit i *bättre välstånd*, då *alla varor* inkaffades och utfördes af *tyska handlande*; och derföre nu *samtyckte till 6 veckors frimarknad* årligen vid Berthelsmestiden i Calmar, Söderköping och Nylösa x). I fördraget, som 1513 flöts i Köpenhamn imellan de tre förenade Rikens Råd, blef väl Sverige förbehållen en fri och ostörd handel på *Vesterlö Städerna*, London, Amsterdam, och

F 2

Ant-

u) Se K. Eriks *Bref till Sv. R. Råd* 1426 ibland *Bilag. till LAGERBER. S. H. 4 del.*

x) Den 7 §. lyder sålunda: *Item hafue vi öfvervegit och öfverläst Rigesens register och funnit theruti, hvad bestånd och fördel Riget hafde uppa then tid Tyske seglede till Syzherköping, kalmarne och andre stads bår i Riget, och hafds ther sin köfmaenskap, oc tha som thet skedhå, tha såndes ingen vare bår uthaf Riget, uthun blefue i måstha köpstäderne inriges, oc tha stodhe vare stådher oc menigheten i gort bestånd: En Sydhan hon fördes suo utrises, tha åre redha upkomme oc förbåttrada theras stådher i Danemark. Therfor til thet meniga håste haffue vi nu samtogth, att en rätt fri marknet skal standhå oc upaghaa i Kalmarne, Söderköping och Nylösa, oc skal opaa ganga hvert aar härepter om St. Bartholomei rydh oc sta i neste. VI. wikur oc ey lengher, swa at alle böndher och bodkårlå, utlånske och inlånske magha frist köpa hvar med then andre.*

Antwerpen, med flera; y) Men Hansestädernas tjenstfårdighet lærer gjort denna friheten i det mesta onyttjad och onödigt; och slutligen utverkade de sig uti 1523 års handelsprivilegier, *förbud för Svenska skepp*, att segla *utom Öresund*, och idka handel på något annat ställe, än i *Lübeck* och *Dantzic*. Ett så olideligt ok hade väl K. Gustaf nu mera afskuddat; och upmuntrade ständigt sina undersåter, att sjelfve besöka utländska handelsplatser, och der hemta sina behof. I sådant afseende hade han ock slutit handelsfördrag med Ryksland 1526 och 1527. med Holland 1527 och 1533. med Dannemark 1534. och detta år 1540. Med Ängland och Frankrike skedde det ej förrän några år sednare. Han hade gjort Nylödfse till *Stapel* för alla från Vestersjön kommande varor, och tagit alla mått och steg, han kunnat, till handelsvårdande till Rikets förmon. Men denne låter ej lätt och hastigt afleda sig ifrån den väg han, fri eller tvungen, en gång tagit; Och Hansestäderna nästan ensamme besörgde honom ännu i hela norra delen af Europa. Till bevis, så derpå, som att andra riken dennatiden ej varit i mycket bättre belågenhet än Sverige, kan tjena, att äfven i Ängland största aflåttningen af *klåden* och *ylletyg* skedde af de

deras handelsfällskap *Stillyard* och med des s skepp, och att de 1551 utförde 40000 stycken ångelskt klåde, då alle inhemfke handlande tillsammans ej utskeppat mer än 1100 samma år 2). Det år ock först efter denna tidepun-
 eten, verkan af Konungens visa bemödande börjar visa sig, och man finner Svenska handelsfartyg i *Ångelska, Skottfka, Nederländska, Franska, Spanska och Portugisfka* hamnar a). I *Upsala Stadge om Kôphandeln 1546* förordnades, att de förnåmsta nödvändighets varor, *salt, klåde, humla*, m. fl. skulle hemtas på första stället, på det de ej måtte gå genom *många hânder, och fördyrkas* b); Och ändteligen kunde Konungen några år derefter fågna sig deröfver, att hans underfåtare dock *ena resorätt betänkt hans vålmening, och sin egen nytta och välfärd*, i det Stockholms, Gåfle och Östhammars Borgerfkap på *marknaden* i Enköping öfverenskommit och beslutat, med *stora skepp* sjelfve besöka Frankrike, Ångland och Nederland c). I medlertid voro de flesta

F 3

nu

2) RAP. TOYR. *Hist. d'Anglet. T. 6. p. 67.*

a) *Riksregistrat. d. 20 April och 12 Julii 1545. d. 22 Junii 1546. och på många ställen för åren 1547, 8, 9. o. f. v.*

b) STJERNM. R. D. *Beslut I. d. p. 198.*

c) *Bref till Botvid d. 31 Januar. 1550. Svenska Handeldns tillstånd vid K. död kan ses af P. BERGII Tal om Stockholm.*

nu i Kl. Klådeskammaren inkomna stycken uphandlade af *Tyska* och *Nederländska Köpmännerna*: Gerdt Nordhman, Peter Messe, Jockom Schröder, Henrik Smedecken, Hans Hylle, Jacob Sale, Gerdt van Emden, Jost van Hordten, Henrik van Ytrecht; och af *Tyska Köpsvennerna*: Hogenborg: Sampe-lingen, Smechtan, Lunde, Vimpechinck m. fl. Deremot voro *Borgarne* i Stockholm; Olof Skotte och Harald Olsfon på *Vesterlånggatan*, Matts Skråddare, Lille Michel, Hans Larsfon, Lasse Gregerffon och Gunnar Olsfon på *Köpmangatan*, Jurgen Steen, Bryngel Skråddare och Sigfrid Ersson Köpsven i Stockholm, samt en Henrik Kortz i Calmar de ende, som hvardera förfällt ett och annat stycke. Att en *Måster David* Conrad i Konungens cantzli, hade sjelf i Amsterdam köpt ett stycke *Ängelskt klåde*, och det i Kammar-aren aflemnadt; och att ett och annat stycke *Sak-öresklåde* äfven inkommit, voro väl blott tillfälligheter; märkligare är, att R. R. och Rikscantzleren Conrad von Pyhy af *Holländska* och *Ängelska* klåden inlemnadt 46 *bela stycken*; men om han dem sjelf införskrifvit, eller på befallning af inkomna Tyskar uptagit vet man icke. De, som nåst honom gjort största handeln med kronan, voro Gerdt Nordhman, som lemnadt 45 och Peter Messe, som föllt 29 stycken.

§. 5.

Ibland klåden, som ifrån äldsta tiderna varit hos oss bekanta, är utan tvifvel det Ångelska; och man torde ej fara mycket villse, om man tror dess bruk lika gammalt med christendomen i Riket. Åtminstone nämnes det oftast i våra äldre handlingar; och i medeltiden var det en nödvändighets vara. Man ser det, utom annat, af K. Carl Knutsens redan nämnda taxa, hvarest dess pris utfattes till 6 öre alnen, som efter nuvarande pennigräkning, lårer i det närmasste vara tre fiärdedels Riksdaler. Allt bättre folk hade gerna, åtminstone en hedersklådning af ångelskt klåde; och om Gustaf Eriksen är antecknad, att han i sin ungdom, under vistandet vid Akademien i Upsala, dageligen gått klädd i *rödt Ångelskt*. Sedan han steg på thronen var det så allmänt, att i *mandatet om Köphandeln* 1546. såges, *så stort prål och bögfård upkommit ibland den menige man, att bonden snart ej skulle vilja slita annat än Ångelskt och Lejst d*). Det är då ej oförmodadt, att i hans *Klådeskammare* 1540 funnos deraf 7484 alnar, eller dubbelt mer, än af alla andra slag tillsammanstagna, och 5953 voro vid årets slut utgifna. Detta förråd bestod, några få stufvar undantagna, af *hela stycken*, hvilka

F 4

hvar-

d) Sv. FATES. 5 öpn. p. 153.

hvardera i längd höllo ifrån 37 till 49, men allmånnaft 44 till 46 alnar. Bredden var merendels tre alnar, men afvexlade mellan 10 och $14\frac{1}{2}$ qvarter, *okrympt*; utom 2 eller 3 stycken, som torde varit af sämre slag, och voro endast 2 alnar breda. I finheten lårer ej varit mycken skillnad, emedan prisen ej äro mer olika, än färgornas skiljaktiga dyrhet tyckes orsakat; och finnes intet stycke köpt för mindre än 14 eller mer än 16 ören alnen, men de flesta för $15\frac{1}{2}$, som efter vår myntråkning gör vid pass trefjärdedels R:d. Sp. eller litet mera. Man kände väl ännu icke alla de affkuggningar af hufvudfärgorna, som konsten i senare tider infört; men man ser likväl, att då redan många sådana gifvos. I Konungens klådeskammare funnos åtminstone 15 till färgen färskillda slag Ängelskt klåde; och förmodeligen saknas deribland några annars brukliga.

§. 6.

Bland dessa intager *Blått Ängelskt* med så mycket större skål förrsta rummet, som åtgången deraf varit störst, och mängden svarat emot behovet. Ifrån förra året hade man haft en behållning af 48 hela stycken; och nu voro 10 inkomna dels ifrån *Cantzleren Herr Conrad*, dels andra Tyskar, så att
hela

hela förrådet var något öfver 2606 alnar. Det var dyraft af alla klåden, och kostade 2 mark alnen, hvartill fârgen ock förmodeligen bidragit. Vid årets flut voro 2504. alnar utgifna till åtskilliga personer, såsom:

Hofzinder och Skötter, eller *hofmån* och *ryttare*, som af enskilda personer, mot betalning till Konungens tjenst upfattes, och fingo hvardera, utom penninglön, 6 alnar klåde. De som detta år fått *blått ångelskt*, voro 212 gemene, upsatte af 66 *rustande*, bland hvilka en höll 8 hästar, tvänne 7 hvardera, de öfrige ifrån 6 till 2, och största delen allenast en.

Åtta *Beffelsmän*, som, till *förbåttring* på deras *befoldning*, hvardera fått 12 aln. Bland dessa var ock *Stockmåstaren* Jacob Sellenrych, som för hvardera af de 4 *Stockeknicter*, som honom *efterfölja*, uttagit 8 alnar e).

Åtskillige af *Betjeningen*, såsom *fogdar*, *skrifvare* m. fl. vid Konungens *Slott* och *gårdar*, vid *Sala* och andra *bergsbruk*, vid *Laxfisket* i *Ålfkarleby* m. m. hvilke fått dels 8 dels 6 alnar.

F 5

Am.

- e) Stockeknecktar voro öfverste *Fält-Profossens* Betjenter eller underhafvande. *Fältprofossen* eller som han här kallas *Stockmåstaren*, var ein Feldrichter, dafs malefizt zu straffen und die proviant zu Schutzen, säger GOBLER, *Rechts Spiegel*, fol. 223. a.

Ämbetsmän, eller handtverkare af alla handa slag, dem Hofvet höll i Stockholm, och på kungsgårdarna, och som årligen hade $7 \frac{1}{2}$ till 10 alnar.

Skrifvare och *Capellaner* eller Hotprester. De förre fingo till *kjortel* och *hosor* $7 \frac{1}{2}$; de senare $9 \frac{1}{2}$ alnar.

40 *Dravanter*, som deraf fingo sin *Pingsdaga-klädning*.

Båtsmän, *Böfjeskyttar*, *Slottsbyggare*, *Slottsfolk*, *Slottsvaktmästare*, *Fateburs kvinnor*, och en myckenhet andre sådane, hvilke hade dels 6, dels 8 alnar.

Något öfver 100 alnar hade åtgått till *Kårder* på *Hofklädningen* eller Hof-livreet; Drottningen hade till *sitt behof* tagit 12 och Hofskräddaren Jurgen Ballinger till *fem kjortlar*, 25 alnar, o. s. v.

§. 7.

Rödt ångelskt var, näst *blått*, det, som mest nyttjades, både till kläder och husgeråd. Då de nordiske Konungarne Gustaf och Christian 1541. hade sammantråde på gränsen, vid Brömsebro, voro de af Amiralen Erik Flemming, för Svenska Konungen, af bräder upplagna rum beklådde med *rödt taft*, och *rödt ångelskt f*). Nu voro deraf i
Klä-

Klådeskammaren litet mer än 1625 alnar, uti 35 hela stycken. Cantzleren hade af dessa inlemnat 2. G. Nordhman 6. och P. Messle 12. De öfriga voro köpta af andra tyska och svenska krämare; bland hvilka sednare Lars Hansson på Köpmangatan själf varit i Dantzic och der tillhandlat sig de tu stycken han aflåtit. Detta visar, hvad man redan erinrat, att ångelska klåden hemtades uti Hansestäderna, och att de svenske någon gång själfve derifrån hemskaffade dem. Borgmästaren i Stockholm Nils Jönsson ingaf ock detta år ett stycke *rödt ångelskt Sakóresklåde* af 46 alnar. Priset på det inköpta var till mesta delen, $14\frac{1}{2}$ öre alnen; men afvexlade mellan $14\frac{1}{2}$ och $15\frac{1}{2}$; och till allahanda behof voro utlemnade 1460 alnar, såsom till

Hofklådningen 20 hela stycken eller inemot 900. och till *Hoffzinder*, *Skötter* och *Båtsmän* 500 alnar.

Af det öfriga hade Drottningen uttaget ett helt stycke, Ægidius Taubenheim, de *Unge Herrers* hofmästare, till *foder under deras bånether* och andra behof $3\frac{1}{2}$, samt Hofpredikanten Herr Erik Svenonis till *foder på deras 2 ulfskinnsfeller* 8 alnar. Till *listeskor* under *Frökens*, eller Prinsessan Catharinas, *tre röde damasche*, och en *röd siden atlasche kjortil*, hade *Vulf Skråddare* fått 2 alnar, och

Jom-

Jonfru Else 1 $\frac{1}{2}$ till samma bruk för *V. N. kåre Fru*, eller Drottningen. En nykommen *amma*, och tvänne af sina *pigor* hade Drottningen skänkt hvar sina 6 alnar; och hennes *Sadelmakare* Michel Helsing hade tagit en aln till *foder* under 6 *stycken selar*, o. l. v.

§. 8.

Lichtgult ångelskt, förmodligen det, som nu kallas *paillegult* klåde, hade Herr Conrad, genom sin ombudsman Jacob Sture, uti klådeskammaren ingifvit tre stycken. Det öfriga var kommet ifrån tyskarna Nordhman, Messe, Lunde och Hogenborg; utom ett, som *bolagsmännen* och borgarne i Stockholm Olof Skotte och Harald Olsson inlemnade. Hela förrådet var 688 $\frac{1}{2}$ alnar, och deraf voro 529 åtgångna; nämligen 340 alnar till *hosor och fårgen uti årmén på Hofklådnin-gen*, 70 till *foder under den ena årmén af Dravanternas Juleklådning*, och det öfriga till hvarjehanda andra förnödenheter. Herr Conrad hade, *på sin besoldning*, tagit ett helt stycke, och Lucas Massov g) äfven ett för sina 8 *håstar* eller ryttare; Perlstickarne Carsten och Lambert 16 alnar till *fårgen i den röda Hofklådningen*; hofskråddarne Detlef och

g) Denne Lucas Massov var Konungens *dreng* eller kammartjenare, som hade dess garderobe om händer.

och Ballinger 24 till *korder*, *hosor*, *listeskor* under *Frökens gula damask* klådning, o. s. v.

Svart Ängelskt lårer mest då, som sedermera, blifvit nyttjadt vid sorg och högtidligheter; åtminstone tyckes det bruk deraf till någon del gjordes, intyga derom. Af 12 inkomna stycken hade Cantzleren och två svenske handlande sållt hvar sitt; det öfriga var ifrån de oftanämnda Tyskarna, och hela tillgången inemot 587 alnar. Utlemnade voro vid pås 430 och deraf hade, utom ungefär 150, som *hofzinder* och *skötter* fått, *Lütenisten* Cornelius, för halftredje år utbekommit 50. Apothekaren Mr Hans för ett år 20. Capellanerne Hr. Erik och Hr. Anders 19, och Ballinger till *åreklådningen* 42 alnar. Det andra var dels till *skänks*, dels på *beställning* eller lön gifvet åt flera personer af hofbetjeningen i Stockholm, och på Kungsgårdarna. Drottningen hade skänkt Balzar Funke 12 alnar till *åreklådning*, Thomas Nilsen på Örby 8. till *Bröllopsklådning*, amman 6 till en *Kåpa*, Jungfru Margreta halffemte qvarter till *tu par hosor*, och 2 andra *jungfrur* lika mycket till samma behof. På sin lön hade hofskräddaren Detlef, trågårdsmästaren vid Gripsholm, *Staffan Preus*, och några andre fått, somlige $7\frac{1}{2}$ somlige 8 alnar. Något var ock för sjelfva de kongliga använt. Konungen

gen hade låtit deraf göra sig *hosor* och *halfhosor* *h*); Hertigarne hade fått *hosor*, *redhosor*, *vantar* och *fotsäckor*, och Drottningen samt Fröken *listeskor* till sina *Sammetssklådnigar* m. m.

Brandgult ångelskt, något öfver 590 alnar var till en del upkommit ifrån Nylödöfe och Calmar, men till det mesta uptaget i Stockholm af de vanliga Köpmännerna. Deraf voro utlemnade, till Hofmån för 14 hästar, till *hingsteryttare* till *hosor* och till *åreklådningen* omtrent 200:de alnar. Största delen af det öfriga var taget för hoffruentimren, nämligen till *öfver- och underkjortiller* åt Drottningens *Jomfruer*, och *öfverkjortlar* åt hennes *pigor*. *Fru Ibbe* hade fått 5 alnar till en *Sång i*), samt

h) *Hosor* äro *benkläder* och *halfhosor*, *strumpor*. Det är bekant at Latinernas *calceus*, fr. *chausse*, Holländarnas *kousen*, tyckarnas *Hosen* och vårt *hosor* äro samma ord. Innan Silkesstrumpor blefvo bekanta, som skedde först omkring 1550. brukades strumpor af *klåde*, *yлле* och *sidentyg*. Till *Hosor* åt Kon. Gustaf I. togs vanligen 2 aln. *klåde*, och till en *halfhoso* $\frac{3}{4}$ aln. En hingsteryttare och andre som fingo klåder bestods till detta plagg $1\frac{1}{2}$ aln. till *hosor*; åt Hoffröknarna togs för hvardera $2\frac{1}{8}$ qvarter.

i) Ej fru Ebba Liljehök, som von DALIN menar, *S. H. 3 d. p. 333.* ty hon blef ej gift med R. R. Sten Lejonhufvud förr än 1548. utan Konungens Svärmor Ebba Vase, Erik Abrahamsföns fru, om hvilken Kon. detta är skrifver i det brefvet, som v. Dal. nämner på anförda ställe. Hon ville ej öfvergifva

samt, åfven som Drottningen, ett qvarter till *töffler*; Sadelmakarne Michel och Hans 5 alnar till *ridsalar* åt Drottningen och 4 hennes Jungfrur; och till de unge Hertigarnes behof hade Taubenheim afhemtat 9 alnar. Hella åtgången hade varit 343 alnar.

§. 9.

Papegoyegrönt ångelskt hade Klådeskammaren detta år fått in 357 och utgifvit 170 alnar. Ett stycke deraf, som höll 34 holländska och 46 svenska alnar hade M:r David Conradi, en af Konungens Secreterare, för 20 *Holl. styfver* alnen köpt i Amsterdam, och öfver Nylödsö upfört med sig till Stockholm. Nordhman och Lunde hade försållt allt det öfriga utom tvänne stycken, hvilka Cantzleren inlemnadt, och hvaraf han sedan återtog det ena på sin *befoldning*. Til *Dravanters Julklådning*, korder på 5 kjortlar, och *bosor* för Konungens *drengar* samt till en klådning för sig sjelf hade hoffkråddaren uttagit några och 90 alnar. Något var anvåndt till Konungens och Hertigens eget behof *k*) och 6 Drott-

Catholska läran, och dödde i den samma i Vreta Kloster 1549. Hennes fader var Erik Carlsön Vase till Norby; och modren Anna Carls dotter till Vinstorp, som i andra giftet m. R. R. Erik Eriksön blef stammoder för Gyllenstjerne familjen.

k) För Konungen hade man utlemnadt till ett par *försäcker* 2 qvarter, till *foder* i ett par *Stöflor* 7. och

Drottningens jungfrur hade fått 4 alnar till-
sammans till *hosor*, dem hofskråddaren Vulf
förfårdigat.

Hvitt ångelskt, 405 alnar inlemnades det-
ta år af Herr Conrad, Nordhman och Messe;
och deraf utgofvos 245, dels till *Hofklådnin-
gen*, dels till Dravanternas *Fulklådning* och
till *korder* på dessas *Pingstdaga klådning*. 2
alnar hade Konungen sjelf nyttjat till ett par
Benklåder, och 6 hade Drottningen tagit till
onämndt behof.

Liffärgadt ångelskt nyttjades till *korder*
och *får gen* på Dravanternas *Pingstklådning*,
och åfven till deras *Fulklåder*. Till det förra
behofvet utlemnades $44\frac{1}{2}$ aln, till de sednare
70 alnar. Desutom blefvo 9 alnar uttagna
till *täcken* åt tvänne *båstar*, som Konungen
skänkte Hårmåstaren i Livland 1). Det öfri-
ga af inkomna 275 alnar blef en behållning
till följande år.

Brunt ångelskt hade de oftanämnde hand-
lande sållt till klädeskammaren 185 alnar; och
af 92 utgifna hade Konungen skänkt Peter
Bård-

till *foder* i ett par *bøge skor* $1\frac{1}{2}$ qv. Hertig Eriks
støflor voro *fördrade* med en half alen. Arbetet gjor-
des af *Matts Skommere*.

- 1) I den tvetydiga ställning Konungen fann sig med
Dannemark, sökte han närmare förbindelse med Här-
måstaren, och slöt med honom förbund följ. året.
DAL. S. H. 3 d. p. 341. 364.

Bårdskårare en *bröllopsklädning*; Påder Bragde hade uttagit för sina 8 hästar, och något hade Drottningen anordnat till *listeskor* under frökens *bruna Damaschekjortill*, till *tofflor* åt fru *Ibbe* och till *kjortlar* åt 3 *fateburs-qvinnor* och 2 andra hustrur.

Dystergrönt ångelskt är det enda slag, hvaraf Cantzleren intet stycke inlemnadt; ock så voro deraf ej mer än $10\frac{1}{4}$ aln nyttjade till *listeskor* åt Fröken, till *foder* uti 3 par *hóge skor* åt Konungen, och till något okänt behof vid *Gripsholm*, dit på Drottningens befallning 5 alnar blifvit försända. Hela förrådet hade varit 103 alnar.

Åskfärgadt ångelskt hade detta år icke blifvit inköpt. Af något mer än 20 alnar, som öfverblifvit ifrån förra året, hade mesta delen användts till *skotte-kläder* och *bingstryttare bosor*.

§. 10.

Utom dessa till färgen särskilda ångelska klåden funnos äfven i Klådeskammaren några stufvar af andra färgor, hvaraf man de förra åren haft hela stycken. *Stenbuggaren* Ervan hade fått *Lavendelfärgadt*, och Jägaren Michel *stammetfärgadt* till benkläder; Konungens *dreng* Reinholt *grått* till en *yl-lenstróje* och Matts *mólnare* i Upsala *lesver-*

färgadt till en klädning. Denne sistnämnde fårg lårer förrut varit mycket ointyckt; ty några år tillsörne skref Konungen sjelf till Hans Lemmigke i Lübeck om *Lefverfärgadt* klådes infåndande *m*).

§. 11.

Skottska klåden funnos detta år hvarken af många slag, eller till någon mängd i klådeskammaren. Utom en stuf af 4 $\frac{1}{2}$ aln *svart*, hvilken Drottningen skånkte en *liten finska*, är ej i räkningen uptaget mer, än *lefverfärgadt* till något öfver 30 alnar, som var öfrigt ifrån förra året, och *lavendelfärgadt*, som Gerdt Nordhman i tu stycken inlemnad. Längden på hvart stycke var 44 alnar; men bredden och priset åro ej anmärkta. Det nyttjades till *kappor* för hoflakejer, till *vinterklåder* för skrifvare, grufve- och hytte-fogdar, *m. fl.* och till *ryttareklåder*; hvadan det tyckes varit af såmre beskaffenhet, och kanske något mindre fint, än det ångelska. Af hela förrådet voro 114 alnar åtgångna.

§. 12.

Bland *Nederländska* klåden, som detta år funnos i Konungens klådeskammare, bör i anseende till mängden förrst nämnas det
Lej-

m) Riksregistrat. 1533. för d. 26 September.

Lejdiska, utan tvifvel inkommet ifrån *Leiden*, som denna tiden var mycket namnkunnig för sina sköna klädtfabriker. Deraf voro endast tu slag, *svart* och *brunt*, och af hvardera hade Cantzleren Conrad, genom Jacob Sture, inlemnat 6 stycken. 4 stycken *svart* voro upkomna ifrån Henrik Kortz i Calmar; och ett var taget hos Gunnar Olsfön på *Köpmangatan*, så att hela lagret gick till 4 10 alnar. Hvert stycke höll omkring 24 alnar; men *bredden* och *priset* äro ej antecknade. Detta sednare lär dock varit det samma, som för ångelska klåden i allmänhet. Efter 1523 års *taxa* skulde en aln *Legiskt* säljas för 12 öre, eller halfannat lod silfver *n*). Nu gällt ett lod 10 ören *o*), och således borde alnen kosta 15 ören som var medelpriset på det *Ångelska*; så framt man icke fått bättre köp på det ena, än på det andra af holländska och ångelska klåden, sedan de numera ej endast togos utur Lübeckarnas hand *p*). Man lär dock förmodeligen få antaga, att alla klåden, som under medel-

G 2

tiden,

n) Stjernm. R. B. 1. d. p. 20.

o) Ibid. p. 134.

p) Priset på *Leidiska klåden* i Sten Sture den yngres tid, och under Danska regeringen, var 1517. 9½ 1520. 8. 1521. 12 ö. (*Stockholms råenskap för des. ja år*) man erindrar sig dervid krigsöroligheterna, förbudet för Hånseläderna, att handla på Sverige, och penningmarkens försämring.

tiden, och länge sedermera såldes under namn af tillverkningsorten, såsom *Leidiskt*, *Amsterdamiskt*, *ängelskt* m. fl. varit i det närmaste af enahanda godhet, emedan derpå kunnat utfärdas allmänna *taxor*; hvilket eljes skulle varit högsta obillighet. Af *Leidiskt* klåde hade detta år inkommit 409 alnar; och, på 6 när, var alltsammans utgifvet, mesta delen åt den lågre hof-betjeningen vid Stockholms och Gripsholms Slott, samt Örby och Väsby gårdar, till ett antal af några och fyratio personer af båda könen. Det öfriga hade *Jomfru Margreta* q) och drottningens *pigor* fått, *svart* till *underkjortlar* och *brunt* till *öfverkjortlar* och *hosor*; fru *Ibbe* hade ock tagit en half aln till *foder* i sina *töffler*.

§. 13.

Af *Hagenskt* och *Horneskt* klåde hade *Jacob Sture* på sin Förmans räkning, inlemnadt största delen af det förråd, som till 330 alnar nu fanns i klådeskammaren. Det andra var en qvarlefva sedan förra året; och som båda slagen voro nederländska, är väl ej mycket tvifvelsmål, att det sednare hade namn af den

q) Hvem *Jomfru Margreta* varit till härkomst, vet man ej. Hon var nu Drottningens förnämsta *Jungfru* eller hoffröken, och hade tillika upsligten öfver de Kl. barnen, eller *lifberrskaper*, jämte *Taubenheim*, som 1538 d, 10 Nov. blef Hertigarnes *Hofmästare*.

den bekanta Holländska Staden Hoorn. Svårare är att säga, om det förra så kallades af *Gravenhaag* som aldrig varit känd för fabriks tillverkningar, eller landskapet *Hageland* i Brabant *r*) fordom mycket bekant för sina klåden, eller af staden *Hage* i Ostfrisland, hvars invånare alltså 1526 hade frihet, att lika med andra Nederländska köpmän, mot *vanlig tull, utan förfång handla* i Sverige *s*). De såttas tillsammans, emedan de förmodligen varit af samma godhet och egenskaper. Hvert stycke räknades till 24 alnar; men bredden nämnes icke, och färgen var antingen *svart* eller *brun*. Priset är ej heller utlätt; men af 1523 års *taxa* ses, att *Hagenskt* var ej mer än hälften så dyrt som det *Leidska t*) och godheten måste då varit i mon der- efter. Af båda slagen voro omtrent 300 alnar utgifna till *Slottsfolk* af lägsta rangen, såsom, *handtverks gesäller, köksgossar, pigor*

G 3 m. fl.

r) Brabantsklåde nyttjades åtminstone mycket i följande tider. Hertig Carl beklädde dermed 1571. nästan hela Betjeningen på sina flott och gårdar; som *räkningarna* deröfver utvisa. I köptaxan 1555. är också för ett stycke Brabantsk klåde af 42 aln. priset utlätt till 70 eller 75 m.

s) DAL. S. H. 3 d. p. 147.

t) 1519 pligtfälades hos Magistraten en Hans Burman, borgare i Stockholm till 40 m. för det han sållt till fru Brita på Penningby, ett stycke *Hagenskt* för *Lejns. Stockh. protokollsbok, för det året.*

m. fl. Dock hade Drottningens och Hertigarnes *piger* deraf fått *svarta öfverkjortlar* och dels *brunt* dels *svart* till *bosor*. Till Gripsholm voro ock, efter Drottningens *skrifvelse*, öfver 70 alnar aflända.

§. 14.

Närskt klåde hade utan tvifvel namn af Naarden i Holland, som är mycket ryktbar för sina klädes och sammets väfverier. Heia förrådet deraf var omtrent 237 alnar i ellofva hela stycken, af hvilka 10 kommit ifrån Herr Conrad, hvilken nästan ensam inlemnadt alla nederländska klädesstycken till ett antal af 30. Det ellofte var köpt i Stockholm af hustru *Brita Estens* för 16 mark; och som hvart stycke höll vid pass 21 $\frac{1}{2}$ aln, kom hon i räknetalet helt nära till 6 ören, eller det pris 1523 års taxa utlätte, och den lilla skillnaden af ett halft öre torde böra tillskrifvas antingen myntets förhöjning eller verkan af handels friheten, eller ock båda gemensamt. Till *färgen* voro dessa klåden *gröna*, *bruna* och *blå*; men om bredden finnes ingen anteckning, och till finheten kan man sluta af priset. Det nyttjades ock till klåder åt den lägsta betjeningen, *Stalldrångar*, *bunddrångar*, *stuguqvinnor*, *ljusqvinnor*, *syltqvinnor* med flera sådana, samt till *redbosor*, *tröjor* och *vantar* åt Kon-

nun-

nungens och Prinssarnas lakejer. Något var likväl använt till andra behof. Utom några alnar, som Drottningen och Hennes Fru Moder uttagit, hade Påder Bragde fått 15 quarter *grönt* till en *råkneduk* i kammaren *u*); Påder Skråddare lika mycket *blått* till Kl. Maj:ts Paulun; och Matts Skommare 2 alnar *brunt* till foderi de *unge Herrers* stöflar. Till Svartzó var något aflåndt på Drottn. befallning; och tillsammans voro åtgångna litet mer än 196 alnar.

§. 15.

Amsterdam och Mastricht hade detta år äfven förfett Konungens förråds-kammare med *klåde*, ehuru till mycket ringa belopp. Enligt K. Carl Knutsons förordnande såldes Amsterdamskt klåde en fjerdedel dyrare, än ängelskt, och var således i samma förhållande bättre. Men den ringa tillgång, som nu fanns, och det bruk deraf gjordes, utmärka ej något sådant företräde. Ett enda stycke af 24 alnar var inköpt af *Lille Michel*; det hade under krympningen förminskats 7 quarter, och af Vulf Skråddare blifvit upgjordt till *underkjortiller* åt Drottningens *pigor*; färg, pris och bredd nämnas icke *x*). Ródt Ma-

G 4

strichts

u) Han blef detta år förordnad till Ståthållare på Stockholms Slott och tillika Kammar-Råd.

x) Svart Amsterdamskt klåde har alltid varit i värde

strichts klåde hade Gerdt van Einden och Jost van Hordthen fällt hvar sitt stycke, det ena af 38, det andra af 44 alnars längd, men hvilka efter krympningen gjorde blott 77. Bredden var 10 kvarter, och priset vet man icke. Det hade blifvit upgjordt till *hof-klädning* åt 10 personer, de sämste af dem, somingo båra Hof-livreet, såsom *fogelfångare, kockar, källarsvenner, drängar* m. fl.

§. 15.

Af alla *Tyska klåden*, var *Görleskt*, både till myckenheten och bruket, detta år, det förnämsta i klådeskammaren, och dock till mesta delen, en öfverlefva sedan förra året. Det hade utan tvifvel namn af *Görlitz*, hufvudstaden i *Görlitziska Kretsen* i öfre *Lau- fritz*, hvilken än i dag är vida känd för sin *ylle- och linnevåfnad*. Om dock allt *klåde*, som under detta namn såldes, varit endast på det stället tillverkad, är svårt att säga; och torde mycket, som var af samma beskaffenhet, och

för sin färg och godhet. I den förlikning, *Herman Kråfveta* 1487. ingeck med Svartbröderna i Stockholm om sina i klostret ingifna Styfsonners Henrik och Örjan Degeners arf utfäste han sig bland annat, att gifva dem så mycket *Svart Amsterdamskt*, att hvardera deraf finge en *kaapa* och en *båtta*, och så mycket ångelskt eller annat *hvitt*, om 6 öre alnen, att de deraf kunde få deras *Klådebonad*. *Stockholms Stads Tånkebok* fol. 66.

och i orterna deromkring tillarbetadt; fått hos oss namn af *Görleskt y*). I längden voro styckena olika, och höllo hvardera mellan 25 och 32 alnar; om bredd och pris nämnes icke. Man ser allenast, att de, i anseende till färgen, varit af flera slag, såsom:

Lichtgult eller *paillefärgadt*, hvaraf sedan förra året varit i behåll 44 hela stycken, hvilka med tre, som nu blifvit inköpta af Jurgén Steen, gjorde 1395 alnar. Det mesta deraf, eller 1276 alnar var taget till *Hofklådnin-gen*; genom krympning hade 113 $\frac{1}{2}$ försvunnit, och af det öfriga hade Konungens *bund-drångar* fått *hosor*. Att det varit af såmre beskaffenhet, än det ängelska, som till samna klådning nyttjades, är aldeles förmodligt.

Svart, hvilket Ballinger fört med sig ifrån Nylödöse och deraf gjort *Julklådning* åt 7 *kockedrångar* i *Herre-köket*.

Hvitt, några och femtio alnar, en behållning sedan förra året, hvaraf 8 *bunddrångar* fingo sin *Julklådning*.

Rödt, som nyttjades till Konungens och Drottningens såmre *stallbetjenter* och några deras vederlikar.

Blått, en stuf, utgifven till benklåder, *tofflor* och *listeskor*.

G 5

Grönt,

y) I de följande Kon. Eriks, Jans och Carls tid, beklåddes allt krigsfolket nästan endast med *Görleskt klåde*, som räkningarna i Kl. Kam. Coll. intyga.

Grönt, hvaraf *Kistveestern Johan z)*, och en annan fått hvardera sin *yllenstrôja*.

§. 17.

Zwickskt klåde kallades det, som tillverkades i *Zwickau* i *Meisen*, eller deromkring. Man egde deraf detta år 6 hela stycken, trenne uphandlade af den yngre *Hans Hylle*, för 14 öre alnen, och tre tagna i betalning på den *summa Bryngel Skråddare var skyldig Konungen*. Hvarje stycke höll mellan 38 och 40 alnar, men bredden är icke utfatt. Det var af tre slags färg, nämligen:

Rôdt, hvarmed Konungen lät beklåda de *nykomna knecktar*, som lågo i Vesterås och Upsala, och Drottningen fodra tre *Ulf-skinnsfellar*. Till sednare behofvet uttogos 24 alnar, som ger tillkänna, att fellarne ej voro af minsta slaget. Voro de åmnade att nyttjas till fångtåcken, får man ej undra derpå, i en tid, då bruk och belefvenhet ännu fodrade, att så många, som makligen kunde rym-

- z) Kistväcktare är förmodeligen den, som hade uppgift öfver *kronans kista* eller *såmre fångelse*; hvaremot *zornet* var något hederligare. DAL. S. H. 2 d. p. 293. *kista* kallas ännu de små *fångbus*, som finnas vid hvar tingsplats i landsorterna. Med dessa kisteväcktare få ej förblandas *kistedrengar*. I 1560 års Slottsräkningar talas om både Konungens och Drottningens *kistedrengar*, äfven om en *kistedreng* i *råknecam-maren*, som strax derpå kallas *kammar/skrifvare*.

rymmas, skulle sofva tillhopa i en fång. Man har ock redan erindrat, att till Hertigarnes *Ulfskinsfellar* lika mycket till öfverdrag blifvit utlemnadt. Till förra behofvet, eller knecktarnas beklädning utgöfvos 78 alnar. Det öfriga af inkomna 155 alnar blef ett behåll till följande år.

Brunt, hvaraf nyfåsnåmnde knecktar åfven fingo 17 alnar; och hade deras befälshafvare, Casper Sneberg förbundit sig att *för hvar aln åter lefverera 14 öre i kammaren.*

Blått, som var onyttjadt; men förrådet var ock icke större, än 20 alnar.

§. 18.

Behemskt klåde torde vara det, som i K. Carls *taxa* kallas *Bomist*, och skulle såljas för 4 öre alnen eller en half riksdaler. Det såttes i räkningarna tillsammans med ett slag, som kallas *mölnehusen*; och föga tvifvel lårer vara att ju båda slagen varit ifrån *Böhmen* och det sednare haft namn af *Mühlhausen* derstädes. Detta år funnos deraf i klådesmagazinet 20 hela stycken, i längden hvardera mellan 28 och 32, och tillsammans 620 alnar. *Unge Hans Hylle* hade inlemnadt 14 stycken, Herr Conrad och Gunnar Olsfon de andra, utom ett, hvilket som *Sakôresklåde* var inkommit i *kammaren* ifrån *Kåmnåerna* Lars Björns-

Björnsön och Finved Guldsmedt. *Bredd* eller *färg* nämnas icke, ej heller vet man till hvad pris det såldes. Efter *taxan* af 1450. skulle det såljas för hälften mindre än *Amsterdamskt* och en tredjedel mindre än *ängelskt*; men var, utom det *busniska*, dyrare än de andra der upräknade. Nu nyttjades det dock till kläder endast åt den lägsta hofbetjeningen; och 585 alnar voro uttagna till *handtverkarefvenner*, *gerningsmän* och *arbetare* vid Kongsgårdarna, *stalldrängar* vid *fodringarna* eller *stuterierna* på *Grönö*, i åkerbo hårad, och flerstådes. En gammal *hingst-ryttare* hade fått till skänks 12 alnar till en *vinterkjortill*, *trummetaren* 8 till en *mantill*, och rustmästaren Hans Kaldenberg 2 alnar, till *at viske Kyritz medt*.

§. 19.

Flera slag af klåden funnos väl icke detta år i Kl. *Klådeskammaren*; men deraf får ej slutas, att icke flera varit uti bruk i Riket a). Deremot voro der åtskilliga andra *tyg*, som nyttjades antingen till öfverdrag eller foder, eller ömsom till båda. Sådana nämnas följande:

Pur-

- a) *Skarlakan* var åtminstone ifrån längre tid tillbaka brukligt. I Stockholms privilegier 1529 är intaget, att ingen beryktad qvinna skulle få bära *Skarlakan*, dyrt foderverk, guld eller silfver på kläderna.

Purpurian, hvaraf sedan förra året funnos 65 alnar, och nu hade 10 blifvit utgifna till en klådning åt Konungen, och $2\frac{1}{4}$ till de *unge Herrers behof*. Det kan ej varit filkes-tyg, ty då hade det hört till *Sidenkammaren*, den Konungen hade på lika sätt inrättad, som *klådeskammaren*; utan lårer der med förstås något purpurfärgadt eller *violbrunt ylletyg*, eller *klåde*, som för sin ypperlighet endast bars af Konungen och Prinsarna. Åtminstone betydde *purpur* denna tiden, här i Norden en *violbrun färg b)*. Om desß beskaffenhet till bredd, pris m. m. är intet anteknat.

Stammet, et mycket fint och tunnt *ylletyg c)*, som ock finnes nyttjadt endast af de Kongliga personerna. Till färgen var det af fyra slag, *brunt, kerssebrunt, svart och lävendelfärgadt*, altslammans inköpt af Peter Messe, och hela lagret var 6 stycken, som tillhopa ej gjorde mer än 24 alnar. Deraf hade 17 blifvit utlemnade. Drottningen hade tagit något för sig sjelf, 6 qvarter hade hon skänkt åt sin fru Moder, och det öfriga var upgjordt till benklåder åt Konungen och Hertigarna.

Kersee

b) JUNII *Etymolog. in voce.*

c) Telæ sive panni tenuioris genus. DUFFLÆI *Etymolog. L. Teuton. in voce.* Efter köptaxan af d. 5 April 1555. skulle ett stycke *Stammet* säljas för 63 till 70 mark örtug. STJERNM. Oecon. förordn.

Kersee nyttjades af Hertigarna till underklåder. Det var utan tvifvel det ångelska *Kersey*, ett slags gröfre *ylletyg*, som förnåmligast tillverkas i *Kent* och under namn af *Kersing* hos oss länge, och nästan intill vår tid, varit bland allmogen brukadt till helgdagsdrågt. Förrådet deraf i Kongl. klådeskammaren hade varit 19 alnar, och 16 voro kvar till nästa år *d*).

Blått ångelskt Fütz hade Hans Larsson köpt i Dantzic och till klådkammaren förfällt trenne stycken, hvardera af omtrent 39 alnar, hvarmed 12 Båtsmän blifvit beklådde. Det lårer varit något *opressadt och loggigt ylletyg* eller *ruggklåde e*) som åfven långt förrut var hos oss i bruk *f*), och 1490 kostade fem öre alnen *g*).

Kemmervi till färgen brunt, fanns 30 alnar; men som intet nämnes om dess beskaffen.

d) *Kerseye*, *genus panni* DUFFL. vid Kon. Eriks kröning inköptes hvitt *Kersee* för kammarjunkare, kammartjenare, småvenner, lakejer, dravanter och drenigar. Bil. till TEGELS Hist. Erics p. 324.

e) *io fuzze* säges i ångelska Språket ännu om *Klåde*, hvars logg är stående, och ej nedpressad.

f) 1490 utlatte sig Föreståndaren i *Sjålgården* i Stockholm Olof Hansson, att gifva Olof Jönssons hustru $7\frac{1}{2}$ aln *ångelskt Fissen* till en *kjortel*. och sirax derpå kallas det *Klåde*. Se Stockb. Stads tänkebok f. f. år fol. 94. 6.

g) 1490 uppskattades på Arboga rådstufva ett stycke *Ångelskt fids* till 5 öre alnen. Arbog. tänkebok, f. f. år.

fenhet eller bruk, är namnet det enda man deraf känner.

Utterfin, mycket fint ylletyg eller klåde ifrån Flandern *b*). Tyske Köpivennen Lunde hade deraf sållt ett helt stycke $39\frac{1}{2}$ aln; men det blef onyttjadt till nästa år.

§. 20.

Sårduk är ett tyg, hvaraf i *Klådeskam-maren* detta år funnos 94 hela stycken, eller 2409 alnar, och utgöfvos något öfver 2000. Det mesta var en qvarlefva ifrån förra året, och nu hade tyskarne Vimpechinch, Hogenborg, Messe m. fl. inlemnat 38 stycken, hvardera af 25 till 27 alnar. Det användes både till *foder* och *öfvertyg* på många sätt, och till många behof. Konungen hade deraf låtit göra sig en *munstertröja* och en *harnesctröja*, samt fodra *klådeströjor* både åt sig och Prinsarna; Konungens hofprester *i*), skrifvare, drängar, hingstryttare m. fl. hade åtven fått *tröjor* deraf. Drottningen gaf sina *jomfruer bindetröjer*, och *liner under deras underkjortiller*, samt sina *pigor öfverlif på underkjorlarna*. Till *frökens be-*

b) *Pannum optimum Flandricum*. CHYTREI *Nomenclator Saxonicus* coll. 238. namnet är *Outrefin*, såsom man nu säger i kråmarepråket: *superfin*.

i) De vöro trenne, Hr. Erik *Svenonis*, Hr. *Lars* och Hr. *Anders*.

behof fändes ett helt stycke till *Svartzó*, och ett annat tog *Jomfru* Margreta till *bulstervabr* åt henne; *Adrian guldskyrer k)* hade fått till en possa *at rensa vask uti*, och Peter *rustmåstare* till en dylik att *sikta sönderstött kåål igenom*; till *Hoffzinder*, *äreklådningen*, och drångarnas *Jul eklådning* voro uttagna aderton, och till foder under *Hofklådningen* 36 hela stycken, o. s. v. Af så mångfaldigt och åtskilligt bruk ses, att *sårduk* eller, som det i äldre handlingar rättare heter, *Sarduk*, varit det samma, som *Sarduch* hvilket ofta nämnes uti *Rostocks klådordning* af 1525. ett *tunt, gles* och *lätt tyg*, af ull och linne, som sedan kallades *Sarge* eller *Sarsche l)*. Hvad bredd det egt, till hvad pris det köptes, och orten, hvarifrån det hemtades, känner man icke.

§. 21.

Röd foderduk tyckes efter all liknelse varit rödfärgad *linnevåfnad*. Den nämnes med
åt-

k) Denne lefde ännu 1564, och kallas då *guldskeder* och *guldskyder*; Hans syfsla var, att vid myntet *skeda* guld och silfver.

l) *Sarduk* är förmodel. af det plattyska *sard*, *saerd*, *len* tunn, gles och *doych docck*, duk. I den nämnda *Rostocks klådordningen* står p. 10. Die bauerknechte sollen *sarduch*, *gevand* oder *leder* tragen. och p. 17. Die geschlechter Töchter (patriciernes eller de förnämsta Borgares döttrar) sollen zur mitgabe haben ein über-Bett mit *Sartuch* überzogen. Af de 22 arbetskrän i *Cöln*, är än ett, som heter *Sarvater*.

åtskilliga namn, af orterna, hvarest han tillverkades, såsom *Brunsvigisk*, *Böhmisk*, *Möhlenhusen*, *Closterhvitt* och *Angermundisk*, som förmodligen var ifrån *Angermünde* i Westphalen. Hela förrådet var förra året inkommet, och bestod af 115 hela stycken, hvardera af 20 till 30, och tillsammans 2606 alnar; Dets bredd, pris och finhet vet man icke. Vid årets slut voro 1277 alnar åtgångna, till hvarjehanda behof. Utom hvad taget var till *hofklädningen*, och åt en myckenhet af både den bättre och sämre hofbetjeningen, hade Christopher *Vintappare* fått 6 kvarter, till att *sy-la vin igenom*, Påder *Skräddare* fyra alnar till Kgl. M:ts *Paulin*, och Matts *Skommere* 1 aln till foder i de *Unge Herrers stöffler*. I synnerhet var en god del deraf nyttjad vid flottan. Skepparen Olof *m*) hade tagit till *stora krafvelens trenne merfer* 66. till *Lejonens* 50. till *stora Svanens* 43 alnar, och Skepper *Lasse Vestervik* till den *nya Fusten n*) 17. och dets båda *merfer* 11 alnar. Till tre *merfsegel* på

III. DEL.

H

stora

m) Af Slottsskrifvaren Blasii räkning ses att Skeppar Olof detta år tagit till Skeppsgården mer än 1600 alnar *Helsinglårft* eller *duk*; och att således *röd foderduk* ej behöfde nyttjas till *Segel*.

n) *Fust* kallades ett mindre fartyg, som vid flottan nyttjades till kunskapers inbringande och dylikt; en *Ädvis jagt*. Kallades på tidens latin *fusta* och ännu på franska *fuste*.

stora krasvelen, hvilken var ett tåmmeligen stort Örlogsskepp, och efter OLAI MAGNI berättelse, utom *båtsmän*, förde 1000 mans besättning, voro 66 alnar otillräckliga; och på samma sätt förhåller det sig med alla de andra. Man måste således lemna till vidare undersökning, om den *röda foderduken* nyttjades i *merferna* till någon stoffering på seglen, som kunde varit en öfverlemning ifrån äldre tider, då så helfårgade, som randige mångfårgada segel brukades; eller om den användes till *flögar*, *flaggor*, *göfar*, *vinplar* m. m. eller ock till något annat bruk och behof o).

§. 22.

I det föregående är ofta nämnt om *Hofklädningen*, *Dravanteklädningen*, och de *Personer*, som årligen fingo *klåde*, såsom en del, af sin lön. Man får sluteligen om hvardera tillägga några anmärkningar.

Hofklädningen var det man nu kallar *Hoflivrée*, och hade detta året blifvit gifven åt 197 personer. Dertill hade åtgått Ångelskt och Mastrickts *rödt klåde* omkring 970 alnar, *ljusgult* Görleskt omtrent 1270 samt till *fär-gen i ärmen* m. m. 304, ångelskt *blått* 106, och

- o) På *Krasvelen*, som 1560 fördes af Påder Svensson, voro till *Segel* uttagna 1523 alnar *Buldagel*, eller buldan, som ses af Skepps *gårdsräkningen* för samma år.

och *hvitt* 92 till *korder*, tillsammans inemot 2750 alnar. Till *foder* voro uttagna *fårduk* 935 och *röd foderduk* 656 alnar, tillhopa 1591. Man ser häraf, att *Hoflivréet*, åtminstone detta år, var i allmänhet *rött* och *gult* med *hvita* och *blå* korder, och *gul färg i ärmen*; men att närmare utreda dels beskaffenhet och utseende torde blifva en förlorad möda *p*). Det år ock ovist, om det öfverallt var lika, och om icke deruti torde varit så mycken skilnad, som uti de personers olika vårdighet, som buro det. Desse voro:

26 Konungens *Småfvenner*, och deras Hofmästare *Peter Sölsstrang*, med två *fine karlar* och en *dräng*.

9 Hertigarnes *Småfvenner*, samt *Gillis Taubenheim*, med en hans *karl* och en *dräng*.

10 Konungens, och 6 Hertigarnes *drängar*.

44 *Hingstryttare*, med deras förmån, *Conrad Luchov* och *Bricht Podbvels*, en *karl* och två *drängar*, en *Rustmästare*, en *Remsnidare* och en *Stallskrifvare*.

8 *Canzli Skrifvare*, bland hvilke äfven var Mr David *Conradi*, som man redan nämt.

10 *Kammarskrifvare*, en *sölsköpare*, en *myntskrifvare*, en *arkliskrifvare*, *Carl*, Ko-

H 2

nun-

p) Så mycket ser man, att till den *röda hofklädningen* brukades *gula hofor* och äfven *gult* till *färgen uti ärmen*.

nungens *Kammarfven*, och *Linskrifvaren* Blasius Olsön, m. fl.

7 Hofvets *Spelemån*, *trumslagare*, *trummetare*, *pipare*.

4 Konungens *Barberare*, M:r Jacob med tre andre och en *Drång*.

7 *Kockar*, en *Vintappare*, 2 *brödsvenner*, och tre *Källarsvenner*.

3 *Hoffkråddare*, med en *måstersven*.

2 *Fatedrångar* eller husgerådsmåstare, en *Kistevåktare*, en *Jägare* och två *fogelfångare* q).

Åtskillige bättre *åmbetsmän* eller konstnärer och handtverkare, såsom 2 *Perlestic-kare*, 2 *Målare*, *Buntmakare*, *Skeppare*, *Byggmåstare* m. fl.

Hertig Eriks *Tuktemåstare*, Magister *Jürgen Nordman*, med 3 *karlar* och en *drång*; en *Notarius* och en *Jürgen van Rådhe*, hvil-kens syfsla ej nämnes. Det lårer således med inkränkning böra förstås, som uti denna Kgl. Academiens Handlingar 1 D. p. 240 såges, att *menige Hofvets klåddragt var blått och hvitt, men Spelemännernes gult*. Hofvets, och det högre Hoffolkets kläder voro tvifvelsutan af åtskillig färg, efter hvars och ens be-

q) 1530 d. 14 Junii skref Kon. till en *Palen/ko*, *arcis Margensis gubernator*, att han skulle sända sig en person, som förstod sig på fogelfångeri. *Riksregistratur*.

behag och tycke, så länge ingen vis *Hofdrägt* blifvit antagen, och den lågre *Betjeningens* samt *Spelemännernes* denna gång *rödt* och *gult* r).

§. 23.

Dravante klådningsen gafs två gånger om året, till Jul och Pingst. Till Pingstklådningsen voro nu utgifna 356 alnar *blått ångelskt*, samt till *korder* 70 aln. *hvitt* och *liffärgadt*; och, som Drabanterne ej voro flere än 40, hade till hvardera åtgått inemot 9 alnar s). Det är lått, att föreställa sig denna dräktens utseende; men deremot så mycket svårare, att göra sig ett riktigt begrep om *Juleklådningsen*. Dertill hade hofskräddaren uttagit *Ångelskt hvitt* 107. *liffärgadt* 70. *Papegojegrönt* 66 alnar. samt till *foder under den ena ärmen*, och på den *högra sidan* 80 alnar *Blått*, och åter till *foder under en arm* 70 alnar *Lichtgult*, ångelskt klåde. Hvad nu nyttjades till *korder*, är icke nämndt och hela beloppet är

H 3

åf-

r) Till Kröningen 1561. blef införskrifvet, utom Gylenduk och silfverduk, samt gyllen och silfveratlast, *violbrunt*, *rödt*, *bimmelsblått*, *svart sammet*: *Carmesin*, *rödt*, *brunt*, *hvitt*, *svart*, *gult* fidentyg; *grått*, *blått*, *hvitt* och *gult* klåde, m. m. Se *Bilag. K. till T. OELS K. ERIKS Hist.*

s) Utom *Korderna*, hvartill fodrades för hvar *kjortil* 1 $\frac{1}{4}$ kvarter, eller en half aln. Till *färgen i ärmen* var halftannat kvarter tillräckligt till 5 *kjortlar*.

äfven mycket mindre än förra gången ehuru personerna, som alle nämnas äro de samma och lika många till antalet.

§. 24.

Utom dem, som buro *Hofklädningen*, eller ock hörde till *krigsståndet*, hade Konungen en så mycket talrikare *betjening*, både i och utom Stockholm, hvilken årligen seck klåde på *sin besoldning* utur *klådeskammaren*, som Hofhållningen vid Slott och Kungsgårdar var inrättad aldeles på det sätt, enskilte personer ännu hafva den vid större egendomar i landsorterna. Att upräkna alle hithörande personer, vore äfven så vidlöftigt och onödigt, som kan hånda, omöjligt. Man må allenast i allmänhet nämna, att deribland voro:

Konungens 3 *Capellaner* eller *Hofprester* i Stockholm som årligen fingo en *svart* och en *blå* klädning, med allt tillbehör; och hvaraf man ser, att presterne ännu fölgde forntidens sed, att klåda sig i *blått*, då de ej voro stadde i ämbetsyslsor *t*). Beloppet för hvar klädning var 9 $\frac{1}{2}$ alnar.

Konst-

- 2) *TORÆUS* i sin *Hist. Norv.* T. 4. p. 387. omtalar en Årkebiskop i Norrige, som var så barmhertig mot en Flandersk prest, att han gaf honom sin egen *Svarta* klädning, att bruka högtidsdagarna, och penningar att köpa sig *alias coeruleas vestes, in usum quotidianum*.

Konstnärer och *handtverkare*, som arbetade för Hofvet, och hade årlig lön, men ej buro hofklådningen; såsom *Apotekare*, *Guldsmeder*, *Orgnister*, *Lutenister*, *Skräddare*, *Skomakare*, *Bårdskårare*, *Snickare*, *Hakesmeder*, *Plåtslagare* m. fl. hvilke fingo hvardera $7\frac{1}{2}$ till 10 alnar.

Slottsliiggare och *Slottsfolk* i Stockholm. De förre voro 18 personer, *Befälsmän*, *Portnären*, 4 *Vaktmästare*, *Tullnären*, *Kornskrifvaren*, *Linskrifvaren* m. fl. De sednare utgjorde öfver 120 personer, dels män, dels qvinfolk, hörande antingen till *handtverkerierna*, *köks- och kellarstaten*, eller andra befattningar, ända till *Ljusequinnor*, *Syltquinnor*, o. f. v.

Allehanda folk hörande till *stallbetjeningen* och *jägeristaten*, så i Stockholm, som vid *Ladugården*, *Kungstrågårdarna* och *födringarna* eller *stuterierna*; såsom *hofslagare*, *stalldrängar*, *Volfhundsoch andre hundedrängar*, *falkedrängen*, och flere sådane.

Båtsmän, förmodeligen *Sluproddare* och sådane, som brukades vid Hofvets smärre reor i Mälaren. De voro tillsammans 28, och fingo dels *rödt*, dels *blått klåde* och *Fütz*.

Allehanda bättre och sämre *betjening* vid Konungens *flott* och *gårdar*, *Gripsholm*, *Svartsö*, *Tynnelsö*, *Kungsör*, *Örby*, *Våsby* och flera, hvarest Hofvet hade ständig hus-

hållning, på lika fot, som vid Stockholms Slott. Dertill höra *fogdar, underfogdar, ladugårdsfogdar, skrifvare, fogdekarlar, redsvenner, trågårdsmåstare, allehandagerningsmän, fatebursqvinnor, våfverskor, bagerskor, bryggerskor* m. m. dessa hade hvardera 6 alnar ärligen.

Betjeningen vid *Salbergs grufva*, som bestod af 12 personer; 6 som hade *Dravantelön* och 8 alnar klåde 2 gånger om året, nemligen 4 *hyttefogdar* och 2 *grufvesfogdar*, och 6 somingo hvardera 6 alnar hvar gång, *mainskrifvaren* och *blyskrifvaren* med hvar sin *karl*, *skrifvaren* vid Konungens egen *bytta Långforsen*, och *Sölfköparen*. Dennes göromål var, 1:o att för Konungens räkning upbåra *tiondesilfret* vid grufvan, hvart 7:de lod i allmänhet, och vid vissa smältningar, hvarje *femte*, ånda till hvart *annat*. 2:o Att för reda penningar inlösa allt det Bergsmännen tillverkat, och tillse, att intet deraf, vid *vite af lif och gods* både för säljaren och köparen, måtte till någon annan afyttras; samt att ingen gjorde ny *tillmakning* i grufvan, innan silfret efter förra smältningen var aflemnadt u).

Åt-

- u) Salbergs Privileg. 1535. d. 18 Junii. Man har undrat, att K. Gustaf kunnat samla så mycket silfver, som efter hans död, fanns i *Silfverkällaren* eller *Eskils bualf*. Till någon uplysning kan tjena, 1:o att mycket togs vid reformationen och sedan utur kyrkor

Åtskillige Konungens *Betjenter* på färskilte orter, såsom *Myntskrifvaren* i Vesterås, *Glasmåstaren* och *Målaren* på Svartsö, *Hamburgerbryggaren*, *Mölnaren* och *Krutmakaren* i Upsala, *Laxfogden* i Ältnarleby, *Fogdarne* öfver Kgl. Maj:ts *Arf och eget* i Upsala, Vesterås och Strengnås Stift med deras *karlar* o. fl. som hade 6 till 8 alnar.

Desutan voro omkring 150 alnar Brandgult och svart ångelskt kläde använda till *Åreklädningen*, hvarmed ej lärers förstås annat, än det man eljes kallar en *högtidsklädning*; åtminstone fättes hon emot hvardagsklädning, uti Hert. Johans testamente 1618^x). Men hvilke personer den fått, vet man ej; utom en *Befälsman* Baltzar Funche y). Imedlertid voro dertill uttagna inom året 42 alnar. Tillfälligt vis bortskänktes så af Konungen, som Drottningen några alnar, dels till *Bröllopsklädningar*, såsom åt Thomas Nilsson på Örby och Peter *Bårdfkåvare*, dels till kläder

och kloster. 2:o Att mycket kom årligen in, genom testamenten af de döende. 3:o Att nästan allt silfver som verkades vid grufvorna, hvilka denna tiden voro skåligen gifvande, inlades i *kammaren*, och blef der orördt till K. Eriks tid; så att af 1540 års *Sala hyrte silfver*, funnos ännu 1564 der öfriga 6013^l, 160 dig. m. 3¹/₃ lod. hvarom, med mera, en annan gång torde blifva närmare undersökt.

x) Sv. Archiv. I. d. p. 206. 207.

y) Han seck dertill 12 alnar.

der åt andra behöfvande som varit i Hofvets tjenst.

Drottningens *Jomfrur*, Margreta och Elsa, jämte 6 andra *hoffrökne*, och hennes *pigor*, som utan tvifvel voro ännu flera, blefvo äfven med kläder utur Kgl. förrådskammaren försedda. De förra hade detta år fått *Brandgult ångelskt* till *öfver- och underkjortlar*, *svart* och *grönt* till strumpor, och *sårduk* till *bindetröjor*; De sednare till samma bruk *Brandgult*, *svart* och *brunt*. Man ser deraf hoffruntimrets dragt, åtminstone i hvardagslag, eller vid vissa tillfällen.

§. 25.

Ehuru ej allena Hofvet, utan äfven den förmögnare delen af svenska allmänheten mest nyttjade utländska klåden och ylletyg, bör man dock ej föreställa sig, att ingen tillverkning deraf skedd inom Riket. I medeltidens handlingar talas ofta om *Öfverskârare*; och Konungen hade äfven nu egna *Vantemakare*, hvilke förarbetade den ull, som föll vid Kungsladugårdarna z). Men i synnerhet till-

z) 1560 arbetade åtminstone 4 namngifne *Vantemakare* i Stockholm för Hofvets räkning och på des *stat*; *Gottgaf* med 7 *drångar* och *Hans* med tre; denne sistnämnde hade mottagit 20 $\frac{1}{2}$ *Lispund Ull*, *Jesper* 25 $\frac{1}{2}$ *Lisp:d* och *Peter* 12 *Lisp:d* 15 *marker*. Utom des hade *Hattmakaren Peter* i Stockholm fått 30 $\frac{1}{2}$ *Lisp:d* och *Marcus* i Upsala 5 *Lisp:d* ull at deraf göra *hattar*.

tillverkades derstädes mycket *Vadmal*, så till kläder för *Legfolket* och den *lägsta hofbetjeningen*, som till flerehanda andra behof. Det hörde ej till *Klådeskammaren*, utan blef utlemnadt af *Slottskrifvaren* Blasius Olsson, som detta år mottagit 4747 $\frac{1}{2}$ och utgifvit 2892 alnar. Det mesta var åtgånget till kläder åt *stalldrängar*, *hundredrängar* samt *legodrängar* och *pigor*, som deraf fått *hosor* och *kjortlar* till *jul* och *Michelsmessan*. Till *Skeppsgården* hade kommit något öfver 100 alnar, hvarest det nyttjades till *segel* på *Espin-gar* och *båtar*, till *tjårfsuddar*, *fyllning i skruf-var*, m. m. 130 alnar voro utlemnade till Drottningens *Skåriebåt*, och 70 till Hennes *Paulun*, o. s. v.

§. 26.

Utom den förrnämnda utländska *foderduken* nyttjades dels till *tjenstfolkets* aflöning, dels till *foder* och andra Hofvets behof en myckenhet inhemsk gröfre och finare linneväfnad, som dels inkom ifrån fogdarna i Helsingland och Finland, dels upköptes i Stockholm. Priset på Helsinglårftet var ifrån 2 örtugar till $\frac{1}{2}$ öre, och hade deraf inkommit litet öfver 11400, samt af *Åbo lårft* inemot 400 alnar. Vid årets slut voro 9526 alnar uttagna; Till klädningarna hade Hoffkräddarne fått

421 alnar. Ulf målare till sitt arbete 120; *Ladugårdsfolket* 80, det öfriga *Leyefolket* 4645 z). Skepparne, Olof till *Skeppsgården* 1602, och Anders till *Skårbåtar* 52 alnar. Drottningen hade uttagit 70 alnar till sin *Paulun*, och 100 till andra behof; Anders Skrifvare 100 till *penningesäckar*, och M:r Jacob *fyrbollsmakare* 36 alnar, samt ett pund vax. De som hade lärft på sin lön fingo det två gånger om året, vid *Påskan*, och *Michelsmessan*, karlarne 6 och qvinfolken 8 alnar hvardera; och vid samma tider utbetalades äfven alla andra löner vid Hofvet.

x) Antalet af de personer, som 1560 fingo lärft på stat geck öfver 480.

Utdrag af Kongl. Vitterhets-Historie- och Antiquitets-Academiens Dagbok den 2 April 1788 rörande då utdelte priser.

Sedan Hans Maj:t i nåder tillåtit Des Vitterhets-Historie- och Antiquitets-Academie, hvars högtid, enligt Statuterne, årligen infaller d. 20 Martii, att icke allenast år 1778 få uppskjuta Des firande, i anseende till Påskhelgens mellankomst, till den 2 April, utan ock, att alla år framgent, då Palm-Söndagen, Skårtorsdagen, Långfredagen eller Påskaf-ton skulle infalla på den 20 Martii, inställa bemålte sin till Prisers utdelande beramade sammankomst till ofvannämde dag, såsom å hvilken hon första gången efter sin förnyelse, 1786, offentligen under sin Høge Beskyddares ögon sammanträdde, samlades bemålte Academie nyfsnämde dag den 2 April 1788 uti Des rum i gamla Kongshuset; och tacktes Hans Maj:t i grillerad Loge benåda Academien med Des Høga närvaro.

Sammankomsten öppnades af Secreteraren med tillkänna gifvande af anledningen till den samma, samt att belöningar nu skulle utdelas för inkomne godkände Skrifter i de för det till ånda lupne år faststälde och till allmänhetens kundskap utgifna täflingsåmnena.

Desse

Dessa voro: *för det historiska priset:* Afhandling om Svenska Krigsmagtens och Krigskonstens tillstånd, ifrån Konung Gustaf I:s död till Konung Gustaf Adolfs antråde till regeringen, tjenande till fortsättning af den undersökning om Svenska Krigsväsendet i Konung Gustaf I:s tid, som Herr Jacob Röding författat och i första Delen af Vitterhets Academiens Handlingar finnes införd. *För priset i fremmande och lärda Språken:* Åreminne i bunden eller obunden Skrifart öfver framl. Archiatern och Riddaren Carl von Linné, att författas på Latin, Fransyska eller Italienska. *För Antiquitets priset:* Afhandling om Sveriges äldsta mynt ifrån Rikets uphof till slutet af 12:te århundradet. Hvarvid de mynt, som af bemålte Tidehvarf för Svenska upgifvas, komma att pröfvas och hvar för sig särskilt undersökas, till utrönande så väl derutaf om de för åkta eller understuckna böra anses, som ock af de grunder på hvilka de åkta till Svenska mynt blifvit hänförde, samt i fall anledningarne dertill finnas otillräcklige, hvad man sannolikt kan sluta om deras hembygd. *För Inscriptions och Sinnebilds priset:* 1) Inscription i Gustavianske Graf-Choret i Upsala Domkyrka, då det, i anledning af Hans Maj:ts befallning och fogade anstalt, hunnit i stånd såttas, 2) In-
scrip-

scription under Konung Gustaf Adolfs Årestod till Håst, hvilken kommer att uprättas på Norrmalmns Torg i Stockholm. 3) Inscription på den under arbete varande nya bron i Stockholm öfver Norr Ström. 4) Förslag till Minnespenningar öfver de namnkunnige Män, hvilke i Sverige utmärkt Konung Carl Gustafs regering; äliggandes de författare som villja täfla om priset, att hvar för sig upgifva ett eller flera förslag till hvarje af de åstundade 3 Inscriptionerna så väl som af Skådepenningarne, i brist af hvilken fullständighet, Akademien icke anser deras Arbeten så beskaffade, att de kunna uptagas till pröfning.

I anledning af denna Academiens Kundgörelse hafva inom den utskakade tiden d. 20 nåstl. Januarii inkommit följande förslök.

I det Historiska ämnet: ett enda med valspråk: *Nulli laudabile totum*, hvilket Akademien pröfvat värdigt den utfåsta belöningen, en Skådepenning i Gull af 26 Ducaters vikt, som sedan sjelfva Afhandlingen blifvit uplåst, nu genom Academiens älste honoraire Ledamot, Hans Excellence Herr Riks-Rådet Grefve Höpken tillstältes den vid namn-sedlens öppnande fundne författaren Herr Carl Adlerparre, Registrator i Kongl. Riks-Archivet.

I fremmande och lärda språkens ämne: 7; med sina särskilda valspråk:

Bland

Bland dessa har Academien icke funnit sig hafva fullt skäl att belöna något, men däremot anledning att beklaga, det skriften med valspråk: *Præmium virtutis laus est*, allenast var ett Epigram af 9 disticha, hvilket således; oaktadt sin behagliga skrifart och goda smak, icke egde den fullständighet, som gjorde vilkoret af et Åreminne tillfyllest, det Academien enkannerligen ålskat.

I Antiquitets ämnet: Ett enda försök med valspråk: *Sane illi multum egerunt qui ante nos fuerunt, sed non peregrunt &c.* Och hade den okände författaren, sedan bemålte Skrift i rättan tid inkommit, skriftligen begärt att få utbyta det först insända Exemplaret, i anseende till flera deruti insmygna skrifter, emot ett inlämnadt correctare, hvilket Academien honom åfvenledes bevilljat. Vid pröfningen häraf, har likväl Academien icke funnit de villkor, som för denna afhandling varit utstakade, så tillräckligen upfylde, att Academien kunnat den samma bekröna.

I Inscriptions och Sinnebilds ämnet: 11 försök, dels med, dels utan Valspråk: Ett, som långt efter den föreskrifna tiden inkommit, bör ock nämnas, men har icke kunnat till pröfning uptagas.

Bland de i laga tid insända, har Academien funnit flere sakna den fullständighet af up-

uppgifter, som Akademien förväntat sig. Bland de återstående har hon pröfvat det med valspråk: *Magna modis tenuare parvis*, förtjent till den utsatte belöningen, en Skådepenning i Guld om 12 ducater, hvilket af Akademien godkände försök nu offentligen blef uplåst; och hade vid namnsedlens öppnande författaren funnits vara Lektoren i Skara Herr Magister Pehr Luth, som åfven förledit år vann Priset för Inscriptioner och Sinnebilder. Den honom tilldömda belöningspenningen lånades Secreteraren att honom såsom frånvarande med posten tillfånda.

På Academiens befallning upgåfvos sedermera för innevarande år följande täflingsämnen:

För det Historiska priset: Afhandling på Svenska, rörande Krigsväsendets ändring och skick i Sverige under Konung Gustaf Adolfs Regering.

För Priset i fremmande och lärda språken: Undersökning i obunden skrifart, på fransyska eller latin, om man af fria Konsternas af eller tilltagande i en Stat, kan med någon säkerhet döma till ett folkslags seder.

För Antiquitets Priset: En efter de bästa gransknings grunder på Svenska författad undersökning om de gamla Nordiska Sagor, i afseende, att af språk, skriffätt och de

anförda Händelser m. m. utröna tiden när dessa Sagor blitvit författade, samt i synnerhet hvad mer eller mindre trovärdighet den ena eller andra af dem må kunna ega till uplysande af Svenska händelser.

För Inscriptions och Sinnebilds priset:

1) Försök till Inscription på latin eller svenska öfver Konung Eric XIV:s graf i Westerås Domkyrka. 2) Försök till Skådepenningar öfver Svenska Konungar af Birger Jarls Att samt de märkeligaste under deras regering förelupne händelser, författade på latin. Börandes författare, som villja täfla om detta pris, så öfver det ena som andra af de fastställda båda ämnena inkomma med upgifter.

Afhandling

Om

*Svenska Krigsmagtens och Krigskonstens
tillstånd ifrån Konung GUSTAF den Förstes
död til Konung GUSTAF ADOLPHS an-
träde til Regeringen,*

Författad af

CARL ADLERSPARRE,

Registrator vid Kongl. Riks-Archivum,

I CAPITLET.

Huru Rytteriet utgjordes.

Det Inländska Rytteriet, hvilket på Kro-
nans bekostnad underhölls, åfvenvål uti
fredlig tid, var af olika beskaffenhet. Någon
del däraf bekom, utom årslön, jämvål alltid
borgläger, vanligen på Slotten och Kungs-
gårdarne, stundom ock hos Allmogen, emot
afdräkning uti des utlagor. Men största delen
af detta Rytteri måste låta sig nöja endast med
årslön, och för öfrigt förförja sig sjelf så lån-
ge det låg hemma i landet och icke var up-
bådadt til någon tjenstgöring. Till det förra,
som i allmänhet kallades *Besoldningsryttare*,
hörde *Hof-Fanan*, hvilken utgjorde Kongl. lif-
vakten til häst, samt *Hingstridarne*; Så kalla-
des de Hofmän eller Ryttere, som tjente uti

Konungens stall och redo dets hästar, hvilka till ett anseeligt antal underhöllas på Slotten och Kungsgårdarne, samt medelst de så kallade *Stodgångar*. Därtill antogos, bland andra, Fogdetjänare och Landsknektar. Således bekom år 1565 en Under-Stallmästare uti fullmakt, att hos Fogdarne och Befallningsmännen antaga alle unge dugelige Karlar, som funnos tjenlige att brukas till Hingstridare uti Konungens stall: och en annan gång anbefaltes Knektehöfvidsmännen, att uti deras Fenikor utleta unge tjenlige personer, som hade lust att tjena för ryttare, och sedan förfända dem till Ryttnästarna öfver Hingstridarne. De fördeltes efter deras bevåring uti *Blanka* och *Svarta*, hvilka utgjorde hvardera sin egen Fana: och skilde de sig från det öfriga Rytteriet äfven därutinnan, att då detta måste holla sig med hela rustningen, lämnades åt Hingstridarne ett fritt nyttjande, utom hästarne, af harnesk, sadlar, hinder-tyg och rör ur Konungens rustkammare *a*).

På K. Carl IX:des sista regeringsår omnämnes för första gången ett nytt slags Rytterier kallat *Dragoner*, hvilket och torde böra hiträknas. Dessas antal var icke större än att de

a) Registraturet för år 1564 P. III. f. 76, 1565 P. I. f. 79, dito P. II. f. 219, 1567 f. 88, 1607 litt. TT. f. 103, dito litt. WW f. 50.

De handskrefne Åcter, hvilka i denna Afhandling

de allesamman tjente under en Ryttnästare och utgjorde blott en fana b).

Det Rytteri åter, som tjänste i fredlig tid endast för årslön, utgjordes uti de fläste landsorter öfver hela Riket til större delen genom rusttjenst för hemman, mot afdräkning i skatten för så stor del där af, som vanligen bestods en Ryttnare till årslön. Hvar Landsända åstadkom på detta sätt ett vist antal ryttnare, som där af kallades *Landsryttnare, Landsfanor*. När desse behöfde göras fulltalige, kunde hvilken som helst uti samma Landsort, utan afseende på stånd, tillfatta där under karlar och hästar, samt således frälssa sitt hemman från skatten, då de härom anmälte sig hos Ryttnästaren, hvilken borde till ryttnare antaga dugeligt och väl utrustadt folk, såsom sådana, som med Rytteri veta umgå och tilförene hafva sedt fienden under ögonen c). När Östgöta Ryttnare Fanan skulle förstårkas år 1583, anbefaltes dels Ryttnästare Arfvid Drake antaga där under en hop dugeligt Krigsfolk, både af Adelen och andre, som hade förmåga att uprusta

äberopas utan anförande af deras förvaringsställen, finnas allesammans vid Kongl. Riks-Archivet.

b) Registr. 1611 f. 309. 313. Ryttnästaren hette Robert Halfel, Halfs : Det kan väl hända at desse Dragoner varit utlånskt Krigsfolk, medan denna slags krigstjenst ej förut varit uti bruk här i Riket.

c) Registr. 1606 P. 1, f. 21.

rusta sig med goda hästar och årforderlig be-
våring: Så många, som det kunde göras på
egen bekostnad; skulle årligen bekomma på
hästen 10 daler medan de voro hemma, och
på tog mot fienden vanlig besoldning: Och
skulle i förra fallet med aflöningen så förhål-
las, att för de ryttare, som besuto egne skatte-
gårdar eller innehade Kronohemman, skulle
först afräknas uti deras årslön alla årliga rän-
teperiodlarne af hemmanen så långt de til-
räckte, efter utfatt värdering; men om hem-
manens ränta steg högre än årslönen för ryt-
tarne, tilhörde det Fogden att upbåra öfver-
skottet: räntade de åter mindre, skulle Fog-
den af Krono upbörden upfylla hvad däruti
felades: om en Borgersman, som icke hade
hemman, uprustade sig som vederborde, skul-
le han årligen bekomma 12 tunnor korn och
4 sommar lufs hö; men åt frälsebönderne skul-
le Fogdarne, hvar uti sitt Fögderi, tildela 10
dalers värde af årliga upbörden: och des-
utom skulle dessa ryttare få åtnjuta frihet
för alla gårdar, samt skjutsfärder och gäst-
ning *d*).

Sådant var förhållandet i allmänhet med
Landsryttarnes antagande: hvarvid dock nå-
gon förändring stundom föreföll, såsom då
Carl

d) Fullmakt för Ryttn. Arved Drake att antaga ryt-
tare under Östgöta Fanan. Registr. 1583 f. 176.

Carl IX förordnade, att den ryttare, hvars gård rântade öfver 12 daler, skulle få sig tilldelat ännu ett hemman, på det han af dem måtte kunna hålla tvänne hästar *e*).

Då hårtill kommer rustjensten af Förhörningarne och Adels arfvegods, hvarom skall handlas uti nästa Capitel, utgjorde detta sammanlagt egentligen det beståndiga Inländska Rytteriet. Men som Riket var omgifvit af grannar hvilkas Krigsmagt förnåmligast var till häst *f*), blef det nödvändigt, att under Krig med desse Magter, utom Landsryttarnes förökande, jämväl nyttja andra utvägar till att fåta denna delen af Svenska Krigsmakten i jämvikt med fiendens. Detta skedde på flere sätt.

Det var efterlåtet för alla, som funno sin räkning därvid, att uti ofridstider hålla Riket till tjänst väl utrustade hästar och karlar, mot den besoldning, som då vanligen bestods. Men denna frihet förvandlades undertiden till tvång. Således ålade Johan III. all Adel öfver 17 års ålder att uprusta sig med så många tjänare, hästar och rustningar, som hvar och en af dem kunde åstadkomma, för att tjäna för besoldning *g*). Likaledes måste alla Ståthållare och Befallningsmän uti Lifland

I 4

till-

e) Registr. 1611 f. 443.

f) Registr. 1562 f. 83, 1601. f. 90.

g) Mandat till Adelen att infinna sig til Vapnesynen uti Upsala. Dat. Westerås d. 30 Martii 1573. Orig.

tillsätta för besoldning hvardera 1. 2 eller 3 varaktige karlar och hästar, alt efter som deras ämbeten voro indråktige *b*). Någon tid därefter vederfors de öfrige Stånden detsamma; ty stadd i behof af ett talrikt rytteri till det *våldige Toget*, som 1577 skulle företagas in uti Ryssland, utgaf nysberörde Konung befallning till vederbörande, att upfordra af Nyflotts lån 1000 *Bågeskyttare till häst*, samt att därjämte strängeligen tillåga, så väl Prästerskapet, som Borgare och Allmogen öfver hela Finland, att anskaffa ryttare, nemligen hvarje Prästman en varaktig karl och häst med fulla vapen *i*): Ståderne hvar efter sin förmåga från 15 till 40 hästar och karlar, likaledes med vapen försörjde: hvar Lånsman, alle gamle hofmän, som fatt sig affides eller af vågen, samt de måste Fogdetjänare, som kunde upbringas, skulle ock vara till häst. Att en dylik skyldighet äfven varit Bönderne ålagd, ehuru de icke nämnas bland de nu upråknade, ses af straffet, som förkunnades dem, hvilka försummade att på utlatt dag inställa sig uti Wiborg: i det fallet skulle en Prästman förlora sitt underholl och gäld: en Köpstadsman

b) Registr. 1601 f. 177.

i) Under Ryska fejden år 1555 förordnade Gustaf I. att hvar Präst skulle utgjöra 4, 5 eller flere hästar och karlar efter som han hade gäldet och förmögenheten. Registr. 1555 f. 200.

man hafva förvärkat hus och hem: en Skat-tebonde förbrutit sitt hemman under Kronan, och en Landbo skulle böta 16 daler och des-utom tilböriligen straffas *k*). Dylikt påböds jämväl under Carl IX:s regering; ty vid den allmänna uprustningen uti Finland år 1606, ålades Fogdar, Fogdeskrifvare, Präster och andre, att antingen sjelfve draga i fält med deras hästar och vapen, eller i fall de blefvo brukade i Kronanstjänst, affända andre i sine ställen, så vida de derföre icke skulle straffas *l*).

Ett annat medel till Rytteriets förstärkande, hvilket ofta nyttjades, var att ur Lands-fenikorne uttaga Knektar, som funnos dugelige till ryttare: de gjordes beredne genom de starkaste och bästa af *utgårdshästarne*; så kallades de hästar Allmogen vanligen måste utgöra uti krigstider till Krigsmaktens behof. Således lät Eric XIV, under Danska Kriget, uprätta en Fana lått Rytteri att nyttjas till schermützler och kunskapers inhämtande, förmodligen af den orsak att den då förtiden brukelige tunga rustningen till sådane förrättningar var mindre tjänlig; hvarmed så tillgick, att Fält-Öfversten lät genom trumslag förkunna i lågret, att hvilke, som hade lust att låta bruka sig till häst med lått rustning, skulle så väl under fredlig tid, som då de nyt-

I 5

tjades

k) Registr. 1577 f. 117. jämför 1574 års Registr. f. 296.

l) Registr. P. 11. f. 23.

tjades mot fienden, bekomma ungefår dubbelt mot hvad de såsom Knektar innehade uti lön och befoldning. Samma anbud gjordes jämvål åt Allmogen *m*): och finnes af de anförde villkoren att denna Fana var åmnad att bibehållas efter kriget. Dylik utvåg nyttjades af Carl IX under Polska kriget. Medan han förnummit att Rytteriet var tjenligast att bruka mot Polackarne, utgaf han befallning att uti hvar Landsända antaga til hofmån eller ryttare 100 ganile och därtill tjenlige knektar, som tjent öfver 10 eller 12 år, så att hela antalet kunde belöpa sig till 1000 man, uti hvilkas ställe andre knektar skulle utskrifvas. De fingo utgårds håstar tillika med sadlar, men sjelfve måste de försörja sig med skjutgevår: de hade sitt egit befål, hvilkets tillståndande updrogs åt Riksmarsken eller råttare Fältmarskalken Anders Lindersson, och utgjorde de följakteligen förskilte Fanor *n*).

De flere lidne förluster under Lifländska kriget hade gjort Menighetens sinnen nedslagne och åstadkommit en allmän ovilja för krigstjänsten. Men emedan uti slaget vid Kerkholmen år 1605 krigsmakten både til
häft

m) Registr. 1563 P. I. f. 189, 1564 P. III. f. 36, 1578 f. 177. 178.

n) Registr. 1601 f. 83. Denne Anders Lindersson skref sig til Restad och var Farbroder til R. R och Fältmarskalken Lennard Torstensson.

håst och fot mycket lidit, fordrade Rikets säkerhet des ofördröjeliga i ståndfåttande, hvilket uti då varande ställning ej så lätt kunde vårkstållas. Carl IX sökte att med tjenlige föreställningar fåtta mod uti Rikets inbyggare, förmanande dem *att*, såsom orden lyda: *då en gång taga hjertat till sig, och åter igen med mod och gårningar uprätta deras goda namn och rykte, som de tilförene, ja för någre hundra år sedan emot deras fiender haft hafva.* Därjämte ville han upmuntra dem til Krigstjenstens antagande medelst årbjudande af ovanlige förmoner. Till den ändan utlofvades åt alla dem, som antingen till håst eller fot godvilligt låto sig bruka uti Lifland mot fienden, evårdelig frålsefrihet på de gårdar de antingen sjelfve ågde eller ock kunde förvärfva sig af Kronan, så länge de kunde och ville frålset uppehålla, samt tillika gemen-samt Sköldemärke för dem sjelfve och deras efterkommande: hvarvid tillades, att så snart någon genom manligt förhållande gjordt sig förtjent till förbåttring på detta gemensamma vapen, skulle han få nedlägga det samma och bekomma ett annat särskildt för sig i stället, samt njuta frälse och privilegier såsom andre frälsemän inom Riket: tillika ökades den hittils vanlige månadsfolden för en Svensk ryttare uti fält, i likhet med hvad en Tyisk ryt-

ryttare plägade bekomma, och åtskillige flere förmoner beviljades. Hvar och en, som med en viss föreskrifven rustning instälde sig vid munstringen och själf red sin häst, skulle åtnjuta alla nu upräknade förmoner, ehvad han vore Ryttare, Präste- och Borgare som eller måg; men för dem, hvilke icke infunno sig i egne personer till tjenstgöring, utan legde andre jämgode i stället, var det icke tillåtit att föra Sköldemärket o).

Befullmäktigade å Konungens vågnar afsändes til Landsorterne att förkunna detta för Menigheten, och Ryttnästare utnåmdes för att uprätta flere Fanor utaf dem, som anmålte sig till detta anbuds emottagande, hvilke då skulle bekomma Konungens stadfästelse bref på hvad dem uti förberörde måtto utlofvadt var p).

Men det åsyftade ändamålet kunde därigenom på långt när icke vinnas. Den hos
Me-

o) Mandat om dem som vilja tjäna för frälse. Dat. Stockh. d. 6 Januar. 1606. Registr. litt. RR. f. 5.

p) Fullmakt för Anders Olofsen till Uddetorp och Olof Christophersen till - - att handla med Krigsfolket i Westergötland, hvilka som lust hafva att draga ut och förvärfa Adelige friheter. Dat. Örebro d. 17 April 1606. Registr. RR. f. 136.

Fullmakt för Sten Classon (Bölja) att vara Ryttnästare, och hafva i magt att antaga alla, som vilja draga ut mot fienden och njuta de villkor, som i det trykte Mandatet författade äre. Dat. Örebro d. 20 April. Samma Registr. f. 139.

Menigheten inrotade farhogan för Polackarne förhindrade till större delen den förmodade goda vårkan af nyss anförde författning, så att de voro få, som ville begagna sig af desse årbudne förmonlige vilkor. Missnöjd härmed anbefalte Konungen att Frälse-Mandatet jämte dithörande Bref skulle föreläsas 2:ne Småländske ryttare Fanor, hvilka voro åmnade att öfverföras till Lifland. De ryttare som då funnos villige att tjåna på förberörde vilkor, skulle bekomma därå trykte Frälsebref, underskrefne af Konungen *q*); hvar emot de, hvilke icke ville gå öfver till Lifland, skulle ej allenast återlämna den skatt de af sine hemman upburit, utan ock desutom blifva tilböriligen straffade *r*): och uti Westergötland skulle alle de ryttare, hvilke ej godvilligt låto sig, enligt ofvanberörde Mandat, bruka mot Rikets fiender, förfäskedas, samt utgåöra skatt af sine hemman lika med bönder *s*).

Me.

q) Öppet Bref för Ryttnarne att njuta frihet och frälse. Dat. Stockh. d. 25 Julii 1606. Registr. P. 11. f. 20.

r) Fullmakt för Hans Ericsön til Broxvik (Ulfsparre) och Olof Hård till Segersta att tildela ryttnarne uti Småland gårdar. Dat. Upsala d. 8 April 1607. Registr. litt. W. W. f. 25.

s) Svar på Anders Olofsöns skrifvelse om Ryttnare och Knektar. Dat. Stockh. d. 16 Januarii 1607. Registr. T. T. f. 119.

Tvåne ryttare Fanor hade året förut således blif-

Medan dessië således med Sköldemärke och frälsefrihet försedde Hofmän voro få til antalet, låra de icke haft sin egen Ryttnästare, utan de tjente förmodeligen hvar och en under sin Landsorts Fana: och torde någre vid denna tid omnämde *Knape Ryttare* hafva varit af dessas antal *t*).

Då detta nu anförde försök til Rytteriets förstärkning hade så ringa framgång, vidtog Konungen i denna affigt en annan författning. Befallning utfärdades om 1000 håltars och karlars antagande uti Westergötland af bofaste män, hvilke skulle få frihet på sine gårdar, råknad en gård på hvar häst de höllo under Fanan, dock med det vilkor att de borde hålla hästarna på stall hela året, och förskaffa sig sjelfve Sadel och Tyg, men beväringen ville Konungen bestå dem: de behöfde ej frukta för att blifva brukade uti Lifland, så framt icke högsta nöden det fordrade, men här hemma skulle de hålla sig färdige att på första tillfågelse kunna upbryta: när Konungen fick veta huru många de voro

vit afskedade och gådt tillbaka till bönder, efter de icke frivilligen velat draga ut i fält. Registr. 1606. litt. R. R. f. 226. 233.

t) Till Arfved Tönnesson om Knappe Ryttare under Lindved Clausons Fana. Upsala d. 1 April 1607. Registr. litt. T. T. f. 61.

ro, som hade lust att gifva sig under ryttnarne, ville han tillfåttja öfver dem Ryttnåstare och det öfriga befålet, samt låta utdela til dem fanor och hvad mera kunde behöfvas: de gamle och odugelige hofmän där i Landsåndan skulle utmunstras, så framt de icke hade söner och mågar att fåttja i sine ställen, eller förskaffade sig andre gode varaktige karlar, hvilke de borde öfva til rytteriet och icke taga dem ifrån plogen: hvar månad skulle munstring hållas med dem i det hârad där de voro boende, på det Konungen måtte få veta huru stort antal ryttnare han hade att tilgå. Och skulle hvad således förordnad blifvit jämväl bringas till vårkställighet öfver hela Småland *u*).

Så väl Slotts och Gårds som Håradsfogdarne måste ock under krig göra tjenst mot fienden. De voro uti början frikallade för sine egne personer, och tjenstgöringen stråkte sig blott till deras tjenare, hvilke, en enda undantagen till utråttande af Konungens årender, skulle alle utfändas i fält, utrustade med sadlar, ridtyg och longrör: men hästar tildelades dem af utgårds Klipparne. Sedermera och under Johan III. regering måste de sjelfve inställa sig med sine tjänare och egne hästar, 2, 3 eller 4 till antalet efter hvars och
ens

u) Registr. 1607 litt. W. W. f. 144. 145. 167.

ens förmögenhet, utrustade på deras egen bekostnad: hvaremot de fingo lön och besoldning like med det öfriga Rytteriet. Man betjente sig en tid af desse Fogde ryttare till att hålla Landsfanorne fulltalige; men sedan den författning gjordes att för hvarje 200 bönder skulle vara endast en fogdetjenare och Fogdarne tillika anbefaltes att tillåtta så många hästar att däraf kunde blifva en Fana hofmån, fingo de sin egen Ryttmåstare, hvarigenom *Fogde Fanan* upkom. Förmedelst en allt mer och mer förökad rusttjenstskyldighet, som äfven stråkte sig till Lånsmän, var vid slutet af Carl IX lefnad hvarje Fogde förpliktad att hålla 4 karlar och hästar; hvar Fogdeskrifvare 2:ne och hvar Lånsman en häst och karl, alla försedde med fullkomlig rustning och bevåring. Härigenom ökades detta Rytteri till flere Fanor. Westergötland och Småland utgjorde tillsammans en Fogde Fana: lika så Upland och Norrland med en del af Westmanland: och under 1573 års Ryska fälttog borde på detta sättet anskaffas från 2 till 300 ryttare af hela Finland x).

Kop-

x) Registr. 1563 P. I. f. 189, 1564 P. I. f. 112, P. II. f. 66. 1569 f. 25, 1573 f. 153, 1577 f. 117, 1580 f. 145. 1599 P. I f. 148, 1600 P. II. f. 167, 1601 f. III. 115, 1603 f. 259, 1611 f. 140. 193. 256. 370, 404. 410. 412.

Kopparbergsmännerne utgjorde ock under Danska kriget vid slutet af Carl IX regering en Fana ryttare, utrustad helt och hållet på deras egen bekostnad, hvaremot de åtnjoto den förmån att vara frikallade från all utskrifning y). Vid samma tid nyttjades åfven uti fålt *Skogsvaktare*: de af dem, som hade sitt tillhåll uti Westergötland,ingo tillfångelse att förskaffa sig hästar, fadel och tyg för att rida med i marken z).

II. CAPITLET.

Rusttjensten af Förlåningarne och Adelen arfvegods.

Rusttjenstskyldigheten för Ridderskapet och Adelen grundade sig på Konunga Balken uti Landslagen; dock som samma skyldighet ej därutinnan blifvit så noga beståmd efter de rustandes större eller mindre förmögenhet, utan endast uttryckt i allmänna ordafätt, berodde des upfyllande på Adelen egit välbehag a); helst under ett ridehvarf, då det andeliga och vårdsliga Frålsat i betydlig mon delade högsta makten med sjelfve Konungarne. Gustaf I, som ville hafva lag-

III. DEL.

K

bundne,

y) Registr. 1611 f. 347. 390.

z) Registr. 1611 f. 200.

a) Gref Peder Brahes Husholdsbok pag. 122.

bundne, icke sjelffrådige underlåtare, kunde ej godkänna hos något Stånd rättigheter, stridande mot den allmänna skyldigheten, att efter förmågan bidraga til Rikets försvar. Bland dess första omsorger efter Riksstyrelsens emottagande var derföre att noga utstaka denna rusttjenst, genom ett vist utlåt värde på rånteperfedlarne, och en efter deras belopp uti penningar faststald rustning. Efter flere författningar härutinnan, mera och mindre betungande, blef på ett Herremöte uti Stockholm år 1526 med Riksfens Råds samtycke öfverenskommit och beslutadt, att af hvarje 400 marks årlig rånta, efter antagen värdering *b*), skulle af frålse och förlåningar hållas 3:ne tungt beväpnade Ryttare och lika många med låtta rustningar *c*). Samma rusttjenst utfordrades dock ej med strånghet.

b) 1 låst råg och korn för — 16 mark.

1 låst hafra — — — 8 —

1 tunna smör — — — 8 —

1 skepp:d flåsk — — — 6 —

1 tunna lax — — — 8 —

1 lisp:d humla — — — $\frac{1}{2}$ —

1 skep:d koppar — — — 20 —

100 järn — — — — 3 öre.

Vid denna tid räknades 2 mark örtiger lika med 2 lod silfver, eller en Riksdaler nu förtiden. Stjernmans Riksd. och Mötens Beslut. T. 1. p. 30.

c) Stjernmans Riksd. Beslut T. 1. p. 47. Undertiden 3 karlar til fot i stället för 3 lått beväpnade ryttere. Registr. litt. A. f. 87, litt. C. f. 65.

het. Konungens Ombud vid vapnesynerne hade tillåtelse att nedfatta den för dem af Adelen, hvilka därvid sig instälte med felande rustningar, samt åläggga dem i stället så mycket de funno att deras förmåga kunde tillata: och skulle i synnerhet denna lindring komma fattige Frälsemän til godo: hvarföre det ock var tillåtit för de *arme Knapar*, som ensamme ej förmådde hålla rustning, att antingen blifva tvänne dårom, eller ock hvar för sig i stället utgöra tvänne beväpnade karlar til fot *d*).

Men antingen denna Rusttjenst Ordning var för Ridderskapet och Adelen för kostsam, eller någre togo sig anledning af den nyls anförde mindre noggranna tillsyn vid dess handhafvande, att förlumma upfyllandet af deras plikt hårutinnan, hände ständigt, att en del infann sig vid Vapnesynerne med ringa antal karlar och hästar, och desse til större delen föga dugelige samt illa bevärade, så att, efter Konungens yttrande, den tjenst de af lån och arfvegodsén göra skulle, *fanns hos en part af dem ganska skrópligen e*).

Sedan det härmed således fortfarit någon tid, nemligen, att af Ridderskapet och Adelen hög rusttjenst fordrades, men oriktigt utgjordes, måste Konungen omsider vara

K 2

be-

d) Registr. litt. C. f. 65, dito för år 1532 litt. E. f. 70.

e) Registr. för 1537 litt. G. f. 75.

betänkt på en efter Ståndets förmåga mera afpassad rustnings ordning. Till den ändan sammankallades år 1553 samtelige Rikets Råd och Adel, då lindring i så måtto föreflogs å Konungens vågnar, att en karl och håst begärdes af hvarje 100 markers rånta, med värdering på alla persedlar, efter som de gälde uti närmaste köpstad eller man emellan *f*) Men denna gången blef håruti icke något vist fastställt, hvarföre mot slutet af Konungens regering samma sak å nyo kom under öfverläggning uti en sammankomst med Riksens Råd uti Wadstena år 1559 och afgjordes på det sättet, att, efter förhöjd värdering å råntepersedlarne, borde utgöras en väl utrustad karl och håst af hvarje 150 mark af arfvegodsen och 100 mark af förlåningarne *g*): till följe hvaraf befullmäktigade å Konungens vågnar utfändes till Landsorterne, att härom förståndiga Ridderskapet och Adelen *h*).

Ehuru Konungen hade ingådt uti denna afhandling om rusttjensten, finnes dock att han ansedt Kronans fördel därvid mindre no-
ga

f) Jämförelse mellan 1526 och 1562 års rusttjenst ordningar. *Msc.*

g) Råntepersedlarne och värderingen utfattes således: 1 span korn för 1 mark, 1 lisp:d smör 2 m:k, och 1 fat järn $7\frac{1}{2}$ m:k. Ifr. Gustaf I. Hist. af Tegel 2 Del. pag. 364.

h) Registr. 1559 litt. J. J. f. 43.

ga i akttagen, hvarföre han ock uti bref till Hertig Eric yttrar sig sålunda: *hvad det beslut belangar, som gjordes uti Wadstena, om halft annat hundert mark på en häst och karl, late vi oss på vår persons vägne där med åtnöje. Den Alsmågtige gifve att icke större omkostnad behöfvas kunde. Men om en sådan hjälp mycket uträtta kan uti den högste nöd, gifve vi hvar och en sjelf att betänke k).* Däremot voro många af Frälseståndet missnöjde med denna öfverenskommelse, medan de tykte den vara för mycket betungande. Hela Uplands Adelen anförde besvär här emot, förklarande sig ej kunna utgöra och med underhåll förförja större rusttjenst än som på en bifogad förteckning var upford, nemligen en väl utrustad karl och häst för ungefär 270 markers upbörd af arfvegodsen och omkring 250 mark af förlåningsrântan l). Dock finnes icke att något afseende härå blifvit gjordt, utan har denna rusttjenst förblifvit sådan till Eric XIV:s korrt därpå följande uphöjelse på Thronen.

Angelågen att tillvinna sig Ridderskapet och Adelen tilgifvenhet, var Konungen genast omtänkt att förutgå Ståndet flere

K 3

för-

k) Registr. 1559 litt. J. J. f. 86.

l) Uplands Adelen's inlaga dat. Upsala den 20 Maji 1559. Msc.

förmoner, bidragande både till dets anseende och båtad: och däribland var lindring uti rusttjenstskyldigheten. Sedan han i det afseende hållit sammankomster med Adelen, först uti Jönköping, sedan uti Stockholm och slutligen uti Upsala, samt med rusttjenstens nedfattande småningom, lämpat sig allt mer och mer efter Ståndets önskan *m*), blef ånteligen på sistnämde ort år 1562 en Constitution eller Ordning *n*) uprättad och fastställd af följande innehåll: från rusttjensten frikallades helt och hållit de gods Ridderskapet och Adelen sjelfve besuto, med den åtskilnad i anseende till Frälsegradens värdighet, att en Ridhare och Adelsman skulle få hafva en gård fri, en Friherre tvänne, och en Grefve trenne gårdar; af de öfrige godsens råntor undantogos likaledes därifrån åtskillige perfeldlar, utgörande tilsamman omkring hälften af hela upbörden *o*): de sedan återstående rånteperfeldlarne värderades vida under hvad de då allmänt gälde *p*), och efter dem skulle rusttjen-

m) Registr. 1565 f. 110.

n) Adelen bevilning om rusttjensten. Registr. 1562 f. 1. Stjernmans Riksd. Besl. 1 Del. pag. 251.

o) Gref Pår Brahes Husholdsbok p. 121.

p) Vårderingen var sådan:

penningerråntan, uti sitt värde.

1 span säd	—	—	—	7 öre.
1 lisp:d smör	—	—	—	12 —
1 fat järn	—	—	—	6 mark.

tjensten beråknas sålunda, att af hvarje 300 marks årlig rånta borde hållas en dugelig karl väl utrustad med tung bevåring, håst och alt tilbehör, färdig att inställa sig när det påfordrades, antingen på tog eller årligen på munstringar: den Adelsman, som innehade mindre rånta än 300 mark, skulle derföre icke vara fri från rusttjensten, utan borde det i sådant fall förhållas efter Sveriges Lag, hvilken bjuder atthvar och en, som vill hafva sitt gods frälst, måste däraf hålla en Ryttare: dock tilstaddes en ringare rustning än Lagen fordrade af en Frälseman för dets egen person; icke heller skulle hådanefter det missbruk tillåtas, att flere Frälsemän fingo vara om en karl antingen til håst eller fot. Rusttjensten åter af Förlåningarne nedfattes til 200 mark: och faststältes värdet på alla rånteperfedlarne för det innevarande året 7), men sedermera skulle de beråknas efter hvad de gälde i hvar landsort eller närmaste köpstad. Uti krigstider

K 4 skul-

1 fordrings håst efter som den

allmänt gälde eller — 3 öre.

2 mark gingo nu på 1 lod silfver, således utgjorde
4 mark en riksdaler uti vårt mynt.

7) Nemligen 1 lod silfver — 2 mark.

1 spann säd — 9 öre.

1 lisp:d smör — 18 —

1 fat järn — 10 mark.

1 fordringshåst — 3 öre, o. s. v.

skulle denna rusttjenst underhållas på Ridder-
skapets och Adelsens egen bekostnad, så länge
den nyttjades inom Riket; men utom dess
gränser, endast uti trenne månader *r*).

Således ärhöll Ridderskapet och Adelen
en ganska betydlig förminskning uti sin rust-
tjenst; men den förhoppning Konungen gjorde
sig, att densamma hådanefter få mycket
riktigare skulle utgöras *s*), gick ej i fullbor-
dan. Den uprättade Ordningen efterleddes
straxt i sin början ganska försummeligen. På
första fälttoget mot Danskarne instälde sig en
del nåppeligen med hälften af det antal kar-
lar och hästar, som de borde hålla: andre åter
uteblefvo aldeles *t*). Häraf fann Konungen sig
föranlåten till att anbefalla sin Procurator Jö-
ran Persson, att inkalla til Stockholm och där
lag-

r) Alt detta är så beskaffadt att det tyckes som Rid-
derskapet och Adelen icke hade behöft tvingas till
dess antagande, af Drabanter, Hingstridare och Gårds-
knektar, hvilket föregifves uti 7 punkten af Ord-
fäken till K. Erics afslättande. Stjernmans Riksdags Be-
slut T. I. p. 291.

s) Registr. 1565. f. III.

t) Hvar Frälseman öfver 15 år gammal var skyldig
att i egen person tjäna til häst, beväpnad både til
hand och fot med ett godt *Köritz*, eller om han
var af mindre förmögenhet, med en lindrigare rust-
ning, kallad *Drabbryg*, så framt han ej hade läga
förfall, hvilket dock icke frikallade hans tjänare från
tjänstgöringen, utan allenast hans egen person. Re-
gistr. 1563 P. I. f. 286, 1565. P. I. f. 112, 1610
f. 95, 1612 f. 137.

lagföra dem, som få otilbörligen sig förhållit *u*). Detsamma skulle Abel Palm, åt hvilken Procurators ämbetet öfver hela Småland blef updragit, förrätta med dem af Adelen där i Landsåndan, hvilke gjordt sig skyldige till samma åtal; till hvilken ånda, samt i anseende till andre viktiga mål, han skulle inrätta en Nämnd af Häradshöfdingar och andre beskedlige män, hvilka borde församlas uti Calmar *x*). Men den således förordnade råttgången lär icke komma att väckas, emedan Konungen, vid Adelens upbådande till det följande fälttoget, yttrar sig, att ehuru många af dem ingen rätt rusttjänst gjordt, på de näst förflutne åren, och han därför hade all skäl att låta handla med de skyldige efter rättvisan, ville han icke desmindre öfverse med hvad som hittills blifvit försummadt, i den förhoppning att de hädanefter bättre bevisade Sveriges Krons den tjänst, hvartil de sig förpliktat *y*). Men med foglighet uträttades alskottet, utan rusttjänsten utgjordes lika försummeligt som förr. Af en förteckning, som ännu är i behåll på dem af Adelen, hvilka, under de första 3:ne åren efter 1562 års

K 5

Con-

u) Registr. 1563 P. II. f. 255.

x) Dito f. 310.

y) Mandat till menige Adelen öfver hela Riket att vara tillstådes uti Wadstena till den förordnade mustersplatsen. Dat. d. 18 Maj 1564 f. 164.

Constitutionsuprättande, icke fullgjordt rusttjensten utaf deras frälse och förlåningar, finnes att bristen för år 1562 varit 300 hästar, för året därpå 177, och 229 hästar för 1564. Detta inträffade icke endast hos de mindre förmögne frälsemän: de förnåmste och betydligaste Slågter stå i synnerhet på denna längd anmärkte för en anseelig brist z). Högeligen missnöjd med ett så sjelfsvåldigt upförande, lät Konungen utgå till samtelige Ridderskapet och Adelen en alfvarsam föreställning, däruti han säger sig icke nogsamnt kunna beklaga, att han vid alla munstringar har måst årtara huruledes det icke sker Riket den tjänst, som vederbör och utlofvadt blifvit: en del hade väl haft dugelige karlar och hästar, men ej så många som hallas borde: andre hafva haft antalet fullt, men icke den bevåring och så.

z) Gref Svante Sture.

Gref Pår Brahe.

	håstar.
för år 1562 fattas —	50.
— 1563 — —	51.
— 1564 — —	46.

Gabriel Christferson
Oxenstjerna.

	håstar.
för år 1562 fattas —	23.
— 1563 — —	8.
— 1564 — —	4.

Sten Ericsson
Leyonhufvud.

	håstar.
för år 1562 fattas —	8.
— 1563 — —	9.
— 1564 — —	13.

	håstar.
för år 1562 fattas —	57.
— 1563 — —	9.
— 1564 — —	15.

Carl Mornay.

för år 1564 fattas — 33 hästar.

fådane håstar, som kunde godkännas, de bör-
 de besinna huru det kunde falla lägligit för
 Konungen att bära krigsbördan för dem alle-
 samman, och de däremot göra alsintet till sa-
 ken, då de dock hafva mycket godt af Riket,
 både egit och förlånt: och må *¶*, som orden
 lyda, *väl tänka att hvarken våre Förälldrar,*
framledne Sveriges Konungar, eller vi hafve
i den akt uphöjdt eder och edre förälldrar med
Adelsstånd, samt andre höge vilkor och fri-
heter, på det ¶ derföre skole vara fåfänge och
sittja allenast och hafva goda dagar, utan me-
ra för det att ¶ edert Fädernesland med råd,
dåd, hjälp och tilbörlik tjenst icke skole för-la-
te: däraf sig och förordsakat hafver att de
som sig manligen bevist hafva, mera fördel
och vilkor i förtiden, och ännu hafva bekom-
mit, icke allenast för sig, utan och för sine
barn och efterkommande. Vill fördensskull det
och därutaf följa, att de som sådant försum-
ma och icke akta, kunne icke heller hållas uti
det anseende och den myndighet som deras
förälldrar hafva varit för dem, ändock de ut-
af stor härkomst och släkt vara kunne, ty där
som de icke vele ärfva den dygd, som deras
förälldrar haft hafva, så ställa de sig lika som
de utaf dem ingen härkomst hade, och förden-
skull uti deras arf med rätta icke sittja bor-
de, hvilket Ofs förhoppas att ingen dem, som
nå-

någon adelsdygd uti sig hafver, vill sig i så måtto skyldig befinna, utan fast heldre därefter trakta, huru han sine föräldrars ära, namn och anseende genom sin dygd må förmera och förbättra, än att han sig i så motto förvinga och förvärpa skulle. Vidare förbrådde Konungen dem att många, som icke fullgjort sin rusttjenstskyldighet, hafva hållit håstar nog där besoldning vankat, en del åter hafva så aldeles hollit sig undan, att de hvarken gjort tjänst för sine gods och förloningar, icke heller för besoldning a).

Men det stadnade ej blott vid föreställningar. Flere af Ridderskapet och Adelen uti åtskillige Landsorter måste inställa sig inför Konungens Nämnd uti Stockholm och där svara til Jöran Perssons Klagepunkter: då de, som icke kunde framvisa laga förfall, dömdes förlustige Adelskapet och deras gods lades under skatten b).

Under det Eric XIV således sökte tillhålla Adelen i allmänhet att upfylla hvad den sjelf beviljat, visade han mycken eftergifvenhet emot den mindre förmögne delen däraf. Befallning var väl utgifven till vederbörande

Äm-

a) Mandat till Menige Adelen öfver hela Riket om Rostjensten. Dat. 24 April 1565 P. 1. f. 109.

b) Samma Nämnds Dombok f. 128. Grefvarne Svante Sture, Pär Brahe och Gustaf (Roos) benådades af Konungen emot deras skriftlige förbindelser. ibid.

Ämbetsmän uti Finland, att icke hädanefter som hittills skedt, gilla någon Adelsmans tjenst til fot, utan efter Lagens föreskrift lägga under skatten de Frälsemän, som icke hade så mycken upbörd af sine gods, att de därmed förmodade förse sig med en rätt frälsemanna rustning c); men underrättad att detta blifvit värkståldt på några orter där i landet, beviljade Konungen så vida ändring däruti, att det låmnades desse Frälsemän anstånd och rådrum för att utfinna utvägar til frälsets bibehållande, medan han *håldre såg att de som utaf rätt frälse voro och de någorledes med rostjenst kunde uppehålle, måtte därvid förblifva d)*: och då förfrågan federmera gjordes hos Konungen, om frälsegods uti sådane oförmögne ägares händer borde läggas under skatten, eller ock få försäljas til mera förmögne innom slågten, blef det tillåtit för dylike fattige Adelsmän att, i stället för rusttjensten, få tjena til fot emot fienden. De nyttjades stundom til tjenstgöring på Flottan, oftare på Landtogen lika som andre Knektare e).

Till

c) Däremot tillåt Konungen att om några dugelige bondesöner funnos där i landet, som tjänt vid Hofvet och ägde så mycket lagfångit gods, att de där af förmodade hålla en vålrustad man till håst, skulle de få göra ansökning om Sköld och Hjelm, frihet och frälse. Registr. 1562 f. 196.

d) Registr. 1562 f. 89. 196. 1563 P. I. f. 170.

e) Registr. 1564 f. 243, 1565 f. P. I. 113, 1566 P. II. f. 255.

Till att lindra underhålds omkostnaden för Finska Adelen så vål de förmögnare som fattige, hvilka gjorde tjenst uti Liffand, förunnade Konungen dem lika sold med sine egne ryttare, så snart de ryckte ur Resse stad i fältet mot fienden, likväl med det vilkor, att de där hade tillstådes alla sine tjänare, hästar och rustningar: hvilken förmon, enligt Konungens yttrande, aldrig tilförene varit Rikets Adel beviljad f).

Då Eric XIV i så betydlig mon förminskade Frälseståndets rusttjenstskyldighet, i jämförelse mot hvad densamma var före des antråde till regeringen: då han länge öfverfåg med försummeller därutinnan förån han belade dem med det straff Lagen och 1562 års Rusttjenst ordning uttryckeligen i sådana fall utstakade, samt tillåt tjenstgöring till fot för Adelsmän af knappa vilkor, är det oväntadt att, bland orsakerne till des afståttande, äfven finna den, *att han varit sinnad utarma Adelen med en olidelig rusttjenst g)*, en beskyllning, hvartil åtminstone Konungen visserligen icke gjort sig förtjänt.

Regementsförändringen år 1568 gaf Ridderskapet och Adelen tilfälle att förvärfva sig nya

f) Registr. 1562 f. 110. 203, 1563 P. I. f. 83. 152, 1564 P. III. f. 91.

g) Orsaken till K. Erics afståttande, uti Stjermans Riksdags Beslut. p. 219.

nya fördelar. Till belöning för deras biträde därvid benådade Johan III. dem med Privilegier *b*), hvilka bland annat innehöllo en ytterligare lindring uti rusttjensten. Den samma nedfattes här uti Krigstider till en varaktig och väl utrustad karl till häst utaf hvarje 400 markers årlig upbörd af arfvegodsens, Såtesgårdarne oberåknade, med bibehållande af 1562 års värdering: men uti fredlig tid till hälften mindre eller 800 mark: dock borde Adelen med fåkerhet veta hvar fyllnaden uti den samma kunde århållas, då det så påfordrades: åfven förminskades underhålds omkostnaden, hvilken utom Rikets gråntför ej fordrades nu för längre tid än uti fjorton dagar, men inom gråntsen, enligt förra vanligheten, så länge kriget råkte. Dock skedde härutinnan undantag till förmon för dem af Ridderskapet och Adelen, hvilke hade sina hemvist uti Finland samt grånseorterna mot Danmark; ty när desse behöfde brukas till hvarandras undsättning, skulle de icke underhålla sig sjelfve och sine tjänare längre än fyra månader: den Adelsman, hvars gods icke råkade 400 mark, skulle likaväl därpå hålla en Ryttare eller ock förfälja dem till närmaste frände, dock utan att därigenom förlora Sköld.

b) Privilegier för Ridderskapet och Adelen. Dat. 9 Julii 1569. *Mscr.*

demärket, hvilket han sedan fick bruka lika som förut.

Vid samma tid lättades äfven rusttjenst skyldigheten af förlåningarne i ännu högre grad: den faststältes också till en vål rustad Hofman och håst för hvarje 400 markers ranta, från 200 marker, som den tilföre var i).

Enligt detta beräkningsfått utgjorde Adelen sin rusttjenst under hela detta återstående tidehvarfvet, men lika så litet till de Regerandes nöje som förr skedt.

Korrt efter Privilegiernes utfärdande beslöt Konung Johan att i egen person draga i fält emot Danskarne, och upbådade till den åndan, jämte den öfriga Krigsmakten, Ridderskapet och Adelen, anbefallandes dem, att utan försummelse möta sig på utsatt dag uti Wadstena, med deras fulla rusttjenst *k*); men ganska få hörsammade denna befallning: *och en part*, skrifver Konungen, *hafva skickat sådane håstar, tjenare och rustningar åstad, som platt odugelige äro, och äro sjelfve blifne hemma hos deras, hvilket oss platt intet behagar l*): och underrättades i anledning där-

i) Mandat om Adelens Rostjenst af arfvegods och förlåningar. Dat. 31 Julii 1571. Orig.

k) Upfordringsbref til Adelen. Dat. Stockholm den 8 Aug. 1569. Registr. f. 264.

l) Till Ståthållarne på Stockh. Dat. Hvalsta den 14 Novemb. 1569 Registr. f. 358.

dåraf Ståthållarne både uti Stockholm och Landsorterne, att Konungen ingalunda kunde tillåta någon af Adelen blifva hemma, undantagande dem, som icke hunnit till 15 år, eller ock voro af ålderdom vanföre och öfver 60 år gamle, men desse sednare borde fånda en annan god karl i sitt ställe: alla andra, som i Rikets värf icke blefvo brukade, skulle personligen infinna sig, vid arfvegodsens vederkännande under Kronan *m*). Nå-

III. DEL.

L

gon

m) Hårjämte afgick til hvar och en särskilt följande bref:

Till Adelen uti Upland, Östergötland, Småland och Westergötland, att de skulle begifva sig med deras bester och rustningar, med det allerförste till lågret. Datum Hvalsta d. 14 Novembr. 1569.

Ofs tvijfler intet N. N. att tu så vel såsom alle andre våre trogne underfater och tjenere af Adelen öfver menige Sveriges Rike, hafver bekommit vårt bud, att tu uti egen person skulle vare ofs följaktig på dette tug emot våre och Sveriges Rikes fiender, med så munge varastige Hofmän, gode häster och rustningar som tigh bör holle Ofs och Riket till tjenst utaf thitt frälse, så förnimme vi dock att tu sådane vår befallning än här till platt intet aktedt hafver, till hvilket vi platt intet behag hafve, Welc förthenskull än en tidh hafve tigh allvarligen budit och befalet, att tu medh thet allerförste skynder tigh til vårt feltläger med så munge tjenere, hester och rustningar som förberördt är, och tu kan gøre Ofs och Kronan en tilbörliq rofstjenst med. Ingalunda detta försummandes, så framt tu både för tigh och tine arfvingar icke ikalt hafve förbrutit de Adelige privilegier och friheter, som vi tigh så vel som alle andre trogne Sveriges Rikes Adel nådigst efter-

gon tid därefter klagade Konungen att de funnos många af Adelen, i synnerhet de yngre till åren, hvilka ringa aktade de vålgärningar han dem bevisat, och hvarken gjorde Kronan någon tjenst af deras frålse, icke heller sökte förkofra sig i främmandeländer, *utan blefvo hemma på deras gårdar, intet annat aktendes utan deras eget hushold allenaft, såsom andre bönder n).*

Finska Adelen var lika så trög och försummelig. Den tillsades att, i anseende till osäkerheten från Ryfka fidan, i tid låta införa uti Wiborg så mycket lifsmedel och håstfoder med mera, som kunde behöfvas för dem att där uppehålla sig öfver vintern; men Konungen blef icke heller härutinnan åtlydd, utan des s skrifvelser blefvo, som han själf säger, *af en part fast ringa aktade*. Hvarföre förnyad befallning här om afgick till samtliga Adelen där i landet, så högre som lägre, med den allvarsamma tilläggning, att om de ytterligare fortforo uti deras försummelse och olydna, samt icke på kallelse genast intunno sig i egne personer med så stort antal ryttare de

latit hafve, och ändå derutöfver efter Sveriges Lag till thet högste straffet blifve. Ther tu hafver tigh efterrette. Registr. f. 358.

n) Mandat om Adelen s rustjenst. Dat. d. 30 Martii 1573 Orig.

de möjeligen kunde åstadkomma, skulle de hafva förvärkat sine gods under Kronan o).

Genom flere års försummad rusttjenst ådrog sig åndteligen en del af Adelen i Finland det straff, hvarmed den nu hotades: desz gods lades under skatten, och de hvilka utöfvat det misbruk, att förena sig 2 eller 3 om en håst, skulle desutom beläggas med böter för det de utan tillstånd fördristat sig sådant företaga, och i så måtto försnillat Konungen den tjenst de till Rikets försvar varit pliktige att utgöra p).

Emedan det egenteligen var vid Vapnesfyrerne, som bristfällighet uti rusttjensten snarast röjdes, år det lätt att finna, att desse föllo sig besvärlige och gärna undvekos. Eric XIV höll, under sin regering, alfvarsam hand däröfver, att hvad Allmänna Lagen och 1562 års Rusttjenstordning stadgade om munstringars årliga hållande, noga värkståldes. Detta var just icke råttat lättet att vinna Ridderskapet och Adelsens bevågenhet. Desz Efterträdare handlade utan tvitvel mera Ståndet till behag, då han under de första 10 åren af sin Regering icke höll någon enda

L 2

all-

o) Öppet bref för Adelen i Finland att begifva sig in i Wiborgs befästning. Dat. 6 Decembr 1570. Registr. f. 300

p) Registr. 1579 f. 131.

allmännelig Vapnesfyn. Vål hade Konung Johan låtit några gånger utfärda Påbud där-
om, *men*, som han sjelf yttrar sig, *är det lik-
väl alt hårtill försummadt och tillbaka blif-
vit q)*. Då rusttjenstlångderne således icke
kunde pröfvas vid Vapnesfynerna, som eljest
var vanligt, vidtog Konungen en annan ut-
våg att få såker kundskap om huru många
Hofmän och hästar hvarje Adelsman borde
hafva i beredskap till Rikets tjenst. Fogdarne
öfver hela Riket ålades att hvar och en uti sitt
Fögderi noga antekna alla frålsegodsen med
deras rånta och utskylder; men för vårkstål-
ligheten häraf lades ock hinder i vägen, i det
att en del af Ridderskapet och Adelen icke
ville tillåta Fogdarne därom ransaka hos sine
bönder. Konungen, som icke däraf kunde
fatta annan mening, *än att de därmed akta-
de Riket sådane Rosstjenst försnille*, antydde
alfvarligen Ståthållarne att å dess vägnar in-
fordra af Ridderskapet och Adelen, ingen
undantagande, visse, oförfalskade och för-
seglade långder på alla deras gods och går-
dar med deras årliga rånta, ehvar de uti Ri-
ket kunde vara belågne, antingen innom el-
ler utom Furstendömet. Med tillhjälp af des-
se långder blefvo de sedan i stånd att rätteli-
gen

q) Öppet Bref till Adelen öfver hela Riket om Vap-
nesfyn. Dat. d. 9 Maj 1580. Registr. f. 75.

gen utfordra rusttjensten, hvarpå de genast till Konungen borde affända sjelfve långderne *r*).

Då af en så beskaffad rusttjenst ringa nytta kunde hämtas, helst, under Kriget med Ryssland, densamma uti de mot Danska gränsen belågne Landsåndar, merendels ej blef färdig att öfverföras till Finland, förån den tjenlige årstiden redan var förliden, befans det stundom förmonligare, att Ridderskapet och Adelen i stället årlade en däremot svarande penningesumma, hvarmedelst annat krigsfolk, inlänskt eller utlänskt, kunde anskaffas. Johan III. hade till 1572 års fälttog emot Ryssarne, begärt af Westgöta Adelen något understöd uti spannemål och andre lifsmedel, i afräkning på deras rusttjenst; men som detta icke föll dem lågligt, årbödo de sig att utgöra en hjälp uti silfver eller penningar. Konungen antog tilbudet och updrog åt Ståthållaren där i landsåndan Knut Posse, att härom förhandla med dem; dock så att Rikets tjenst ej förlorade därvid *s*). Då längre fram på samma år en allmän upfordring skedde af Ridderskapet och Adelen rusttjenst, utsattes summan till 30 slagne daler för hvar karl och håst af frälset och till 60 da-

L 3

ler

r) Registr. 1579 f. 101.

s) Registr. 1572 f. 197.

ler af förlåningarne: eller så mycket i guld och silfver, som sig därpå kunde belöpa: dock låmnades hvar och en fullkomlig frihet att utgöra hvilketdera föll beqvåmligast, antingen penningar eller rusttjenst *t*). För de följande åren nedfattes denna afgift mera och mindre efter omständigheterna. Medan Konungen år 1574 behöfde penningar till aflöning åt krigsfolket, som skulle brukas öfver vintern uti Wiborg, fordrade han i det afseende af Ridderskapet och Adelen en drågelig och möjelig penninge summa, nemligen i stället för tjensten af Arfvegodsén 100 mark örtiger, eller omkring 10 a 12 slagne daler; men denna gång tyckes icke något val ägt rum *u*). Detta angick endast Svenska Adelen. Uti Finland skulle Frälseståndet i egne personer göra tjänst med alla sine rustningar. När till 1577 års fälttog Ridderskapet och Adelen ålades att, i stället för ryttare, utgöra fotfolk, anhöllo de af Ståndet, hvilka voro boende uti Wästergötland, om förskoning därifrån; men som en del af Adelen redan afstätt sitt manskap, och den ena Frälsemannen icke borde åtnjuta mera frihet än en annan, kunde detta icke beviljas på andre vilkor

t) Mandat om Adelsens Rusttjenst. d. 8 Sept. 1572. Orig. Svar til Knut Posse. Registr. 1573 f. 42.

u) Registr. 1574. f. 196. 261.

kor ån att 7 ungerske gyllen skulle för hvar karl årlåggas x). Vid ett annat tillfälle var det Adelen i Sverige efterlåtitt att lösa sig från en allmän upfordring med 40 daler för hvar karl och hått, så vål af arfvegodsen som förlåningarne, beräknadt efter 10 daler uti hvar månad; och som det var vanligt vid desse upfordringar, att hos Konungen söka eftergift dårå, fingo Ståthållarne befallning att förståndiga Ridderskapet och Adelen, det Konungen denne gången icke ville veta af någon undskyllning, helst de borde ihogkomma, att de nu i monge år af gunst och icke af plikt blifvit förskonade från rusttjenstens utgörande: om någon af dem icke desmindre skulle vågra att detta efterkomma, borde Ståthållarne låta dem veta, att Konungen årnade fordra betalning af dem för all den rostjenst de varit pliktige att hålla på desse framfarne åren till Rikets försvar, både af frålse och förlåningar: så att den förskoning de därpå njutit, skulle räknas dem blott för ett lån. Dock förmedlades afgiften korrt därpå till 28 daler för dem, hvilke desse framflutne åren antingen haft deras rostjenst i Finland och Lifland, eller ock utgjordt derföre penningar.

L 4

Stör-

x) Registr. 1577 f. 227. Ungersk gyllen var ett guldmynt och borde, efter Eric XIV:s Mandat om myntet, gälla 6 mark eller hälften emot en Ducat. Registr. 1563 P. 1. f. 179.

Större delen af Adelen valde detta fednare, men så voro ock många, som funno mera sin räkning vid att öfverfånda sine tjänare och håstar till Lifland, där de gjorde tjenst under Östgöta Fanan y). Någon tid därefter kunde Adelen med 20 daler för hvar karl och håst undslippa att bivista fälttoget z), och mot flutet af Johan III:s regering fordrades i detta afseende endast 30 lod silfver, hvilken lindring de af Ridderskapet och Adelen, som tjänade vid Hofvet, utvärkade å egne och de öfrigas vägnar a).

Denna utväg att komma från tjenstgöringen hade väl den nytta med sig, att man undvek faran af karlars, håstars och kostsammas rustningars förlust under ett fälttog, men så torde häraf upkommit tätare upfordringar af rusttjensten, hvilka stundom kunnat eftergifvas, om de icke, genom förberörde förvandling uti redbart mynt, blifvit mera gagnelige än eljest. Och torde det vara i afseende härpå som de orden infördes uti Konung Sigismunds försläkran: *att vapnetjensten icke upbjudes annorlunda än som Lag säger, och icke pååskes någon annan lösen eller värdering derföre b).*

Men

y) Registr. 1579 f. 100. 125. 180. 182. 198, 1580 f. 133.

z) Registr. 1583 f. 182. 189.

a) Registr. 1591 litt. M. M. f. 174.

b) Stjernmans Riksd. Beslut T. I. p. 396.

Men Carl IX:s alfvarsamma tillsyn öfver denna rusttjensts riktiga utgörande, och de många hårda föreställningar Ridderskapet och Adelen ådrog sig genom försummelse därvid; gjorde dem utan tvifvel villigare att, när det blef tillåtit *c*), lösa sig därifrån medelst penninge afgift, hvilken för år 1601 utlattes till 7 daler i månaden för hvar håst, och desutom fördelspenningar åt Befålet *d*); samt en annan gång till 30 daler för hvar håst och karl af frälsegodsen och lika få mycket för hvarje 100 dalersränta af förlåningarne: detta bevilljade Ridderskapet och Adelen såsom varande nyttigare för Riket och drageligare för dem, än att uprusta sig på nytt, sedan deras folk förstört rustningarne *e*). Uti den Krigshjelp, som af samtelige Ständerne beviljades på Norrköpings Riksdag 1604, deltog Ridderskapet ock Adelen för sine personer sålunda, att de utlofvade sig vilja på trenne års tid utgöra, utom annan penninge afgift, hvar månad 3 daler för hvarje ryttare af arfvegodsen, och 4 daler för hvarje 100 daler de hade

L 5

i för-

c) Wästgöta Adelen årböd år 1603. 1000 daler för sin rusttjänst, medan de icke kunde så hastigt förkaffa sig håstar, men detta blef icke antaget. Samma års Registr. f. 149.

d) Registr. 1601. litt. K. K. f. 92.

e) Registr. 1603. litt. N. N. f. 205.

i förlåning af Kronan f). Långre fram fick rusttjensten blifva hemma emot det Ståndet åtog sig att förse med hästar det utomlands värfvade manskapet, som här skulle nyttjas till Rytteri. Denna förbindelse fullgjordes icke bättre, än att hästarne, vid aflevereringen, befunnos vara *slemmare än skjutshästar g*).

Sådane utvägar måste Carl IX lika som dess Företrädare stundom vidtaga, för att förskaffa Riket någon fördel af Adelen rusttjenstskyldighet, hvilken merendels ganika illa upfylldes. Konungen, som vanligen ifrade emot alla slags oordningar och missbruk, kunde icke anse sådant med kallfinnighet, utan Ridderskapet och Adelen måste för den orsaken ofta upbåra af honom harda tillmålen: Han förebrådde dem, att de aldrig futo själfve å Orde deras, som Lagen bjuder: att en del, som borde hålla 7 a 8 hästar, hade icke en häst: och de fläste utlände sadane, som knapt kunde brukas till tröshästar: att deras folk var fåga dugeligt, största delen obevåradt och till alla delar illa försörjdt: att en del afskickade sine tjänare och hästar utan att sedan fråga efter dem, eller förskaffa dem hvad de behöfde, hvarigenom manskapet af nöd måste

f) Stjernmans Riksd. Besl. Del. 1. pag. 579.

g) Bref till Ridderskapet och Adelen om deras rusttjänst Dat. d. 25 Febr. 1609 Registr. f. 97.

ste försälja beväringen och sadlarne, samt flere hästar dogo af vanryckt ån för fienden: Vidare besvårade han sig dåröfver att många af Adelen, hvilke voro honom följaktige på 1601 års fälttog uti Lifland, drogo hem honom ovetterligen, och rymde Konungens Baner, så att af hela Adelens rusttjenst knapt 100 hästar voro kvar i landet: på sådant sätt blefve Riket illa lönt för de många gods och gårdar Ridderskapet och Adelen bekommit: hvarföre om icke ändring härutinnan skedde och fullkomlig rusttjenst utgjordes, blefve han nödsakad att håröfver besvåra sig inför Riksfens Ständer, samt sedan taga godsen från de försummelige och bortgifva dem åt andre, som både kunde och ville frålset uppehålla *b*). På ett annat ställe heter det: *ändock vi hade förmodat det Ridderskapet och Adelen uti Sverige skulle utaf infödd kärlek, som hvar och en bör draga till sitt Fädernesland och Öfverhet, eller och hvar det ån icke vore, dock efter Sveriges Lag och deras Adelige Privilegier, derfore och de som onde och vanartige åro, besrukta sig för straffet skull som följa plågar, skulle uti denna Riksfens närvarande lägenhet kommit Ofs till hjelp efter deras*

b) Öppet Bref till Ridderskapet och Adelen i Sverige. Dat. Refle d. 14 Maj 1601. Registr. litt. K. K. f. 86, Registr. 1603 litt. N. N. f. 207. 208.

*was yttersta förmögenhet, mycket mindre för-
 vågrat sig att göra af det, som de af Kronan
 hafva bekommit, deras tjänst; men så förnim-
 me vi dock all adelig dygd, däraf deras gam-
 le förfäder hafva mycket både innan och utan-
 lands varit berömda, så och redoge för Lag
 och rätt, vara så hos somliga utflocknat och
 borttappat (Sc. i): Och till Riks-Rådet Gref
 Abraham Brahe skrifver Konungen i egen-
 skap af Riksföreståndare: vi hafve nog samt
 förnummit och sport af det ringa alskar och
 snarast sagt svik, som J med eder rofstjänst
 hafve brukat, att J föga omvårdnad om edert
 fäderneslands välfärd hafve. Ty de hästar som
 J hafve låtit löpa här igenom munstringen,
 dem hafve J behållit hemma och sändt andre
 åstad, ringe trofsklippare, som icke nåppeli-
 gen orka resa sig eller tjene att gå för en kår-
 ra, än seden under en rustning. Deslikes så
 hafve J inga harnesk fådt edre tjänare med,
 såsom icke heller försörjd dem med byssor och
 värjor, som något doge, att man däraf kan
 klarligen se, att J icke där opå hafva sändt
 dem ut, att de skulle göra fienderne någon af-
 bräck, utan tillatt draga med så för talet skull.
 Om detta nu skickar en hög Rådsperson, den
 där*

- i) Fullmakt för Nils Nilsson till Säby med flere att til-
 säga Ridderik. och Adelen att de begifva sig till Res-
 le med deras fulla rustning. Dat. Resle d. 24 Julii
 1601. Registr. litt. K. K. f. 92.

där eljest en hög titel bland Riksfens Stender hafver och Kronans land och län innehafver, där må edert eget samvete dömma om. Och ändock 7 icke åren de endaste som sådant hafva gjort, så är dock likväl icke väl af eder handlat, som andre med god exempel skulle föregå. Och där det oftare sker, då vele vi spörja Lagboken till hvad eder och andre som sådant göra, för underhåll och förlåning hafva böra k).

Utom händelsen med Christer Lilje, som nyss före Carl IX:s död pliktfåldes till 1000 dalers böter för det han uteblifvit både i egen person och med sine ryttare l), finnes icke att dylike ofta uprepade hotelser gått uti värfstallighet, tvårtom har på ett eller annat sätt lindring uti rusttjänsten blifvit beviljad, så väl i anseende till underhålds omkostnaden, som den personliga tjenstgöringen m): dock skedde detta åfven uti hårda uttryck, sasom när Adelen fick tilstånd att blifva hemma från fälttoget genom följande skrifvelse: *Sveriges Lag och edre Privilegier förmå att hvilken som vill sitt gods frälst hafva, honom bör där- af*

k) Till Gref Abraham om hans rostjenst. af Calmar d. 25 Sept. 1603. Registr. f. 209. Huru samma Grefve för sin del fullgjorde Adelen bevilning år 1608 af håstar i stället för rusttjänsten, kan ses uti K. Gustaf Adolfs Historia af Hallenberg. 1. Band. pag. 407.

l) Registr. 1611. f. 444.

m) Registr. 1602 P. 1. f. 13, 1603 f. 97. 127. 129. 149.

af hålla sin tilbörlig rusttjenst och sjelfve sittja sin häst, och fördenskull så heten ⁊ Sveriges Rikes Ridderskap och Adel, och hafve samnt edre föräldrar för eder Cronones gods och ägendom, att ⁊ Ridderligen och Adeligen edert Fädernesland skole hjälpa till att försvara: dock likväl efter vi väl vette det ⁊ sjelfve intet gärna låte eder på något Tog emot Sveriges Rikes fiender bruka, efter som vi det nogsamnt tillförene, den ringa tid ⁊ hos Oss uti Liffand vore, och eljest hafve förnummit, så att somlige äro blefne halte, somlige blinde, en part hafve varit oförmögne, och alle hafve ⁊ ropat hem. Dertfore så begäre, bjude och befalle vi eder, att ⁊ förskaffse eder goda karlar, som för eder rida, och dem med goda hästar, harnesk och värjer försörje så att de kunna göra Kronan den tjenst som henne med rätta af eder hafva bör n).

De af Ridderskapet och Adelen's Änkor, hvilka innehade förlåningar af Kronan, måste, då förskoning icke mellankom, dertfore utgöra full rusttjenst o): men hvad arfvegodsen angick, voro de allesamman enligt Lagen frikallade från denna tunga, så länge de förblef-

- n) Öppet Bref till Ridderskapet och Adelen i Östergötland. Dat. Nyköping d. 11 Maj 1603. Registr. f. 97.
o) Registr. 1563 P. 1. f. 261, 1571 års Mandat om Adelen's Rösttjenst. Orig. Registr. 1574 f. 261, 1577. f. 79.

blefvo uti Ånko-ståndet. Denna förmon fingode under Eric XIV:s regering fullleligen till godo njuta; ty att Konungen en gång, till Hingstridarnes förstärkande, begårde hofmån af Fruar och Ånkor, efter de icke behöfde hålla så många tjänare som eljest uti deras måns listid, kan icke anses vara stridande håremot, då det blott skedde förestållningsvis och så vida de sjelfve ville därtill samtycka *p*). Men des Efterträdare voro icke så nogråknade med att bibehålla dem oafbrutit vid denna frihet. Under Ryfka Kriget ålade Johan III. år 1574. förmögne frålles Ånkor uti Finland att utgöra drågelig rusttjenst af deras arfvegods, så vida de icke skulle hafva förbrutit tvänne års upbörd där af, och på så lång tid vara förfallne under skatten *q*). Li-ka så måste alla Ånkefruar och Jungfruer årlägga för sine arfvegods penninge afgiften af 30 daler, som Adelen åtog sig år 1603 i stället för att utgöra rusttjensten *r*). Vanligen bestod dock den hjälp, som af dem fordrades uti krigstider, antingen uti silfver och penningar efter deras förmögenhet, eller ock uti någon rusttjenst för besoldning *s*). Hårvid nyttjades till skål, att om fienden fick öfverhan-

p) Registr. 1566. P. II. f. 253.

q) Registr. 1574 f. 261.

r) Registr. 1603 f. 207. 208.

s) Registr. 1607 litt. W. W. f. 144.

handen, gälde det så väl deras välfärd, som alla andras, och som de alla åstundade freden, borde de ock bidraga till dess årnående *t*). På samma grund hade Konung Gustaf I. jämväl ålagt åtskillige Änkor, så af den högref som ringare Adelen, dryg rusttjenst vid ett befaradt anfall på Sverige år 1531. utaf den aflatte Konung Christjan *u*).

Adelens rusttjenst var fördeld uti flere Fanor, och stod under särskilte Ryttmästares befäl. Svenska Adelen med sine tjänare utgjorde tvänne högst trenne Fanor, och den Finska en Fana. Under Eric XIV:s regering företog Ridderskapet och Adelen sig att fördela sine ryttare och sätta dem till tjenstgöring under Landsfanorne, hvarigenom det vid munstringar blef svårt att få reda på, huru många hästar hvarje Adelsman höll. Konungen förbød detta missbruk, och anbefalte Ryttmästarne att skilja från deras Fanor alla Frålseryttarne, hvilka, äfven som Förlåningshästarne, skulle förblifva tillhopa under sin egen Fana. Dock när så hände, att Adelsfanorne blefvo mycket försvagade,ingo de förstärkas med andre ryttare *x*).

Utom

t) Mandat om Adelens Rösttjenst 1573. Orig. Registr. 1574 f. 261, 1580 f. 75.

u) Registr. 1531. litt. D. f. 277.

x) Registr. 1565 P. 11, f. 36, 1580 f. 138, 1600 P. 1. f. 103.

Utom den rusttjänst Frälse-Ståndet uti Förstendömen, i likhet med Rikets öfrige Adel, måste hafva i beredskap, voro Arf-Förstarne jämväl för egen räkning skyldige att däraf underhålla Rytteri, hvilket äfven utgjorde särskilde Fanor under Hertigarnes namn. K. Gustaf I:s testamente ålade dem väl att af sine Lån hålla Konungen och Fäderneslandet till tjänst det måsta folk, hästar och krigsrustningar, som de möjiligen kunde åstadkomma x); men så länge samma krigsfolk icke blef fastställdt till något vist antal, skulle däraf nödvändigt upkomma stridigheter mellan Låns-Herren och Läntagaren, då det lätteligen kunde hända att den förre fordrade för mycket, och den sednare däremot hade alltid tillfälle, att, under förevändning af oförmågenhet, mer och mindre undandraga sig upfyllandet af denna sin lånspligt. Till att förekomma samma olägenhet, och att förvissa sig om hvad bistånd Riket vid förefallande behof, hade att förvänta utaf Hertigarne, höll Eric XIV flere öfverläggningar i detta afseende med sine Bröder. Vid ett personligt sammanträde uti Linköping mellan Konungen och Hertig Magnus, utlofvade den sednare af sitt Förstendöme Östergötland 200 ryttare uti fredlig tid, och 400 uti krigstider;

III. DEL.

M

men

x) Stjernm. Riksd. Besl. Del. I. pag. 230.

men icke långt därefter återkallade Hertigen så vida detta sitt gifne löfte, att han vågrade utgöra mer än hälften af berörde antal. Konungen, som icke kunde finna sig däruti, fordrade ut till fullo hvad Hertigen tillförene beviljat, såsom ingalunda öfverftigande des förmåga, emedan, om man skulle gå efter rāntan och allenast rākna en hāst på hvarje 100 dāler (400 mark) af årliga upbörden utaf Förstendömet, skulle detta belöpa sig långt högre, än hvad som nu begārdes: tillika gjordes Hertigen den föreställning, att det skulle vara så väl för Konungen som honom *fast förtretligt och snöpligt*, om Försten icke utgjorde större rusttjenst än någon annan *slätt Herreman*, då Riks Rādet Gustaf Olsön Stenbock höll 100 karlar till hāst af sin upbörd. Utaf broderlig välvilja nedsatte dock Konungen sedermera sitt påstående till 150 ryttare så länge freden varade och till 300 uti fejdetider y).

Vid samma tid träffades ock med Hertig Johan en dylik öfverenskommenelse, hvaruti rusttjensten af des Förstendöme Finland lårer blifvit något högre berāknad, emedan då Konungen, för att sätta Hertigen på prof, om han skulle vilja inlåta sig i fiendskap med Konungen i Polen, anbefalte honom att begifva

y) Registr. 1562 f. 30, 1563 P. I. f. 244, P. II. f. 303.

gifva sig öfver till Lifland med sitt Krigsfolk, utfattes antalet till 300 hästar och en Penika Knektar, efter Konungen förnummit att Hertigen icke då kunde åstadkomma så mycket Rytteri, som han vore pliktig att hålla till Rikets tjänst z).

Bland andre Förenings puncter, som Johan III. och Hertig Carl med hvarannan ingingo år 1590, var jämväl en, som fastställte Vapentjensten af Förstendömet till en väl utrustad Karl till häst eller tvänne till fot, om Konungen så fordrade, af hvarje 400 markers ränta, hvilket Krigsfolk borde underhållas på Hertigens egen bekostnad inom Rikets gränser, men då något långt och besvärligt tog måste företagas, skulle därmed förhållas efter Adelsens Privilegier a).

III. CAPITLET.

Fotfolkets antagande.

I likhet med hvad förut om Rytteriet blifvit förmåldt, århöll någon del af det Inländska Fotfolket uti fredlig tid både årslön och fri förtåring. Detta Krigsfolk bestod af

M 2

en

z) Registr. 1562 f 82, 1563 P III. f. 81. 83.

a) Johan III. Crönica af Girs, pag. 156.

en *Drabante Fenika* b) och *Gårdsknektarne*, till hvilka bågge det egentligen hörde att hafva vakt och vård om Konungens person, hvarföre de ej allenast ständigt gjorde tjenst på de orter, där Konungen vistades, utan ock åtföljde honom på dess resor. Gårdsknektarne utgjorde vanligen en stark Fenika, hvarunder antogos merendels Knektar utur Landsfenikorne, stundom ock andre frivillige unge, ogifte och dugelige karlar, både uti Städerna och på Landsbygden. När Johan III. år 1579 fann för sin säkerhet nödigt, att hafva tvänne Gårdsfenikor uti sitt Hof, upkallade han till den ändan en hel Fenika Smålands Knektar c).

Men styrkan af det Inländska Fotfolket bestod uti *Landsknektarne*, hvilke hvar Landsända utgjorde till större och mindre antal i förhållande till sin folkmångd. Under Eric XIV:s regering tillhörde det förnämligast Hofsvidsmånnenne öfver *Landsfenikorne* att, med Fogdarnes biträde, utnämna dessa Knektar uti de Hårader, där hvar Hofsvidsman hade sin Fenika belågen d). De borde med foglig-

b) Registr. 1584 f. 125, 1599 P. II. f. 61, 1611 f. 414. 442.

c) Registr. 1561 P. II f. 5, 1567 f. 22, 1575 f. 114, 1579 f. 240, 1602 P. II f. 54. 131. 210.

d) Registr. 1566 P. II f. 272, 1576 f. 12, 1580 f. 65, 1599 P. I f. 142, 1601 f. 216.

lighet och lämpa antaga dugelige, vackre och manhaftige Karlar, *hvilke når så behof görs, drifva sig till att se en vred Karl under ögonen e*). Då något större antal skulle utskrifvas, till att uti krigstider antingen årlåtta afgången under de gamla Fenikorna, eller för att uprätta nya, förfågos de uti sådant årendet till Ståderna och landsbygden utlånade personer, hvartill stundom ock nyttjades Drabanter, med Konungens Fullmakt, däruti Borgmästare och Råd uti Ståderna, samt Fogdar, Profosser *f*) och andre, som hade något att befalla i landsorten, antyddes att vara dem därvid behjelpelige, och Menigheten förmanades att låta sig finnas vålvillige till att utgöra manskap uti Rikets tjenst *g*).

Detta var nästan allt hvad som, uti början af Konung Erics regering, borde tjåna vederbörande till efterrättelse vid Knektars antagande. Men aldenstund härigenom låmnades nog öppet tillfälle åt Håfvidsmånnerna och andre, som blefvo nyttjade vid utskrifningarne, att därmed förfara efter som de sjelfve funno för godt, förordskades häraf det ena klagomålet efter det andra, huruledes

M 3

mån-

e) Registr. 1562 f. 175, 1564 P. III. f. 164.

f) Här lærer menas *Lands.Profosser*, hvilke i det närmaste svarade emot Landsfiscaler.

g) Registr. 1563 P. I. f. 336, P. II f. 32. 182, 1564 P. I. f. 103. 177. 211, 1566 P. II f. 56.

många af dem misbrukade sin myndighet, i det att de fråntogo ånkor, ålderstegne män och dem, som innehade enstakade hemman, deras enda drängar, hvaraf åkrar och ångar blefvo obårgade, och hemmanen, till Rikets stora skada, råkade i vanhård, men skonade däremot de förmögne, hvilke hade till 4 och 5 drängar, därtill föranlåtne utaf det i alla tider gällande skäl, *mutor och gåfvor*. Sådant kunde ej annat än misshaga Konungen, hvar-
dan han uttryckeligen förböd, att till Krigstjensten uttaga enda manshjelpen hos utgam-
malt folk, ånkor och sådane, som sjelfve icke förmådde hålla hemmanen vid magt, hvaröf-
ver 12 oväldige män uti Nåmden skulle ran-
saka vid utskrifningarne, hvilka desutom Hå-
radsfogden, och Håradshöfdingen, eller ock
Under-Lagmannen skulle bivista, till så myc-
ken mera säkerhet att alt därvid ordenteligen
måtte tilgå b).

Når vid utskrifningar var brist på tjen-
ligt folk, kunde till Fenikornes upfyllande
jämval utnåmnas unge besuttne bönder, hvil-
ke århöllo frihet för alla årliga utskylder af
sina hemman, under den tid de voro utdrag-
ne i fält emot fienden, men dessemellan skul-
le

b) Registr. 1563 P. I f. 288, 1564 P. f. 88, dito P.
II f. 40, 1566 P. II f. 272, 1567 f. 106, 1568
f. 135.

le de utgöra skatt lika med andre underlåtare: de åter hvilke sjelfve blefvo hemma och utfände i stället sine söner, förskontes för dagsvårken och skjutsningar, så länge dessa voro på toget: och de Frälse-Landbönder, som således utkallade blefvo, befriade sine åbodde hemman för alla dagsvårken, så väl till Kronan som deras Husbönder *i*). Dock som Kronan förlorade uti sina inkomster genom besuttne och gifte bönders antagande i Knektetjensten, hvilke desutom alltid mera drefvos af begär att återvända till sin jord, sina hustrur och barn, samt derföre ofta måste hemförlotvas, hvaraf Fenikorne mycket försvagades, anbefalte Johan III. att tillandsknektar skulle uttagas de måste ogifte och ledige karlar, som kunde århållas, hvilke sjelfve hade lust att tjäna för lön och beklådning. Detta skulle medelst trumslag göras kunnigt öfver hela Riket *k*).

Då nyfödsnämde Konung år 1574 hade efterlåtit större delen af Svenske Knektarne, hvilke några år blifvit brukade uti Finland och Lifland emot Ryssarne, att begifva sig hvar hem till sitt, befullmäktigades visse personer

M 4

i) K. Erics tryckte Mandat om friheter för Landsknektarne. Dat. Linköping d. 13 Novemb. 1561, jämf. Registr. 1567 f. 2.

k) Registr. 1571 f. 136. 1572, 1573 f. 161.

soner att, till berörde landsåndars försvär, antaga öfver hela Riket vårbart folk, som i stället för de hemförlofvade kunde brukas till knektar. De i detta åndamål till hvarje landsort utskickade skulle, jämte någre förståndiga bland Hófvidsmännerne eller af det öfriga Befålet vid Knektefenikorne, utskrifva följande personer: alle gamle knektar, som förut varit i tjenst, men gådt ur densamma och blifvit hemma utan Konungens tillståndelse, ehvarest de kunde igenfinnas, antingen i Ståderne eller på landsbygden: om någre funnos, som uti då varande Ryfka fejden förupit sine Fenikor, eller eljest undandoldt sig: alle ogifte karlar, som under Danska kriget tjent för årslön på Örlogskeppen och annorstådes, antingen de voro knektar, båtsmän, byffeskyttare eller andre: de uti Ståderne och på landsbygden, hvilke voro utan tjenst, och icke ville låta stådja sig, både inhysesmän och andre dylike personer: och slutligen ogifte karlar eller andre, som sjelfve voro hugade till krigstjensten emot de därvid vanlige förmoner. Och på det att samma förordnande om utskrifningen så mycket bättre måtte kunna vårkstållas, anbefaltes Ståthållarne, Fogdarne och Befallningsmännen, samt Borgmästare och Råd uti Ståderne, att vid ansvar

vara

vara Konungens utskickade härutinnan för-
forderlige 1).

Men de förr omnämde missbruken vid
dessa tillfällen hade icke kunnat förekommas
genom de hittills däremot vidtagne mått och
steg. Menige Allmogen infann sig som oftast
hos Konungen med besvär och klagomål där-
öfver, att en del af Knektelhöfvidsmän-
nen, Skepshöfvidsmännen och andre, hvilke, för-
sedde med Konungens Fullmagter, blefvo
utfående till landsändarne för att antaga krigs-
folk i Rikets tjenst, plågade därvid uppföra sig
ganska obeskedeligen, och icke utskrifva sam-
ma folk enligt berörde fullmagters innehåll,
eller de 12 måns uti Nämnden ransakning,
utan efter eget godtycke, hafvandes fast me-
ra afseende på vånskap, skyldskap, mutor och
gofvor, än på rättvisan och Konungens be-
fallning: för fattiga ånkor, utgammalt och
vanfördt folk, samt för dem som besuto stora
hemman och voro utan legofolk, plågade de
utskrifva enda manshjelpen, då däremot de
rike singo behålla folk till öfverflöd. För att,
så mycket möjligt sike kunde, afhjelpa dessa
besvär och afskaffa detta skadeliga missbruk,
låt Johan III. med Rikets Råds råde år 1577
M 5 för-

1) Fullmakt för dem som skole antaga och utskrifva
Knektar i alla landsändar. Dat. Stockh. d. 13 Sep-
tembr. 1574. Registr. f. 238.

författa och genom trycket utgå en Ordning, till nogaste eftersefnad för dem, åt hvilka det hädanefter blef updragit att, när Rikets belågenhet så fordrade, antaga och utskrifva krigsfolk: och skulle de, som vid en dylik förrättning vågade däremot handla, antingen de voro Knektehöfvidsmån, Skepshöfvidsmån eller hvilke som helst, vara alle förfallne till liffsstraff. Denna Ordning frikallade från utskrifning alle bofaste Bönder, så väl på hela som halfva hemman, antingen de voro skatte- eller Kronobönder, samt torpare, lika så alle landtbönder, hvem helst de kunde tillhöra, hvilke icke hade någon legohjelp: dock när flere bönder futo på ett hemman, antingen de voro 2, 3, eller flere till antalet, då kunde efter lågenheten utskrifning ske, så framt icke gårdarne voro så store, att tvänne bönder behöfdes till hvarderas brukande: jämväl skulle därifrån förskonas alle gamle och orklöse bönder, som ägde hemman och sjelfve icke förmådde arbeta, när de ej hade mera än tvänne löner eller en legodrång: alla ånkor, som voro i dylik belågenhet: alle oföre och bräcklige, såsom halte, lytte, bråttfållingar, vettvillingar och andre, hos hvilka dylika fel funnos, ehvad de ägde hemman eller voro löse karlar: samt sluteligen alle under 20 år och öfver 40 års ålder. Men följande

de personer skulle mellan 20 och 40 år vara utskrifning underkastade: när en bonde hade flere än tvänne fullvuxne söner, skulle en af dem utnåmnas: åfvenså när 2, 3, eller flere bönder futo på ett hemman, enligt hvad här åfvanförmåldt blifvit: likaledes där flere än en eller tvänne legodrångar voro hos en bonde, alt efter hemmanens storlek.

Därjämte skulle till krigstjenst vara förfallne: inhyfesmån och de, som icke utgjorde skatt eller afrad för någre hemman: allehanda kringvandrande handtvårkare på landsbygden, hvilke icke voro hemmansägare, och af Allmogen kunde umbåras: sådane, som icke antogo årstjenst hos bönderne, utan lato lega sig på vecka eller månad: öfverflödige legodrångar hos Prästerne på landet och Borgerskapet uti Ståderne: Landsköpmån och nederlagsvenner, samt de, hvilke uti Ståderne icke utgjorde någon skatt eller tunga, skulle ock slutligen utskrifvas, om det befanns nödigt.

Denna Ordning borde vål uti alla landsändar öfver hela Riket iakttagas; dock, om högsta nöden någon gång kräfde en allmän uppfordring till Rikets försvar, antingen af hvar tredje, hvar femte man eller ock man af huset, då skulle alle Rikets inbyggare vara pliktige och redo att afvärja des skada, enligt

ligt hvad Lagen uti Konunga Balkens 4 Cap. därom uttryckeligen förmålte *m*).

Emedan vid slutet af samma år utskrifnings Mandatet utfärdades, underrättelse inlupit, det Ryssarne beredde sig till att anfälla Finland under den tillstundande vintern, blef en snar förstärkning af krigsmagten därstädes högst nödvändig: till hvilken ända ock Konungen utan dröjsmål lät påbjuda en allmän utskrifning öfver hela Riket, hvilken skulle förrättas i hvarje landsända utaf någre därtill af Konungen utsedde Adelsmän, tillika med Knektehöfvidsmannen för hvar Fenika, hvilket val af personer sedermera merendels alltid finnes hafva blifvit iakttagit vid dylike förrättningar. Desammaingo i fullmakt att, uti närvaro af Fogden, Håradshöfdingen eller Under-Lagmannen, samt Nåmden, enligt den trykta Ordningen uttaga tjenligt folk till krigstjensten, ehvarest det samma kunde finnas, utan afseende därpå att någre kunde förebåra det de tillförene utgjort Knektar. Men emedan Allmogen på någre orter då redan klagade, att Konungens utskickade icke rättade sig vid utskrifningen efter berörde Ordningens innehåll, blef för menige man uti nedanstående landskap, på dess egen begäran, den

m) Mandat om utskrifningen. Dat. Stockh. d. 4 Januar. 1577. Registr. f. 3.

den ändring för det närvarande därutinnan tillåten, att uti Upland hvarje 16 och uti Östergötland hvarje 12 befuttna bönderingo utgöra en varaktig och vål utrustad karl, hvilket folk skulle anteknas och utfordras efter mantalet, utan åtskillnad på Skatte-Krono- och Frälse-bönder. Men drängar hos Präster och Lånsmän, samt de tjenstlöse personer, som kunde finnas bland Allmogen, borde till följe af det utgångne Mandatet utskrifvas *n*).

Adelens landtbönder, belågne inom en mil nära Sätessgårdarne, voro enligt 1569 års Privilegier frikallade för utskrifningar. Samma frihet började snart genom missbruk sträckas vida öfver Privilegiernes innehåll. Ridderskapet och Adelen företogo sig omkring denna tid, att försvara för utskrifningar icke allenast sine egne landtbönder, utan äfven dem, hvilke de hade i förlåning, hvaraf följ-

- n*) Til Fogdarne i Norrlanden om utskrifning. Dat. Upsala d. 20 Novemb. 1577. Registr. f. 269. Fullmakt för dem, som skole utskrifva folk som i denne höst öfverskickas skall till Finland. Dat. d. 1 Decemb. 1577. Registr. f. 279. Fullmakt för Eric Nilsson till Utbyö och Siffward Jacobsson, Knektehöfvidsman, att antaga en hop folk uti Kongl Maj:ts och Rikens tjenst, här utaf Upland. Dat. Stockh. d. 5 Januar. 1578. Registr. f. 3. Fullmakt för Nils Olofsson, Knektehöfvidsman, att antaga uti Östergötland så många dugelige Karlar, som behöfvas att upfylla och försäkra sin Fenika med. Dat. Stockh. d. 19 Febr. 1578. Registr. f. 32.

följden blef den, att legodrångar begofvo sig från Kronans oförlånte bönder in på Adelen's landtbo-hemman, hvarest de tjänte för intet, emot det förfvar de där åtnjoto, så att uti de Socknar, hvilka blifvit borttgifne till Grefveskap, Friherrskap eller eljest förlånte, funnos 3, 4 och flere fullvuxne manspersoner på hemman, som eljest hade kunnat hjelpa sig med en enda. Hvaremot Kronans oförlånte bönder, så vål för denna orsak som utskrifningarne, ickeingo behålla så många drångar de nödvändigt behöfde till sine hemmans vidmagthållande. Likaså tog en hop drångar, när de förnummo någon utskrifning förestå, sin tillflykt till Adelen's Såtesgårdar, samt till Borgefskapet i Ståderne, Präster, Ryttare, Lånsman och andre, där de kunde dölja sig undan Rikets tjenst: alt detta till icke ringa olägenhet för Krigsväsendet; emedan, när någre utskickades för att till Rikets behof utskrifva Krigsfolk, kunde de, efter K. Johans eget yttrande, ej bekomma andre än *en hop unge drånger och annat odugeligt sällskap, de där nåppeligen kunne bære en värje eller gå en dagsled, mycket mindre låta bruka sig emot någon fiende.* Aldenstund ett sådant mislsbruk ingalunda kunde lidas, förböd nyfsberörde Konung, uti alfvarsamma ordalag, alle utaf Adelen, så vål Grefvar, Friherrar, Riddare och

och andre, ingen undantagen, att hvarken på sine landtbo-gods eller egne Sätessgårdar, förlånte eller oförlånte, befria eller försvara någon, det vare sig antingen bönder, om de funnos flere på hemmanen, än nödtorften kråfde, bönders söner, drångar eller ock andre, hvilke uti Rikets tjenst blefvo utnämde; utan borde de heldre så vål härutinnan som i alt annat, efter deras edelige förpligtelse, söka främja Konungens och Rikets gagn och bästa. Hvilken af dem icke delsmindre här- emot handlade, skulle böta 60 daler (Riksdaler) för hvar karl eller drång han böd till att således fria och försvara, samt, om han innehade någon förläning, densamma förlora: *och sedan vare i minne med Oss*, som Konungens ord lyda. Om någon af dem, som till krigsfolkets utskrifning förordnade blifvit, det vare sig Adelsmän, Knektehöfvidsmän eller Håradshöfdingar, antingen af våld eller vänskap fördrifvade sig att öfverse med någon härutinnan, och icke anmålte hos Konungen sådane olagligheter, densamma skulle till lika straff vara förfallen. Sedan til missbrukens hämmande i denna delen hos Ofrälse Stånden, de personer blifvit uppräknade, hvilka hos Präster, Borgare och Bönder borde utskrifvas, hvilket i det närmaste var öfverensstämmande med 1577 års trykte Mandat

dat, förordnade Konungen, till mera ordningsvinnande vid utskrifningarne, angående sjelfva fåttet sålunda: Fogdarne borde vid dylika tillfällen, hvar och en uti sitt Fögderi, inståmma alle bönder så väl frälse som krono, tillika med Ryttare, Knektar, Präster, husmän, löse karlar och andre, ingen undantagen, åläggandes dem att med deras söner, drängar och inhyses män församlas på viss utfatt dag vid Sockne Kyrkorna, då de bästa och till krigstjensten dugeligaste karlarne kunde utletas och upskrifvas: så snart de blifvit antecknade, skulle Fogdarne genast taga af dem såker borgen, att de blefvo qvar i Riket och icke förrymde såsom tillförene plågade ske: i hvilket fall de, som gått i borgen för dem, skulle antingen böta eller ock insättas under Fénikan i de afveknes ställen: om någon bonde, sedan han blifvit inståmd på fått som förberordt är, fördriftade sig att blifva hemma och icke med sine söner och drängar infann sig på utfatt tid och ställe, eller ock undandolde någon af dem, sedan de blifvit utnämde, en sådan skulle plikta från 70 till 40 mark, efter sin förmögenhet c).

Den förut omnämde ordningen att uttaga till Knekte-tjensten en karl af ett vist utfatt

a) Fullmakt för Knektehövvidsmän om utskrifningen.
D. 1. Stockh. d. 6 April 1583 Registr. f. 80.

fatt antal besutne bönder, hvilken då värkstältes endast uti några landsåndar, blef vid 1591 års utskrifning allmänt nyttjad öfver hela Riket. Samma utskrifning påbåd Johan III. efter öfverläggning med Hertig Carl och de närvarande af Rikets Råd. Tvänne af Adelsståndet utfändes till hvart landskap att här om bestyra, och på det sådant måtte ske med Menighetens minsta affaknad och tunga, begärdes en varaktig ung karl endast af hvarje 20 bönder, med den lindring för Kunga- och Södermöre härader, att, efter de voro belågne ut med gränsen, skulle där blott utgöras en knekt af hvarje 30 gårdar: härvid skulle alle bönder anses lika, antingen de voro Konungens eller Hertigens Egne bönder, eller ock Skatte, Krono och Frälsebönder; men tvännetorpare borde räknas emot en bonde: och skulle desse 20 eller ock 30 bönder utreda den således utskrefne Knekten med kläder och bevåring *p*).

Sedan Carl IX tiltrådt Riksstyrelsen för rättades utskrifningarne af folk till landsknekhtar efter olika utstakade ordningar. En Fenika Westgöta knekhtar skulle år 1599 göras fulltalig genom utskrifning hos Präster och

III. DEL.

N

me-

p) Fullmakt för dem som skole utnämna knekhtar öfver hela Riket. Dat. Stockh. d. 27 Febr. 1591. Registr. f. 38.

menige Allmogen på det sätt, att först borde antagas alle kringvandrande handtvårkare, som ej nödvändigt behöfdes samt alle ledige och tjenstlöse drängar: äfven borde utskrifning ske på de hemman där flere än en stark dräng funnos: samt där flere bönder innehade en viss utsatt smör-ränta *g*). Vid några Fenikors förstårkande uti Småland någon tid därefter, borde samma ordning iakttagas, dock med den åtskilnad, att i stället för utnämmandet efter smör-räntan skulle en karl utskrifvas där tvänne bönder besuto ett hemman: och skulle ingen, hvarken Adel eller Oadel fördrifta sig att frikalla dem som blefvo utskrefne, eller Högvidsmånnen understå sig att, antingen för mutor eller gåfvor, våld eller vånskap förlofva ur tjensten någre af dem, hvilke således utnämde blifvit *r*).

Till en ny Fenikas uprättande uti Ångermanland hade en därtill utsedd person fådt befallning att utnämna hvar femte bonde där

g) Nämligen där antingen 4 bönder suto på ett hemman, som räntade 6 pund smör: 3 bönder innehade 4 punds smörränta eller ock 2 bönder voro om 2 till 3 punds ränta. Fullmakt för Anders Olofsen till Uddetorp att hålla utskrifning uti Westergötland. Dat. Calmar d. 8 Martii 1599. Registr. P. 1. f. 142.

r) Fullmakt för Olof Jöransson att utnämna Knektar uti Småland. Dat. Refle d. 25 Octob. 1601. Registr. f. 216.

dårfådes, dock icke så att hemmanen måste sakna åbo, utan tvärtom kunde vara väl be-
futtna; men detta senare lår ej blifvit iakt-
tagit, emedan Allmogen klagade att ende bon-
den af hufet utnåmdes s). Vid samma tid
anbefaltes Ståthållaren på Wiborg Axel Ry-
ning till Uttervik, att uti Finland utskrifva
krigsfolk sålunda, att han fogeligen och med
högsta flit förhandlade med Allmogen öfver
hela landet, att den ville utgöra hvar femte
man, hvilken måste hållas färdig att nyttjas,
när det kunde påfordras: de tyra skulle för-
färja den femte med beväring, kläder och
nödtorftigt uppehälle, så länge han var hem-
ma, men när han brukades på tog till Rikets
försvär, skulle han bekomma lika lön och sold
med andre finske knektar: de af Allmogen,
som då hemma blefvo, skulle icke desmin-
dre förse sig med hvad slags vapen de kunde
åtkomma, för att nyttjas till landets försvär,
om nöden så kråfde t).

Vid en allmän utskrifning år 1601 for-
drades af hvar landsände ett vist antal knek-
tar, utgörande öfver hela Riket sammantagit
9000 man. Detta friska och nyss utskrefna

N 2

man-

s) Svar på deras skrifvelse uti Ångermanland. Dater.
Stockh. d. 15 Julii 1600. Registr. P. 11. f. 22.

t) Fullmakt för Axel Rynning att utskrifva folk uti
Finland. Dat. Wittensten d. 30 Novemb. 1600. Re-
gistr. P. 11. f. 316.

manskap var ämnadt att aflösa det krigsfolk, som hela året gjortt tjenst uti Lifland, men på Fältmarskalken Anders Linderfons med fleres tillstyrkande, befanns det vara tjenligare att behålla det hemma så länge, fördeladt under de gamle knektarne, till dess det blifvit öfvadt och hunnit låra hvad krigsbruk hade att innebära *u*).

Då alt bemödande att på drågelige vilkor komma till förlikning med Polen var afgåfves, föresatte Carl IX sig att med möjligaste eftertryck fullfölja kriget, för att bringa fienden på fredligare tankar dymedelt, att han *tilböd honom freden med den ena handen och svärdet i den andra*. I hvilket afseende åter en stark utskrifning blef nödvändig, som man dock genom en ny ordning sökte göra mindre besvärande. Oaktadt dess Företrädares bemödande att afböja missbruken vid utskrifningarne, hade dock hittills uti landsändarne därvid mycket olika och obeskedeligen tillgådt, i så måtto, att ej allenast bondens endaste manshjelp blef honom fräntagen, utan bonden själf tillika utskrifven, tvärt emot Öfverhetens vilja och dess utfärdade utskrifnings fullmagter, hvilket oskick förordfakades till största delen af våld, vånskap och mutor: och, ehuru Allmogen utan skonsmål hand-

u) Registr. för 1601 f. 71. 125.

handterades på ett så otilbörligt sätt, befanns dock, när krigsfolket sammandrogs, att största delen därpå bestod utaf en hop unge drängar och barn till krig aldeles odugelige. Hvarföre Hertigen, till att bota och förekomma en sådan otilbörlig handel, nu gjorde den ordning, att bönderne sjelfve singo utgöra af hvarje 10 *Nebber* eller *Boger*, det år, hvarje 10 manspersoner, hvilka voro öfver 15 och under 50 år, en varaktig karl, som de sjelfve funno sig med minsta olågenhet och affaknad kunna umbära; men af Adelens landtbönder skulle hvarje 20 utgöra en sådan karl x). Knekte-Höfvidsmannen uti de Hårader där samma person utnämndes, skulle skåda dess frågd och mandom, samt om han fanns tjenlig till landsknekt, behålla honom under sin Fenika och bland de andre Knektarne öfva och bruka; men ingalunda antaga för varaktige karlar en hop barn, som på tog icke kunde nyttjas: befanns det vid munstringarne att Höfvidsmånnerna hade håremot handlat, skulle de såsom otrogne tjenare därför straffas y).

N 3

Ehu.

x) Registr. 1602. P. 1. f. 49.

y) Fullmakt för Peder Nilsen med flere att hafva Knektar i befallning. Dat. Åbo d. 8 Jan. 1602. — Fullmakt för Nils Kijl att vara utöfver det nya utskrefne folket i Finland och vara deras Öfverste. Dater. Åbo d. 1 Febr. — Öppet Mandat till alla landsän.

Ehuru dryg denna utskrifning var, måste Allmogen dock samma år undergå en ny, efter en på då hållne Riksdag antagen ordning, hvilken innehöll, att en karl borde utgöras af hvarje 10 gårdar. Vid värkställandet här af skulle, efter Hertigens förordnande, följande i akt tagas: De af Ridderskapet och Adelen, hvilke jämte Högvidsmännen befullmäktigades att hålla denna utskrifning, ålades att först ransaka huru mycket manfolk som kunde bära vapen, fanns, öfver 15 och under 50 år, på hvar gård, antingen större eller mindre: sedan skulle af hvarje 10 gårdar och torp, onde och gode hemman tillhopa råknade, en karl genast uti knektetjensten antagas efter vanligheten på den gård, där måste manspersonerne funnos och minsta af-

fak-

dar, af sam. dat. — Missif till Eric Jörnsön till Öjje-röd, Anders Olofsön till Uddetorp och Söftrin Jöns-son till N. anlangande de Öppne bref som till alla landsändar utgångne äre, af sam. dat. — alla dessa bref igenfinnas uti Registr. för 1602 P. 1. f. 13. 33. 35.

Genom denna utnämning af en Knekt utaf hvarje 10 manspersoner mellan 15 och 50 år utgjordes uti Finland af Borgo och Kymenegårds län 310: af Masko och Pike härader 173: af Nedre Satagunden och Wemo härader 224: af Öfre Satagunden, Säk-måki och Hattula härader 330: af Raseborgs län och Haliko härad är antalet ej utfatt: icke heller af Lapp-våsi och Leipall: af Wiborgs, Björkö och Seckejerv-
vi 69: af Österbottn 1014 personer. Registr. 1602. P. 1. f. 13. 24.

faknaden var; därjämte skulle hvarje 10 gårdar förskaffa sig en karl i vargerning, hvil-
kens namn borde anteknas samt byen där han
var boende, på det man måtte veta hvar han
kunde finnas, när dess person behöfdes: in-
till dess fick han förblifva hemma och arbeta
hos bonden z). Med detta senare förord-
nande var Allmogen icke nöjd: den anslag
vargerningen för en värdelig utnämning till
knektetjensten, och till följe däraf påstod en
del att på detta sättet skulle hvar femte man
komma att utskrifvas, hvilket vore stridande
emot hvad på Riksdagen blifvit afslutadt,
hvarvid Menigheten begärde att få förblif-
va. Från flere orter anmålte utskrifnings
Fullmäktige huruledes bönderne icke ville
utgå något folk förän de hos Öfverheten
fådt anhålla om ändring häruti; men hvar-
ken anstånd eller ändring kunde beviljas,
utan utnämningen måste ofördröjeligen fö-
retagas a): och när Helsinges Allmogen ge-
nom sine utskickade androg sitt åliggande i
denna del omedelbart hos Hertigen, såsom då
varande Riksföreståndare, svarades dem, att

N 4

till

- z) Fullmägt för Bengt Sparre och Peder Olofsson,
Knektehöfvidsmän, att utnämna Knektar i Östra och
Westra Rekarne efter den ordning som blef beviljad
på Riksdagen. Dat. Stockh. d. 20 Julii 1602. Registr.
P. 11. f. 60. Jämf. sam. Registr. f. 63. 65. 84. 96. 109.

- a) Registr. 1602 P. 11. f. 106. 169. 118.

till denna tid aldrig någon utskrifning varit mera drågelig än den, som på nästledne Riksdag var beviljad, hvarefter folket ock nu utgjordes öfver hela Riket: antingen förstodo de icke rätt samma ordning, eller hade de, hvilka blifvit anbefalte att den samma värfställa, icke därmed rätteligen förfarit, hvilket senare dock ej borde förmodas: befallning var icke utgifven att utskrifva den 10:de mannen, mycket mindre den 5:te, utan endast en vårbar karl af hvarje 10 gårdar, hvilket gjorde hvar 30:de eller 40:de man, emedan på många gårdar funnos 3, 4 och 5 fullvuxne karlar; sedan uprepades hvad som här förut är anfördt, att nemligen vargerningskarlen icke utskrefs i knektetjensten, eller skulle nyttjas på något tog, så framt icke oförmodligt krigsbuller upkom, som det kunde fordra: in till des skulle han outnåmd få förblifva hemma hos bonden och förrätta sitt arbete såsom tillföre: och måste denna ordning vara för Allmogen långt drågligare, än när Håfvidsmannen plågade taga gåfvor af dem, som förmögne voro, och sedan utskrifva för fattige bönder deras endaste manshjälp, ja ock sjelfve bonden med b).

Uti

b) Öppet bref till undersåtarne i Helsingland. Dater. Stockh. d. 10. Septemb. 1602. Registr. P. II. f. 191.

Uti Södermanland skedde denna utnämning så väl af Frälse, som Skatte, Krono, Arf och Egit: icke en gång därifrån undantagne de inom en mil nära Sätessgårdarne belågne landtbönder, dels för det att Ridderskapet och Adelen i berörde Landsånda, missbrukade denna uti Privilegierna dem förundte frihet, därigenom, att de på sine hemman emottogo och försvarade mera folk än de där borde hafva, dels ock emedan utskrifningen lände så väl till deras som de öfrige böndernes försvar. Detta förordnande hade förnämligast afseende på Skatte- och Krono-Allmogens lifande, hvilken ensam hade måst bära hela tyngden af utskrifningen, om Adelen fådt opåttalt fortfara med att därifrån undandraga sine landtbönder, hvilke lågo ånda till 2 a 3 mils afstånd från Sätessgårdarne c).

Under den tid det var Allmogen tillåtit att själf utaf ett vist antal gårdar utgåra karlar till landsknektar, uttogos merendels därtill sådane personer, som för betalning ville ingå uti krigstjensten. Pröfningen af dessas fräjd och duglighet tillkom Knektehöfvidsmännen, af hvilka många, vid dylika tillfällen, icke sållan låto sig öfvervåldigas af den

N 5

vårk-

- c) Till Johan Jöranson att han utnämner af hvarje 10 gårdar både frelse så väl som kronobönder. Dat. Stockh. d. 9 Octob. 1602 Registr. P. 11. f. 110.

vårklamma egennyttan. Sådant hade ett skadeligt inflytande på hela det inländska fotfolket, hvarföre detta utnåmningsfått, såsom mindre förmonligt, snart afskaffades. På 1606 års Riksdag hade en knekt blifvit beviljad af hvarje 10 så väl Präster, som Borgare och Bönder; men det krigsfolk som till följe däraf lejdes för penningar och utlåndes på fålttoget, var allenast *en hop odugligt folk, som ingen värn kunde göra, utan tjente bättre att gå vall än bära verjer*: och desutom hade minsta delen däraf varit tillstådes på toget. På det att Ständerne hådanefter icke måtte nödsakas att så onyttigt använda sine penningar, och Riket kunde hafva bättre tjänst att förvänta, fann Carl IX med Rikets Råd för godt att hådanefter följa det utnåmningsfått, som för längre tid tillbaka varit nyttjadt, bestående däruti, att vid utskrifningarne uttaga till landsknektar dugeligt och varaktigt folk, antingen det var bonde, bondes son eller drång, gifte eller ogifte, hvilke befunnos dertill tjenlige. På det att med samma utnämning så mycket ordentligare måtte tillgå, och Knektehöfvidsmännen icke sjelfve hafva tillfälle att uttaga folket, samt sedan för mutor och gåfvor lösgifva de dugelige och antaga oduglige i stället, skulle utskrifningen föråttas utaf flere ansedde män

af

af Ridderskapet och Adelen. Uti Upland skedde samma utnämning af Riks-Rådet Gref Magnus Brahe och Ståthållaren på Upsala Christopher Wernstedt, jämte tvänne Knektehöfvidsmän, alle därtill befullmäktigade af Konungen, som förväntade att des underfåtare godvilligt skulle underkasta sig denna förändring, helst därmed icke åsyftades att införa något nytt, utan att åter uptaga hvad som tillföre och af gammalt varit brukeligt *d*).

Utom Allmogens i Sverige bevillning, på Ståndernes allmänna Sammankomist uti Örebro 1610, at 25000 man utaf de smärre hemmanen, som röntade 6 mark och därunder, åtog sig jämväl de öfrige Stånden att bistå Riket med manskap. Ridderskapet och Adelen för sin del samtyckte till en karls uttagande af hvarje 10 Frälsegårdar, belägne öfver en mil från Säterierne: och Presterskapet beviljade en karl af hvar gäld *e*). Så väl *Frelse* som *Preste-Knektarne* infattes ej under Landsfenikorne, utan de utgjorde hvardera särskilte Fenikor under egne Höfvidsmän. De försörjdes med bevåring, lön och un-

d) Fullmagt om utskrifningen för flere af Adelen. Dat. d. 10 Decemb. 1606. Registr. litt. S. S. f. 128.

e) Stjernm. Riksdags-Besl. 1 Del. p. 635. Borgerskapet beviljade till Örlogsflottans tjenst en båtsman af hvarje 10 Borgare. *ibid.*

underhåll på det Ståndets bekostnad, hvilket dem utgjorde. I anseende till svårigheten att kunna förskaffa tjenligt manskap, anhöll Presterskapet att få i stället betala penningar, men detta tillåts icke, utan Ståndet måste utgöra knektar, enligt beslutet på Riksdagen: och när Prästerne på Öland härmed fördröjde, ditsändes en Profoss att uttaga knekten hos hvar Kyrkoherde öfver hela Öen f).

En del af Ämbetsmännen, hvilke hade befattning med denna knekte-utnämning, förrättade den samma icke rätteligen. De utskrefvo knektarne, både hos Frälsebönderne och Allmogen, endast af hvarje 10 gårdar, hvarigenom ett ringa antal kunde århållas. Detta ogillade Konungen och anbefalte dem derföre å nyo företaga utskrifning på de orter, där således oriktigt tillgådt: åläggande dem att uttaga karlarne icke efter gårdetalet utan efter mantalet, det ville såga en karl af hvarje 10 besutne bönder, samt torpare; ty 3 a 4 hjonelag kunde sittja på en gård, hvar-

f) Knektehöfvidsmans Fullmagter för dem, som skola hafva Frälseknektarne under sig. Dat. Örebro d. 11 Januarii 1611. Registr. f. 15. 24. Fullmakt för Påfvel Wulf att vara Höfvidsman för Prestknektarne i Öster-och Westergötland. Dat. Örebro d. 25 Januarii sam. år. Registr. f. 48. Svar på Jesper Matsfons skrifvelse. Dat. Öreb. d. 7 Mars sam. år. Registr. f. 137.

hvarandra till förfång, utan att någondera ville uplåta åt den andra sin andel, hvarföre där borde utskrifning ske: och skulle den således utnämde knekten hafva sitt hemman fritt för årliga skatten, samt bevillningar, så väl för den närvarande, som för dem, hvilka framdeles kunde påläggas. Dessutom skulle efter vanligheten alle lösdrivare och andra dylike personer utskrifvas g).

Iden förmodan, att Krigsfolket skulle gå fienden till mötes med mera frimodighet än som förut och i synnerhet på 1605 års fälttog hade skedd, om det icke genom tvång, utan af fri vilja nyttjades uti Lifländske kriget, utfärdade Carl IX det uti I. Cap. anförde Frälse Mandatet b), hvarutinnan jämväl alle landsknektar, som godvilligt utdrogo på det förestående toget emot Polackarne, utrustade med årforderlig bevåring, förfåkrades om

- g) Svar på Sven Månsfons skrifvelse om utskrifningen i Stockh. län. Dat. Örebro d. 7 Mars 1611. Registr. f. 137. Till Botved Larsen om utskrifningen han hafver hållit uti Westerg. Dat. Öreb. d. 9 Mars f. å. f. 142. Peder Kasles till Nygård fullmägt att utskrifva Knektar i Westerg. Dat. Öreb. d. 26 Mars f. å. f. 157. Fullmägt för Lars Tönnesson att hålla utskrifning på Rekarne. Dat. Öreb d. 22 April f. å. f. 217. Till Nils Kijl och Johan Ottesson om knektarne från Finland. Dat. Ålhem d. 12 Okt. f. å. f. 435. Registr. för 1611.

b) Pag. 139.

om frälsefrihet på de gårdar de redan innehade eller ock framdeles kunde förvärfva sig, högre fold i likhet med det fremmande folkfolket, samt därjämte Sköld och Hjelm för dem sjelfve och deras bröstarfvingar.

Knektehöfvidsmån utfändes till alla landsorter att på desse villkor uttaga knektar och däraf uprätta färlkilte Fenikor. Uti början låmnades fullkomlig frihet för så väl de nyfkrefne som gamle knektarne, att antingen, emot åtnjutande af berörde förmoner, öfverföras till Lifland, eller ock förblifva hemma och utgöra ikatt såsom andre bönder; och icke delsmindre emot en ringa årslön, hålla sig färdige att nyttjas, när de påkallades: *och göve nu sjelfve*, som Konungens ord lyda, *hvilket de hafva lust och mod till, så skole de icke säga att de blifva nödgade eller tvingade till att tjena i*).

Denna författning hade olika framgång i landsorterne. Uti Helsingland anmälte sig till tjenstgöring samma år uti Lifland, 600 man frivillige, bestående af godt och varaktigt krigsfolk, hvilke, genom sin Öfverste
Hans

- i) Fullmägt för Joen Ambjörson att vara Knektehöfvidsman. Dat. Örebro d. 20 April 1606 Registr. litt. R. R. f. 139. Här af skrefvos 13 ft. Svar på Lasse Bertilssons skrifvelse om utskrifningen uti Helsingland. Dat. Stockh. d. 26 Maji 1606. Registr. litt. R. R. f. 185.

Hans Reckenberger, begårde allenast att få sine hemman fri och sådan lön, som Frälse-Mandatet innehöll; hvarpå Konungen svarade, att de skulle bekomma alt hvad dem däruti var lofvadt: följakteligen äfven Sköldemärket *k*). Til Westergötland afsändes tvänne Hófvidsmän för att på detta fåttet antaga hvardera 200 man, men de kunde på långt när icke få antalet fullt. Denna Knektarnes ringa hog dår i landsåndan, att begagna sig af så fördelaktige vilkor, hårrörde dels af fruktan hos dem, dels ock af en hop illafinnades bemödande, hvilke foro kring i landet och afstyrkte dårifrån krigsfolket, som eljest, efter Konungens tanka, nog hade visat mera villighet hårutinnan; hvarföre desse *skålmän*, såsom det heter, skulle fasttagas och upfändas vål förvarade till Stockholm. Men då Knektarne således icke kunde förmås att frivilligt utdraga i fält emot fienden, skulle de dårtill befallas, och 600 man ofördröjeligen uttagas af Fenikorne dår i landet: och då till äfventyrs bland Småländske knektarne likaledes få torde finnas, som voro hogade att på desse vilkor genast begifva sig öfver till Lifland, skulle i samma landsåndar upfordras 200 knek-

k) Svar på Hans Reckenbergers (Öfverste) skrifvelse om det Norrländska krigsfolket. Dat. Stockh. d. 18 Junii 1606. Registr. Litt. R. R. f. 224.

Knektar, utan afseende på om de sjelfve ville det eller icke; ty de voro pliktige att tjena deras Fådernsland, när de århöllo hvad de kunde uppehålla sig med 1). På lika sätt skulle förhållas med en annan Knektefenika, som vid detta tillfälle upförde sig ganska motviligt. Knektarne därunder nekade ej allenast att följa sin Högvidsman öfver till Lifland, utan då denne ville tvinga dem därtill, hade han varit i fara att af dem blifva ihjelskjuten. Så åtminstone föredrog Högvidsmannen saken hos Konungen, hvilken uti skrifvelse till samma Knektar, yttrade sig, det han icke kunde tro att de skulle så uppenbarligen hafva handlat emot deras ed; dock efter de icke ville tjena på de goda villkor dem blifvit tillbudne, som voro Sköldemärke, adelig frihet, gods och gårdar samt förhöjd besoldning, hvilket aldrig tillförene blifvit beviljadt utaf någon af de framfarne Konungarne, anbefaltes de att inställa sig till tjenstgöring med deras förra och vanliga sold, då de voro skyldige

- 1) Till Eric Ribbing, Anders Olofsson och Söftring Jönsson att skynda krigsfolker hit up från Westerg. Dat. Stockh. d. 16 och 17 Julii 1606. Till Hans Ericson att skynda krigsfolket hit up från Småland. Dat. Stockh. d. 16 Julii sam. å. Registr. litt. S. S. f. 15. Fullmägt för Carl Birgersson efter 150 Knektar i Westergötland. Dat. Stockh. d. 17 Julii sam å. Registr. f. 16.

dige att så vål tjena Konungen som des Fö-
reträdare *m*).

Så många af Knektarne, som antogo de
uti oftaberörde Mandat årbudne förmåner,
och godkändes på munstringarne, så vål i an-
seende till sine personer som bevåring, und-
fingo trykte Stadtfästelse Bref, med Konun-
gens underskrift, på hvad dem således utlåf-
vadt blifvit *n*). De kallades *Sköldeknektar*
och utgjorde lengre fram eller i början af ar
1611, åtminstone tvänne Fenikor: en var uti
Westergötland, och en annan dylik skulle
uprättas uti Småland af alle de landsknektar
därstädes, hvilke innehade större hemman,
som råntade antingen fyra tunnor spanmål
eller fyra pund smör och derutöfver, men de
knektar, hvars hemman råntade mindre,
skulle förblifva qvar under landsfenikorne.
De förre skulle tjena för deras gårdar, utan
att i fredlig tid århålla någon annan lön, samt
hafva rättighet att föra det förnämde Sköld-
demärket *o*).

III. DEL.

O

Bergs-

m) Till Anders Gunnarssons Knektar. Dat. Stockh. d.
29 Julii 1606. Registr. litt. S. S. f. 23.

n) Öppet bref för Knektarne att njuta frihet och fräl-
se såsom andre frälsemän. Dat. Stockh. d. 25 Julii
1606 Registr. litt. S. S. f. 21. Svar på de punçter
om hvilka Fogden uti Jönköping sig förfrågar. Dat.
Stockh. d. 9 Octob. 1606 sam. Registr. f. 79.

o) Fullmakt för Bengt Pedersson att vara Knekte-
höfvidsman öfver de Knektar som Adelen skola

Bergslagen, förmodeligen Nora och Linde, utgjorde ock under Danska kriget år 1611 en fenika, som häraf kallades *Bergslags-Fenikan*. Carl IX befalte att densamma skulle förstårkas till 300 man, till hvilken ända tvåanne Fogdar jämte Fendriken under Fenikan borde utnämna uti Bergslagen både lösdritvare, handtverkare och andre, som dertill kunde finnas tjenlige, öfver hvilke sedan en Hög-

utgöra i Småland. Dat. Örebro d. 16 Januarii 1611 Registr. f. 25. Befallning om Knektehöfvidsmännerne, huru de skola förhålla sig med deras Knektar. Sam. dat. f. 26.

Det torde ej vara från ämnet at här i korthet undersöka, huruvida desse med sköld och hjälm samt frälsefrihet begåfvade krigsmän, så Ryttare som Knektar, böra anses såsom värdeligen hörande till Ridderskapet och Adelen. Skäl emot deras adeliga stånd tyckes till en början kunna hämtas ur sjelfva Frälse Mandatet, i hvad som rörer förändringen af det gemensamma vapnet, hvilken däruti utläfvades, när någon af dem gjort sig därtill förtjent, samt förvärfvat sig gods, antingen genom giftermål eller köp: då skulle densamma nedlägga sitt förra vapen och bekomma ett annat i ställe, *samt njuta frälse och samma privilegier såsom andre frälsemän uti Riket.*

Men ehuru det ock, under Carl IX:s lifstid, varit beskaffadt med dessas adeliga värdighet, lär den dock etter dess fränfälle hafva försvunnit: hvilket nogsamst bestyrkes af immatriculeringen på Riddarhuset, till följe af 1626 års Riddarhus Ordning, hvarvid ej någon med detta Sköldemärke förekommer. Hade desse frälse-krigsmän förut ägt rättighet att såsom värdelige Adelsmän insinna sig vid Stån-

Höfvidsman skulle tillsättas *p*). När vid samma tid Öfversten Olof Hård tillfades att förstärka alla Knektefenikor uti Smaland, förekommer bland andra äfven *Fogde Fenikan*. Följakteligen måste Fogdarne i samma landsända hafva utgjort fotfolk antingen tillika med ryttare eller, som troligare synes, i stället för dem *q*).

När något tog borde företagas vintertiden, var man alltid sorgfällig om att förskaffa en hop *Skidekarlar*, såsom mycket nyttige vid sådane tillfällen. Således fingo Fogdarne öfver hela Norrland och Finland befälning att, på det vintertog Fållt-Öfversten och Cammarjunkaren Claudius Collart år 1564 skulle företaga in uti Norrige, tillfända honom alle

O 2

de

dernes allmänne Sammankomster, måste väl någon af dem hafva varit närvarande och sig anmält till introductions århållande, vid de näst därpå följande Riksdagar, till hvilka kallades alla af Adelen, som voro till laga år komne. Dessutom när vid 1634 och 1650 årens Riksdagar tvänne Silfverarmar försökte att i stöd af 1606 års frälsebref bekomma såte och stämman på Riddarehuset, ansågo så väl Regeringen som Ridderskapet och Adelen berörde frälsebref ej göra tillfyllest till Adelskap, hvarföre de tillfades att förskaffa sig därpå bättre bevis. De måste derföre utvärka sig ordentlige Sköldebref, då introduction utan svårighet beviljades.

Matrikel öfver ointroducerad Adel, af Landsh. Tilas. Tom. IV.

p) Registr. 1611 f. 186. 434.

q) Samma Registr. f. 441.

de Skidekarlar, som de af sina Fögderien kunde åstadkomma *r*): och Ståthållaren på Wiborg Jacob Hindricson Håstesko anbefaltes i samma ändamål förordna till Hófvídsman öfver Skidlöparne där i landet, någon tjenlig person, som oförsämligen borde föra dem in uti Jemtland, berörde Collart tillhanda *s*). För att kunna motstå Ryssarnes myckenhet, utgaf Johan III. år 1576 befallning, att alle uti Finland öfver 20 år och intill 50 års ålder, som kunde föra vapen, skulle upfordras tillika med demåste Skidekarlar, som kunde tillvåga bringas *t*): och lengre fram skulle en Hans Garp samla tillhoppa af Ångermanland, Westerbotten och Österbotten alle skidlöpare jämte annat dugeligt folk, och sedan begifva sig med dem genom Lappmarken in uti Ryßland, till att förhårja det med svård och brand *u*). Carl IX nyttjade jämväl ofta Skidlöpare uti det Lifländska kriget, emedan, såsom han sjelf säger, man kunde med dem mera uträtta vintertiden, än med något annat slags krigsfolk. De togos då alltid ur Finland: såsom når Grefven af Mansfelt var Felt-Öfverste uti det Polska kriget, skulle en gång

r) Registr. 1564 P. I. f. 48.

s) Sam. Registr. f. 56.

t) Registr. 1576 f. 308.

u) Registr. 1579 f. 279.

gång där anskaffas 1000 gode skidekarlar för att tillfändas honom efter des egen begäran x).

Likafå angelågen hade Gustaf I. varit, att under 1556 års Ryska fejd hafva sådant manskap vid sin krigsmagt. Uti en des skrifvelse till någre af Riksfens Råd, som då vistades uti Wiborg, yttrade Konungen sig i detta afseende sålunda: *vidare är ock storligen behof, att J ville förmane Nils Jespersson, Jöran Trulsson och de andre våre Befallningsmen, som icke blifve i Wiborg, att de förskrifve till sig alle de skidekarler, som de mest kunne öfverkomme både ifrå Norrebotn, Sawlax och annersteds; ty sådane skidekarler äro både tjenlige till att bruke hos krigsfolket, så att de kunne löpe på snön brede vid vägen; theslikes att skicke åstad på kundskaper, efter de som därpå äre rått förfarne, kunne våll rese till trettie miler om dygnet, och ändå lengre y).*

Når skidlöpare således nyttjades uti krig, tillfattes öfver dem särskilde Håfvidsmån.

x) Registr. 1606 litt. R. R. f. 10, litt. S. S. f. 99.
124. 1607 litt. T. T. f. 4, litt. W. W. f. 113.

y) Till Riksfens Råd uti Wiborg. Dat. Åbo d. 30 Januarii. 1556 Registr. f. 33.

IV. CAPITLET.

Bevdringen.

Beväringen, så väl för Rytteriet som Fotfolket, fördeltes uti *Harnesk* och *Vårjor*. Det förre innefattade hela stålklådnaden åt en Krigsman, utan åtskillnad för hvilken kroppsdel den skulle tjäna till försvar: således förekommer hufvudharnesk, benharnesk o. s. v. Alla dess särskilde delar sammantagne kallades äfven *Tyg*, *Rustning*. Den samma var, i anseende till Rytteriet, trefaldig och bestod af *Köriz*, *Drabbtyg* och *Skyttetyg*.

Köriz var den fullkomligaste rustningen. De hälmån, hvilke förde den samma, voro stålklådde från hand till fot. När *Benvapnen* undantagas, var ett *Köriz* till alla dess öfrige delar lika med ett drabbtyg, men långt bättre arbetadt, och af dubbelt värde i jämförelse därmed.

Därnäst i ordningen kom *Drabbtyget*, *Drabbtyget*, af hvilket hvarje del kallades och vågde såsom följer z).

En

z) Enligt anställd pröfning uti Stockholm år 1572. Uträkning på harneskens vikt, Msspt uti Cam. Coll. Archive.

En *Hjelm* — — 10 mark.

En *Bard*, som fastskrufvades uti bröstet på hjälmen och gick up under hakan och då brukades den på en annan hjälm eller *Stormhatt*.

En *Krage* — — 5 —

Skottfri *Rygg* och *Bröst* eller *Kräf-vete*, som det senare äfven kallades, bågge-tillsammans — 1 lisp:d —

Et par *Spangereler* eller *Axlinger*, hvilka nyttjades bak på axlarne och gingo ned till hvardera arm-bogen — — — 8 —

Et par *Armtyg* med fine *Pocklor* 10 —

Ett par *Handskar* — — 3

Ett par *Lårskerfvor* eller *Lårskenor* med *Knådopper* — — 7 —

En *Skifting*, som fastskrufvades på brösttharnesket, när man årnade rånnan med skarpt — — 8 —

Hela Drabbtyget vägde således 3 l.p. 11 mark.

utom *Bard*, som utgjorde — 4 —

En *Tars* blef vanligen buren å vänstra sidan på bröstet, men på *Skiftingen*, när man rånade med skarpt, det år, med *Glasfen*, hvilken endast tillhörde desse båda nu anförde rust-

ningar. Den samma var från 18 till 21 fots långd, och hade en treåggad eller ock en något bredare tvååggad udd, prydd ner till med filke, som det heter, hvarmed lårer menas *banderolen*, hvilken Glasvarne där vanligen förde a).

Hvad som här nämnes för Tars, torde vara allt det samma, som på flere andra ställen förekommer under namn af *Bräckskifva* b): äfven som det *Dubbelharnesk*, hvilket för Carl IX:s tid stundom nyttjades, lårer utan tvifvel i det närmasste hafva utgjort ett sådant harnesk med påskrufvad Skifting, som nys blifvit anfördt.

Den sista och sämsta rustningen kallades *Skyttetyg*, emedan de ryttare, hvilke därmed voro beväpnade, gemenligen förde en lång hake eller bössa, och voro Hakeskyttar till håst. Det samma bestod af ett *Stormhusvud* eller en *Stormbatt* och en *Krage*, den förra vågde 6 mark och den senare 8 mark: ett skottfritt *Rygg* och *Kräsvete* af lika vig med drabbtygets, *Puchlor* och länge *Skerfvor* både på armar och lår. Allt detta årfordrades uti början af Eric XIV:s regering till et godt eller

a) Wallhaufens Kriegskunst zu Pferd. pag. 6. Inventarium öfver Hertig Johans rustkammare för år 1558. uti Kam. Collegii Archive.

b) Om så är har Bräckskifvan sitt namn däraf att glasven bröts eller bråktes emot henne.

eller helt Skyttetyg, åfvensom denna rustning då finnes undertiden hafva fördt *Knåfvelspjut* eller *Fyråggare c)*. Ett ringa Skyttetyg där- emot hade endast rygg och kråfvete med pantzar årmar och en stormhatt, eller ock, i stället för detta, en *Pantzarskjorta*.

Jämte dessa rustningar kunde desutom nyttjas *Höftharnesk*; men till dem alla borde vara *Skörter* neder om lånderne och fram om låren, på senare stället antingen afrunda- de eller jämtaflurke: *Fleckrer* under armar- ne eller *Armflikor*, hvilka tjente till försvar för armholet, när armen uplyftades: och de ryttare, hvilka icke brukade dessa sistnämde, borde i stället hafva *Flanker*, antingen hela eller halfva. Så väl *Flanker* som *skörter*, och förmodligen åfven *Fleckrer*, måste hafva varit af pantzar, emedan de på någre ställen anföras såsom gjorde, dels med grofva rin- gar, dels med små eller granna ringar: hvar- till kommer att undertiden hela pantzarskjor- tor af dem förfärdigades *d)*.

Till ett Körtitz och Drabbtyg årfordrades jämväl en betäckning för hästen, kallad *Bars*,

O 5

hvil-

c) Ordning på löningen för ryttare och Knektar. År 1561: jämf. Registraturet för 1562 f. 103.

d) Ut i Arboga tillvärkades år 1563 tvänne pantzar- skjortor, af 2 par flanker och 5 par skörter: och det nästföljande året, 72 pantzarskjortor utaf 232 skörter, 13½ par hele flanker och 27 halfva flanker.

hvilken till det förrnämde borde vara af stål, skottfri framtill på bröstet med en skottfri stjarna förmodeligen för hästens hufvud; men till ett Drabbtyg nyttjades på hästen en sådan Bars antingen af låder eller pantzar, bågge förledde med en så kallad *Skylt*, eller såsom det på andra ställen heter, med en skottfri plåt framtill öfver bringan på hästen, samt fram i stjernan eller pannan på honom. Dessa skottfrie stjernor låra hafva utgjordt en del af de då brukeliga hästhufvuden af stål, hvilka voro dels hela dels halfva: de senare med och utan öron. Utom de nu anförde Barssar, hvilka i det måsta betåkte hästen helt och hallit, gifvos andre, som gjorde det endast till någon del, såsom *hals- och ryggbarssar*, *bröstbarssar* samt *utbuggne barssar*.

Af sådan beskaffenhet voro de rustningar, hvilka brukades af Rytteriet. En välbevåpnad Krigsman till fot var likaledes stålklädd till större delen af sin kropp. Dennas rustning kallades *Knektetyg*, och hörde därtill:

Ett Stormhufvud eller Stormhatt 9 mark.

En Krage — — — 8 —

En Rygg — — — 6 —

Ett Bröst — — — 8 —

Ett

Ett par Armpipor eller Armske-			
nor med Puchlor	—	—	5 mark.
Ett par Handfkar	—	—	4 —
Ett par Lårskerfvor eller Lår-			
fkenor	—	—	5 —

Hela Knektetygets vigt — 2 L:p. 5 mark.

I stället för stormhatt brukades stundom en lättare hufvudbonad af stål, kallad *Päcknelika* eller *Spansk Hufva*, som endast vägde 3 marker.

Mutzebarnesk med stormhufvud och krage, var ett sämre flags knektetyg, som före och under Eric XIV:s regering mycket nyttjades, men icke långt därefter, åtminstone till namnet, helt och hållet försvinner ^{e)}. För samma tid förekommer och en annan flags rustning kallad *Fördelt* knektetyg eller harnesk, som dock var mindre allmänt uti bruk.

Till Knektebeväringen räknades jämväl de så kallade *Rundelar*, eller *Rundaffjer*, såsom de hette under Carl IX:s tid: de utgjorde ett flags sköldar att nyttjas vid bestormningar, och voro dels slått och rått blanka eller svar-

ta,

e) Detta harnesk har utan tvifvel sitt namn af tyska ordet *murzen*, afltympa, och torde man i anledning häraf kunna sluta, att detsamma varit kortare än de vanlige harnesken.

ta, dels ock med mera påkostadt arbete, såsom en del blå anlupne, beslagne med messings naglar och fordrade, andre åter blanke och rundt omkring förgylde.

Likafå åtskildes alla de nu uppräknade rustningarne uti *blanka* och *svarta*: samt de förnämde desutom i *slåta* och *reflade f*). De nyttjades, efter hvarje krigsmans råd och lägenhet, blandade om hvarandra under Fanorne och Fenikorne. Hingstridarne likväl härifrån undantagne, hvilke, utaf denna vapens olikhet, fördeltes uti tvänne särskilde Fanor.

Vanligen var våldenna bevåring af järn eller stål, men så finnes likväl att den samma äfven blifvit förfärdigad af koppar; emedan

år

f) Vårderingen på Harnesk, uti början af K. Johans regering, var som följer:

Et blankt Kōritz slätt och rått med hand-						
skar, armtyg, benvapen och alt					—	30 daler
Et blankt Drabbtyg med alt annat utan ben-						
vapen					— — — — —	15 —
Ett svart Drabbtyg utan benvapen					—	11 —
utan hand	{	Ett blankt Skyttetyg			—	8 —
skar, arm		Ett svart Skyttetyg			—	7 —
tyg och		Ett blankt Knektetyg			—	7½ —
benvapen						
Flanker och Skörter					— — —	5 —
En Pantzarskjorta					— — —	10 —
Ett par Hugtyglar					— — —	½ —
En Ringkrage					— — —	3 —
En Rundel					— — —	1½ el. 2.

år 1602 en hop odugligt och förråstadt Tyg affändes till Kopparberget, att där omsmål-tas till Koppar: och några år därpå fick en Plåtslagare uti Nyköping befallning, att, efter ett förelagdt prof, göra en stormhatt af kop-par med alt tillbehör, och sedan den var färdig, skulle han gifva tillkänna, huru många sådane stormhatter han på tvänne månaders tid kunde tillvärka g).

Vårjorne utgjorde hela den öfriga be-våringen, och voro följaktligen af långt vid-sträcktare betydelse än nu förtiden. Under detta namn inbegrepos fordom så väl alla slags skjutgevår och bogar, som Hillebård-dar, spetzar och undervårjor eller sidogevår. Skjutgevåren voro dels långa, såsom *Skifve-rör* eller reffelbössa, *Haka*, samt *Muskett* och *Carbin*; dels korta, hvilka bestodo af *Sadel-*eller *Belterör*. Dessutom hade de longa skjut-gevåren färskilte namn efter låsens olika be-skaffenhet, hvilka voro *Svamplås*, *Luntelås*, *Snapplås* och *Sintlås*. Till det sistnämde, som ock kallades *Fyrlås*, hörde *Zintnyckel* eller *Spennare*, och var detta lås aldeles det samma såsom *Hjullås*, emedan uti Arklijråken-skaper-ne desse bägge låsen, utan något undantag, näm-

g) Till Ståthållarne på Nyköping om Stormhatterne.
Dat. Stockh. d. 18 Dec. 1606. Registr. litt. S. S.
f. 136.

nåmnas det ena för det andra *b*). På 1580 talet förekomma Sintrör, hvars lås voro så gjorde, att de kunde upspånnas utan nyckel eller spånnare. Till Sintlåsen nyttjades fyrsten, och flinta till Snapplåsen: desse senare borde vara så gjorde, att fångkrutet kunde förvaras för fuktighet, när de nyttjades uti rågnvåder. Under Carl IX:s regering förfärdigades snapplåsen stundom med *Springpannor*, hvilken nya inrättning på dem förmodeligen bestådt däruti, att när eldstålet nedfattes på fångpannan, gick eller sprang i det-

- b*) Ut i Herman Riskamps räkenskap för det Lilla Archeliet på Stockholms Slott anno 1549, uti Cam. Archivet, finnes bland Sintrören upförde 30 ft. Sintnycklar. Dylika träffas vanligen uti samma flags handlingar för den påföljande tiden. Rustmästaren Sylvester Sylvester-son anteknar uti sin räkenskap för Stockholms rustkammare år 1600, att 6 Cinthakar blifvit utlåmnade till Öfversten för ett Regemente Österbottens Knektar Jacob Hille, som quitterar dem för 6 hakar med hjullås: för det följande året finnes ett betyg af Öfversten Samuel Nils-son till Heshle på upburne 25 tyske hakar med hjullås, hvilka uti räkenskaperne stå upförde för 25 Sintehakar: äfvensom Arklijmästaren på Resle Slott Peder Nils-son nämner 4 af honom mottagne Cinthakar, för 4 hakar med hjullås: år 1602 utlåmnades till Ståthållaren på Narfven Christer Some 8 Cinthakar, hvilka uti dess quittance få namn af 8 musketter med hjullås, utom många andra dylika exempel. Ut i tyske Befälhafvares quittance, hörande till samma räkenskap, heter Sintlåset, Feuerschlose: och en svensk skytt kallar ett mottagit Sintrör, långbössa med fyrås.

det samma låcket undan af sig sjelf, hvarigenom vid skjutningen någon mera hastighet torde hafva vunnits i). Vid nyttjandet af de bågge öfrige låsen, tog fångkrutet eld genom ett antåndt ämne, hvilket vid hvar skott som skulle göras, fåstades uti *Draken* eller *Hanen*, i hvilket ändamål en landsknekt med luntmuskett, när han på tog var stadd i granfkap med fienden, alltid förde med sig en brinnande lunta. Men ännu nyttjades icke endast luntlås till musketterne, utan dessa hade i likhet med de öfrige skjutgevåren, dels luntlås, dels svamplås och snapplås.

Ehuru hvarje särskild sort af de långa skjutgevåren förde olika lod, större och mindre, voro dock de, som kallades Rör, i allmänhet mindre än Hakarne, hvilka åter Musketterna vida öfvergick uti storlek. Skifverören, som länge voro allmänna uti bruk, förde ej större kulor, än att hela 50 af dem gingo på ett skålpund. Men emot slutet af Johan III:s regering nyttjades Hakar och longbåssor, hvilkas kulor 30 till antalet vågde ett skålpund. Musketterne, hvilka omkring 1500 talets slut inkommo i Riket, brukades under detta tidevarf gemenamt med de andre nyss an-

i) Till Cammar-Råd att de låta tillfinna allehanda väpner där uti Sverige. Dat. Åbo d. 13 Decemb. 1601. Registr. f. 261.

anförde gevåren, och voro dels *dubbla* eller *hela*, dels *enkla* eller *halfva*: de förde stora lod^k), samt voro, i synnerhet de dubbla, mycket tunga, hvarföre jämte dem nyttjades en *Gaffel* eller *Forkett*, på hvilken, nedfatt uti marken, musketten stöddes vid skjutningen. Denna gaffel hade långa järnskenor ned på skaftet, hvilket gjordes af asktråd, med en lång och hvas udd uti ändan ^l). Vid samma tid började jämväl *Carbiner* här nyttjas af Rytteriet. När år 1600 en beställning gjordes uti Köpenhamn af 100 Carbiner med höllster och alt tillbehör, både lås, spännare, kratfar, och lodformar, utfattes pipans längd på dem till 3 spann och 2 tvårfinger, och borde hvar och en af dem föra så stort lod, som ett *tumelsfinger m*). Då till desse Carbiner hörde spännare, är tydligt att de skulle göras med hjullås, hvilka utan tvifvel allmännaft nyttjades åt dem, ehuru Carbiner med snapplås ofta förekomma, dels inom Riket tillvärkade, dels ock införde från främmande länder. Så

k) Till en stor Muskett gingo 8 kulor på skålpundet, men 10 kulor till en mindre, enligt Wallhaufens *Kriegskunst zu Fuß*. pag. 32.

l) Registraturet 1601 f. 261.

m) Öppen försäkring för Jacob Lodmakare på några Carbiner som han till nästkommande Martini i Halmstad lefrera skall. Dat. Stockh. d. 28 Julii 1600. Registr. litt. J. J. f. 52.

Så vål till detta gevår som till musketten hörde ett *Bandeler*, hvilket bars från vänstra axelen till högra sidan. Ryttaren förde sin Carbin fåstad därvid, hvaraf den senare fick jämvål namn af *Bandeler-Hake*. På Musketerarens bandeler voro fåstade elfva krutmatt, af hvilka tio innehöllo hvardera ett skott, och uti det elfte förvarades fångkrutet: vid bandeler-remmen hängde desutom krutflaskan jämte en låderpung för kulorne, och omkring samma rem lindades några lunteknippor, då nemligen musketten hade luntelås.

*Bogar*ne voro dels stålbogar, dels hornbogar, som ock fingo heta *Hornkanter*. De förre voro af flere slag, såsom *Vindebogar*, *Vippebogar* och *Hakestålbogar* eller så kallade stålbogar med *Krijsbakar*, *belter* och *full*. Konung Eric fick till skenks, på sitt första regeringsår, af Riks-Rådet Carl Holgersson Gera en Stålboge att skjuta lod med.

Hillebårdar fördeltes uti *Gemen* och *Drabante Hillebård*: den senare, som var bättre arbetad, förde bredt blad och torde ej haft mycken olikhet med *Bardisan*, hvilken ej ofta nyttjades. Äfven finner man för denna tiden omnämd *Hillebård* med rör eller bössa. *Spets* var antingen *long* eller *half*: staken till den förre var omkring tio alnars längd, af lönn eller ask, men i brist därpå af ren och

råt klufven furu *n*). Så vål Spetsen som Hillebården hade hvardera ett par järnfkenor, hvilka tått med enkom dårtill gjorde naglar eller tenglikor fastspikades ett stycke in på staken, förnåmligast på det att fienden ej måtte kunna afhugga den, dels ock till prydnad, i hvilket senare afseende så vål de långa spetsarne som Drabante - Hillebårdar stundom jämvål buro upp vid udden sammets *Hosor* och *Fransar* af regarn med gull uti. Delsutom nyttjades äfven *Knåfvelspjut*, samt flått och rått *Spjut*.

Alla nu anförde Värjor, så vål skjutgevåren, de korrta undantagne, som de öfrige, kallades egentligen *Öfvervårjor*, till åtskillnad från sidogevåren, hvilka däremot fingo namn af *Undervårjor*. Emedan det finnes att *Slagsvårdet* blifvit råknadt till de förrnämde *o*), lårer det samma, som var ganska stort och måste föras med bägge händerne, icke blifvit burit vid sidan, utan på axelen, lika som andre öfvervårjor.

Till *Undervårjorne* hörde *Harnesksvård*, som var tvååggadt och tjente bade till att hug-

n) Hvar bonde uti Stockholms och Upsala län ålades att tillhugga och införa till Rustkammaren uti Stockholm 2 a 3 sådane spetsfestakar. Registr. 1613 P. 1. f. 350. 444.

o) Lars Christjersson, Hötvidsman öfver en Fenika Westgöte knektar, uttog år 1601 ur Konungens

hugga och sticka med: *Tornersvärd p)*: detta svärd räknades ibland icke till Värjorne, utan, lika som Gläfen, till Rustningarne: *Degen*, både *bred*, *gemen q)* och *spitfig: Rap-pir* och *Sticksvärd*, emellan hvilka tvän-ne samt spitfig Degen, ingen särdeles skill-nad låter hafva varit, ehuru de alltid hvar för sig särskilt nämnas r). Till någotdera af dessa trenne slaget böra utan tvivel hänfö-ras de värjor, hvilka till ett antal af 5 a 6000 skulle år 1601 förfärdigas uti Arboga, väl

P 2

bre-

rustkamrarna till de Knektar under Fenikan, hvilka inga öfververjor hade:

Musketter	—	10.
Slagsvärd	—	3.
D. Hillebårder	—	3.
G. Hillebårder	—	32.
Longspetser	—	1.

Rustmästaren Silvesterssons räkenskap för år 1601.

p) Namnet ger tillkänna vid hvilka tillfällen Tornersvärdet nyttjades. Vid dessa luftbarheter låter det se sig ganska allvarligt hafva tillgått, emedan uti Torneringarne år 1561 och 1562 blefvo 161 sådana svärd sönderlagne. Kortt inventarium öfver Rikens Rustkamrar från Gustaf I. till år 1564, uti Cam. Archiv.

q) Här vill *gemen* säga det samma som allmänt uti bruk. Den så kallade gemene Degen var en fjärde-del dyrare än den spitfige.

r) När Peder Nilsson, Arklijmästare öfver det Lilla Arklijet på Stockholms Slott, anförer uti sin räkenskap för år 1582, att han allänat till en Svärdsfä-

breda vid fåstet och smala vid udden, med sådane fåsten, som då brukades på korrtlasfer s): *Sabel*, hvilken efter Carl IX:s förordnande borde göras något rakare och spetsigare åt udden, samt med längre stänger på fåstet och en bögel öfver handen t): samt slutligen *Korrtlafs* eller stackot *Sabel* och *Dart* eller *Puniort* u).

Utom

jare uti afbetalning på förfärdigadt arbete, raperklingar 46 och degenklingar 40, tillägger han i brädden, *eller degene klingar* 86. Ut i samma Arklijmåstares råkenkap för 1587 upföras 20 degener såsom utlåmnade till Hôfvidsmannen öfver Uplands Knektarne Jöns Bengtson, hvilka denne uti sitt qvittance kallar 20 rapperer: likaledes utgafs en degen till en Slottskrifvare, som quitterar den för ett raper, och når Arklijmåstaren vidare gör räkning för 3:ne vårjklingar han utlåmnat till en trågårdsmåtare, kallar han dem *fjelf Degene-eller Rappers klinger*. Bland andre bevårings perfedlar, som år 1602 genom Rustmåstaren Sylvester Sylvestersson utlåmnades åt Drabanterna, var en Stickvårja: fjelfva quittance härå år ej skrifvit af Hopmannen Ropert Kent, men vid Stickvårja har han däruti med egen hand tillsatt Rapir.

- s) Svar på Ståthållaren uti Wiborg Axel Rynings skrifvelse. Dat. Refle d. 17 Junii 1601. Registr. f. 123.
- r) Till Joen Ericson att han låter tillsmida vårjer och fåster med all slit. Datum Dorpt den 14 Januar. 1601. Till Anders Brenn att handla med Jöns Hammarfmed uti Husby Sökn att tillarbete någre 100 fåster. Sam. dat. Registr. 1601 f. 8.
- u) Vårjornes förhållande till hvarandra, i anseende till deras värde, var sådan:
Ett långt Sinterör, som förde stort lod, med passelig förbent stock. — — 4 $\frac{1}{2}$ daler

Utom desse nu uppräknade värjer, hvil-
ke för denna tiden mer och mindre allmänt
voro i bruk, förekomma jämväl andra, hvil-
ke dels fallan, dels ock aldrig nyttjades af
krigsfolket, såsom: *Rörfabel*, hvilken, lika
som Hillebården med böffa, var inrättad att

P 3

til-

Ett långt Sinterör, med passelig förbent stock	4	daler
Ett par Sadelrör, passelig förbent med hölster	6	—
Ett par Arboga Sadelrör, passelig förbent med hölster — — — —	5	—
Ett långt Snapperör, som, jemte hölster, förde stort lod, passelig förbent — —	3	—
Ett långt Snapperör, passelig förbent —	2 $\frac{1}{2}$	—
Ett Snapperör — — — —	2	—
Ett Sintelås — — — —	I	—
Ett Snappelås — — — —	$\frac{1}{2}$	—
En gemen Knekts Degen — — — —	I $\frac{1}{4}$	—
En spetfig Degen — — — —	I	—
Ett gement Rapper — — — —	I $\frac{1}{4}$	—
En Rörfabel — — — —	$\frac{1}{2}$	—
En Hillebård — — — —	$\frac{1}{2}$	—
En Spets — — — —	$\frac{1}{2}$	—
En Stålboga med all tilbehör — — — —	I $\frac{1}{2}$	—
Ett Slagsvård — — — —	2 $\frac{1}{2}$	—
Ett Knäfvälskjut — — — —	$\frac{1}{2}$	—
En Fusthammare — — — —	$\frac{1}{2}$	—

Sådant var det för 1573 och 1576 utfatta medel-pris,
hvarefter värjerne försåldes åt krigsfolket, äfven som
harnesken enligt den å dem faststälde och här förut
anförde värdering.

Fullmakt för Greels Hindersson och Joen Jöns-
son, att hafva både rustningar och värjer i andt-
vardning uti Finland och Lifland, och göra der rede
före. Dat. Stockholm d. 15 Julii 1573 Registr. f.
184. Värdering på harnesk och rustningar för flere
år, uti Cam. Coll. Archive.

tillika nyttjas såsom skjutgevår: och förvarades uti Konung Erics egen rustkammare en sådan label *med fint rör på baken: Fusthammare: Kóritz klubba: Pålyxa: Fjeder-spjut*, någre sådane förde hvardera två rör: *Påk med två rör: Tafsbaka: Kromkoka*, m. fl.

All den bevåring, som tillhörde Kronan, förvarades på Slotten öfver hela Kiket; Harnesken uti *Rustkamrarne*, under vård och tillsyn af *Rustmåstare*, men värjorne uti det *Lilla Arklijt*, hvilket hade sine egne *Arklijmåstare*, lika som det Stora Arklijt, hvar under Skyttet hörde.

Med vapens förfärdigande af alla slag voro åtskillige handtvärkare, såsom Plåtslagare, Rörsmeder och Svärdsejare ständigt sysselsatte uti flere Städer, besynnerligen i Stockholm, Arboga, Nyköping, Eskilstuna, Örebro m. f. Uti Arboga hade ett Factorij blifvit inrättadt, hvarest den måsta tillvårkingen häraf skedde. Redan i början af Konung Erics regering förfärdigades där goda rustningar, till bättre pris än de upköptes utomlands*). Sedermera sökte de Regerande ännu mera förbättra det samma genom skickelige utländske handtvärkares inkallande, både Tyskar och Fransoser, af hvilke de infödde kunde njuta undervisning: i hvilket af-

*) Registraturet för 1563. P. I, f. 292.

afseende Carl IX förordnade att utaf de många Kopparflagare i Helsingland, skulle 20 a 30 drångar och unge karlar antagas och föras till Arboga, att af en därvarande franfysk harneskmakare lära handtvärket och nyttjas till Platflagare y). Dessutom tillvärkades uti åtskilligelandssänder allehanda slags värjor. Öfver desse arbetare uti Wermland med Åfunda härads, tillsattes en Factor att drifva på arbetet och hafva uppsigt med des's godhet. En sådan Factor förordnades jämväl uti Helsingland, hvarest, efter Eric XIV:s utfägo, goda rörsneder funnos z).

Icke desmindre var inrikes tillvärknin-gen af vapen otillräcklig och på långt när icke svarande mot behofvet, hvarföre en myckenhet bevåring med dryg kostnad måste hämtas från Tysskland, Holland, och Nederländerne.

När Kriget med Danmark börjades år 1563, var uti Rustkåmrarne och Lilla Arklijt öfver hela Riket följande antal rustningar och värjor i förråd, inberäknad den bevåring, hvilken samma år dels inom Riket tillvärkades, dels inköptes af utlåningen.

P 4

Har-

y) Registr. 1603 f. 60, 62.

z) Registr. för åren 1563 P. II. f. 196, 1600 P. I. f. 26, 1606 litt. R. R. f. 216.

Harnesk eller Rustningar.

Ryttaretyg.

Köritzer	-	-	-	41	} 665
Drabbtyg	-	-	-	439	
Skyttetyg	-	-	-	185	

Knektetyg.

Blått harnesk	-	-	-	1	} 5999
Fördelte tyg	-	-	-	98	
Blanka med skottfri bröst	-	-	-	29	
Blanka med lårskerfvor	-	-	-	3421	} mans-tyg.
Blanka mutzer	-	-	-	2339	
Svarta mutzer	-	-	-	111	

Pantzar-skjortor	-	-	-	38	
Hela flanker och skörter	-	-	-	60	par
Halfva flanker och skörter	-	-	-	167	—
Flanker	-	-	-	113	—
Skörter	-	-	-	218	—
Hugghandskar	-	-	-	162	par
Rundelar	-	-	-	472	
Tornere svård	-	-	-	197	
Glafvens uddar	-	-	-	2470	

Barfar.

Förgyld	-	-	-	1	} 128
Etsad	-	-	-	1	
Blanka	-	-	-	70	
Pantzar	-	-	-	56	} Stjer-
	-	-	-		

Stjernor	-	-	-	31
Bråckskifvor	-	-	-	8
Glafvens uddar	-	-	-	2470

Vårjor.

Hakar	-	-	-	690	} 5221
Rör	-	-	-	3097	
Sadelrör	-	-	-	1434	

Stålbogar att skjuta lod med	-	-	-	1	} 454
Stålbogar med hakar och vippor	-	-	-	441	
Hornbogor	-	-	-	12	

Hillebårdar, båttre och fåmre 1995

Spetslar	-	-	-	10151	} 16036
Spetsuddar	-	-	-	5885	

Barfaner och uddar	-	-	-	26
Fjäderspjut	-	-	-	20
Knåfvelspjut	-	-	-	11
Pålyxor	-	-	-	35
Fenike uddar	-	-	-	46

Svård och Degener.

Slagsvård	-	-	-	24	} 1
Brunsvigsvård, förgylt	-	-	-	1	
Köritzsvård, förgylt	-	-	-	1	
Fyråggare	-	-	-	15	
Treåggare	-	-	-	3	

Harnesksvård	-	-	25	} 6014
Sticksvård	-	-	76	
Fectesvård	-	-	2	
Paratesvård	-	-	1	
Rapper	-	-	244	
Gemene Degener	-	-	2403	
Spetsige Degener	-	-	2659	
Gemene degene Klingor	-	-	200	
Spetsige degene Klingor	-	-	345	
Rytingar	-	-	12	
Talshakar	-	-	2	} 913
Kromkoka klinga	-	-	1	
Fusthambrar	-	-	25	
Dagerter (Darter)	-	-	8	
Fålttrumbor	-	-	28	
Patrone flaskor	-	-	6	
Krutflaskor, store och små	-	-	458	
Fengflaskor	-	-	441	
Kruthorn	-	-	8	
Spetsstakar	-	-	2399	
Hillebårds stakar	-	-	45	
Spets hofor	-	-	178	
Spets naglar	-	-	68430	

Slutligen bör märkas att Krigsmag-
ten under hela detta tidehvarf icke bevåra-
des på Cronans bekostnad. Både ryttare och
knektar borde sjelfve förskaffa sig bevårin-
gen,

gen, dock, när de detta icke förmådde på annat sätt, hvilket ofta hände, utlämnades da till dem ur Cronans vapen förråd, harnen till låns, men vårjorne mot betalning a).

- a) Registr. för åren 1564 P. I. f. 245, P. II. f. 45, 1565 P. I. f. 93, 1573 f. 139. 197, 1578 f. 177. 178, 1602 P. I. f. 15, 1603 f. 142.

Följande uti Cam. Colleg. Archive förvarade inventarier och räkenskaper hafva utom de förut anförda, blifvit nyttjade till detta Capitel om bevaringen, nemligen:

Jöran Ericssöns räkenskap för det lilla Arklijt på Stockholms Slott år 1553. Gorgonius Arfvidssöns räkenskap för rustkammaren på Stockholms Slott 1561. Nils Larssöns räkenskap för lilla Arklijt på Stockholms Slott 1561. Register på bortkastade rustningar för åren 1563 och 1564. Inventarium öfver Rikets rustkammrar från Gustaf I. till 1566. Dito öfver lilla Arklijt för samma tid. Inventarium på Calmare Slotts lilla Arklijt 1569. Tomas Larssöns räkenskap för rustningar och vårjor uti Lifland och Finland för år 1574. Rustmästaren Benedictus Wittenbergers uphörd och utgift på Rustkammaren på Stockh. Slott för 1575, 76 och 1577. Arklijmästaren Olof Jönssöns uphörd och utgift för det lilla Arklijt på Stockh. Slott 1576 och 1577. Rustmästaren Fallentin Larssöns räkenskap för rustkammaren på Stockh. Slott 1582. Arklijmästaren Peder Nilssöns räkenskap för det lilla Arklijt på Stockh. Slott samma år: Dito för 1587. Rustmästaren Silvester Silvesterssöns räkenskap för Stockh. rustkam. för åren 1600. 1604. m. fl.

V. CAPITLEET.

Stora Arklijt.

Skyttet, som utgjorde den betydligaste delen af det så kallade *Stora Arklijt*, fördeltes uti det *Grofva* eller *Murbräckor* och uti *Fålt-skyttet b*). Till det förnämde hörde *Cartog-erne*, hvilka i anseende till deras storlek voro af fyra slag, nemligen *Dubbel*, *Hel*, *Trequarters* och *Half*: åfven räknades *Notslanga* till murbräckorne, hvilken, såsom varande af lika pundigtal med half Cartog, jämväl nyttjades till murars beskjutning. Bland *Fålt-skyttet* åter intogo de öfrige *Slangorne* det främsta rumet, likaledes åtskilde genom olika namn, såsom *Fåltslanga*, *Trequartersslanga* och *Halfslanga*. Därefter i ordningen kommo *Falknet*, *Dubbel* och *Enkel*, *Falkun* eller *Falkhona* samt *Mickhaka*.

Utom de nu upräknade nyttjades ett annat slags Skytt kalladt *Stormstycken*; dessa voro korrta och tunna, med rymligt kullopp: man betjente sig af dem för att medelst *Lanterner* skjuta hagelskott, egenteligen når man gick till storms, hvaraf de ock fingo sitt namn: och hörde jämväl de så kallade *Pottungar* eller

b) Ofta betecknades likväl med *Fåltskyttet* alla *Stycken* som medfördes på ett tog, så väl murbräckor som andra.

ler *Potthundar* till detta slaget; emedan Riks-Amiralen Carl Carlsfön Gyllenhjelm säger uti sin beskrifning öfver Wolmars belågrande år 1601, att uti casematterne infattes någre stormstycken som kallades Potthunder, laddade med skrot eller hagel *c*). När under Carl IX:s regering en hel hop stycken behöfdes på Fästningarne och Slotten uti Lifland, utfärdades befallning för Ståthållarne på Stockholms Slott att, utom det de borde beförja om annat järnskytts förfärdigande, tillfåga alla Fogdar, som hade järnbruk uti sine Fögderien, det de skulle låta där tillgjuta någre tusende Potthundar, något längre och tjockare än förut, men för öfrigt enligt det vanliga sättet *d*). Ehuru *Fyrpilstycket* förnåmligast brukades till Fyrverket, finnes dock att man jämväl på Fästningar betjent sig däraf till att med hagelskott afhållade stormande *e*).

Alt detta nu anförde Skytt gjordes dels af koppar dels ock af järn. Nedanstående tabell, uprättad öfver denna tidens Kopparskytt,

c) Dets egenhändige Berättelse om K. Sigismunds inkomst i Riket och dets förde krig med sin Farbröder, Hertig Carl. pag. 104.

d) Till Ståthållarne på Stockholm att de låta vid alle bruk tillgjuta någre tusende Potthundar. Dat. Dorpt d. 7 Januarii 1601. Registr. f. 4.

e) Registr. för 1576 f. 278.

skytt, utvisar beskaffenheten af detsamma, både i anseende till längd, vikt och pundigtal.

	Längden.		Skyttets vikt.		Kulans vikt.
	Aln.	Fot.	Skepp:d. L:p.		Mark.
					årnlod.
Dubbel Cartog -	$7\frac{1}{2}$ a $7\frac{1}{2}$	14	50 a 60	—	100
Hel Cartog - -	—	14	32	—	50
Trequarters Cartog	$7\frac{1}{2}$	14	24 à 26	—	40
Half Cartog - -	$6\frac{1}{4}$	12	16	—	25
Notflanga - -	8	18	24	—	25
Fältflanga - -	$7\frac{3}{4}$ à $6\frac{1}{4}$	14	10 à 12	—	12
Trequarters Slanga	$5\frac{3}{4}$	11	7	—	8
Halfslanga - -	$6\frac{1}{2}$ à $5\frac{1}{4}$	10	$3\frac{1}{2}$ à 4	—	4
Dubbel Falknet -	$4\frac{1}{2}$	9	$2\frac{1}{2}$	—	$2\frac{1}{2}$
Enkel Falknet -	$4\frac{1}{8}$	7	1	5	$1\frac{1}{4}$
Blylod.					
Falkun - - -	—	—	—	12	1 *
Mickhaka - -	—	—	—	6	$\frac{1}{2}$ **
Stormstycke { långt	—	—	2	—	—
	—	—	$1\frac{1}{2}$	—	—
Fyrpilstycke - -	—	—	$1\frac{1}{2}$ à 2	—	—
Skeppshakar, Telle-	—	—	—	—	$\frac{1}{4}$
hakar och andre —	—	—	—	—	—
Små Merfestycken	—	—	—	2	—
Potthund af koppar	—	—	—	6	—

* Men 46 järnlod gingo på 1 lispund.

** Eller litet mindre.

Af jämförelsen emellan aln och fot-columnerne finnes mycken olikhet uti längden på hvarje sort: och förhåller det sig ungefär på samma sätt med vigten, hvilken ibland gar högre, ibland åter lägre, än den samma här blifvit upford. Kulans vikt däremot lår fallan hafva undergått någon ändring, dock har man jämväl därpå exempel. Emedan det uti början af Eric XIV:s regering gick långsamt med Byflegjutningen här i Sverige, och det utomdels föll något besvärligt att föra det grofva och svåra skyttet fjöledes ifrån Sverige till Resle, hvarest sådant fattades, fann berörde Konung rådligare, att dit öfverfända så mycket koppar, som kunde behövas till fyra hele Cartogers gjutning där på stället, hvilke borde skjuta något större lod än de andre Cartoger Konungen förut ågde, enligt den caliber och det mått, som tillfändes Ståthållaren uti berörde Stad Grefve Svante Sture *f*).

Dubbel Cartog var det största och svåraste af alt Skyttet, till des Johan III. lät år 1584 uti Stockholm gjuta tvänne *Fyrdubbla Notslangor* af koppar, hvilka hvardera vågde sjuttio fem Skeppund *g*). Då en Enkel
Not-

f) 1563 P. III. f. 107.

g) Tomas Matzons räkenskap för Byflegjutningen på Norrmalm 1582, 1583 och 1584. Uti Camm. Colleg. Archive.

Notflanga, enligt hvad här förut anfördt blifvit, var af lika pundigtal med en half Cartog, måste kulans vikt till en fyrdubbel Notflanga åtminstone hafva utgjort fem lispund, och kan hända ännu mera.

Under Carl IX:s regering förekommer en fort lått järnskytt kalladt *Göttlingar*, hvilken lärer hitkommit från England; ty dels nämnas desse vårkeligen för Engelske *b*), dels börja de visa sig i handlingarne vid samma tid, som befallningar utgingo om Styckens gjutande vid järnbruken efter det Engelske sättet, hvarutinnan Konungen likväl snart så vida gjorde ändring, att han förordnade det Stycken skulle gjutas kortare än det Engelske *mothet* och med större lod *i*). Det var icke endast på de smärre Stycken nysberörde Konung således förminskade längden; förök därmed gjordes jämväl på det större Skyttet, emedan så väl korrta Fåltflangor som korrta treqvarters och halfva Cartoger uppräknas uti Arklij räkenskaperne för samma tid, dock icke till något betydligt antal *k*).

Med

- b*) Till Johan Månsson Ståthållare på Öland. Dat. Lågret vid Calmar d. 20 Junii 1611 Registr. f. 194.
- i*) Bref till Christopher Byslegjutare att han låter gjuta någre Stycken. Dat. Ellsborg d. 23 Febr. 1603 Registr. f. 36.
- k*) Arklijmästaren Peder Nilssons räkenskaper för det Stora Archelid på Stockholms Slott samt med Krutkammaren för år 1604 och 1607. Uti Cam. Coll. Arch.

Med förbigående af flere endast till namnet kände järnstycken, hvilka längre fram skola anföras på en allmän förteckning å Skyttet öfver hela Riket, vill man nu något nämna om *Stenbyssorne*. De sköto stenslod från half femte till och med tio tum diameter. Stenbyssorne af den sistnämde storleken voro tolf till antalet och buro namn af *Apostlar*. De hade blifvit gånne långt tillbaka under Gustaf I:s regering, äfven som tvänne ännu större Stenkastare eller Stenbyssor, kallade *Dyffel* och *Dyffels Moder*, men huru många tum sten dessa bägge förde, har icke funnits utfatt 1).

Så väl de flesta Stenbyssorna, som en stor del utaf det öfriga Skyttet, i synnerhet det i äldre tider tillgånne, var så inrättadt, att det hade en öppning gjord in vid fånghålet, där sjelfva skottet borde ligga, hvilket i stället fick sitt rum uti en efter samma öppning afpassad *Kammare* utaf koppar eller järn i form af cylinder. Till ett Stycke hörde flere sådane Kamrar, hvilke, vid en tillåmnad skjutning, ifylles hvardera med en hel krutladdning och infattes uti berörde öppning,

III. DEL.

Q

vid

1) Herman Riskambs räkenskap på Archeliet på Stockholms Slott pro anno 1550. Kleine Jörans räkenskap på samma Slotts Arklij 1551 och 1552. Cam. Coll. Archive.

vid hvart skott, den ena efter den andra *m*): genom hvilket laddningsfått hastiga skott kunde göras. Denna inrättning var i synnerhet beqvåmlig på krigskeppen, i anseende till Skyttets längd då förtiden. Desse slags Stycken kallades *Kammars Stycken n*) eller ock Stycken med *akterladdning*, till skillnad från det öfriga Skyttet, som laddades genom mynningen och fick namn af Stycken med *förladdning o*).

Af de gamla namnen på Skyttet förekomma men sållan *Singerinne* eller *Sångerska* och *Munk*. Vid Refle stodo år 1580 tvänne nyligen gutne Singerinner, hvilka skulle såndas öfver till Finland, 'Tygmåstaren von Minden tillhanda, att brukas på toget emot Ryssarne *p*): och på Runeborgs Slott uti Lifland var ett Stycke med namnet *Munk*, hvilket, tillika med annat groft skytt, borde nyttjas till Kokenhusens beskjutning år 1601 *q*).

Båg-

m) La Milice Françoise p. le Pere Daniel tom. 1. pag. 332.

n) Fronsbergers Kriegsbuch. 1 Th. pag. 59. Arklijmåstaren Peder Nilssons råenskap för det Stora Arkliij på Stockh. Slott år 1607. Camm. Colleg. Arch.

o) Gorgonius Arfvidsons råenskap för stora Arkliijt vid Stockholms Slott 1561. Alla Murbråckorne på detta inventarium äro med *förladdning*. Cam. Coll. Arch.

p) Registr. 1580 f. 137.

q) Svar på Carl Carlssons (Gyllenhjelm) skrifvelse anlangande krigsväsendet. Dat. Antzen d. 5 Martii 1601 Registr. f. 41.

Båge desse flags Stycken svarade mot halfva Cartoger, emedan bland kopparskytten på Wittenstens Fästning finnas på ett ställe upförde tvänne halfva Cartoger, vid hvilka anmärkes, att den ena af dem var en Singerrinne och den andra kallades Munk: båda voro de år 1581 komne från Refle Slott *r*).

Järnloden till skytten hade olika skapnad efter ändamålet med deras nyttjande. Runda kulor voro allmänna uti bruk, dels smidda dels gutna. Till murars beskjutning borde de smidda nyttjas, emedan de gutna då sprungit sönder likasom glas mot muren, utan att göra någon skada, såsom det skedde vid belågringen af Refle Slott år 1561 *s*), men eljest och i synnerhet på Flottan kunde de med lika förmon nyttjas som de smidda loden. Till sådana vårens sönderskjutande, hvilka voro bygde af trävirke, nyttjades till Murbräckor, så väl som till det mesta af det öfriga skytten, *Stängelod*, *Kedjelod*, *Pikelod*, samt *Krydsod* eller *Korfsod*, såsom de ock kallades: desse sistnämde voro i synnerhet tjenlige att bruka på Flottan, jämväl ock uti fält, när man ville beskjuta förskansningar

Q 2

och

r) Arklijmästaren Michel Mårtensons räkenskap för Wittensten 1582-1587. Cam. Colleg. Archive.

s) Registratur på alle de bref Herr Claes Christjersson (Horn) hafver tillkrifvit K:ne Gustaf och Eric, jämte andre, åren 1558-1561. f. 222.

och Blockhus t). År 1599 utgaf Carl IX befallning om Stångelods förtärdigande uti Bergslagerne af följande beskaffenhet: 3 à 4000 hele och halfve Cartoge lod, samt Fåltflange lod skulle gjutas, de förre uti trenne eller fyra delar, men de senare eller Fåltflange loden icke uti flera än tvåanne delar, efter den nya *skamplunen*: och borde uti dem alla ingjutas starka *öfker*, däruti stångerna skulle fättjas u).

Till hvarjeladdning eller skott togs länge lika mycket krut uti vigt, som svarade emot kulans tyngd, men sedermera något mindre x). Man betjente sig denna tiden af trenne sorter krut, nemligen af *Körnekrut* till hand-

z) Till Ståthållarne på Stockholms Slott. Dat. Orreholmen d. 24 Novemb. 1563. Registr. P. 11. f. 268.

u) Minnes Sedel, hvad Hertig Carl &c. hafver befalt Peder Buller, uti sin fränvaro, att beställa vid Nyköping och eljest annorstådes. Dat. Norköping d. 18 Januar. 1599. Registr. P. 1. f. 48.

x) Vid en skjutning på Elfsborgs Slott med kulor år 1597 åtgick till hvar skott, efter Skyttets olika storlek, så mycket flangekrut som följer:

Til Half Cartog	—	—	—	18 mark.
— Fåltflanga	—	—	—	10 —
— Treqvarters Slanga	—	—	—	7 —
— Halfflanga	—	—	—	4 —
— Dubbel Falknet	—	—	—	2 —
— Enkel Falknet	—	—	—	1 —
— Falkon	—	—	—	$\frac{1}{2}$ —

Matz Olssons räkenskap för Elfsborgs Slotts Arklij 1593. 1600. Cam. Colleg. Archive.

handgevåren, af *Slangekrut* till skyttet, och till Stenkastare nyttjades *Stenbyffekrut* y).

På flere Krutqvarnar inom Riket, så väl uti Sverige som Lifland, var man ständigt fysselsatt med kruttilvårkning, i synnerhet vid Nacka och Wetinge. Om den förre krutqvarnen yttrade sig Eric XIV till Ståthållarne på Stockholms Slott, i anledning af två-

Q 3

rig-

y) Åtkillnaden dem emellan kan bäst inhämtas af den Ordning, som var kruttilvårkarne föreskrefven. Till följe af densamma borde tilvårkningsämnen tagas i sådant förhållande till hvarandra:

Till ett skepp:d godt kornekrut.

Lisp:d Mark.

Saltpetter	—	—	—	—	14:	13 $\frac{1}{3}$
Svafvel	—	—	—	—	2:	13 $\frac{1}{3}$
Linde- eller Hasselkol			—	—	2:	13 $\frac{1}{3}$

Till ett skepp:d godt Slangekrut.

Saltpetter	—	—	—	—	13:	16 $\frac{1}{3}$
Svafvel	—	—	—	—	3:	1 $\frac{2}{3}$
Linde- eller Hasselkol			—	—	3:	1 $\frac{2}{3}$

Till ett skepp:d godt Stenbyffekrut.

Saltpetter	—	—	—	—	13:	6 $\frac{2}{3}$
Svafvel	—	—	—	—	3:	6 $\frac{2}{3}$
Kol	—	—	—	—	3:	6 $\frac{2}{3}$

När man icke hade tillräckligt svafvel, kunde då tagas en tredjedel mindre där af, och i fället så mycket mera saltpetter. Vid kruttilvårkningen bestods uti afgång på hvarje skeppund, 1 $\frac{1}{2}$ eller 1 lispund, stundom ett halft eller ock mindre, förmodeligen efter krutforternes olikhet. Uti K. Gustafs tid beviljades uti afgång, på ett skeppund kornekrut 2 lispund, på ett skeppund slangekrut 1 lispund 15 mark, och på mjöl eller stenbyffekrut 1 $\frac{1}{2}$ lispund.

Ordning på krut uti Cam. Archiv.

righeten att förse Refle med krut: *och tvifla vi intet*, heter det, *att när man hade många sådane som den där vid Nacke är uprättad, skulle man därmed mycket kunna uträtta.* Efter berörde Konungs tänka borde icke något tillvårkadtt krut hämtas från utlänningen. Således på det man ej måtte behöfva med dryg kostnad anlita främmande om hvad inrikes vål kunde åstadkommas, anbefalte han åtskillige krutqvarnars uprättande, såsom vid Ulevad ofvan Upsala, vid Gotzvad, Sundsqvarn, Ulfvesund och flerstådes; men hvarigenom dock det åsyftade ändamålet alldrig kunde fullkomligen vinnas, hvarken under denne Konungs tid eller dess närmaste eiterträdare. Det måsta af Saltpetren upköptes från Tyskland, uti Lybeck och Dantzic, jämväl ock uti Ryksland, när tillfället sådant medgaf z). Hela inrikes tillvårkningen af denna vara år 1565 utgjorde 150 skeppund, hvilka tilljudades uti 22 saltpetter vårkståder a). Sedermera och under Konung Johans tid upbragtes vål densamma något högre, men aldrig till den grad, som svarade mot behöfvet.

Emedan denna tidens Fåstningsvärk till en stor del voro bygde af trävärke, kunde
med

z) Registr. 1561 P. 11. f. 16. 38. 57. 139, 1563 P. 1. f. 21. 76. 78. 251. 291, P. 11. f. 308.

a) Commentaria historica Regis Erici pro anno 1566.

med ett godt *Fyrvärk* mycket uträttas vid belågringar. Eric XIV, som sträckte en värfsam upmärksamhet till alla delar af krigsväsendet, bemödade sig i synnerhet om fyrvärkets uphjälpande, hvarigenom det ock vann anseelig förbättring, i jämförelse med hvad det tillförene var. I sådan affigt inkallade Konungen utländske Fyrvärkare, hvilke voro kände för infigteri denna del: äfven som han härvid mycket nyttjade en Måster Gilius Pakett, hvilken redan under K. Gustaf I. tjänte för Bysslegjutare, och nu tillika blef försedd med Arklijmåstare fullmägt. Medelst des åtgärd i synnerhet anstältes, i detta ändamål, åtskilliga försök mer och mindre lyckliga, hvilka på sina ställen skola anföras. Men nu till en början vill man beskrifva Fyrvärket sådant som det var då Eric XIV tillträdde Riksstyrelsen. Till det samma hörde först *Fyrkulor* eller *Fyrbollar*, vid hvilkas tillredande i allmänhet följande blef i akttagit: sedan en till sådan kula gjord såck af lårft blifvit fylld med fyrvärk, omlindades eller såsom det hette, *beresvades* den, till vinnande af mera fasthet, med *bindetråffar* m. m. och öfverströks med beck. Till sjelfva fyrvärkets beredande nyttjades slangekrut och saltpetter, lika mycket af hvardera, samt hålfsten så mycket svafvel: detta blandades tillhopa uti tran, och därut-

innan bestod hela dess sammanfättning. *Fyrpilen* förfärdigades på samma sätt: omkring Fyrpilsstrålen in emot udden gjordes en dylik mindre kula med fyrvärk, hvilket påtändes när Fyrpilen skulle afskjutas, såsom det förmodeligen äfven skedde när Fyrbollarne kastades. Enahanda tillredningsfätt följdes med det öfrige fyrväcket, som bestod af *Storm-* eller *Fyrkransar*, hvilka stundom gjordes med hullingar: *Stormfyrkulor*, en stort mindre Fyrbollar, som i synnerhet nyttjades vid fästningars bestormande, hvaraf de fingo sitt namn: *Handkulor*, ett ännu mindre slag där- af, så kallade, emedan de kastades med händerne *b*).

Men

b) Till närmare kännedom af dessa fyrvärksforter, meddelas nedanstående utdrag ur Fyrvärksråenskaperna.

Uppgjordes uti fyrvärk:

Till 62 Möfare Fyrbollar:

			Sk:p.	Lisp.	m:k.
Slangekrut	—	—	1:	17:	—
Saltpetter	—	—	1:	17:	—
Svafvel	—	—	—	18:	10

Till 43 Stormfyrbollar:

Slangekrut	—	—	—	8:	12
Saltpetter	—	—	—	8:	12
Svafvel	—	—	—	4:	6

Till 4 Fyrkransar:

Slangekrut	—	—	—	—	16
Saltpetter	—	—	—	—	16
Svafvel	—	—	—	—	8

Men så länge Fyrvärket kunde slåckas utan någon fara för dem, som därmed fyffel-fatte sig, var ej att förmoda någon betydlig

Q 5

vår-

Lårft till 72 Möfare Fyrbollsäckar	—	188	alnar.
— till 66 Stormfyrbollsäckar	—	49 $\frac{1}{2}$	—
— till 4 Fyrkrantseäckar	—	6 $\frac{1}{2}$	—
— till 311 Fyrpilsäckar	—	155 $\frac{1}{2}$	—
— till 458 säckar till Handkuler	—	44 $\frac{3}{4}$	—

Desutom tran till fyrvärket och beck, som up-bekades på desse Fyrkuler och Kranfar. Måster Gi-lius Paketts råkenkap för Fyrvärket år 1565. Cam. Coll. Arch.

Fyrvärkaren Tomas Witte tillvårkade 15 Fyrkran-far utaf:

Nytt fyrvärk, som inlades uti Fyrkrantfarne 5 lisp:d

Lin, som berefvades om dem — — 1 —

Merling, som likaledes berefvades om fyr-

kranfarne — — — 1 —

Fyrkrantseäckar, hvaruti fyrvärket lades 15 ft:n.

Likaledes förfärdigade samma Fyrvärkare 78 Hand-kuler utaf:

Nytt fyrvärk — — — 12 $\frac{1}{2}$ lisp:

Merling, som berefvades om dem — — 2 —

Handkule säckar, hvaruti fyrvärket inlades 78 ft:n.

På alt detta Fyrvärk upbekades en tunna beck och en dito tjära.

12 $\frac{1}{2}$ lispund fyrvärk tillreddes af

Slangekrut — — — 5 lisp.

Saltpetter — — — 5 —

Svafvel — — — 2 $\frac{1}{2}$ —

Tran — — — 10 mark.

Utaf 97 alnar lårft och 1 lisp. segelgarn tillskuros och tillsyddes:

Säckar till Handkuler — 78 ft:n.

Fyrkrantse säckar — — 35 —

Samma Fyrvärkares råkenkap för Fyrvärket på Stockolms och Wadstena Slott 1569. Cam. Coll. Arch.

vårkan dåraf emot en vaksam fiende. Detsamma århöll derföre en märkelig förbättring, då, uti början af Konung Erics regering, alla nyls uppräknade olika Fyrvärksforter ofta förfägos med *Slåger* eller, såsom de nu förtiden heta, *Mordslag*. Sedan Fyrvärkskulorne voro färdige gjorde, inslogos Slågerne uti dem och laddades med kulor och hagel, hvilka Slåger, alt efter som fyrvårket brann, lossade sine skott, hvarigenom det blef äfventyrligt att komma detsamma nära. Redan i början nyttjades desse Slåger till anseelig myckenhet, emedan endast till 1565 års fälttog 4000 dåraf bestältes c): ett lika stort antal Slåger behöfdes en lång tid därefter vid Calmars belägrande år 1599 d).

Men härvid stannade ej Konungens omsorg för fyrvärkets uphjelpande, utan flere försök gjordes i detta ändamål. Bland åtskilligt annat konstigt fyrvärk förberörde Måster Gilius Packett utlöfvat att förfärdiga, var jämväl att kasta in uti fientlig Stad eller låger, ett halft skeppund krut *i sender uti en form*, hvilket ej skulle antändas förrän det träffade målet, åt hvilket man sköt e). Det finnes väl
icke

c) Registr. 1565 P. II. f. 39.

d) Dito 1599 P. I. f. 165.

e) Till Anders Sigfridsson (Rålam) att han beställer om alle saker och årender, som *Archelarijt* belanger. Dat. Wäsby d. 1 Mars 1563. Registrat. P. I. f. 75.

icke att hvad således utlofvades, blifvit helt och hallit upfyllt; men till någon del vårkstältes det dock genom de uti början af Danska kriget nyttjade *Springkulor*. De beskrifvas till deras värkan såsom ganska förfärliga, så att när man kastade dem på de ställen, där fienden till någon myckenhet var församlad, skulle de på en gång kunna *fördärfa öfver 100 man*. Fyrvårkarens skyldighet var att kunna kasta dem till ett vist mål och gifva dem *en sådan laddning*, att de ej sprungo lön-der förr än de framkommo till det sammaf). Desse *Springkulor*, som ock kallades *Slagkulor*, gjordes på det sättet, att iholige kulor af koppar eller mera allmånt af järn, fylles först till någon del med slangekrut, sedan med fyrvårk, emellan hvilket och krutet likvål förut blef lagt bly och kårdel: de således ifylde kulorne lades hvardera uti en Fyrbollsåck, hvilken sedan tillreddes på vanligt sätt samt förfägs med slåger. Fyrvårket till Springkulorne var af lika beskaffenhet, som till vanliga Fyrkulor, utom det att ibland något mera svafvel togs till det förrnämde. Krutladdningen låmpades efter kulornes storlek. De större ifylles hvardera med 10 till 11 mark slangekrut g): och emedan där tillika borde
vara

f) Registrat. för år 1567 f. 53.

g) Till deras tjänst, hvilke torde vilja närmare känna desse kulor, vill man här, lika som nyss förut skedt

vara rum för en hop fyrvårk, måste dessa kulor hafva varit af en anseelig storlek, så mycket mer som de, hvilka fingo namn af sinå

vid Fyrbollarnes beskrifning, anföra följande ur Fyrvårksråenskaperne:

Förån något fyrvårk inlades uti Slagkulorne, ifylles de med slangekrut efter nedanstående sätt:

Koppar Slagkulor.

				Lisp:d	Mark,
Krut till 4 stora Slagkulor	—	—	—	2:	—
— 13 ft. mindre	—	—	—	3:	5
— 16 ft.	—	—	—	2:	10
— 18 ft.	—	—	—	1:	13 $\frac{3}{4}$
— 1 kopparkula af takkoppar, half famn lång	—	—	—	—	5

Järn Slagkulor.

Krut till 14 ft.	—	—	—	7:	17 $\frac{1}{2}$
— 30 ft.	—	—	—	2:	16 $\frac{1}{4}$
— 38 ft.	—	—	—	2:	7 $\frac{1}{2}$

Summan af krutet, som således infylles uti 52 kopparslagkulor och 82 dito

af järn utgjorde — — — 1 Skep. 2: 15

Desutom uti 1800 Slåger — 2: —

Upgjordes uti fyrvårk till dessa 52 koppar slagkulor:

Slangekrut	—	—	—	2:	15
Saltpetter	—	—	—	2:	15
Svafvel	—	—	—	1:	17 $\frac{1}{2}$

Till de 82 Järnslagkulorne:

Slangekrut	—	—	—	4:	—
Saltpetter	—	—	—	4:	—
Svafvel	—	—	—	2:	5.

Vid Staden Wardbergs beskjutning åtgingo bland annat, 2 lispund bly och 20 famnar kårdelar, hvilket blef lagt under fyrvårket emellan det samma och krutet.

små Sprängekulor, vågde fem lispund stycket *b*). Utom dessa stora iholiga lod, hvilka få.

Af flere perfedlar, hvilke desutom uparbetades till fyrvårket vill man endast nämna desse:

Lårft till 32 kopparslagkulesäckar — 32 alnar.

Till att ladda 1800 släger — } 1800 blylod
 $\frac{1}{2}$ lisp. hagel

Till att betäppa desse släger för kullet och loden, som voro inlagde uti } $\frac{1}{2}$ lisp. vax

Fyrbollar och Fyrpilar — } 4 — talg

Upbekades till allehanda slags fyrvårk 2 tun. beck

Upgjordes bland fyrvårket — 2 $\frac{1}{2}$ åm tran

Petter Fyrvårkare förfärdigade och tillgjorde år 1572 och 1573 af nedanstående perfedlar, neml.:

1 skep:d Slangekrut.

1 dito Saltpetter.

10 lisp:d Svafvel.

12 dito Körnekrut.

1 tunna Tran.

56 Iholige järnlod.

56 Fyrbolls säckar.

840 Släger.

640 samnar Bindetråffler.

6 buntar Hyfing.

7 dito Merling.

1 lisp:d bly till lod uti Slägerne.

1 tunna tjära.

Fyrbollar med Springekulor — 56 ft.

Af 143 alnar lårft:

Fyrbollsäckar — — — 56 ft.

Fyrkranfäckar — — — 100 ft.

Så väl denne Fyrvårkares, som Gilius Pakettens räkenskaper, uti Cam. Coll. Archive.

b) Så åtminstone finnes det vara anfördt uti en för denna tiden gjord uträkning öfver vigten af de iholige loden. Uti Cam. Coll. Archive.

fåledes nyttjades uti Fyrbollar, gofvos andra smårre, som, likaledes fyllda med krut och fyrvärk, skötos af vanlige Stycken. Till hvart fårskildt slag af Skyttet var vigten på iholiga loden sådan:

			Lisp. M:k.
Till Dubbel Cartog	—	2 :	—
— Hel Cartog	—	1 :	4 :
— Treqvarters Cartog	—	1 :	—
— Notflanga eller Half Cartog	—	1 1 :	
— Fåltflanga	—	—	5 $\frac{1}{2}$
— Treqvarters Slanga	—	—	3 $\frac{1}{2}$
— Half flanga	—	—	2 $\frac{1}{4}$
— Dubbel Falknet	—	—	1 :

År 1565 förfärdigade oftanämde Måster Gilius Pakett utaf tio mark takkoppar en slagkula af half famns längd. Sedan hon blifvit fylld med fem marker krut, tillika med fyrvärk, försöktes hon på St. Clara gårde, ett vanligt ställe denna tid för proffskjutning. Huru detta aflupit finnes icke: svårligen har det kunnat lyckas. Men att aflonga kulor vårkeligen varit i bruk, ehuru ej så oformlige som den nyfsnämde, ses utaf ett Carl IX:s förordnande af det innehåll, att, såsom loden till fyrvärket voro nästan tunna och stacko-
ta,

ta, borde de gjas tjockare och längre i). Till följe hvaraf det blef en Fyrvårkare updragit att låta gjuta vid Nora och Lindesberg några kulor, efter detta nya sätt, till hela och halfva Cartoger, trenne af hvardera slaget, hvilka Tygmästaren Jacob Bårfelt skulle på det förenämde stället utmed våderqvarnen försöka, om de blefvo hela efter skottet eller gingo sönder, k) när de sloga ner i marken.

Till iholige loden hörde äfven *Granater*, hvilke kastades med handen. Ehuru granate lod för några år tillbaka finnas omnämde, l) kan det dock svårligen vara andra än dem Eric XIV mente, när han till en af sine Fält-Öfverstar yttrade sig år 1567, det han hade påfunnit en ny konst med springkulor, *hvilka äro så tillpyntade, att ett halft Slangelod, (förmodeligen ett lod till en halfslanga) som man kan kasta med händerne in till fienderne, kan göra en sådan skada, att ingen skall kunna förhålla sig på Borggården*
på

i) Till Tideman Persson om lod som (han skal låta) gjuta till fyrvårket. Dat. Örebro d. 16 Mart. 1606. Registr. litt. R. R. f. 95.

k) Samma Registr. f. 111.

l) Bland andra kulor Ståthållarne på Stockholms Slott borde låta tillgjuta i början af Danska kriget, voro jämväl *Granatelod*. Registr. 1563 P. 11. f. 17. 268.

(på Aggerhus Slott) *kastar man en hel hop där af in m).*

Utom alla nu anförde fyrvårkskulor, nämnas ock ett särskildt fyrvårk till att spränga vallar: åfven som vid 1568 års fälttog Måster Gilius Pakett fick tillfågelse att taga med sig från Stockholm och föra ner till Konungen en hop kulor, hvarmed man kunde spränga isen fonder *n*).

Slutligen bör man ej förbigå att omnämna, det under Carl IX:s tid och sedermera förvarades på Stockholms Slott några ovanligt stora kulor, hvilka uti råkensskaperne ibland hänföras till iholiga loden, stundom åter skiljas från dem, under namn af runda lod; de voro sex till antalet och, i anseende till vigten, af följande beskaffenhet:

Skep.

m) Undervisning för Tønnes Olofsön om Aggerhus beskjutning. Registr. 1567 f. 173.

Uti sin Dagbok för samma år nämner Konungen jämväl desse handkulor sålunda:

Die 24 Aprilis ostendit mihi Gilius Artifex igneus insigne inventum, quomodo tantum damni ex jactu manuum hostibus inferri possit, quantum machina muralis vix facere queat.

n) Till M. Gilius att han med de krigsmunitioner han i andtvardning hafver, sig genom natt och dag begifver till K. M:t uti Malin. Dat. Åkerö d. 19 Januar. 1568. Registr. f. 22.

Skep. Lisp. M.k.

1 ft. vågde	—	—	3:	14:	—
2 ft. hvardera	—	—	3:	5:	3
3 ft.	—	—	—	13:	10 0).

Såsom en följd af den grundsats man denna tiden hyfte, att alla möjelige utvägar till att skada sin fiende voro tillåtna och utan betänkande kunde nyttjas, var Eric XIV angelågen att förskaffa sig personer, som förstodo konsten att tillreda *förgift med rök*, hvilket likasom annat fyrvärk borde inkastas uti fiendtliga läger eller fästningar; dock skulle förut anställas försök om man utan fara kunde nyttja det, på det man icke måtte därigenom tillfoga någon skada åt sitt eget folk *p*).

Danskarne låra icke heller varit mera samvetsgranne i denna del, aldenstund Johan III. fant nödigt att underrätta Bo Grip, som förde befålet på Wardberg år 1569, huru han borde förhålla sig i fall fienden angrep fästningen, som orden lyda, *antingen med undergräfning eller förgift i vatten, som de utan tvifvel väl varde tilbjudandes q*).

III. DEL.

R

Af

o) Arklijmästaren Peder Nilssons räkenskap för det Stora Arklijt på Stockholms Slott för år 1603-1607. Cam. Coll. Arch.

p) Registr. 1563 P. I. f. 290, P. II. f. 18.

q) Till Herr Bo Grip, Lorentz von Köllen belängendes. Dat. Stockh. d. 1 Febr. 1569. Registr. f. 33.

Af sådan beskaffenhet, som förrberördt är, var Fyrvårket under Eric XIV s regering. De därå gjorde förbättringar hade ingifvit Konungen en högtanka om det samma, så att, när en Bertil Jöransson tillkänna gaf från Wiborg sin fruktan, att Ryssarne, i händelse af fredsbrott å deras sida, skulle med fyrvårk göra skada på Slottet och Staden, hvilka öfver allt voro omkringingbygde med tråvårke, svarade Konungen, att han ej behöfde frukta derföre, *emedan man icke hafver allestädes sådant fyrvårk såsom här i Sverige r*). Men vårkan svarade åtminstone icke alltid emot detta fördelaktiga omdöme, ty med de till belågringen för Bohus år 1565 försände 48 laddningar Fyrvårk, hvaribland Springkullor äfven voro, kunde intet uträttas, för hvilket Konungen gaf Fyrvårkarne skulden, som icke förstått att rätt handtera det, emedan samma Fyrvårk, genom försök uti des egen närvaro, befunnits vara godt och utan fels).

Under Johan III. gjordes Fyrbollarne med *Ankare t*): och mot slutet af des lefnad före-

r) Svar på Bertill Jöranssons skrifvelse. Dat. Stockh. d. 13 Febr. 1566. Registr. P. I. f. 58. Denne Bertill Jöransson åtföljde såsom tolk den legation, hvilken afsändades till Ryssland år 1566. Samma års Registr. P. II. f. 221.

s) Registr. 1565 P. I. f. 87, P. II. f. 60.

t) Petter Fyrvårkares räkenskap för 1574.

förekomma ett slags kulor, endast till namnet kända, kallade *Tumlar* u). Vid denna tid började man här i Riket betjäna sig af ett nytt sätt till att skjuta förskantsningar i brand bestående uti bruket af *glödande lod*, hvilka jämte annat fyrvärk borde i detta ändamål nyttjas vid den belägring Fält-Öfversten Pontus de la Gardie år 1580 skulle företaga vid Kexholms fästning, som var upbyggd af trävärke x). För öfrigt låter Fyrvärket förblifvit i samma stånd, såsom det var, när Konung Johan tog emot regeringen.

Men det synes otvifvelagtigt att detsamma, under Carl IX:s styrelse, undergådt någon förändring, ehuru man icke känner hvaruti den egenteligen bestått. Ty år 1602 har berörde Konung, såsom Riksföreståndare, detta yttrande uti ett bref till Fältmarskalken Samuel Nilsson: *Fyrmyfere och Fyrbollar, som J skrifve om, det är en god mening och vi låte oss den bekage. Men vi hafve funnit på ett annat sätt som bättre är och kan brukas både till vatten och land, och hvarken tillförande aldrig vordet hört eller sedt, än någon-*

R 2

fin

u) Någre år efter Konungens död förebrädde Hertig Carl de uproriske Finnarne, att de hade kommit öfver till Sverige med krigsfolk, Fyrbollar och *Tumlar*. Registr. 1599. P. II. f. 35.

x) Instruction för Fält Öfversten Pontus de la Gardie. Dat. Stockh. d. 24 Aug. 1580. Registr. f. 139.

sin varit brukat y). Detta lårer förnåmligast haft afseende på *ij*helfva sammanfåttningen af fyrvårket, hvilken några år tillbaka, vid belågringen af Calmar var ungefär lika beskaffad med den här förut beskrefna, och utgjordes, utom krutet, af saltpetter, svafvel och tran med något linolja *z*); men sedermera måste hafva tillkommit uti sammanfåttningen däraf helt andre delar, emedan det finnes att en Seved Ribbing, en gång under Danska kriget, fått befallning, att, till fyrvärkets behof, uptaga uti Stockholm 20 skålp:d Krick, 4 dito Canfer och 2 dito Stårkebår eller Aqua Setis *a*).

Så

y) Svar på Samuel Nilsfons (till Hefsle) skrifvelse. Dat. Wäsby gård d. 2 April 1602 Registr. P. 1. f. 84: kallas Rofs uti ett för honom utfärdadt Donations bref af år 1599. Registr. P. 11. f. 60.

c) Registr. 1599 f. 165. 179. För år 1604 har man ett exempel, att enahanda tillvärknings ämnen som förut, blifvit nyttjade till Fyrvårket, men i ett helt olika förhållande till hvarandra. Således tillgjorde Fyrvårkaren Johan Matson, på H. K. Mits befallning, utaf lisp:d m:k.

7:	18.	Slangekrut
18:	14.	Saltpetter
9:	14.	Svafvel

3 ft. Fyrbollar, vågande tillfammans 1 skepp:d 16 lisp:d och 6 mark.

Arklijmästaren Peder Nilsfons räkenskap för det Stora Arklijt på Stockh. Slott 1604. Cam. Arch.

a) Registr. 1611. f. 250.

Så vål Springkolor som vanlige Fyrbollar och Stormkratlar kastades med *Mösfare*, hvilkas storlek ej finnes utslätt annorlunda än i anseende till vigten, hvilken var olika från halfannat till något öfver fem skep:d b). Uti äldre tider har dock långt större Mösfare, kan hända på försök, blifvit förfärdigade; ty år 1563 utlämnades, till omgjutning uti finårre skytt, en Koppar Mösfare, som vågde 26 skepp:d, 16 lisp:d och 18 mark c). Lika som det öfriga Skyttet fördes dels på *Fåltlådor* med hjul, dels på *Skepslådor* med rullor, hvilade Mösfarne på sine så kallade *Mösfare Stolar*, till hvilka äfven som Fåltlådorne hörde *Förställare*. En del Mösfare blefvo gutne med fötter. Carl IX lät vid Gripsholm och Nyköping tillgjuta 40 a 50 *Fyrmyssjör*, tvänne gode spann vida uti mynningen, och icke svårare än att de af fyra karlar kunde beqvåmligen båras från ett ställe till ett annat, hvarföre de ock på bågge sidor borde förses med ringar, hvaruti man kunde fatta, när de be-

R 3

höfde

b) Gorgonius Arfvidsons räkenskap för Stora Arklijt vid Stockh. Slott 1561. Tomas Matsson Byfsegjutares räkenskap för 1567 - 1569. Camm. Colleg. Archive.

c) Stefan Larssons och Eskil Bengtsons Byfsegjutare räkenskap för gjutningen anno 1563, 1564 och 1565. Cam. Coll. Archive.

höfde flyttas *d*). Till Tumlare nyttjades *Tumlekaftare* och till Stormkulorne *Stormstycken*: de stora Fyrpilarne skötos ur de så kallade *Fyrpilsstycken*, men de mindre med bångar.

Omkring år 1600 började *Petarder* jämväl här i Riket nyttjas till att spränga uppfästningsportar. Då detta var en fransk uppfinning, har sannolikt kundskapen om dessa *Petarder* inkommit med franske krigsmän, hvilka här antogo tjänst. Tvåanne *Petarder* skulles år 1611 gjutas, hvardera om fyratio fem skålpund krut *e*).

På flere orter uti Riket voro *Bysslegjutningar* anlagde. Till förfärdigande af kopparskyttet funnos sådane inrättningar uti åtskillige Städer, såsom Nyköping, Calmar, Elfsborg och Refvel; men det måsta där af förfärdigades vid *Bysslegjutningen* uti Stockholm. Till åter uprättandet af Stora Arklijt, hvil-

- d*) En *Bysslegjutare* uti Nerike hade sig bekant huru dessa Mörlare borde vara, hvilken förut hade omgått med sådant arbete.

Sedel uti Brevvet till Ståthållarne och Cammarråd. Dat. Åbo d. 2 Januarii 1602. Registr. P. 1. f. 3.

- e*) Till Jacob Bersålt att han låter gjuta 2 *Petarder* hvar om 45 skålp: d krut. Dat. Örebro d. 9 Maji 1601. Registr. f. 250.

Petarder nyttjades för första gången uti Frankrike år 1579 vid belägringen af Cahors. *Histoire de la Milice Francoise* par le P. Daniel T. 1. pag. 422.

hvilket på de framledne åren blifvit mycket förminskadt, ingick Johan III. år 1573 en öfverenskommelse med Byflegjutaren därstädes, den oftanämde Måster Gilius Pakett, hvaruti denne, emot ett fastställt arfvode uti koppar, förbant sig till att, på samfålte fyra år, gjuta årligen 1500 skepp:d råkoppar och sedan lefrera lika många skeppund godt och oförfalskadt byflegods, uti gode, faste, *varafftige* gutne Skytt, stora och små *f*). Vid rå och luttrad koppars gjutning till Stycken, brukades tillsättning af Tenn *g*), ehuru nyssnämde

R 4

f) Contract med M. Gilius om byflegjutningen. Dat. Westerås d. 3 Mart. 1573. Registr. f. 38.

g) Samma tillsättning skedde således:

Till ett skepp:d luttrad kâppar, råkâppar och rå Nasekâppar, Engelskt tenn 1 $\frac{1}{2}$ lisp:d eller gammalt tenn 1 lisp:d 15 mark.

Till ett skepp:d Klockegods, som omgöts till skytt, råkâppar 2 skepp:d, utan något tenn. Men till vaskekoppar skedde ingen tillsättning, efter däruti förut kommit tenn och densamma redan var byflegods.

Till ett skepp:d kâppar, hvaraf klockor skulle gju-
tas, 4 lisp:d godt engelskt tenn.

Afgången vid gjutningarne:

På ett skepp:d klockegods	—	1 lisp:d
---------------------------	---	----------

På ett skepp:d Byflegods, luttradt och vaskekoppar	—	—	1 $\frac{1}{2}$ —
--	---	---	-------------------

På ett skepp:d råkâppar och nasekâppar	3	—
--	---	---

På ett skepp:d Garpebergskâppar	—	3 $\frac{1}{2}$ —
---------------------------------	---	-------------------

Men ingen afgång fick räknas på tennet, hvilket där-
emot blef så mycket högre tagit uti tillsättningen.

Ordning på tillsättning och afgång på Byflegjutningen. Cam. Coll, Arch.

nånde Måster Gilius Pakett åtagit sig att gjuta kopparskytt utan tillsättning *b)*), hvilket icke bättre lärer hafva lyckats, än en del andre *Konststycken*, hvaraf han väl hade berömt sig i fredlig tid, men icke alltid kunde bringa i verkställighet, när det påfordrades, hvarigenom han en gång ådrog sig denna förebräelse af Eric XIV:de: *det hafver ett sådant anseende, så att thu förtröster oss mere med orden än thu fullborder med värket i*). Vid järnbruken uti flere Bergslager göts och borades järnskyttet, af hvilket de mindre, från och med trekvarters Slangor till Mickhaker m. m. stundom jämväl smiddes *k)*).

Nyls etter Johan III:s frånfälle eller år 1594 var antalet af Skyttet öfver hela Riket, bade uti Sverige, Finland jämte Kexholm och Lifland, sådant som följande förteckning utvisar *l)*:

Kop-

b) Registr. 1563 P. I. f. 82.

i) Registr. 1563 P. II. f. 171. 226.

k) Michel Dalkarls räkenskap för Arklijt på Elfsborgs och Gullbergs besettninger för åren 1580-1582.

l) Summa på alla koppar- och järnskytt som nu tillstoddes äro uti hele Riket efter den besked man haft hafver till Augusti månad anno 1594.

Koppar Skytt.

Fyrdubbel Notflanger	-	-	2.
Dubbel Cartoger	-	-	5.
Hela Cartoger	-	-	11.
Treqvarters Cartoger	-	-	6.
Halfva Cartoger	-	-	47.
Enkel Notflanger	-	-	10.
Feltflanger	-	-	137.
Treqvartersflanger	-	-	77.
Halfflanger	-	-	229.
Fyrpilstycken	-	-	33.
Stora och små Stormstycken	-	-	169.
Dubbel Falkneter	-	-	102.
Enkel Falkneter	-	-	103.
Falckoner	-	-	259.
Mickhakar	-	-	113.
Fyrmöffe eller Stormstycken	-	-	35.
Tumblekastare	-	-	5.
Vagnborgsstycken	-	-	2.
Stormhakar	-	-	3.
Tällethakar	-	-	2.
Fyrvårksstycken	-	-	21.
Merffestycken och Merfethakar	-	-	49.
Bartz	-	-	1.
Dubbelthakar	-	-	1.
Putthundar	-	-	2.
Skeppshakar	-	-	6.
Ryffethakar	-	-	2.

Koppar Stycken - 1432.

Järnskytt.

Dyfvell och hans Moder	-	-	2.
Apostlar	-	-	12.
Hele Slinger	-	-	15.
Treqvarters Slinger	-	-	8.
Halflslinger	-	-	38.
Stenbyffor	-	-	49.
Dunderbyffor	-	-	9.
Skårbråcker	-	-	18.
Qvartersstycken	-	-	9.
Skerpitiner	-	-	64.
Bartzer	-	-	96.
Dubbel Falkeneter	-	-	22.
Enkel Falkeneter	-	-	20.
Enkel Falkenete Bartzer	-	-	10.
Falckoner	-	-	78.
Falckone Bartzer	-	-	14.
Mickhakar	-	-	119.
Mickhaka Bartzer	-	-	6.
Stormstycken	-	-	464.
Stormhakar	-	-	129.
Tållehakar	-	-	225.
Skeppshakar med 2 pipor	-	-	286.
Dubbelhakar	-	-	196.
Enkel och halfhakar	-	-	130.
Fyrmóffer	-	-	3.
Stenbartzer	-	-	2.
Putthundar	-	-	3.

Järnstycken - 2027.

Af de mångfaldige perledlar, hvilke hörde till det Stora Arklij, vill man här endast anförä de betydligare.

Till det grofva Skyttets framskaffande nyttjades trenne slags *Håfvetyg*: *Handvindar* att föra det öfver höga backar och bång: *Waser* att framfordra det på lanka och djupa vågar *m)*: och på det att strömmar icke måtte förhindra des framtogande, hade man i beredskap så kallade *Skeppsbygggor*, hvilke söndertagne fördes med Skyttet och tillhopasattes; när man behöfde bruka dem *n)*.

Wagnborgar bestodo af fältvagnar inrättade med flere särskilte rum, till förvarande af krut, lod, lifsmedel och hvad mera, som under ett fälttog var af nöden. De tjänte därjämte uti nödfall till förskantsning för Krigshåren, hvarföre Eric XIV ville att de skulle förfärdigas så store, att ända till 30000 man måtte kunna inneslutas uti dem *o)*.

Af *Våderblåsor*, *Låderblåsor* eller som var det samma *Våderbollar* betjånte krigsfolket sig för att vada eller simma öfver åar, samt Fästningsgrafvar, fylde med vatten. Efter

m) Registr. för 1561 P. I. f. 127, P. II. f. 16, 1563 P. I. f. 148.

Till 1565 års fälttog borde 1000 waser förfärdigas. Registr. för 1565 P. I. f. 92. 116, P. II. f. 42.

n) Registr. för 1563. P. I. f. 146. 171, 1566. P. II. f. 39.

o) Registr. 1561 P. I. f. 127, 1562 f. 139. 141.

ter nyfsnämde Konungs tanka kunde desse icke umbåras, når kriget fördes uti fiendens egit land, så vida eljest något skulle kunna uträttas med Slotts och Fästningars årðfrande, hvadan han ock förordnade att, vid ett tillåmnadt försök till att öfverrumpla Staden Halmstad, skulle tusende sådane våderbollar nyttjas, och under det krigsfolket nattetid vadade öfver ålfven, som löper förbi Staden, borde det undervisas uti sättet att bruka dem *p*).

Närmaste vården om Skyttet med alt des tillbehör ålåg *Arklijmåstarne*, hvadan en sådan alltid var tillförordnad på hvarje fästning. När Örlogsflottan utrustades, tillfattes öfver des *Arklij Skepps-Arklijmåstare q*), ålfven som *Fält-Arklijmåstare* öfver det Skytt, som i krigstider brukades på landtogen. Alle desse *Arklijmåstare* hade under sitt befäl *Bysseskyttare*, hvilkas syfsla var att betjäna Skyttet vid skjutningen. När antalet af desamma behöfde förökas, uttogos merendels ur landsfenikorne hurtige karlar, som därtill kunde vara tjänlige, hvilke af de gamle *Bysseskyttare*, skulle undervisa denna slags tjenstgörning

p) Registr. för 1565 P. II. f. 147, 1565 P. II. f. 214, 1566 P. II. f. 159.

q) På Elfsborgs Slott var år 1600, jämte *Arklijmåstare*, en *Under-Arklijmåstare*. Samma års Registr. P. II. f. 5.

ning^r). Men allesamman både Arklijmåstare, Fyrvårkare och Bysseskyttare lydde under *Öfverste-Arklijmåstaren* eller som var det samma *Öfverste-Tygmåstaren*, åt hvilken updrogs en vidsträckt magt. Han hade under sitt befäl allt det *Stora Arklijt* öfver hela Riket, så väl det som låg på Fästningarne, som Skepps- och Fält Arklijt, tillika med alle Byssjegjutningar, Lodgjutningar, Saltpetter vårkstäder, Svafvel- och Kruttillvårkningar, Skyttelådmakare- och Hjulmakare vårkstäder med alle där- till hörande ämbetsmän och handtvårkare; sammaledes borde han ock hafva att befälla öfver Kronans *Rustkammrar* med alla där förvarade hölmåns och knektetyg, jämte allt hvad därtill hörde, samt Rustmåstare, Plåt- slagare och deras svenner och dränger; likaså öfver det *Lilla Arklij* med alla slags vår- jor och deras tillbehör, jämte alle vårkmå- stare, som, uti hvad landsort som helst, kunde med dylikt arbete vara sysselsatte, såsom Rör- Hillebård- Klinge- Spets- och Stålboge- smeder m. fl. och borde de öfver alle nu up- räknade handtvårksmän tillförordnade Pa- ctorer och förmän bevisa Öfverste-Arklijmå- staren

^r) Fullmakt för Börje Påfvelson att antaga Bysseskyttare. Dat. Stockh. d. 3 Julii 1606. Registr. litt. S. S. f. 4. Jämför Registr. 1600 P. 1. f. 96, item Her- uig Gustaf Adolphi Registr. 1611. f. 25. 49.

staren hörsamhet och lydna uti alt hvad till Rikets bästa lända kunde, samt som oftast gifva honom tillkänna huru mycket som förståddigades och blef lefrerad; slutligen tillhörde det jämväl Öfverste - Arklijmästaren att hafva tillsyn öfver alla de utgårdshåstar, som voro ämnade att nyttjas till Landtogs Arklijt, samt *Fodermån* och drångar, hvilkas syftla var att dem vakta och sköta: och skulle han draga försorg därom, att samma håstar icke förskingrades eller nyttjades till andra behof, på det att Arklijt, hvilket alltid borde åtfölja krigsmagten uti marken, icke måtte på tog blifva efter, i brist på nödige dragare till dess framskaffande s).

- 9) Fullmägt för Bengt Söfvingson att vara Rikens Öfverste Arklijmestare. Dat. Stockh. d. 29 Julii 1591. Registr. f. 140. Under den 18:de därpå följande Augusti kallas samma Bengt Söfvingson, Tygmästare. f. 152.

Fullmägt för Jacob Bårfelt att blifva Öfverste Tygmästare. Dat. Stockh. d. 29 Novemb. 1602 Registr. P. 11. f. 294: Uti sjelfve Fullmagten står Rikens Tygmästare.

VI. CAPITLET.

*En Fanas sammanfåttning, upftållning och
bevårande.*

Med ordet *Fana* beteknades fordom få vål det märket, hvarunder ett vift antal håf-mån tjente, fom fjelfva detta antalet. Uti en under Danfka kriget utfårdad Ordning för de Svenske Ryttermåstarne *t*), faftftålde Eric XIV detta antal till trehundra ryttere *u*), oberåknade Ryttermåstaren, Qvartermåstarne och Profossen. Till följe af famma ordning fördeltes deffe 300 ryttere uti fem *Quarter*, och hvart quarter uti fyra Rotar, faledes innehöll ett quarter sextio ryttere, och hvar rote femton. Öfver hvart quarter förde en Qvartermåstare befålet och en Rotmåstare öfver hvar rote.

Vid en Fanas upftållning uti flagtordning togos dårtill fyra quarter eller sexton rotar, hvaraf förft gjordes en aflång fyrkant, inne-

t) Ordning ftåldt utaf Kongl. Maj:t till Sverige, Vår Allernådigfte Herre och Konung, för de Svenske Ryttermåstare, huru de skole hafva deras flagtorden, tefsligit huru de skole bruke deres ryttere. Actum den 1 Novembris anno 1566.

u) Likaledes skulde de 3:ne Fanor Tyske ryttere, hvil-ke gjorde tjenst uti Lifland, hvardera vara 300 håfstar stark, hvarken mer eller mindre. Registr. 1563 P. II. f. 207.

innehållande femton rotar och lika många led; men den roten som då öfverblef, tjänte till att efter omständigheterna öka antalet an-tingen af rotarne eller leden x).

Det borde noga i akt tagas att hvart kvar-ter och hvar rote alltid behöli sitt råtta runn uti slagtordningen, så att det första kvarteret stältes främst, däreft det andra, så det tredje och fjärde: på samma sätt med rotarne under hvart kvarter, efter den ordning de nämdes, den första, andra, tredje och fjärde. Och fick ingalunda det ena kvarteret blandas i det andra eller den ena roten i den andra.

Det återstående femte kvarteret, hvar- under de hörde, som icke voro väl beväpnade samt alle drängar, togs till den så kallade *Förlorede Hopen*, hvilken brukades i fält till schermutzel och kundskapers inhämtande: jämväl upfylles ur detsamma de öfrige kvar-terens

x) Af Tråsklipparnes antal, som samma år beviljades under hvar fana, tyckes det som hvarje rote ej haft mera än 10 ryttare; ty på ett ställe säges att, vid en i Lissland tjenstgörande fana, skulle *hvarje 10 ryt-tare* bekomma tillhopa en tråsklippare, med sådan lön om månaden, som på drängarne vanligen blef utgifven: och kortt därefter heter det, att på *hvar rote* ryttare skulle efterlätas en tråsklippare, på hvilken de hade att bekomma så stor befordring, som kunde belöpa sig på en munsterdräng.

Svar på Ryttnästaren Anders Nilssons skrifvelse Dat. Svartzö d. 16 Januarii 1566. f. 13. Munstrings instruction. Dat. den 7 April sam. år. Registr. f. 79.

terens rotar, hvilka genom sjukdom eller andra ordsaker icke funnos vara fulltalige. När fyra Fanor voro tillsammans, kunde af deras förlorade hopar då göras en hel Fana.

Det lämnades vål, likasom tillförene öf-
ligt varit, frihet för hvar hofman att hålla
flere håstar och karlar under Fanan, alt efter
som des rådgång och lägenhet medgaf, endast
att antalet där af nu nogare utfattes antingen
till femton, tio, fem, tre eller en enda, hus-
bonden själf inberäknad y). Här af samman-
fattes rotarne således, att den, som höll fem-
ton håstar, hade dem alla uti en rote: den
åter, som hade tio håstar, ställdes tillhopa med
en annan, hvilken höll fem, då den roten blef
full: utaf de öfrige borde vara tillsammans uti
en rote trenne af dem som höllo fem håstar,
fem af dem som höllo tre håstar, och slutligen
femton *Enspännare*, hvar med förstodos alle
sådana ryttare, hvilke icke hade mera än en
håst, som de själfve redo.

Här af troddes den fördel följa, att ryt-
tarne bättre fullgjorde sin skyldighet, då de
tjänste under husbondens ögon; äfven som
hvar Qvartermästare kunde lättare hafva up-
sigt med sitt qvarter och hvar Rotmästare
III. DEL. S med

y) Tillika fastställdes huru många drängar borde hållas,
neml. trenne drängar till 15 håstar, tvänne till 10
och en dräng till 5 håstar.

med sin rote, när alla uti roten kände hvarandra och kunde inbördes vittna om hvar och ens upförande.

Till hvar rote hörde tvänne trofsklippare, på hvilka lika fold bestods som för drångarne.

Ingen borde antagas under Fanan, som icke hade sådan hått, harnesk och vårjor att handärmed kunde göra Riket tillbörlig tjenst. Alla som åstundade inskrifvas uti de första fyra kvarteren, borde hafva skottfria Kôritz, Drabbtyg eller åtminstone sådane Skyttetyg, som bestodo af rygg och kråfvete, krage, stormhufvud, puchlor och lange skerfver både på armar och lår. De som icke hade råd att uprusta sig på detta sätt, skulle tillika med alla drångar tjåna uti det femte kvarteret, som utgjorde Förlorade Hopen, och bekomma lika lön med dem. Alla ryttare borde till det minsta hafva tvänne korrtå rör vid Sadelen och goda harnesksvård jämte fusthammare, och ingalunda treåggare eller Brunsvigiske stickefvård, icke heller sablar. Jämväl ansågs det för nyttigt, om alla de ryttare, som hade råd därtill, brukade tillika goda huggtyglar och järnstegbågglor, samt stöflor, stickade utan på med ståltråd eller pantzar.

Med Kôritz och Drabbtyg åtföljde Glasven, äfven som Bars till hästens betäckning.

De

De af hofmännen, hvilke brukade desse båge rustningar, åtnjöto åtskillige förmåner fram för dem, som hade Skytte-tyg: de århöllo större besoldning, voro frie från vakthållning och arbete inom låger, samt nyttjades ej på små tog eller scher-mützel: de ställdes främst i slagtordningen, och borde åtminstone trenne led däruti föra glafven z).

Ryttmästaren borde öfva sine ryttare uti slagtordning, och låra dem att rätt handtera vapnen, såsom bland annat att skjuta till måls; men för ingen del hådanefter som hittills skedd sysselsätta dem med den onyttiga öfning att *bulva alla tillika i vådret*. De skulle jämväl undervisas att lyda trumeten, så att de visste hvar öfver de sig rätta borde, när det blåstes till att draga uti togordning eller i ordning, tillhopa eller utspirdt: att vicka fram eller hålla stilla; att förstå om det blåstes till larm eller sakta tog, samt uti låger, när de skulle *vecke up* eller upsadla a).

S 2

När

x) Till Gref Peder att han icke lefrerer fienden någon våldig slagtning för än Kongl. Maj:it kommer sjelf tillstådes, utan alleneft med ringe scher-mützler. Dat. Svartzö d. 5 Januarii 1568. Registr. f. 3.

a) Instruccion för Fält-Öfversten Hertig Magnus af Saxon. Dat. Stockholm d. 4 Juli 1566 Registr. P. 11. f. 40.

När man årnade drabba med fienden utvaldes genom lottkastning en utaf de fem Qvartermåstarne till att föra an ryttarne. De andre fyra begofvo sig dårpå med sine tjånare och Profossen till det femte qvarteret, där de höllo utom ordningen, för att efterse om någre ryttare under drabbningen veko ur sine led, i hvilket fall de strax skulle skjuta ner dem. Ryttermåstaren kunde, om han så fann för godt, stålla sig hos fanan, hvilken hade sitt rum mitt uti slagtordningen.

Vid sjelfva drabbningen tillgick således, att ett led i sånder af Glatvarne framryckte och gjorde sine anfall det ena efter det andra, i affigt att med sitt håftiga anlopp *trenna*, såsom det heter, fiendtliga slagtordningen. De ridande Skyttarne med långa rör, af hvilka Konung Eric jämväl uprättade en hel Fana under Danska kriget, angrep fienden på lika sätt som Hakeskyttarne till fot. Det främsta ledet däraf ryckte först fram och gaf fyr på fienden, hvarpå det genast drog sig tillbaka för att lämna rum åt det ledet, som stod närmast; och så vidare genom alla leden: ställande sig hvart led, som afskjurit sine rör, efterst i slagtordningen, beredde att förnya anfallet, så snart ordningen åter kom till dem *b*).

När

När det hände att en Fana ryttare tog flykten för fienden, hörde det Ryttermästaren till att säga hvilket qvarter först vikit: sedan borde Qvartermästaren gifva tillkänna hvilka rotar och Rotmästaren hvilka uti roten börjat fly.

Största delen af det nu anförda är hämtadt ur förrberörde Ryttermästare ordning. Men som denna tidens författningar ofta till mer och mindre del saknade vårkställighet, torde äfvenvål denna ordning icke alltid blifvit så noga efterföljd: åtminstone blef den sällan eller aldrig i aktragen i anseende till det vissa utfatta antalet af hästar och karlar, hvilka hvar hofman borde sätta under Fanan, utan hvar och en höll, ända fram under Carl IX:s regering, så många ryttare han sjelf behagade.

Upställningsfättet af Hingstridarne skilde sig ock uti vissa delar från nyfsnåmde ordning, som förnåmligast borde tjäna Landsfanorne till efterlefnad. Qvarteren under hvar Hingstridare Fana voro merendels sex till antalet med lika många qvartermästare; hvilket dock lämpades efter Fanornes styrka, allenast att hvart qvarter alltid hade sine vissa fyratio fem hästar: desamma fördeltes uti fem rotar, innehållande hvardera nio ryttare

tare med Rotmåstaren c). Således upstältes desse Fanor blott på nio led; förmodeligen af den ordsak att Hingstridarne förde alla drabbtyg med glafven, någre få undantagne, som brukade skyttetyg. Detsamma gälde utan tvifvel om Hoffanan, och förmodeligen äfven om Adelens rusttjenst, hvilken brukade enahanda eller ock bättre rustningar än de förnämde; ty hvar Adelsman var pliktig att hafva på sitt eget lif ett godt kōritz eller, i fall af mindre förmögenhet, åtminstone ett skottfritt drabbtyg, hvilken senare rustning alla Adelens hufvudsak eller tjänare jämväl borde bära, hvarjämte de till denna rusttjenst hörande personer, bättre och sämre, skul- le allesamman föra glafven tillika rör vid sadeln, så vida det skulle räknas för en rätt och tilbörlig rusttjenst, äfven som de borde hafva barfär på sine hästar d); dock var det stun-

c) Register på de ryttare, (blanke Hingstridare) som äre albetalde under Torkel Joenffons fana deris Wallborgmessa lön pro anno 1568. Dito på de svarte ryttarne under Johan Böklers fana för samma år. Cam. Coll. Archive.

d) Adelens rusttjenst ordning af år 1562.

Mandat till Menige Adelen öfver hela Riket att de uti Wadstena till den förordnade musterplats tillstådes vara skole d. 1 Julij. Dat. Svartzö d. 18 Maji 1564 Registr. P. 1. f. 164.

stundom tillåtit att i stället för nyfsnåmde rustningar hålla skyttetyg, allenast de blefvo så mycket flere, att deras månadsfold sammantagen svarade mot den högre, som vanligen bestods på ett kôritz eller drabbtyg *e*).

Ehuru Eric XIV. sökte, både med upmuntringar och föreställningar, tillhålla Rytteriet att förskaffa sig årforderlig bevåring, kunde dock därigenom icke förekommas bristfällighet däruti på et eller annat sätt, till och med at åtskillige ryttare tjänste under Fanorne aldeles utan rustningar. Detta oaktadt var dock Rytteriet i allmänhet vida bättre bevåradt under des regering, än sedan under någon af des närmaste efterträdare. Sedan Johan III. mottagit Riksstyrelsen, hölls härmed på langt när icke den tillsyn som förut. Det dröjde ej länge förr-

S 4.

än

Mandat till Menige Adelen öfver hela Riket beläggande deras rusttjänst. Dat. Stockh. d. 24 April 1565. Registr. P. 1. f. 109.

Instruction för Musterherrarne. Dat. d. 7 April 1566. Registr. P. 1 f. 78.

Till Riksfens Adel att de skola uprusta sig och sine tjänare med varaktige hestar och harnesk som brukelige äre emot Sveriges Rikes fiender &c. Dat. Stockh. d. 12 Julii 1568 f. 156.

- e*) Instruction för Kongl. Maj:ts trogne män och tjänare som uti Stockh. i Kongl. Maj:ts frånvaro tillstådes blifva skole. 1563 års Registr. P. 1. f. 287.

än gläfsvarne aldeles bortlades, och med dem de tunga rustningarne *f*), hvartil Ryfska kriget utan tvifvel mycket bidrog. Utom det att desse rustningar voro i sig fjelfva mycket kostsamma, och ännu mera blefvo det genom de stora och starka håstar, hvilka till dem voro oumbärlige, fordrades för att kunna bruka gläfsvarne med fördel, en long öfning och ett jämt fält, utom hvilket de blefvo aldeles onyttige. Då denna sista omständigheten helt och hållit saknades på de orter, där detta krig fördes, var nödvändigt att bruket af gläfsvarne då skulle uphöra, och desamma lämna rum för skjutgevären, som med mera förmån kunde nyttjas uti bergiga och skogbevuxna trakter. Af samma skäl borde den svåra bevåringen jämväl borttåggas, helst man torde icke hafva funnit mödan värdt att besvåra sig med tunga och kostsamma rustningar emot en så illa bevårad och oöfvad fiende som Ryssarne då för tiden voro. Men detta skedde icke allenast med köritz och drabbtygen: äfven den ringare rustningen nyttjades ogärna af Rytteriet. Missnöjd härmed, förordnade Johan III. att alla
ryt-

f) År 1575 och det nästföljande utlämnades ur Stockholms Rustkammare in uti Konungens kök 20 Rundelar att där nyttjas till grytlock. Rustmästaren Benedictus Wittenbergers råkenfkap för Rustkammaren på Stockholms Slott. 1575-1577.

ryttare som voro utan rustningar borde i tid förskaffa sig dem, så framt de icke skulle anses förlustige deras besoldning g). Men denna hotelse värkade ej stort, utan Konungen fann sig några år därpå föranlåten att åter gifva sitt misnöje tillkänna däröfver, att en stor del af Svenska Rytteriet var både med rustningar och vårjor illa försedd, och därjämte ganska oskicklig och obrukbar när det gälde emot fienderne, hvilket kom där-af att man vid munstringarne icke hade haft med dem sådant inseende eller de blifvit så flitigt öfvade när de sammandrogos, såsom det af gammalt plågade ske: hvarutinnan Ryttnästarna för framtiden borde skaffa nödig rättelse h).

Uti denne Konungs tid finnes ett exempel att ryttare i stället för skjutgevär brukat bogar, ty bland annat lått Rytteri skulle tusende Bågeskyttare till håst upfordras af Nyflotts lån till 1577 års fälttog i).

S 5

Un-

g) Till Herr Hindric Claeson (Horn) belängendes om krigsfakerna uti Finland. Dat. Stockh. d. 13 Decemb. 1578. Registr. f. 178.

b) Fullmakt för Ryttnästarna Olof Andersson till Säby och Anders Olofsson, om rytternes munstring. Dat. Wadstena d. 22 Januarii 1580. Registr. f. 11.

i) Till Arfved Hindricsson att han af Nyflotts lån upfordrer till det tug som företagas skall 1000 gode Bogeskyttare. Dat. Stockholm den 14 Junii 1577. Registr. f. 116.

Under detta longvariga Ryfka krig fick således Svenska Rytteriet ett nytt skick och förvandlades helt och hållit uti Hakeskyttare till håst, hvarmedelst den förut brukliga fördelning af hvarje Fana uti slagtordning och förlorad hop uphörde såsom utan ändamål, då alla ryttare nu förde antingen lätta rustningar eller ock aldeles inga. Af denna förändring uti beväringen befanns väl ingen olägenhet så länge kriget med Ryfkland varade: det samma fördes tvårton merendels med framgång: men des elaka vårkan visade sig genast i början af det påföljande Polska kriget. Liflands slätter, som nu blefvo en tumelplats för ömse sidors krigshårar, gifvo, så länge Carl IX. lefde, en betydlig öfvervigt åt Polska Rytteriet, hvilket var väl försedt med harnesk och förde Sperrstakar eller Lanfär; hvaremot det Svenska fann sig af ovanan besväradt af harneskens tyngd och derföre ogärna och sällan brukade dem. Des hela försvar bestod förnåmligast uti skjutgevåren, hvilka när de blifvit afskjutne, låmnade Rytterne blottstälde för Polska Husarernes copier eller sperrstakar. Att förekomma fienden och börja anfalllet med vårjan i handen, hade tvifvelsutan bättre lyckats; men därtill kunde det sällan förmås. Longt ifrån att sjelfve angripa höllo rytterne

ne ofta icke stånd så länge at de hunno skjuta något skott på fienden. Vid Venden år 1600 slog en ringa hop Polackar ett fyra gånger starkare antal Svenskar, måst ryttare på flykten *k*). Sedermera vid Erla *l*) och Kåkenhusen upförde Svenska rytteriet sig lika så flått, åfven som det stora nederlaget vid Kerkholmen bör förnämligast tillskrifvas det samma, då måsta delen af ryttarne togo flykten i början af slaget, utan att en gång lossa sine böffor, *hvaraf mången årlig landsknekt år blefven förlåten och af fienden jämmerligen ihjålslagen m*).

Carl

- k*) Till Axel Ryning att han förskickar öfver från Finland Krigsfolk til H. F. Nåde. Dat. Dorpt d. 7 Januar. 1601 Registr. f. 3.

Riks-Amiralen Carl Carlsfön Gyllenhjelm utfätter, uti sin berättelse härom pag. 77, styrkan på ömse sidor på det högsta, till 3000 Svenska ryttare och knektar under Mauritz Wrangel den äldre och Johan Blank: samt Polackarne till ett Compagnie ryttare omkring 300 hästar, öfver hvilka en Ryttnästare Ludvig Weijer förde befålet.

- l*) Här blef Fältmarskalken Fabian Tisenhusen med en lars genomränd och förlorade lifvet för det han icke följde det råd honom gafs att taga på sig harnesket, sägande sig icke vilja göra Polackarne den åran att så beväpna sig, då han förut hade utan harnesk nedlagt uti fält så mången ställt Ryfs.

Riks-Amiralen C. C. Gyllenhjelms relation om kriget uti Lifland 1601. f. 87. M:script.

- m*) Proposition till Stenderne på Riksdagen uti Örebro år 1606.

Carl IX tillkännagaf ofta sitt stora missnöje öfver detta upförande af en så betydlig del utaf Svenska krigsmagten: han skref till Fältmarskalken Mauritz Wrangel, som hade anmält åtskillige brister hos ryttarne: *de skole bekomma den del de kunne behöfva, och vele vi låta gifva dem både klåde, penningar, bössor och hvad dem felas, men mod som dem måstedels felas, det kunne vi icke gifve dem, utan de måge därom bedja Gud n)*: och när en annan gång underrättelse lämnades honom att håfmånnerna hade uti ett handgemång med fienden vid Karkhus efter vanligheten tagit flykten, och någre af dem blifvit huggne, svarade han, *att efter de icke vele som årlige krigsmån stå och försvara sig så må de tage till gode det de hafva bekommit, ty den som löper, han plågar gemenligen få hugg o)*.

Då

- n) Till Mauritz Wrangel, svar på hans skrifvelse anlangandes rytternes store fel som ibland dem finnes. Dat. Pernou d. 21 Julii 1601. Registr. f. 163.
- o) Svar på Ryttmästarna Arfvid Tönisfons och Eskil Lindesfons skrifvelse. Dat. Refle d. 11 November 1601. Registr. f. 232.

Men ännu eftertryckligare yttrar Carl IX. sin förtrohetse häröfver uti ett gemenligt bref till Fält-Öfversten Carl Carlsson Gyllenhjelm och Peder Stolpe, hvilket här meddelas såsom ett ytterligare proof på samma Konungs skriflätt, när han var förtörnad.

Då Rytteriet i allmänhet hade råkat i sådant förfall, blef det en högst nödig omsorg att utfinna medel, hvarigenom detsamma kunde förfättas uti mera tjenstfärdigt stånd, på det att Riket måtte hafva något gagn för den dryga omkostnad, som åtgick till dess un-

Svar på Carl Carlsons och Pedher Stolpes Skrifvelse. Af Dorpt den 20 Februarii år 1601.

Vi hafue bekommit edher Skrifvelse Carl Carlson &c. och förnimme ådruthaf hvad i hafue bestelt sedhen wij droghe ther bodhen, Så låthe wij oss thet behaghe och begäre i låthe oss förnimme hvad kundskap i hafue kunne fådt tillbake med Renholtz Engelsk, och huru fienden förholler sigh, och om någre fiender år förbanden. Desslikes om i hafue gjordt thet roget år Kdkenhusen eller icke, och hvad i hafven utbrettet. Hvad de Svenske och Finske Ryttere belange, som klaghe sigh utbmachrede bester haft, så efter wij icke vette hvem fhanen hafver gadt mere ådt deres bester åhn de rydske, efter de hafue ingen weg varit lānger de åhn de andre, Och vette wij icke hvad wij skole sware der till utthan förnimme wåll att the vele år borgläger och plāghe vāre undersārber som deres plāgsedh alijā år; Men wij kunne der till denne gångh inthet annet sware, vele the hafva Borgläger så må i deele dem lāngz ut medh Dünströmen, annett borgläger vette wij denne gångh inthet till att låthe them få, Men att låthe dem drage tillbake igen, och låthe landett öpedt efter sigh, dedt år wij inthet till sinnes, och der de vele icke tjene för hofmā så må the draghe beem igen med skam, Fördy the hafue föge bedher her inlagdt, låthe iaghe sigh som een hoop medh barar; når the hāre een Pålack nempnas hādhe the så godt som skittitt i brackan, dette vette wij Idher till Svar. Datum utsupra. Registr. för 1601, f. 23.

underhållande: i hvilken affigt ock Carl IX. gjorde åtskillige förändringar med det samma.

Fanornes styrka hade under Johan III. förblifvit vid det vanliga antalet af 300 hästar, utom en och annan gång, då genom särskild befallning undantag härifrån skedde, såsom när berörde Konung år 1579 förordnade det hvar Fana öfver hela Riket skulle förstårkas till fyrahundrade ryttare *p*). Icke långt efter det Carl IX. emottagit Riksstyrelsen, lät han kundgöra att ingen Fana fick vara starkare än trehundrade hästar *q*). Samma antal utfattes ätven uti 1602 års Ordning om aflöningen *r*). Men det nästföljande året skedde härutinnan en betydande ändring, i det att genom en ny Ordning hvar Fana då förminskades till ett hundrade och tju-

p) Till Herr Eric Göstaßson (Stenbock) och Herr Knut Possé om det krigsfolk Kongl. Maj:t af Westergötland vill hafva antagit och upfordret. Dat. Svartzö d. 28 Maj 1579. Registr. f. 149.

q) Instruccion, hvarest Carl Carlsön till Sundbyholm (Gyllenhjelm) skall sig förhålla under Hans Furstl. Nådes frånvaro på det Finska toget. Dat. Stockh. d. 11 Aug. 1599. Registr. P. 11. f. 81.

r) Ordning och beställning, hvarest det Svenska krigsfolket skall aflönas både uti fredlig och fejdetid. Dat. Åbo d. 8 Januarii 1602. Registr. P. 1. f. 13.

tjugu hästar, sedan de minst dugelige ryttare under Fanorne blifvit utmunstrade, hvilke dock i egenkap af Fogdekarlar borde håra hemma hålla sig beredde till krigstjenst. Vidare stadgades uti denna Ordning, att hvar häfman skulle hafva god och laggild häst, och icke flere än en enda, på hvilken han sjelf borde sitta s): hästen skulle hela året hållas på stall, hvarföre till föda för honom beviljades årligen tolf lass hö och sex tunnor hafra eller foderkorn: på hvarje tvänne ryttare under Fanan bestods en träfsklippare, till hvilken dock ryttarne sjelfve måste förskaffa en stark fullvuxen drång, som, beväpnad med en long och en korrt bössa, åtföljde tråffen: de ryttare, som icke hade lust att utdraga emot fienden, kunde förblifva hemma emot ärläggande af 30 daler, samt njuta sine hemman fria från alla utlagor; dock icke desmindre hålla sig vederredo med

s) Enligt förrberörde 1602 års lönings-ordning var icke tillåtit för en gemen ryttare att hålla större redd än 3 hästar, men Ryttnästaren fick hafva 5 och Lutinanten samt Fendriken hvardera 4 hästar. Under den 15 Julii 1603 skrifver Carl IX. till Fält-Öfversten Anders Lindersson att ingen Ryttnare-fana skall vara starkare än 120 hästar, och ingen skall hålla större (redd) än 2 hästar eller 3 till det högsta. Registr. för 1603. f. 164.

med sådan bevåring, som nedanföre skall omnåmnas *t*).

Ehuru det uttryckeligen anbefaltes uti denna Ordning att Fanorne ej fingo vara starkare än som förbémåldt är, finnes dock att en Fana af 200 ryttare blifvit samma år uttagen utaf alla ryttarefanor i Finland *u*): och sedermera år deras styrka olika från 120 till 300 ryttare *x*).

Då Svenska Rytteriets underlägsenhet för det Polska hårrörde till icke ringa del utaf ofullkomlig bevåring, ålades uti nysberörde Ordning, till afhjelpande af detta fel, hvar ryttare att förskaffa sig ett skottfritt harnesk, tvånne korrta och lika många longa bössor, ett godt rapir, jämte god sadel och tyg. Likaså bestod den hufvudsakeligaste skyldigheten för de ryttare, hvilke ville begagna sig af de uti Carl IX:s Frälse-mandat årbudne årstelige friheter och förmoner, där-

t) Ordning huru med Rytteriet hådanester i Sverige förhållas skall. Dat. Calmar d. 24 Octobr. 1603. Registr. f. 229.

u) Fullmakt för en som skulle blifva Ryttnästare öfver de ryttare som af alla fanor uti Finland utväljas skulle. Dat. Linköping d. 31 Decembr 1603. Registr. f. 284.

x) Registr. för 1607 litt W. W. f. 9, 1611. f. 163. 212. 415. 443.

dårutinnan att hvar och en af dem borde förse sig med följande rustning: en duglig häst, som han själf kunde rida, och på hvilken han tilltrorde sig att våga lifvet emot fienden, jämte ostraffelig sadel, betsel och tyg: harnesk både å rygg och bröst, hufvud, ben och armar, samt därtill tvänne korrtå bösfor och en hake eller carbin, en undervärja med lifgördel och svårtdaska y).

Medelst desse vidtagne författningar till Rytteriets förbättrande kunde dock det åsyftade ändamålet icke fullkomligen vinnas, utan det Poliska Rytteriet behöll alltid, under Carl IX:s lifstid, sin öfverlägsenhet i anseende till det Svenska.

Befålet öfver hela Fanan förde *Ryttmästaren* och under honom förestodo *Quartermästarne* hvardera sitt kvarter, till antalet olika efter Fanornes styrka: *Fendrik*, var uti vördighet närmast *Ryttmästaren*, och tillkom det honom att föra Fanan: *Profossens* lysla var, både att åklaga förbrytelser

T

och

- y) Fullmakt för Anders Olofsson till Uddetorp och Olof Christophersson att handla med Krigsfolket i Westergötland, hvilka som lust hafva att draga ut och förvärfa adelige friheter. Dat. Örebro d. 17 April 1606. Registr. litt. R. R. f. 136.

Öppet bref för ryttarne att njuta frihet och frälse. Dat. Stockh. d. 25 Julii 1606. litt. S. S. f. 20.

och inmana brottflige i håkte: de öfrige åmbeten under Fanorne bestriddes af *Munster-skrifvare*, *Caplan* eller *Predikant*, *Bårdskårare*, *Furerer* och *Trumetare*. Sådant var det vanliga befålet, hvilket undertiden tillöktes med *Lutinant* och *Vaktnåstare*: en annan tid åter tillhörde det Qvartermåstarne att förrätta dessas fysflor.

Sjelfva *fanan*, som skulle tjåna ett vist antal ryttare till kånneteken, förfårdigades af ett slags fidentyg kalladt *Cartek*, och var till skapnaden klufven uti tvånne spetsar. Konung Johan lät göra ett gult kors mitt igenom fanorne; hvarjämte till deras prydning nyttjades så väl små filkes franlar som förgyllning z). Långre fram och mot slutet af detta tidehvarf började *Cornet* nyttjas i stället för fana a).

z) Registraturet för 1577. f. 194, 1579. f. 37 159, 1586. f. 184, 1599 P. 1. f. 170, P. 11. f. 61, 1600. P. 1. f. 22.

a) Registr. 1611. f. 395. 419.

VII. CAPITLET.

En Fenikas sammansättning, uppställning och beväring.

Fotfolket fördeltes uti så kallade *Fenikor*, hvilka hade samma dubbla betydelse som fanorne, äfven som de till deras sammansättning i det måsta med dem öfverinstämde och utgjordes likaså af qvarter och rotar. Hvar *hel* eller som den ock kallades *flor* rote bestod af tvänne *halfva* eller små rotar, och innehöll under hela detta tidehvarf alltid tjugu en man, inberäknad Öfverrotmåstaren. Fem sådane hela rotar togos till ett qvarter, hvilket följaktligen innehöll etthundrade och fem man. Antalet af qvartererna åter berodde af fenikans styrka, som vanligen steg till omkring femhundrade man, då qvartererna blefvo fem, men var fenikan antingen starkare eller svagare, öktes eller minskades därefter antalet af qvartererna.

Under Eric XIV:s regering uppställes en fullkomligen eller, som det hette, på regements vis utrustad fenika uti *Slagtordning* och tvänne *Förlorade Hopar*. Sjelfva slagtor-
dningen utgordes af femton rotar eller trenne qvarter, innehållande således trehundrade femton man, och hvar förlorad hop af fyra rotar: desutom hörde till hvar feni-

ka tvänne så kallade *Rundels* rotar, hvilka uti aflönings registren nämnas särskilt och hafva sitt rum mellan Förlorade Hoparne och Slagtordningen, så att det tyckes som dessa rotar icke böra räkñas till någondera af dem; dock hade förmodeligen förlorade hoparnes kvartermästare dem under sitt befäl, då hvarje förlorad hop utgjorde ett vanligt kvarter af fem rotar, men hvilket i annan händelse hade en rote mindre än de till slagttordningen hörande kvarteren. När en Fenika var starkare till mantal än hon vanligen plågade vara, borde icke desmindre själfva slagttordningen alltid förblifva oförändrad vid den här anförde styrkan: hela tillökningen af manskap insattes i det fallet under förlorade hoparne, hvilka hvardera därigenom århöllo så många flere rotar, som denna tillökning kunde utgöra: och tvårtom förminskades deras antal i samma mån fenikan försvagades *b*).

Uti sådan ordning upstältes knektarne med noga i akttagande tillika af hvad slags vapen de buro till följe af den för hvarje fenika

b) Eric Alennings Lengd och quitentier på en fenika knekter pro anno 1564.

Register på de Zedlar som Konung Eric halver underskrifvit i Sölskammaren pro anno 1568. Cam. Collegii Archive.

nika föreskrifne bevåring, bestående dels af så kallade longa vårjor, såsom hillebårdar och spetsar jämte rustningar eller harnesk, dels ock af rundelar med belterör, och slutligen longböffer, såsom hakar och rör. De med harnesk och longa vårjor beväpnade knektar kallades *Dubbelfoldenärer*, emedan de undfingo högre sold än de knektar, som förde skjutgevär och nämdes för *Hakeskyttare*. Alla under fenikan borde hafva Degen eller andre undervårjor, hvartill ock i brist af tjenligare sidogevär, yxor kunde nyttjas c). När Claes Christersson Horn nyss före krigets utbrott mot Dannemark år 1563 afskickades till Småland för at antaga befålet öfver alt krigsfolket därstädes, anbefalltes han föra med sig till hvar fenika tvåhundra knekte harnesk, etthundra femtio spetsar och femtio hillebårdar d), följakteligen var öfver hälften af fenikan åmnad till hakeskyttare. Denna ordning uti fenikornes bevåringsfått ändrades korrt där-
 efter under förrsta fälttogen, till tvåhundra
 sjuttio två hillebårdar och spetsar, nemligen

T 3

sjut-

c) Munstrings instruction Dat. den 7 April 1566. Registr. P. I. f. 80.

d) Instruction för Claes Christersson, Friherre till Åminne, på de vårjor och årender som han skall beställa i denne rese neder i Småland. Actum Stockh. d. 25 April 1563 Registr. P. III. f. 116.

sjuttio sex af de förre och etthundrade nittio sex af de senare, tvåhundra sjuttio två harnesk, tvåhundra sexton skifverör eller reffelböffer, och fyratio två rundelar jämte lika många fadelrör *e*). För de följande åren af Konung Erics regering var fördelningen af dessa olika vapen under fenikorne sådan, att uti hvar rote af sjelfva slagtordningen förde femton man långa vörjor, antingen hillebårdar eller spetsar, och sex man långa rör, utgörande således de förre tvåhundra tjugu fem och de senare nittio man. Rundels rotarne hade hvardera femton man med rundelar och äfvenså sine sex hakeskyttare, undantagande samma rotar under Gårdsfenikan, uti hvilka alla knektarne förde rundelar. Förlorade hoparne åter nyttjade allmänt skjutgevär utan rustningar, hvilken låtta beväring var tjenligast för de förrättningar desamma voro ämnade till i likhet med fanornes förlorade hopar. Hvad an ock de fenikor, som i brist på rustningar måste helt och hållet blifva hakeskyttare, icke behöfde ej heller hade förlorade hopar, hvilka äfven saknades hos Gårdsfenikan, emedan hon var tvärtom hel och hållen utrustad till

e) Till Ståthållarne på Stockholms Slott. Dat. Jönköping den 17 Septemb. 1563 Registr. P. 11. f. 50.

till slagtordning, oaktad dess styrka af omkring sju eller åttahundrade man *f*).

Men det var långt ifrån att denne ordning uti bevåringen kunde, efter Eric XIV:s åstundan, införas hos alla fenikorne under Svenska krigsmagten. Hindret för dess fulla vårkställande låg dels uti oförmågheten hos knektarne att sjelfve förskaffa sig de kostsamme rustningarne, dels ock fanns aldrig tillräcklig tillgång därpå uti Rikets Rustkamrar, oaktadt nyssberörde Konungs bemödande att förse dem med ett emot behovet svarande förråd: i hvilket ändamål han lät under sin korta regering upköpa på utrikes orter öfver fem tusende knektetyg med tillbehör. Det var egentligen det första eller Konungens eget regemente, som helt och hållit kunde blifva utrustadt på ofvanberörde sätt; ty under 1566 års fälttog hade blott sex fenikor under det andra regementet lika bevåring med det nyssnämnde: för de öfrige sex fenikorne telades aldeles harnesk; dock skulle de nu emot vanligheten, icke dessmindre föra hillebårdar och spetsar efter ordningen; så öfvertygad var Konungen om nödvändigheten af desse vapen uti en vål inrättad slag-

T 4

ord-

f) Se de ofvanföre under litt. *b* återopade Handlingar

ordning. Men knektarne under hela det tredje regementet, hvilket åfven som det första och andra bestod af tolf fenikor, måste för felande rustningar allesammans blifva hakeskyttare g).

Således var det blott i brist på tjenligare beväring som Konung Eric tillåt en hop fenikor endast bruka skjutgevåren. Andre torde dock redan denna tiden hafva ansett detta beväringsslått åfven så förmonligt som bruket af de långa spetsarne med sine tilhörige harnesk. Förmodeligen voro Riksråden Gref Pår Brahe och Hogenschild Bjelke af denna tanka, då de vid slutet af Eric XIV:s regering tillstyrkte det knektarne skulle, medelst rustningarnes bortläggande, allesamman förvandlas til hakeskyttare, hvilket förslag Konungen helt och hållit ogillade med följande ord: *som I samtligen gifva tillkänne att eder synes rådeligt vara, att knektarne skola bortlägga deras rustningar och harnesk och blifva brukade för Hakeskyttare till landtvårn, så synes det oss ingelunde rådeligt vara, så framt I icke vele platt förderfva hele Sveriges Rike, förty det är den endast tröst vi hafve kunne i märken af knekter-*

g) Hertig Magni instruction. Dat. Stockholm den 14 Julii 1566 Registr. P. 11. f. 40.

*terne, når vi skole lefrere fienderne en fält-
slagt, och (att) de behålle deres rustningar,
harnesk och värjer, som vi det förordnat
hafva; Och kunne bönderne göre samma
gagn uti landtvårn, såsom knektarne: och
dår ¶ hafve så många rör till öfverlopps, må-
ge ¶ dem utdele ibland bönderne och bruke
dem efter edert sätt, men knekterne vele vi
hafve efter vårt sätt utrustade h).*

Under Konung Johans regering kommo hillebårdarne och spetsarne snart alt mer och mer ur bruk hos fotfolket, lika som det skedde med de tunga rustningarne för rytteriet; aldenstund uti det långvariga Ryfka kriget gemensamma orsaker vårkade enahanda ändring uti bägges bevaringsfatt. Redan några år efter detta krigets början förde största delen af fotfolket rör och korrta vapen utan harnesk eller rustningar, hvarföre till att förvara det samma mot rytteriets anfall, det fanns nödigt att Fält-Öfversten Hindric Claesson Horn skulle låta förfärdiga en hop vagnborgar på slådar, hvilke försedde med sinätt skytt, kunde tjena att för-

T 5

hin-

b) Svar på Gref Peders och Herr Hogensschäls skrifvelse om fiendernes lägenheter belängandes de gifve tillkänne. Datum Nyköping den 16 Januarii 1568. Registr. f. 14.

hindra, det knektarne icke måtte löpa fara att nertrampas af fiendens rytteri i).

Emedan under loppet af nylsberörde krig denna förändring uti beväringen be-
fanns i flere afseenden förmånlig och be-
qväm, fortfor man jämväl sedermera att
anse skjutgevåren såsom den fullkomligaste
beväring för fotfolket. Således når tvän-
ne fenikor knektar år 1602 skulle från Sve-
rige öfverföras till Lifland att brukas emot
Polackarne, blefvo spetsarne jämte harne-
fken dem frångagne och de undfingo i stäl-
let bössor, *så at, som det heter, de måtte
blifva väl bevåpnade k*). Till följe af sam-
ma grundfats bestod Gårdsfenikan denna ti-
den helt och hållit af hakeskyttare, utan an-
nan rustning än stormhufvuden, hvilka ic-
ke en gång allmänt nyttjades af Knektarne
under de andre fenikor, utan skjutgevåren,
såsom rör, hakar och musketter utgjorde
jämte undervärjorne måstadels deras hela
beväring. När Gref Johan af Nassau år 1601
såsom Fält-Öfverste antog högsta befålet öf-
ver

i) Till Herr Hindric Claesson (Horn) belängendes om
krigsfaken uti Finland. Dat. Stockh. d. 13 Decemb.
1578. Registrat. f. 177.

k) Fullmakt för Hans Nilsson att begifva sig utöfver
till Lifland med Johan Jacobssons och Dalbo knek-
terne &c. Dat. Stockh. d. 3. Novembr. 1602. Re-
gistr. P. II. f. 272.

ver Svenska krigsmagten uti Lifland, fann han med misfnoje huruledes fotfolket var illa försedt med långa spetsar och rustningar samt dårjånite hvarken förstod att råtteligen handtera de förre eller hade hog att låra det, hvadan Grefven låt förfårdiga några hundra kårror, på hvardera af hvilka lades fem spetsar: hvilka kårror således tilredde ståltes framför hvarje afdeld slagtordning af fotfolk, för att till en början försökas, då det efter Grefvens egen utsago befanns att desamma kunde med mycken fördel nyttjas emot rytteriet, emedan de eljest blottstålte hake-skyttarne kunde således betåkte obehindrade skjuta öfver dem på fienden; de medtogos därför på det då förestående fälttoget 1), och nyttjades åfven det nåstföljande 2), men sedermera finnas ej sporr till dem. Desse spets-kårror måste utan tvifvel hafva varit oviga och besvärliga att alltid föra i fält emot fienden, hvilken olågenhet förmodeligen gjorde att de efter några fälttog icke mera nyttjades.

Korrt

- 1) Relation om Svenska kriget i Lifland under Gref Johan af Nassau Dillenburg. f. 12. Mspt.
- 2) Fullmakt för Jochim Scheel till Konungsberg; Hans Claeson till Årestad och Eric Larsson, knekte öfverste, att beställa om krigsfolket här i Elfsnebben, den 12 Julii 1603. Registr. f. 159.

Korrt förut hade Fält-Öfversten Carl Carlsön Gyllenhjelm uti slaget vid Kåkenhusen betjent sig af en annan utvåg att i brist af spetsar betäcka fotfolket för fiendens rytteri. På des befallning hade hvar knekt, före slagets början, måst förse sig med en stake, fyra eller halffjärde aln lång, spetsad och bränd i bägge ändarne, hvilka stakar nedflogos i marken brede vid hvarandra omkring fotfolkets slagtordning, dock ej tåtare ån att man mellan dem kunde bruka fältskyttet och handgevåren: Således borde desse stakar nu tjåna till samma ändamål som de en lång tid därefter i bruk komne få kalla-
de Svinsfjådrar eller *Frisiske Ryttare n*).

Men affigten med dylike påfund kunde på långt när icke tillräckligen årnås, utan spetsarnes borrtlåggande hade för fotfolket en ganska skadlig värkan under Lifländska kriget; ty nästan alltid öfvergifvit uti drabbningar af sitt eget rytteri, blef det en samt blottståldt för det fiendliga, som då med sine lançar lätteligen kastade knektarnes slagtordning öfverända och gjorde bland dem svåra nederlag.

Når man efter flere lidne förluster uti detta krig, i synnerhet vid Kerkholmen år
1605

n) R. Am. Gyllenhjelm's ofta åberopade relation om Lifländska kriget. Pag. 90.

1605, omsider hunnit öfvertygas dårom, att en slagtordnings styrka utaf fotfolk berodde på ett inbördes biträde af spetsarne och handgevåren, försökte Carl IX att förskaffa sig Dubbelsoldenärer genom 1606 års Frälse Mandat. Medelst detsamma ålades hvar knekt, som ville komma till åtnjutande af de dårutinnan årbudne förmåner, att sjelf förse sig med hufvud- och brösttharnesk, en lång spets eller hillebård, och en god undervårja o). Men som det ej finnes att detta försök till uprättande af en pålitlig och villig krigshår haft sårdeles framgång, lär icke heller härigenom någon allmän förbättring kunnat åstadkommas uti den då förtiden brukliga knekte-bevåringen.

Utom de nu nämde vapen, förekomma ofta stålbågar och pilar, hvilka undertiden nyttjades af knektarne, men måst af den upbådade allmogen.

Under större delen af detta tidehvarf borde hvarje fenika, till följe af en utfärdad Ordning, bestå af femhundrade knektar p); dock ökades detta antal stundom på fär-

o) Fullmakt för Joen Ambjörnsön med flere att vara Knektehöfvitsmän. Dat. Örebro den 20 April 1606. lit. R. R. f. 139.

p) Regiftraturet för 1561 f. 123, 1564 P. II. f. 128, 1565. P. II. f. 21, 1566 P. I. f. 77, P. II. f. 20, 1575 f. 113, 1580 f. 55, 1599 P. I. f. 142. 291.

fårskild befallning, såsom når Konung Johan år 1571 först årnade låta utaf Smålands knektarne öfversända till Finland fem fenikor, hvardera 530 man stark, men sedan åndrade detta till fyra fenikor af 600 mans styrka, utom befålet *q*): och någre år därefter skulle tvänne förivagade Finska knekte-fenikor genom utskritning förstärkas till 700 man hvardera *r*). Jämväl finnes att en fenika blifvit med vederbörligt tillstånd uprättad under det vanliga antalet, ty år 1576 ålades alla Finske ståder att, till krigsmagtens förstärkande, gemensamt utrusta en fenika af 400 knektar till det minsta *s*). Men dylike exempel förekomma sällan. Vid befallningars utfärdande till Högvidsmännen att hålla sine fenikor fulltallige, åberopades merendels alltid nysberörde ordning ända tils början af 1600:de åratalen, då deras styrka började allmänt förminskas. Carl IX förordnade att utaf
Sma-

- q*) Till Fält. Öfversten Herr Göstaf Baner til Djursholm om det krigsfolk som skal öfverskickas till Finland. Dat. Calmar den 31 Augusti 1571 Registr. f. 203.
- r*) Till Herr Hindric Claesson till Kankas, att antaga knektar öfver allt Finland. Dat. Stoch. d. 9 Maj 1574 Registr. f. 96.
- s*) Memorial på de förnämste punkter som Ståthållaren uti Finland Claes Åkeson til Bystad skall uti Finland uträtta och beställa. Dat. Stockh. den 28 Septemb. Registr. 1576 f. 264.

Småländske krigsfolket borde hvar fenika hafva 400 knektar, i synnerhet de fenikor, hvilka skulle komma att åtfölja honom till Lifland *t*). Efter denna tid träffas sällan fenikor af 500 man, utan deras styrka blir nu föränderlig emellan 400, 300 och vanligast 200 man *u*).

Öfverbefålet öfver en fenika knektar tillkom *Höfvitsmannen*, som hade stundom sig till biträde en *Lutinant*. *Fenikedragaren* eller *Fendrikens* skyldighet var att föra fenikan: biträdades jämväl ibland af sin egen Lutinant; under tiden hade en del fenikor, såsom under Konung Ericsegit regemente samt Gårdsfenikan, tvåanne Fendrikar. Hvert kvarter lydde under en *Quartermåstare* och hvar rote under en *Öfverrotmåstare*. De återstående ämbeten under fenikan innehades af *Profoss*, *Munsterskrifvare*, *Capellan* eller *Predikant*, *Förerer*, *Bårdskårare* eller *Barberare*, samt slutligen *Wachtmåstare* och *Rust-*

t) Till Christer Somme att han skall vara förman för de knektar, som nu ifrå Småland till Lifland med H. F. N:de skole förefse. Dat. Nyköping den 19 Maj 1600. Registr. P. I. f. 130.

u) Registraturet för åren 1600 P. II. f. 105, 1602 P. I. f. 133, 1603 f. 33, 1606 litt. R. R. f. 159. 182, litt. S. S. f. 5, 1607 litt. T. T. f. 108. 133, litt. W. W. f. 2. 23. 43. 170, 1611 f. 184. 252. 256. 262. 408. 434. 435. 441. 443.

Rustmästare, hvilka dock mindre ofta förekomma.

Under belågringen af Refle Slott 1561 hade Fålt-Öfversten Claes Christersson Horn, enligt Tyfka krigsbruket, infört under fenikorne åtskillige hitintils hos Svenska krigsfolket ovanlige ämbeten, såsom *Wåblar*, *Fåltvåblar*, *Furerer* och andre, hvilket aldeles ogillades af Konung Eric, emedan efter dess tanka kunde, till undvikande af onödig omkostnad, dessas göromål alt förvål fördrättas af de fem Qvartermästarna under hvarje fenika x).

Knektarne borde vid sine rörelser råtta sig efter trummor och pipor lika som ryttarne efter trumeten. Hvarje fenika hade flere *Trumslagare*, nemligen en för hvar t qvarter, men blott en *Pipare*, undanragande Gårdsfenikan, som hade fyra. Emedan under det första fålttoget emot Danikarne år 1563 en hel hop Pipare fattades hos krigsfolket, upfändes till Stockholm en Blasius Trumeter för at låra och undervisa någre unga karlar i synnerhet på *Svitzerpipor*: och anbefaltes Ståthållarne därstädes förhjel-

x) Svar på Herr Claes Christerssons skrifvelse, belängendes om penningar. Dat. Stockh. d. 13 Julii 1562 Registr. f. 136.

hjelpa honom till att bekomma någre hårtill
 tjenlige personer af Scholan uti Stockholm
 eller annorstädes, hvilka under lårotiden
 fingo fri kost på Slottet *x*). Bland annat
 nyfsmånde Ståthållare borde någon tid där-
 efter förfordra ner till fältlägret, var en hop
 unga drångar, tillårde att blasa på *Skallme-*
yer och pipor, *med hvilka teken plågar gif-*
vas huru krigsfolket skola förhålla sig när
man vill drabba med fienderne y).

Till knektefenikorne nyttjades *Sindel*,
 ett tunt taft. De gjordes fyrkantige och un-
 der Eric XIV:s regering åtskildes fins emel-
 lan under det första och andra regementet
 genom olika sammanfåttning af tvänne får-
 gor, såsom till exempel, när den ena fenikan
 var grön och vit, var den andra gul och
 röd, den tredje blå och vit, o. s. v. Fe-
 nikorne under det tredje regementet ha-
 de hvar och en sin egen färg: den med
 hvita färgen förde ett gult kors. Genom
 sina enfärgade fenikor kunde således detta

U

re-

- x*) Till Ståthållaren på Stockh. att de Blasium Trum-
 ter, samt dem han till pipare ämbetet antagandes var-
 der, nödtorftig bespisning bekomma late skole. Dat.
 Orreholmen den 18 Novemb. 1563. Registr. P. II.
 f. 242.
- y*) Till samma Ståthållare, att förfända till K. M:ts
 fältläger åtskillige nödtorftige persedlar. Dat. i Fältlä-
 gret Nydala d. 16. Febr. 1568. Registr. f. 67.

regemente lätteligen skiljas från de tvänne öfrige. Det andra regementet nyttjade till gemenfamt teken för sine fenikor en *fyrstycke sköld*, eller en sköld, fördeld uti fyra mindre. Hvad det första eller Konungens egit regemente brukade i samma ändamål är obekant. Skeppsregementet hade sine fenikor gjorda uti *ruteverk*, som det heter z).

Då vid Konung Erics affåttjande folkets fördelning uti regementen uphörde, undergingo fenikorne ock förändring. Johan III förordnade att de allesamman skulle, åfven som ryttarnes fanor, alltid göras med ett gult kors mitt uti, lika mycket hvilka fårgor för öfrigt nyttjades och huru desse fördeltes, antingen *terningsvis* eller på annat sätt a), hvilket låter berott på Höfvitsmännernes egit tycke.

z) Litt. F. uti Palmshöldske Samlingen.

a) Zedel uti Brefvet till Herrman Flemming, om det tog han företaga skall in i Ryfsland. Dat. Torfvefunds gård d. 16 Augusti 1577. Registr. f. 194, jämförd med 1579 års Registr. f. 37. 159.

VIII. CAPITLET.

*Krigsmagtens styrka och fördelning i regementen —
Utländska krigsfolket — Allmogens nyttjande uti
krig — Öfverbefälet vid landtmagten.*

Rikets krigsmagt ågde under detta ti-
dehvarf icke någon viss och faststald styrka,
utan den öktes eller minskades efter behof-
vet. Konung Gustaf I. underhöll emot slu-
tet af sin regering Svenskt krigsfolk till 1379
ryttare, och 12934 knektar; samt därjämte
296 ryttare och 549 knektar Tyskt man-
skap. Således utgjorde då hela krigsmagten
i fredlig tid 1675 till häst, oberåknad Ade-
lens rusttjenst, och 13483 till fot c). Genast
efter sitt upstigande på Thronen var Eric
XIV omtänkt att, till befästande af Rikets
säkerhet och anseende, föröka denna krigs-
magt. Medelst nya fanors och fenikors anta-
gande vann den samma snart sådan tilväxt, att
Konungen kunde af fotfolket uprätta trenne
legioner eller *regementen*, hvardera bestående
af tolf fenikor eller sextusende man, un-
der sin egen så kallade *Knekte - Öfverste d)*.

U 2

Ut

c) Ett korrt summarum på alt det folk som Kongl.
Maj:st årligen löner, utdragit anno 1557. Cam. Ar-
chivet.

d) Till Herr Göstaf (Stenbock) att han antager en Le-
gion krigsfolk och blifver Öfverste före. Dat. den
13 Julii 1563 Registr. P. 1. f. 299. Till Ståthollar-

Utom desse regementen upslattes ännu ett *Skepsregemente* af lika styrka med de förnämde *e*), hvilket egentligen var årnadt till tjänstgöring på flottan, då de andre skulle nyttjas på landt-togen; så att hela antalet af det inländska fotfolket, utan tvifvel åmnadt att ständigt bibehållas äfven i fredstider, nu gick till tjugufyra tusende man. Inländska rytteriet, utom Adelens rusttjänst, utgjorde vid samma tid sexton fanor eller inemot femtusende hästar, fördelte uti tvänne regementen, under hvardera af hvilka en Hingstridare fana förde *hufvudbaneret f*). När hårtill lägges Adelsfanan jämte flere i Svensk fold stående fanor Tyske ryttare, gör detta sammantagit en anseelig styrka till häst. Vid början af Danska kriget lofvade Konungen att i egen person komma Småland och Westergötland till undsättning med hela krigsmagten, hvilken han förmodade, när all krigsfolket hunnit samlas, kunna upbringas till mera än trenne regementen knektar samt sju eller otta tusende ryttare *g*).

Se-

ne på Stockholms Slott. Dat. Jönköping den 17 Septemb. Samma års Registr. P. 11. f. 50.

e) Register på Kongl. Mittz (Eric XIV) knekter: jämf. Registrat. för 1567 f. 122. 134.

f) Register på Kongl. Mittz (Eric XIV) Rytter.

g) Till Herr Gösta Olsson (Stenbock) och Lasse Pedersson. Dat. Söderköping den 6 Septemb. 1563 Registr. P. 11. f. 12.

Sedermera och under Johan III:s Ryfka krig måste krigsmagten stundom ännu mera förökas, så väl genom utskrifningar inom Riket som fremmande krigsfolks antagande, så vida något skulle kunna uträttas emot en fiende, hvilken vanligen plågade framställa talrika hårar i fält. Till 1590 års fälttog öfverfändes från Sverige tjugutusen man, hvilka, sammanräknade med det uti Finland och Estland förut varande krigsfolket, utgjorde nära fyratio tusende man *b)*: och desutom måste nödvändigt något manskap varit qvarlemnadt uti gränse-orterne mot Danmark, då försigtigheten icke kunde tillåta att lämna dem helt och hållit utan försvar.

Sådan var jämnväl ungefärliga styrkan af alt det krigsfolk Carl IX underhöll under sin regering. Han upgaf det samma sjelf till fyratiotusen man inför Ständerne på Örebro Riksdag år 1610 *i)*. Men i fall de 25000 man, hvilka Allmogen efteråt på samma Riksmöte beviljade af Sverige allena, utom

U 3

hvad

b) Schedula tertia uti Svaret till Kongl. Matt uti Polen på de bref som Per Brahe och Hans Tufve hade hit med sig. Dat. Stockh. d. 5 Junii 1591. Registr. f. 108.

i) Stockholms Magazin. Band. II. pag. 704.

hvad som tillika skulle antagas i Finland *k*), icke böra dårunder förstås, eller ett dår-
emot svarande antal af de förut i tjenst va-
rande knektar icke blefvo föräfskedade, må-
ste hela krigsmagten då hafva kommit at vi-
da öfverståiga förberörde af Konungen up-
gifne antal.

Den af Eric XIV gjorda och här ofvan
anförda inrättning af regementen uphörde
med des regering. En long tid dåretter,
sedan Carl IX tiltrått Riksstyrelsen, började
åter flere fenikor, under namn af regemen-
te, förenas under en öfverbefålhafvare, hvil-
ket jämvål skedde med rytteriet *l*). Så-
ledes förordnades år 1602 en Öfverste öfver
alla knektar inom Furstendömet i Söder-
manland, Nerike och Wermland med Was-
bo och Walla häraden, hvilket manskap
han skulle förestå antingen det blef brukadt
innom gränsen eller utom *m*). Sammale-
des tillättes en Öfverste öfver alt det krigs-
folk

k) Menige Allmogens försåkring på Örebro Riksdag
1610. Uti Stjernmans Riksdags Besl. T. I. pag. 641.
och des Bihang till Allmänna Handlingar pag. 273.

l) Registr. för 1600. Litt. J. J. f. 99. 363, 1601 f.
223, 1603 f. 194, 1611 f. 318.

m) Fullmakt för Mårten Buller att blifva Öfverste för
alle knektar i Furstendömet. Dat. Stockh. d. 21
Septemb. 1602. Registr. P. 11. f. 215.

folk uti Westerbottn, Ångermanland, Medelpad och Hälsingland, hvilket skulle det följande året öfverfändas till Lissland *n*). Likaså hade knektarne uti Westergötland sin egen Öfverste, äfven som det Finska krigsfolket *o*); och på samma sätt förhåll det sig med knektarne uti de öfrige landsänder, hvilka hvar för sig eller flere tillsammans utgjorde ett regemente, alt efter deras folkrikhet eller antalet af det manskap, som från dem måste uttoga mot fienden. Uti den krigshår Grefven af Nassau anförde i Lissland, bestod hvart regemente vid inländska rytteriet af fyra fanor, och vid det utländska af fem: hos fotfolket åter finnes regementernes styrka hafva varit olika från fyra till sex fénikor *p*). Men ännu var denna författning med regementen ej kommen till någon stadga, utan den var endatt gjord för fejdeder, under det Krigsfolket var stadt på tog eller i fält emot fienden.

U 4

Till

n) Öppet bref til Krigsfolket i Norlanden. Dat. Ny-ping d. 5 Maj 1603 Registr. f. 89.

o) Fullmägt för Anders Larsson till Boleta att vara Öfverste för Krigsfolket i Finland. Dat. d. 29 Decemb. 1603 Registr. f. 281. Uti ett under den 4 Novemb. 1607 utgångit bref nämnes Ander Olofsson till Uddetorp för Öfverste öfver krigsfolket i Westergötland Litt. V. V. f. 143.

p) Relation om Lisslandske kriget under Grefven af Nassau. f. 4. Ms:er.

Till den inländske krigsmagtens för-
stärkande underhölls ständigt ett mer och
mindre betydligt antal fremmande krigsfolk
af flerehanda folkslag. I början nyttjades
hårtill endast Tyskar, såsom i synnerhet
kände för krigsårfareshet och närma-
st till
hands; men ledsen vid deras upstudfighet
och ständiga pockande på högre fold, föll
Eric XIV på det rådet att taga i sin tjenst
Scottskt krigsfolk, emedan ingen tvifvel vo-
re, att ju det samma kunde äfven så väl bru-
kas här i Riket som det Tyska. Han up-
drog därför åt sitt Sändebud till Scotland,
en Måster Mårten, att utvärka, det Konun-
gen måtte därifrån bekomma sex tenikor
knektar och två gesvader eller fanor rytta-
re *q*). Efter någon svårighet lyckades un-
derhandlingen härom, och Scottskt krigs-
folk, både ryttare och fotfolk, inkom uti
Riket det nästföljande året *r*). När en fa-
na Engelske ryttare undantages, som Johan
III hade i sin tjenst *s*), bestod alt fremman-
de krigsfolket under denne Konung och
dets nästa Företrädare, af Tyskar och
Scottar.

Carl

q) Till Måster Mårten, att han något krigsfolk ifrån
Scotland hit i Riket beställa skall. Dat. Stockh. d.
d. 28 Decemb. 1563. P. II. f. 315.

r) Registr. 1564. P. I. f. 92. 156.

s) Registr. 1570 f. 75. 78. 143.

Carl IX förökte icke allenast deras antal, utan han inkallade desutom från andra Länder krigsfolk, såsom Nederländare och Fransoser, hvilke sistnämde tjente till håst och utgjorde i början någre compagnier, men sedermera ett helt regemente *t*). Om desse yttrar Konungen sig uti skrifvelse till en af sine Secreterare således: *du skrifver om Fransoserne att det är godt folk, dock underlig till sinnes: det är vist de äro underlig till sinnes, och äre godvillige dârbos, derföre må man med lâmpa gå om med dem, gifva dem goda ord och icke slå dem u*). Det

U 5

an-

- t*) Änke-Drottningens och Hertig Gustaf Adolphs registratur för 1611 f. 17.
- u*) Till Peder Nilsson (till Forssvik), att göra fienden afbräck. Dat. Stockh. d. 17 Aug. 1607 Registr. Litt. T. T. f. 136.

Nästän ett dylikt yttrande har samma Konung om Franska Nationen i allmänhet uti den instruction han gaf Carl Carlsön Gyllenhjelm på dess utländske refor: däruti heter det bland annat: *vidare vele vi utbi lijke måtte hafva tigh befalet och påmint, att thu troligen tjener den Herre, (Konungen af Frankrike) tijtt wi tigh förschrifvit hafve, och effter thin högste för-mögenheet hvadh tigh reedeligen opålagdt och befalett varder, medb alsonstörste flijtt efterkomme, Och efter thett år ett sellsamtt folk tijtt thu nu kommer, derföre hafver thu icke behof att sâttje tro och lofven till alt hvadh som tigh kan sagert förbâras.*

Till Carl Carlsön, en fôrmaning, huruledes han sig uti fremmande land ställa och förhålla skall. Dat. Gripsholm d. 29 Junii 1595 Registr. f. 200.

andra utländska krigsfolket, i synnerhet Ty. skarne och Scottarne gjorde sig visserligen icke förtjent af ett sådant mildrande omdöme. De upförde sig så otidigt, att man nödgades undertiden taga sig till vara för dem låsom för fiender. Det var väl icke ovanligt under detta tidehvarf att våldgåstning och annat öfvervåld utöfvades af krigsfolket i allmänhet emot Rikets allmogē, dock gingo dessa längre därutinnan än något annat folkslag, och när deras sold ej utföll i rättan tid, hotade de att sjelfve göra sig betalte med att fåtta sig i besittning af någon fästning. Scotskt krigsfolk förlagt uti Småland, lät förmärka att det hade i sinnet till att förraska antingen Wadstena Slott eller Calmar, hvarföre Ståthållarne därstädes fingo tillfågelse att vara på sin vakt *x*): och Tyske ryttarne öfverlämnade år 1574 åt Danska Konungen trenne Sverige tillhörige Slott uti Lifland, hvilka de hade i underpant för innestående besoldning *y*).

Uti krigstider var jämväl Allmogen skyldig att låta bruka sig till Rikets för-
svar,

x) Til Herr Johan Bjelke om Scotternes falske stemplingar. Dat. Stockh. d. 5 April 1570 Registr. f. 95.

y) Konung Johan III:s Chronica af Girs. Pag. 41 och 47.

fiwar, hwardan då upbådades af denfanima antingen hwar tredje, hwar fjerde eller hwar femte man, men om någon stor fara hotade, borde till dess afvärjande utgå man af hufet. Stadde på tog emot fienden förfördede bönderne fig fjelfve med några månaders kost och vapen få godt de kunde. De nyttjades på kunfkaper, samt till arbete vid fkanfsars upkafande, broars byggande, lågers befåfande och i fynnerhet betjente man fig af dem till att fålla bråtar, hvarest de växlade om med hvarandra att ligga uti landtvårn. Emedan till bråtarnes förfvarande åfven ordentligt krigsfolk nyttjades, hade deffas anförare tillika den upbådade Allmogen i befallning z). När längre fram under detta tidehvarf bönderne jämvål fkréfvos uti *rote- och fenike-tal*, fingo de egne Hófvidsmån a).

Högfta åmbetet vid landtmagten tilhörde *Riks Marsken*, fom nåft Konungen hade öfverfte befallningen öfver alt Rikets krigsfolk,

z) Registr. för åren 1565 P. II. f. 186, 1568 f. 66, 1569 f. 325. 326. 329, 1577 f. 261.

a) Fullmagt för Anders Olofsfon till Uddetorp, Torsten Christophersfon till Ulfstorp och Eric Ribbing till Bo, att late kalle alt krigsfolket tillfamman på låglige orter uti Westergötland. Dat. Nåsgård d. 5 Novemb. 1607 Registr. Litt. V. V. f. 144.

folk, både ryttare och knektar *b*). Men denna vårdighet innefattade ej någon utestluttande rättighet till krigsmagtens anförande i fält; utan när, vid ett krigs utbrott, densamma upfordrades antingen hel och hållen eller till någon del, öfverlemnade Regenten, efter sitt godtfinnande, högsta befälet däröfver åt honom eller hvem annan person som helst af anseende, infödd eller utlänsk, hvilken troddes förena med årfarenhet i krigsväsendet, årforderlige egenskaper för ett så viktigt kall. Densamma bar vanligen namn af *Fält - Öfverste*, stundom ock *Öfverste - Fältherre*, *General Öfverste*, *Fältherre*: honom förordnades till biträde någre kunnige krigsmän, med gemensamt namn af *Rådsförvanter*, under Konung Erics regering, af hvilka den, som under Fält-Öfversten förde öfverbefälet öfver rytteriet, särskilt kallades *Fältmarskalk c*), och den el-

b) Öppen Fullmakt för Ståthållaren på Elfsborg Anders Lindersson till Resta, att blifva Riksfens Marsk, såsom och hafva befallningen utöfver Riksfens Krigsfolk i H:s F. N:es frånvaro. Af Nyköping d. 1 Julii 1600 Registr. Litt. J. J. f. 4.

c) År 1569 var Eric Gustafsson (Stenbock), Friherre till Tofta, *Öfverste Fältmarskalk* öfver krigsfolket i Westergötland, Småland och Östergötland, samt Isvar Månsson till Kerkenås *Under - Fältmarskalk* öfver samma folk. Registr. f. 242.

ler de, som hade fotfolket i befallning, *Öfverstar, Knekte Öfverstar, Öfverste* — det vill säga *Fält-Öfverste Lieutenanter d)*.

IX. CAPITLET.

Fästningars och skansars byggnadsfätt.

Efter de anledningar denna tidens handlingar gifva vid handen, tyckes det som de fläste Fästningar, åtminstone Slotten här i Riket varit byggda i fyrkant. Uti hvart hörn, äfven som öfver portarne voro upförde höga *Torn* och *Rundelar*, de senare dels *hela* dels *halfva*. Muren eller vallen som utgjorde hvar sida af fästningen, kallades af sin längd *Streckmur*. Densamma hade, utom sitt eget försvar, jämväl beskydd af tornen och rundelarne, hvilka här af kallades *Streckvärjer*, jämväl *Strijkvärn*, emedan de beströko sjelfva muren eller vallen. Dessutom nyttjades i detta ändamål spetsige värk, kallade *Pastejer* (bastioner), hvilka länge bruktes gemensamt med tornen och rundelarne, men sedermera vunno fö-

d) Registr. för 1565 P. II. f. 27. 61, 1566 P. II. f. 33. 198, 1567 f. 50. 329. 354, 1569 f. 315, 1574 f. 243, 1577 f. 137, 1600 P. I. f. 164, 1601 f. 122, 1606 litt. S. S. f. 47, 1611 Ånke. Drott:s Registr. f. 31.

företråde framför dem, i anseende till det starkare inbördes försvar desamma och Streckmuren gifva hvarannan.

Så vål den fästnämde som de utgående värken hade *Bröstvårn*, och utan för vallen eller muren och Streckvårjerne var omkring fästningen en *graf* upkastad.

Det tyckes som under Konung Eric XIV början blifvit gjord med att förse fästningarne här i Riket med pastejer: åtminstone yrkade denne Konung allvarligen och ofta på upförandet af desse slags fästningsvärk, så vål vid Slotten som Ståderne. Således borde det nyss inbekomna Slottet och Domen uti Refle befästas med *våldiga pastejer och tvånger e)*, äfven som Pernou Stad och Slott *f)*: och en Måster Jöran skulle fullfölja den påbörjade pastejen på Stockholm ner vid sjön, efter den skamplun Konungen honom gifvit *g)*.

Men i synnerhet ålades vederbörande Ämbetsmän, att med all flit besörja om desse värks upförande vid Calmar.

Sjelf-

e) Svar till Claes Christersson (Horn) och Hans Larsson, Dat. Stockh. d. 14 Maj 1561 Registr. P. I. f. 100.

f) Svar på Anders Målares skrifvelse om den skamplun han H. K. Mitt förskickat hafver, Dat. Stockh. den 9. Octob. 1562. Registr. f. 241.

g) Instruccion för Ståthållarne på Stockholms Slott. Dat. 1563 Registr. P. I. f. 295.

Sjelfva Staden var byggd i fyrkant *b*), af ålder försedd med mur och vall, jämte rundelar uti hörnen och torn öfver portarne. Men vid Danska krigets början år 1563 voro trenne pastejer här under arbete, nemligen vid Stadens norra, västra och södra portar *i*). Den östra sidan åt sjön försvärades af Slottet.

Till följe af de förbättringar, hvilka efter Konung Johans förordnande tid efter annan borde företagas med denna Rikets förnämsta gräntsfästning, var vallens höjd omkring Staden tillika med bröstvärrnet sju famnar, och dess bredd ofvantill, fem famnar, utom bröstvärrnet, som till det minsta var fyra eller fem alnar tjockt, och fyra alnar högt.

b) Johan III. ville att de borgare, hvilka förut varit boende vid Elfsborg, som nu var i Danskarnes våld, skulle bygga och nedfatta sig vid Gullberg, till hvilken ända en Byggmästare befaltes, at straxt på papper utkasta ett *fyrkant skamplun på förberörde Stad, af den vidd och storlek som Calmar Stad är.*

Till Måster Ludvik om den skamplun på Elsborgs Stad (Gullberg). Dat. den 17 Aug. 1571. Registr. f. 191.

i) Svar på Joen Carlsfons, (Ståthållare på Calmar), skrifvelse, att han om allehanda lågenheter skall förfara och H. K. M:tt därom tillkänna gifva. Dat. Stöckh. den 16 April 1563. P. I. f. 155. Dito till Måster Jacob Richters skrifvelse Dat. d. 4 Juni 1565 Registr. P. II. f. 57.

høgt. Vallen förvarades med fot, samt, till vinnande af mera fasthet, besåddes med senap. Grafven hade fyra famnars djuplek, samt tio famnars bredd: och var fordrad med flisor eller annan sten. Innom vallen var mellan den samme och Stadshusen gjord en vandring eller gata, tjugufyra alnar bred *k*).

Till fåstnings försvar tjente åfven *Staket* eller *Plankvärk*, hvilka upfattes så vål på sjelfva vallen, som ner vid den och uti grafven. De borde göras af stakar, tjocka som en *laglig mans ben*, och tvänne famnar långa eller mera. När ett sådant staket uprestes vid yttra sidan uti grafven, skulle hvar plank eller stake fåttas så nära hvarannan, att en karl med möda kunde komma därigenom, men ingalunda tåtare tilhopa ån att besättningen innanföre måtte obehindrad kunna skjuta därigenom på fienden, då han bød till att framtränga mellan dem in uti grafven *l*); Vallen rundt omkring Wittenstems

k) Svar på Peder Christersons skrifvelse Dat. Svaritzö den 28 Maj 1566 Registr. P. I. f. 256 — Till Ståthållarne på Calmar huru de om byggningen skole beställa Dat. Stockh. den 28 Febr. 1574. f. 35 — Den 28 Martii hafver Kongl. M:tt gifvit besked huruledes att med Calmar Stads besättning med det förste skall företagas till att förbättra. Registr. 1579 f. 82 — Svar till Herr Christer Gabrielsson. Dat. Stockh. den 24 Maj 1576 f. 104.

l) Svar på Joen Carlsfons skrifvelse, den 16 April 1563

stens fästning borde ofvantill förses med staket, på hvilket skulle fästas några tusende järn-uddar. När Petarder kommo i bruk, upfattes utan för fästnings-portarne, till deras så mycket bättre förvarande, två till tre staket det ena utan för det andra *m*)

På grafven omkring den nyss anlagda Staden Götheborg arbetade våxelvis fem fenikor med biträde af hvar tredje bonde öfver hela Östergötland. Samma graf borde blifva tio till tolf alnar bred och fyra alnar djup, samt förses med staket, hvartill behöfdes öfver 600 stockar af åtta alnars längd, och en half aln tjocka i lilla ändan *n*).

X

Jäm-

P. I. f. 155 — Fullmakt för Hindric von Calen att blifva Ståthållare på Calmar, som tilföreneh. At Fellin den 1. Novemb. 1600 litt. J. J. f. 194 — Tenkezedel hvad Olof Stråle till Ekna ån vidare beställa skall. Dat. Resse d. 24 Junii 1601 f. 137 — Dito hvad som blifvit Jörgen Claesson till Biby ålagdt uti Fellin att beställa. Dat. Resse d. 30 Junii samma år f. 144 — Till Anders Larsson och Samuel Nilsson svar på deras skrifvelse. Af Stockh. d. 28 Julii 1607 litt. V. V. f. 80 — Tenkezedel hvad Jesper Matsson skall uträtta emot fienderne. Åct. Waxholmen d. 30 Julii samma år och litt. f. 32.

m) Till Peder Nilsson. Dat. Stockh. d. 17 och 22 Aug. 1607 litt. T. T. f. 136. 145.

n) Till Söfring Jönsson att han låter knektarne arbeta vid den nya Staden Götheborg. Dat. Stockh. d. 1. Aug. 1607 Registr. litt. T. T. f. 124. — Till Michel Pedersson på Dal, att låta lugga stockar till

Jämte det Carl IX således fökte fåtta denna nya Stad i försvarsstånd, förmante han Öfversten Jesper Matsson Krus, att hafva Staden noga i akt, *efter vi märke*, skref Konungen, *han är den som måst slicker Juthen i ögat o).*

Innanför Fästningarna plågade man, där muren var svag, stärka den medelst upförande af *Bolvårke* på det fättet, att tvänne väggar uptrades på några famnars afstånd från hvarandra, hvilka tilhopa fästade med starka järnankare, ifylles med jord, som hårdt hoppackades. Häruppå stältes Skyttet och jämte Bysseskyttarne betäcktes af *Skantskorgar*. Undertiden upkastades en graf mellan sjelfva muren och bolvårket: så att när muren efter mycket arbete hunnit beskjutas till storm, funno de belägrande då framför sig denna försikantsning, hvilken gaf dem ej mindre att lysesla och ofta gjorde alt deras bemödande fåfångt *p).*

Det

Staketer. Af Örebro d. 14 Febr. 1611 f. 82. — Memorial och Tenkezedel för Mester Hans Byggmästare huru han sig med byggningen vid Elfsborg, Götheborg, Nylöse och Gullberg, så ock Jönköping förhålla skall. Dat. Örebro den 16 Febr. samma år f. 88.

-) Till Jesper Matsson om Juthen. Af Örebro den 28 Martii 1611 Registr. f. 163.
- p) Registr. för 1563 P. III. f. 115. 126 276, 1564 P. II. f. 6, 1567 f. 58. 162.

Det var ej endast vid dylika tillfällen bolvärke nyttjades vid fästningsvärken. Pastejerne voro i början på detta sätt sammanfatte. Jämväl upbyggdes mindre fästningar eller skansar helt och hållet därpå, då hvarken tid eller knappa penninge tillgångar tillåto att upföra dem af sten och murbruk. Det byggnadsfält, som därvid nyttjades, kan bäst inhämtas af beskrifningen på den skans Fält-Öfversten Herman Flemming fick befallning att anlägga vid 1573 års fälttog in uti Ryksland. Till att tvinga hela Nöteborgs län under Svenska Cronan, skulle på en kringfluten holme uti Nyenströmmen uphuggas ett trå Slott af bolvärke, så stort och vidt at det kunde inrymmas en besättning af fem till sexhundra man. Slottet skulle byggas antingen uti trekant, fyrkant eller sexkant, efter holmens beskaffenhet. Bolvärket borde till det minsta vara halffierde samn tjockt och nio alnar högt. Uti hvart hörn skulle uphuggas ett Torn eller Tvenger af lika högd med sjelfva skansen, antingen fyrkantigt eller sexkantigt, att man därpå kunde hafva Sträckvårn. Sedan bolvärket blifvit upfyldt med jord, skulle ofvanpå det samma upföras ett bröstvårn af jordturf, så väl på Tornen som på hela Slottet, till det minsta fyra alnar högt och fem

alnar tjockt, hvarpå sedan borde upfåttas ett staket af en famns högd och inom det samma ställas små skantskorgar, halftredje aln höga. Inne på borggården skulle byggas låga trästugur för knektarne, och vågarne samt taket öfveralt täckas med jordtorf; äfven så skulle hela bolvårkets yttre sida betäckas til det minsta en aln tjockt med jordtorfvor, på det fienden icke måtte med fyrvärk kunna fåtta det i brand *q*).

Befarades anfall vintertiden på en af bolvårke upbyggd skants, plågade man ock begjuta träverket med vatten, hvilket, frusit till is, utgjorde ett nog säkert förvaringsmedel för eld.

Vid fåstningsvärks och skantsfärs anläggning och i ståndfåttande betjente man sig länge merendels af Tyske byggmästare, men under Carl IX inkallades de från Nederland, och utan tvifvel införde här det hos dem brukeliga förbåttrade byggningsfåttet. Således beförjdes arbetet vid den nya Staden Gåtheborg af en Nederländsk byggmästare, och Ståthållaren på Narfven
Sa-

- q*) Svar till Herman Flemming huru sakerne vidare i tillståndande sommar skole företagas både i Lifland och Finland. Dat. Wesby. d. 6 Maj 1573 f. 104, Dito af den 6 Maj 1574 f. 92 uti Registr.

Samuel Nilsfon fick tillfågelse att, om Rys-
 farne låto slå ett Blockhus på deras sida om
 Narfva áminne, skulle man áfven á Sven-
 ska sidan bygga en förskantsning, dock ic-
 ke af trád, utan där borde upkastas en
 skants med staket omkring och små strick-
 vårjer, efter som man i Nederland upkasta-
 de skantslar, så att däruti kunde ligga tre till
 fyra fenikor knektar, jámte hundrade hä-
 star *r*). Det var förmodligen till följe af sam-
 ma byggnadslått, som under kriget med
 Danmark en skants såsom en *halfmåne* skul-
 le slås vid Nylöse Sunnan ån åt Gullberg,
 hvarutinnan Öfversten Jesper Matsfon Krus
 kunde hafva sitt låger för att därifrån und-
 sätta Gullberg och Elfsborg samt af dem
 hafva bistånd tillbaka, när så behöfdes *s*).
 Men den skants hvaruti det från Finland år
 1606 öfverförde krigsfolket borde förlåg-
 gas under Staden Pernau, för att afbida Gref-
 vens af Mansfelt ankomst, *skulle slås efter*

X 3

som

r) Till Samuel Nilsfon till Hesle, huru han skall sig
 emot Ryssen förhålla. Dat. Örebro d. 22 April 1606
 Registr. litt. R. R. f. 140.

s) Svar på Jesper Matsfons skrifvelse, om det bref som
 Sten Matsfon på Bohus hafver skrifvit till Borgarne
 i Nylöse. Af Örebro d. 26 April 1611. Registrat.
 f. 221.

som de Fransoser och andre förståndige män synes rådsamt vara t).

Att förhindra fiendens ströfvande inom gränsen, brukades vanligen att fälla *Bråtar* för honom på vågar genom skogsbygden, där man förmodade dess ankomst; jämväl sökte man genom detta medel förhindra fiendens tillbakatågande, om han vågat sig långt in i landet. De gjordes efter Konung Erics förordnande fyrkantige med vidt utgående armar, och försvarades, utom Allmogen, af fåltskytt och krigsfolk *u).*

Någre år före Gustaf I:s död fälades *Bråtarne* på lått bifogade samtida ritning eller så kallad *skamplun* utvisar *x).*

*) Instruccion och undervisning för Johan Månsön, K. Mitts Cammarjunkare, huru han sig med det krigsfolket under Berent Ilensfelts och Hans Myrs fanor åre, förhålla skall. Åct. Stockholm d. 25 Junii 1606 Registr. litt. R. R. f. 235.

u) Registr. f. 1566. P. II. t. 202, 1568 f. 110, 1576 f. 119, 1577 f. 248, 1611 f. 246. 257. 272. 292.

x) Kongl. Bref och andre gamle Handlingar för 1555 och 1556. f. 39.

X. CAPITLET.

Munstring, aflöning och beklädning.

Allmänna munstringar eller såsom de då förtiden kallades, *munstringar* höllos på en och samma dag uti hvar landsända öfver hela Riket, hvarvid af de tillförordnade munsterherrarne följande borde i akttagas: Alt det på hvarje utfatt ställe församlade krigsfolket, både ryttare och knektar, skulle på en dag munstras, och på det att de munstrade icke måtte hafva tillfälle att inmånga sig med de omunstrade, eller åt dem låna vapen, borde krigsfolket halla uti deras slagtordning, den ena fenikan efter den andra, samt munstras enskilt man för man, när antalet var ringa, men var någon större magt sammandragen, skulle munsterherrarne till det minsta munstra krigsfolket ledför led, och sedan icke desmindre på nytt besigtiga det samma man för man, hvad slags rustningar och vårjor hvar och en iörde. Så snart en fana eller fenika således blifvit munstrad, borde den genast draga af från munsterplatsen. Öfver desse förrättningar skulle hållas pålitlige munster-register, hvaruti antecknades huru stor lön hvar och en var berättigad till. Alla som ej af sjukdom eller andra laga förfall voro frånvarande,ingo ej däruti inskrif-

vas. Munsterherrarne skulle hafva noga tillfyn, att inga blinda namn måtte infåttas uti registren, och att ryttnarne icke förfnillade från Cronan någon besoldning därigenom, att de vid munstringen lade harneskken och vårjorne på hästarne, föregifvande deras rienare vara sjuka, som redo dessa hästar; da de dock tilåfventyrs hade med samma karlar, utan rustningar, låtit besåttja andra hästar, och på detta fått upburo dubbel besoldning: äfvensom de skulle genom vis- sa försigtighets-mått förekomma, att munsterkritvarne icke hade tillfälle att förfalska munsterregistren, i hvilket fall dessa sednare icke allenast skulle straffas för deras otrohet, utan ock munsterherrarne sjelfve vara ansvarige för den skada Konungen därigenom kunde komma att lida. Munsterherrarne borde jämväl hafva med sig löningsregistren, vid de näst föregående munstringar, för att af desamma underrätta sig, om alla hade bekommit så mycket som de stodo antecknade före uti registren.

Efter slutad förrättning ålåg det munsterherrarne att, under sin försegling, till Konungen affända munsterregistren, hvilka tjente till grund för den därpå följande aflöningen y).

Krigs-

y) Till Herr Eric Göstafson (Stenbock) och Krabbe

Krigsfolkets penninge aflöning bestod uti årslön så länge det vistades hemma hos sig eller var förlagdt uti borgläger, samt månadsfold, när de gjorde värdelig tjenst uti fält emot fienden. I början och under Konung Erics regering borde vid aflöningarne förnåmligast hafvas afseende på hvad slags beväring, så väl ryttare som knektar förde, hvarefter lönen lämpades, så at de väl bevårade århöllo bättre vilkor än andra, som voro med sämre vapen försedde.

Årslönen utbetaltes tvänne gånger om året, ena hälften vid Walborgmåssan och den andra vid Michelsmåssan. Den samma utgjorde, enligt en år 1561 utfärdad lönings-ordning, för rytteriet:

På ett Kôritz med bard, skottsfritt
före och bak, jämte en bars af
 X 5 stål

Pedersson, att de mustra och afbetala det krigsfolk, som under Caroli de Mornay Regemente äre. Dat. Linköping den 15 Julii 1564 Regist. P. II. f. 45.

Instruktion för samma Eric Gustafsson och Peder Kijl, tillförordnade Musterherrar öfver Caroli Mornay Regte. Dat. Söderköping d. 8 Octob. 1564. P. III. f. 31.

Instruktion för dem, som till Musterherrar förordnade äre öfver Kongl. M:ts krigsfolk, både ryttare och knekter. Dat. Stockh. den 24 Febr. 1566. P. I. f. 77.

- stål på hästen, skottfri framtill på
 bröstet med en skottfri stjerna - 70 m:k
 På ett skottfritt kōritz utan bars - 50 —
 På ett Drabbtyg, *före och bak* skott-
 fritt med en läderbars eller pant-
 zar på hästen jämte en skottfri
 skylt - - - 60 —
 På ett skottfritt drabbtyg utan bars - 45 —
 På ett helt skyttetyg med armtyg och
 knåddopper eller longa skårer, där-
 till storm - eller kamphufver samt
 två korrta rör och ett knåfvelspjut
 eller fyräggare - - - 40 —
 På ett ringa skyttetyg med rygg och
 kråfvete, pantzarårmar och påck-
 nelika eller spanisk hufva, jämte
 ett langt och ett stackotrör - 30 —

Af desse rustningar voro skyttetygen
 allmännaft i bruk, hvärföre ock årslönen för
 landsfanorne beräknades vanligen till fyra-
 tio mark på hvar häst och karl. Men ryt-
 tare utan rustningar måste låta sig åtnöja
 med tjugu mark om året.

Hårifrån skiljde sig dock i betydlig
 mon årslönen för Hoffman, hvilken var
 bäst lönt af det inländska rytteriet.

Ryttarne under den samma århöllo:

De <i>båst</i> rustade med drabbtyg,		
hvardera	- -	70 m:k
De <i>vål</i> rustade	- -	65 —
<i>Pasfligen</i> rustade	- -	60 —
Deras Öfverrotmästare	- -	70 —
Rustade med mutzer	- -	50 —
Deras Öfverrotmästare	- -	60 —
Ryttare utan harnesk	- -	40 —
Drång	- -	30 —

Knektarnes årslön däremot utfattes uti förberörde 1561 års ordning sålades:

En Öfverrotmästare	- -	10 m:k
En underrotmästare	- -	8 —
En gemen knekt på en spets	- -	6 —
— — på hillebård, rör ell. båga	- -	5 —

Men några år därefter skedde den ändring härutinnan, att Öfverrotmästaren tillades åtta mark, underrotmästaren och de äldre knektar i tjensten hvardera sex mark, men de nyantagne endast två til tre mark.

Lika som ryttarne under Hof-fanan voro bättre lönte än deras vederlikar vid landsfanorne, fick Gårdsfenikan jämväl högre årslön än andra Svenska knektar, neml.

Öfverrotmästaren	- -	36 m:k
Knektar med spetsår, hvardera	- -	30 —
		Run.

Rundels-knektar	- - -	30 m:k
Knektar med hillebårdar	- - -	24 —
Hakeskyttare	- - -	18 —
Dräng	- - -	16 —

Når krigsfolket under fredlig tid upbådades till vakthållning eller annan tjenstgöring, eller ock i krigstider låg stilla uti borgläger, antingen i Ståderne eller på Slåtten och Kungsgårdarne z), bekom det, jämte årslönen, fri förtåring och ryttarne foder åt sine hästar, efter en föreskrefven ordning a).

Må-

z) Krigsfolket plågade ock gästa hos bönderne i afräkning på deras utlagor. Registr. för 1564. P. III. f. 9.

a) Borglägers-ordning för ryttarne :

Till en Hofman eller en sin egen man, om månaden :

Rog eller mjöl	- 2½ fjerding	} Efter Stockholms tunna, råknadt 2 spann i tian eller 8 fjerdingar.
Malt	- 5 —	

Kokemjöl	- 1 fat	} 16 fat på en spann.
Gryn och böner	- 1½ —	

Mumla	- 4 marker
-------	------------

Salt	- 3 —
------	-------

Smör och ost	- 5 —
--------------	-------

Kött och fläsk	- 1 lispund
----------------	-------------

För färskt kött, tortt

kött och fläsk	- 10 marker
----------------	-------------

Salt fisk uti ström-

ming och torsk	- 1 lispund
----------------	-------------

Torr fisk	- 6 marker
-----------	------------

Efter Stockholms vigt, och skall 1 lis:d skattvigt räknas för 28 m:k Stockholms, eller ock som i hvar Fögderi vigten medgifver.

Till en Sventjenare, om månaden :

Mjöl eller rog	- ½ spann
----------------	-----------

Malt	- 1 —
------	-------

Kokemjöl	- 1 fat
----------	---------

Månadsfolden utdeltes likaledes i förhållande till bevåringens beskaffenhet.

Således århåll hvar ryttare med kö-

ritz i månaden på hästen	-	26	mark
— med drabbtyg	-	22	—
— med skyttetyg	-	18	—
— med mutzer	-	16	—
— med mutzer och ett rör	-	15	—
Men ryttare utan rustning	-	12 a 14	—
Dräng	-	12	—

At knektarne åter anslågos de för *båst* utrustade, hvilka jämte bröst- och ryggharnesk, hade hela armtyg, stormhufvud och långa skärfver, och skulle desse bekomma hvardera till månadsfold

Deras Öfverrotmästare	-	12	—
-----------------------	---	----	---

De

Humla	3	mark
Salt	3	—
Smör och ost	3	—
Kött och fläsk	18	—
Salt fisk i strömming och torsk	18	—
Torr fisk	6	—

Efter samma Svenneordning skola och stalldrängarne bespisas, dock skole ej flere vara till att rykta, än för hvarje fyra hästar en dräng.

Till en häst om månaden:

Korn	-	$\frac{1}{2}$ tunna, eller $1\frac{1}{2}$ spann hafra
Hö	-	3 åmar eller 1 sommarlafs.
Halm	-	4 kerfvar.

Men när de äro komne af krigsrefor, skall dem på 2, 3 eller 4 veckor gifvas om veckan $1\frac{1}{2}$ fiding korn eller $1\frac{1}{2}$ spann hafra.

De knektar, som förde halfva
armtyg, långa skärfver och
stormhufvud, höllos för *väl* ut-
rustade och bekommo - - 9 mark

Deras Öfverrotmåstare - - 11 —

Pasfligen rustade voro de, som
nyttjade stormhufvud, utan
långa skärfver, och utgjorde
deras månadsfold för hvardera 8 —

Deras Öfverrotmåstare - - 10 —

Rundelsknekt med stäckot rör - 10 —

Deras Öfverrotmåstare - - 12 —

Rundels knekt utan rör - - 9 —

Deras Öfverrotmåstare - - 11 —

De hvilka voro rustade med mut-
zer och hade hvarken storm-
hufvud, armtyg eller långa
skärfver - - - 7 —

Deras Öfverrotmåstare - - 9 —

En gemen hakeskytt - - 6 —

Deras Öfverrotmåstare - - 8 —

De som inga öfvervärjer hade - 3 —

Alla med rustningar försedde knektar,
hvilka icke buro degen, utan yxor i stället,
fingo två mark mindre än de eljest borde
hafva. Men voro dessa knektar hakeskyttare,
århöllo de full hakeskyttare fold: dock såg
Konungen helst att de också hade degen.

De

De till ämbeten under fanorne och fänikorne förordnade personer bekommo emot slutet af Eric XIV:s regering uti årslön och månadsfold

Under en fana:

	Årslön.	Månadsfold.
Ryttmästaren - - -	400:	30 mark
Fendrik - - -	200:	20 —
<i>Lutinant</i> - - -	200:	18 —
Qvartermästare - - -	100:	18 —
Profols - - -	200:	18 —
Munsterskrifvare - - -	50:	10 —
Bårdskårare - - -	—	10 —
Predikant - - -	60:	10 —
Trumetare - - -	50:	18 —

Under en fänika:

Höfvitsmannen, efter sin skicklighet, från - 100 till 400:	18 — <i>b)</i>
Fendrik - - -	60: 14 —
<i>Lutinant</i> - - -	12: — —
Qvartermästare - - -	20: 10 à 12 —
Profols - - -	60: 12 à 14 —
Bårdskårare - - -	50: — 10 —
Predikant - - -	40: 10 à 12 —
Munsterskrifvare - - -	30: 10 —

Fu.

b) Höfvitsmannen Hinrik von Minden bekom i årslön 816 mark för hvardera åren 1567 och 1568.

Furerer	-	-	-	20:	10 mark
Trumslagare och Pipare,					
hvardera	-	-	-	12:	10 — c)

För den tid krigsfolket fick månadsfold skedde icke allenast afräkning i dels årslön, utan den fria förplågningen uphörde afven. Det måste då för reda penningar betala provianten, hvilken, nemligen den Cronan tillhörige, utfaldes af tillförordnade *Proviandtåftare*, enligt en faststæld värdering d). Emedan det Tyska krigs-

c) Ordning på löningen för ryttare och knektar pro anno 1561 — Munstrings instruction af den 24 Febr. 1566. Registr. P. I. f. 77. — Ordning för Svenske Ryttnåftarne, huru de skola hafva deras slagtor den m. m. Ått. d. 1 Novemb. 1566. — Register på de Zedlar som Konung Eric hafver underkrifvit i Sölskammaren pro anno 1568. Cam. Arch. — Eskil Joensfons råkenkap för de penningar som blifvit upburne och utgifne till krigsfolket anno 1568. Cam. Arch.

d) Värdering hvarest Cronans proviant . persedlar för. såldes åt krigsfolket under Eric XIV:s krig med Danmark:

1 tia råg	—	—	6 m:k	1	lisp:d bröd	—	6 öre
— rågmjöl	—	—	7 —	1	tunna öl	—	6 m:k
— korn	—	—	5 —	1	lisp:d falt	—	1 —
— gryn och malt	—	—	6 —		— smör, ost, humla	—	3 —
— hafra	—	—	2 —		— flåsk	—	12 öre
— årtor	—	—	11 —		— torrt kött	—	10 —
— bröd	—	—	3½ —	1	tunna falt kött	—	8 m:k

folket århøll långt högre fold än de Svenska, måste det betala Cronans proviant dubbelt dyrare än det sistnämde, undantagande vid fårskildta tillfällen, då det blef efterlåtit att köpa den för Svensk vårdering. Således lofvades Tyske knektarne under 1567 års fälttog, att om de voro beredvilige till att efterkomma Fältöfversten Johan Siggesfons befallningar, skulle de få

Y sam-

1 nötsfall fårskt kött	16 m:k	20 ägg	—	—	1 öre
1 fårsk fårkropp	— 1½	1 tunna fill	—	—	16 m:k
1 lam	— 10 öre	— strömming	—	—	11 —
1 gås	— 4	— torrsik	—	—	10 —
1 höns	— 1	1 lisp:d ljus	—	—	2 —

Denna vårdering på Cronans proviant förråd öfversteg, i anseende till spanmålen, vida hvad den samma allmänt gälde. Vid ett nattläger uti Södermanland år 1568 i Januarii månad, betalte krigsfolket åt allmogen för en tunna korn 3 mark; en tunna bröd 2½ och för ett lisp:d firör 3 mark. Men köttvarorne däremot såldes till en tredjedel och därutöver dyrare än Crono vårderingen.

Summa på den gård, som Kongl. M:ts krigsfolk hafver tagit till köps af bönderne uti Björkviks nattläger anno 1568 d. 25 Januarii.

De första åren af Konung Erics regering gingo fyra mark på en daler eller riksdaler, således svarade då en mark emot 12 skillingar banco-mynt nu för tiden. Sedan förminskades dess värde efterhanden, så att af det år 1568 slagne marks-myntet beräknades vid invåxlingar 7 mark på en slagen daler.

samma värdering på provianten som det Svenska krigsfolket *e*).

Denna ofvan anförda olikhet i aflönningen hade för ändamål, att göra bruket af goda rustningar förmånligt, och dymedelst upmuntra krigsfolket att förskaffa sig dem, hvarom Eric XIV var ganska angelägen. Men som dels Efterträdare icke höllo nog alfvarsam hand häröfver, utan harnesken bortlades snart nästan allmänt öfver hela krigsmagten, utgjorde för de påföljande tider åldren i tjensten ensam grunden till skilnad i årslöningarne, och det endast för knektarne. Genom ett förordnande af år 1577 stadgades, att hvar ryttare, som blef godkänd på munstringen, skulle århålla på sin håst om året tio daler, hvarmed så borde förfaras, att för de ryttare, som besutto egne skattegårdar eller hade Cronohemman, skulle afräknas uti deras besoldning alla årliga rånte-perfedlarne af samma hemman, så långt de kunde tilrätta, hvilken afräkning skulle ske efter en åsatt värdering *f*). Men
om

e) Svar på Johan Siggesons skrifvelse att han det tug åt Hammershus företaga skulle. Dat. Stockh. d. 15 Febr. 1567. Registr. f. 48.

f) Nemligen:

1 tunna råg, malt eller korn	—	1 daler
1 tunna hafra	—	$\frac{1}{2}$ —

om hemmanet rântade mera än ryttarens lön, ålades Fogden att upbåra af honom öfverskottet och derföre göra råkenſkap. Skulle åter rântan af hemmanet uti alla perſedlar icke hinna till tio daler, borde Fogdarne, hvar och en i ſitt Fögderi, upfylla denna brift af årliga rântan. Åt de ryttare, ſom antingen hade inga gårdar eller ſuto på frälſhemman, ſkulle tildelas Cronohemman ſå långt de kunde tillrâcka och lågenheten medgofve; om vårkſtälligheten hvaraf Ståthållaren och Ryttnåſtaren gemenſamt med Fogdarne borde draga förſorg, dock beſkedligen, ſå att bönderne å deſſe Cronohemman icke måtte blifva o-lagligen och i otid af ryttarne bortdräfne. Men till de ryttare, ſom ej kunde få Cronohemman eller icke ville flytta af ſine åbodde frälſhemman, ſkulle Fogdarne afſåmna tio dalers värde af årliga rântan, efter

Y 2

för-

1 liſp:d ſinör	—	—	—	3 mark
En fordrings håſt	—	—	—	6 öre
1 dagsvärke	—	—	—	4 —
1 ſtådfle oxe	—	—	—	4 daler.

Fyra mark eller 32 rundſtycken råknades nu på en ſlagen daler, ſedan 1575, på hvilket år Konung Johan förbåttrade myntet till likhet i ſkrot och korn med Guſtaf I:s mynt uti deſs ſiſta regerings år, eller det Tyſka. De nåſt föregående åren hade marks myntet undergått ſådan förſämring, att ånda till 26 mark gingo på en daler.

förenående vårdering. Hvar Ryttnåstare anbefaltes att, jämte Munsterkrifvaren under fanan, hålla påliteliga gegenregister emot Fogdarne öfver denna åt ryttarne förunde frihet för skatten, åfven som öfver de rånte - persedlar dem blefvo lefvererade i nyfsberörde fall: hvilka register borde årligen i tid infändas till Råknnekammaren.

Genom denna Ordning minskades års-lönen för knektarne, hvilka hådanefter skul-le bekomma, de äldre som blifvit brukade i Rikets tjenst emot fienden, och förut haft halfannan daler eller sex mark, årligen endast en daler, men de nyfs antagne, som icke bivistat något fälttog, efter sin duglighet, två eller till det högsta tre mark, då de tilförene ärhöllo fyra mark eller en daler. Hvad hemmanen mera rantade, skulle Fogdarne upbåra och derföre göra redo. De knektar som antingen suto på frålsehemman, eller icke ågde gårdar, skulle lönas af årliga rantan, enligt hvad ofvanföre om ryttarne är förmåldt: åfvensom samma försigtighets mått borde, i afseende på Fogdarne i akt tagas af Höfvitsmännerne och deras Munsterkrifvare g)

Men

- g) Ordning på ryttares och knektars lön uti alla lands-
ändar öfver hela Riket. Dat. Stockh. d. 14 Junii 1577
Registr. f. 118. jämför samma års Registr. f. 128.

Men redan det nästföljande året förklarade Konung Johan, att denna nya ordning icke borde få noga följas vid Småländske knektarnes aflönande, utan de gamle af dem skulle efter förra löningsordningen hvardera få fem till sex mark, efter som de länge tjent och voro duglige, på det de måtte vara så mycket villigare, när man behöfde bruka dem. Samma förman lär ock snart blifvit de öfriga krigsfolket förunnad, emedan löningarne både för befålet och gemene upføres för de påföljande åren således:

Vid rytteriet:

	Årslön.	Månadsfold.
Ryttmästare - -	100:	20 daler
<i>Lutinant</i> och Fendrik, hvard.	50:	10 —
Qvartermästare - -	20:	5 —
Munsterskrifvare - -	20:	2½ —
Predikant - -	20:	3½ —
Vaktmästare - -	20:	5 —
Bårdfkärare - -	20:	2½ —
Profols, Furerer, Trumetare	15:	2½ —
Till en gemen ryttare och en håft, väl rustad -	10:	5 —

Lika stor lön och besoldning århöll befålet på dem enskilt tilhörige håstar och karlar.

Vid fotfolket:

	Årslön.
Höfvidsman	30 daler
Fendrik	6 à 9 —
Fendriks <i>Lutinant</i>	3 —
Profoss, Predikant och Mun-	
sterskrifvare, hvardera	4 —
Qvartermåstare, Vaktmåstare	
och Förerer, hvardera	3 —
Pipare och Trumslagare, hvardera	2 $\frac{1}{2}$ —
Öfverrotmåstare	1 $\frac{3}{4}$ —
En gammal gemen knekt	1 $\frac{1}{2}$ —
En nyfs antagen	$\frac{3}{4}$ à 1 —
Drång	1 $\frac{1}{2}$ — <i>h)</i> .

Upbådadt i fejdetider emot Rikets fiender, hade krigsfolket af årslönen jämte den fria förtäringen, eller ock i stället för detta, af månadsfolden sin skåliga bårkning; men denna saknades till större delen för landsfanorne och fenikorne, när efter

b) Lönings. ordningar för ryttare och knektar under Konung Johans regering. Cam. Arch. — Ordning på löningen till knektarne. Dat. uti Decemb. 1577 Registr. f. 281. Till Siward Jacobsfons och Joen Gisslefons knektar, att dem tillskickas så mycket penningar, som de kunna blifva tillfredsstälte med för en hel årslön. Dat. Svartzö d. 3 Maj 1579. Régistr. f. 165. — Till 3 Fogter i Småland om knekternes lön och frihet. Dat. d. 14 Octob. 1580 Registr. f. 169.

efter fulländadt krig återkomne till sine hemorter, de icke fingo mera utaf Cronan än årslönen ensam att underhålla sig med. Härigenom bragtes många af krigsfolket, som icke hade annat näringsfång till sitt försörjande, af britt på födan till våldgåstning och andra oordentligheter. Sedan freden i Teusfinår 1595 omsider gjort slut på det långvariga Ryska kriget, och krigsmagten återtagade, hvarje del däraf till sin landsända, började det Finska krigsfolket, i synnerhet rytteriet, att taga med våld hos Allmogen i landet hvad det tyckte sig behöfva. Det häraf våkta hatet hos menigheten emot krigsfolket bröt snart ut i uppenbar fiendskap, hvars följder blefvo bedröfliga för dem bägge. Att förekomma dylika oroliga uppträden på Svenska sidan, fann Hertig Carl nödigt att förbättra krigsfolkets villkor under freden, och till den ändan utfärdade på Konung Sigismunds vägnar en ny lönings-ordning, som tillade befålet vid rytteriet, utom förlåningarne de förut innehade och den vanliga lönen på deras ämbeten, spannmål och foder årligen på deras egne hästar under namn af borgläger, på det sått, att alla Ryttnästare, Lieutenanter och Fendrikar århöllo på hvar karl och häst årligen tolf

tunnor spannmål eller i stället tjugu fyra daler, i synnerhet så länge det höga spannmålspriset varade, hö åtta sommarläs eller två daler uti penningar och sex tunnor hafra; hvar gemen ryttare skulle jämväl årligen bekomma för sig och sin häst ett lika borgläger, samt därjämte uti lön fem daler: de hofmän, hvilka innehade Cronohemman eller upburo råntan däraf, skulle, om samma hemman råntade tolf dalers värde, derföre hålla en varaktig karl och häst; men råntade de antingen mera eller mindre, borde Fogdarne därmed förfara på lika sätt, som det stadgades uti Konung Johans ofvan anförde lönings-ordning. Ryttnästarna ålades att hafva noga inseende därmed att deras hofmän höllo sina hästar, värjor och ridtyg i tjenstfärdigt stånd. Om vid en fanas upfordring det skulle finnas, att Ryttnästaren brukat efterlåtenhet härutinnan, skulle han icke allenast vara förpliktad till återbetalning af de borgläger, som blifvit upburne utaf ryttare, hvilkas hästar och rustningar icke kunde godkännas, utan borde han ändock tillbörligen straffas.

Jämte det årslönen genom denna författning förhöjdes för de fläste af befälet under landsfenikorne, århöll det samma så väl som gemene knektarne också borgläger, nemligen: Höf-

		Lön. Borgläger.
Höfvidsman	-	30: 12 daler
Höfvitsmans <i>Luthenampt</i>		10: 12 —
Fåndrik	-	10: 12 —
Fendriks <i>Luthenampt</i>	-	3: 8 —
Predikant och Barberare	-	12: — —
Munsterfkrifvare	-	12: 12 —
Profols och Vaktmästare	-	5: 8 —
Qvartermästare	-	4: 8 —
Förerer	-	4: — —
Trumslagare, Pipare	-	3: 6 —
Höfvidsmannens och Fendrikens dräng	-	— 6 —

Årslönen för knektarne förblef sådan som den tilföre varit, eller sju mark för en Öfverrotmästare, och sex mark för en gemen landsknekt med goda hillebårdar eller skifverör. Men borglägers-penningarne fördeltes dem emellan på ett vist förefkrifvit sätt efter åldren i tjensten. Knekt-höfvidsmännen borde hvar och en för sin fenika göra redo, huru länge hvarje knekt varit i Cronans tjenst, och på hvad sätt borglägret årligen utdeltes *i*).

Sedermera då Carl IX. såsom fullmyndig Konung förde Riksstyrelsen, gjorde han

Y 5

i) Beställningsbref och borglägers ordning för befälet samt gemene ryttare och knektar. Dat. Stockh. d. 8 Novemb. 1597 Registr. litt. C. C. f. 194.

han uti det nu fastståldte löningsfåttet tid efter annan åtskillige ändringar till krigsfolkets förmån. Således föröktes några år därefter vid rytteriet Ryttnästarens spanmåls lön till två låster, samt Lieutenantens och Fendrikens till två och en half låst, med bibehållande af deras förra årslön uti penningar. Hvad åter nåst föregående ordning tillade gemene ryttnästare uti spanmål och hö förblef oförändradt, men tunnan skulle nu ej räknas högre än till sex mark: när ett ryttnästare hemman räntade mera än tolf tunnor spanmål, skulle icke detta öfverflott, såsom tilföre var förordnad, upbåras af Fogden, utan ryttnästaren borde i detta fall hålla ännu en half, och hvad som då felade, skulle upfyllas utaf Fogden, så att ryttnästaren bekom lika mycket för denna half, som för den andra: på det att de som inga hemman hade, och derföre fingo penningar, icke måtte hafva orsak att klaga, det deras villkor voro sämre än hemmans innehafvarnes under fanorne, skulle de förre desutom århålla åtta mark i penningar. På tåg skulle gifvas ryttnästare i månaden fyra daler på hästen, och förut på handen ett kvartal eller tolf daler, hvaremot det då tillhörde dem att försörja sig själfva med kost och andre nödtorfter, samt att

att tilböriligen utrusta sig med harnesk, hästar och vårjor: till trossens framfordrande bestods på hvarje tre hästar en dräng och en kårra, hvar på skulle gifvas fyra daler om månaden: drängen som ej fick vara yngre än 15 år, skulle fördes med en korrt och en lång bössa, och kårran borde föra fyra spetlar: ingen gemen blef tillåtit att hålla större redd än tre hästar, men Ryttmästaren kunde hafva fem och Lieutenanten samt Fendriken fyra hästar.

Ämbetens under landsfenikorne samt knektarnes årslön och borgläger utfattes nu uti spanmål: för Högvidsmannen till årlig lön tjugu fyra tunnor eller i stället penningar, råknadt sex mark för tunnan, tolf tunnor i borgläger, samt frihet på den gård han själf bebodde: Högvidsmannens *Lutenamt* och Fendrik hvardera till årslön sexton och till borgläger tio tunnor, samt äfvenså en gård fri: Predikanten, Qvartermästaren, Fendriks *Lutenampten*, Munsterkrifvaren, Vaktmästaren, Profosen och Barberaren i årlig lön tolf tunnor och till borgläger åtta tunnor: Furereren, Trumslagaren och Piparen nio tunnor uti årligt underhåld och borgläger: hvar Öfverrotmästare till underhåld och för borgläger fyra tunnor. Af knektarne skulle de som
tjent

tjent uti 30 år och därunder till och med 25 år, bekomma sex daler, hvilket råkna- des för ett helt borglåger: från 24 till och med 15 år, två tredjedels borglåger eller fyra daler: från 14 till 10 år ett halft, och från 8 till 5 år ett tredjedels borglåger, det förra tre och det senare två daler: de som tjent uti 4. 3. 2. år skulle, så framt de bivistat fällttog, få ett fjattedels borg- låger eller en daler. Men alla nyfs antag- ne knektar århöllo ej borglåger förr än de gjort något tog, så framt icke någre gam- le knektar undandoge eller ock affkeda- des ur tjensten. Men till månadsfold un- der tjenstgöring i fält emot fienden skulle Hófvidsmannen bekomma fem daler, jäm- te det han behöll sitt hemman fritt, samt till hustruns uppehålle upbar de honom för- unde tjugu fyra tunnor spannmål: Lieutenan- ten skulle jämväl njuta frihet på sitt hem- man, och behålla sitt spannmåls underhåld af sex tunnor till understöd för sin hustru, samt därtill få fyra daler i månads pennin- gar, och i likhet härmed de öfrige äm- beten under hvarje fenika: en gemen knekts månadsfold utgjorde tio mark *k*).

När

k) Ordning hvarefter det Svenska krigsfolket få väl ryt- tare som knektar skole vara underhållne och bekom- ma deras besoldning både i fredliga och fejdetider.

Når fanornes styrka det följande året förminskades till 120 hästar, ändrades åter löningen för de gemene ryttarne. Ingen hofman under fanan fick nu hafva mer än en häst, på hvilken han sjelf red: hvar ryttare skulle få en gård om fyra pund smör-ränta eller sex tunnor spanmåls ränta: och på det han måtte kunna hålla sin häst år och dag på stall, tolf lafs hö, samt sex tunnor hafra eller foderkorn på hästen: när han drog ut på tåg, skulle han bekomma tio daler i penningar, sex alnar kläde efter vanligheten och fri proviant, eller ock i stället fyra daler i månaden i ett för alt, då han sjelf måste hålla sig med kläde och proviant: för hvarje tvänne hästar under fanan beviljades nu en trofsklippare, på hvilken blef gifvit i månaden två daler, eller fem daler och kläde om året 1).

Bland andre årbudne förmåner åt ryttare och knektar, som ville tjena på de vilkor 1606 års Frälse Mandat föreskref, var i stället för årslön, frälsfrihet på hemman de redan innehade eller i annat fall bekommo

Akt. Åbo d. 8 Januarii 1602 Registr. P. I. f. 13. jämförd med Registraturet för samma år P. II. f. 54. 234.

1) Ordning huru med rytteriet hårefter i Sverige förhållas skall. Dat. Calmar d. 24 Oktob. 1603 Registr. f. 229.

mo af Cronan, samt under fälttåg, en an-
 senligt förhöjd månadsfold, nämligen för
 en ryttare tio daler, och för en knekt tre
 till fyra daler, efter karlens beskaffenhet:
 hvilket var lika med hvad Utländska krigs-
 folket plågade få, och mera än Svenska
 fotfolket någon sin förr bekommit. För be-
 fålet vid detta krigsfolk ökades jämväl må-
 nadsfolden, såsom följer:

	Vid rytteriet.	Vid fotfolket.
Ryttmästare	40:	— daler
Höfvidsman	—:	10 —
Leutinant och Fendrik,	20:	8 —
Fendriks Leutinant	—:	6 —
Predikant och Munster- skrifvare	15:	6 —
Bårdskårare	12:	— —
Rumormästare och Vakt- mästare	15:	— —
Qvartermästare	15:	5 —
Profofs	10:	5 —
Hofflagare	10:	— —
Furerer	—:	5 —
Trumeter	15:	— —
Trumslagare och Pipare, hvardera	—:	4 —
Rotmästare	5:	3½ — m).
Till		

m) Fullmagt för Sten Claesson att vara Ryttmästare,
 och hafva makt att antaga alla som vilja draga ut

Till förstårkande af detta slags fotfolk, hvilket bar namn af *Sköldeknektar*, skulle till följe af ett senare förordnande, antagas ur landsfenikorne alla knektar, hvilka ägde få stora hemman, att de räntade fyra tunnor spanmål eller fyra pund smör och därutöfver: desse skulle tjena för deras gårdar, och ej få någon annan lön. Men åt alla till landsfenikorne hörande knektar, som sjelfve inga hemman hade, skulle tildelas smärre gårdar om två tunnors spanmåls- eller ett pund smörränta, hvilka frikallades från alla utlagor, som utgingo genom bevillningar *n*). Vid detta tilfälle utfåttas en ringare lön för landsfenikornes befäl än den 1602 års ordning innehåller, hvaremot det

emot fienden, och njuta de vilkor, som i det trykte Mandatet förättade äre. Af Örebro d. 20 April 1606 Registr. litt RR f. 139. Dito för Joen Ambjörsson att vara Knekthöfvidsman &c. Sam. Registr. f. 140. jämförd med f. 76.

Genom Carl IX:s myntförfattning af år 1605 upkom skillnad emellan en *daler* eller så kallad *Svensk daler* och en *slagen* eller *Riksdaler*: på denne senare gingo i det nya myntet, 6 mark; men 4 mark af samma mynt utgjorde en daler, som följaktligen var en tredjedel ringare än den slagna dalern, och svarade mot 32 skillingar uti nu varande banco mynt.

- n*) Detta år Kongl. M:ts vilje och befallning om knekthöfvidsmännen, huru de skole förhålla sig med deras knektar. Af Örebro d. 16. Febr. 1611 Registr. f. 26.

det blef vid samma tid en Ryttmästare updragit, att antaga en fana ryttare mot långt högre besoldning för befäl och gemene, än som hittils i allmänhet finnes vara beviljadt; ty Ryttmästaren fick försäkran om hundra daler alla månader, Lieutenanten om femtio och Fendriken trettio daler, och i samma förhållande de öfrige ämbeten: men hvar gemen ryttare lofvades tio daler i månaden o).

Jämte penningelönen århöll krigsfolket på Cronans bekostnad årligen *klåde*, till finhet och alnetal olika efter graderne i tjensten. Under medlet af detta tidehvarf i akt togs vid klädets utdelning följande ordning:

Vid rytteriet hade Ryttmästaren årligen en siden åreklådning, omkring fyrtiofem dalers värde, och en hofklådning, vård aderton daler; men de öfrige ämbeten fingo klåde på sine hästar, såsom de gemene, sex alnar *engelskt* på hvardera; och en ryttare sex alnar *brabanskt*.

Fotfolket bekom till årsklåde:

	Alnar.
Höfvidsmannen . . .	12. engelskt
Fendriken	8. engelskt
	Fen-

o) Fullmägt för Knut Hakansson Hand att värfva 120 ryttare. Af Örebro d. 23 Jan. 1611 Registr. f. 42.

Fendriks *Lutenant* - - 7. brabantiskt
 Profosen, Predikanten,
 Munsterskrifvaren, Fålt-
 skåraren - - 8. engelskt
 Qvartermästare till och
 med Piparé, hvardera - 7. brabantiskt
 Öfverrotmästare - - 7. lemperlakan
 Gamla knektar - - 8. görliiskt.
 Nyfs antagne - - 4. görliiskt.

När Håfvidsmannen bekom tolf alnar klåde, borde det vara *gement engelskt*, men uti *beredt engelskt* fick han ej mera än tio alnar. Andre befålspersoner kunde, när omständigheterna så fordrade, gifvas samre klåde än denna ordning dem tillägger; hvarvid dock gemenligen ett ökadtt alnetal godt-gjorde skillnaden uti klådforternes finhet *p)*.

Z

Vid

p) Ordning på klåde åt krigsfolket under Konung Johans regering. Cam. Coll. Arch.

Vårdering på de klådforter, som lefverades krigsfolket i Litland år 1573:

Beredt engelskt, alnen til	—	—	1 $\frac{1}{2}$	daler
Ringare beredt engelskt	—	—	1 $\frac{1}{4}$	—
Oberedt engeliskt	—	—	1	—
Beredt munsterskt	—	—	3 $\frac{1}{2}$	ortsdaler
Oberedt munsterskt	—	—	3	—
Brabantiskt	—	—	3	—
Lemperlakan	—	—	1 $\frac{1}{2}$	—
Misniiskt	—	—	1 $\frac{1}{2}$	—
Götniiskt	—	—	1	—
Görliiskt	—	—	2 alnar till	1 $\frac{1}{2}$ —

Ortsdaler var det samma som fjerdedels daler och

Vid krigsfolkets beklådning hades i allmänhet ej afseende på likhet i färgen, än mindre var någon viss färg hvarje fana eller fenika föreskrifven. Icke heller finnes att någon särskild gemensam dragt blifvit brukad af krigsfolket förän längre fram, under detta tidehvarf, början därmed gjordes. Carl IX förordnade, att en ryttare fana skulle klådas uti longa kjortlar *q*), och knektarnes kläder göras efter ett visst mönster, samt håret på de nyss antagne afskåras, *att de knektehamn hafva måge r*).

Men de fanor och fenikor, hvilka hörde till livvakten, klåddes åtminstone under samma tid, och förmodligen äfven förut, hvar och

innehöll 8 öre, när på en slagen daler gingo 4 mark; men mera uti ett färre marks mynt.

Utom de här uppräknade, nyttjades jämväl åt krigsfolket andra slags klåden, såsom *packlakan*, *Lybsk pijsk* eller *piuk*, *salvedelsk*, *Ryffedvelk*, m. fl.

q) Till Arfved Thomasson om Linved Claessons ryttare. Dat. Stockh. d. 26 Junii 1606. Registr. litt. R R f. 238.

r) Svar på Tönne Jöranssons och Bertill Hanssons skrifvelse. Dat. Refle d. 30 April 1601, samt på Axel Rynnings skrifvelse, anlangande Slottsens byggnad och de nye utskreene knektar. Dat. d. 17 Junii sam. år. Registr. f. 65. 123. — Till Anders Lindersson anlangandes klåde till knektar. Dat. Eskilstuna d. 27 April 1602 Registr. P. I. f. 109.

och en uti lika fårg. Emedan befallning finnes vara utgifven, att till Drabanternes behof uptaga några stycken blått klåde, pjuk eller hvad annat slag som hållst: och en annan gång blått och rödt klåde till Gårdsknektarne *s*), Heidukarne och andre vaktknektar, som gjorde tjenst vid Stockholm, klåddes och lika med blått klåde efter ett gifvit mönster *t*). Till Hingstribarne utdeltes ett år groft isprångt klåde *u*).

Sådant i akttogs jämväl med de landsfanors och fenikors beklädning, hvilka nyttjades till vakthållning vid Sammanträden på Rikets gränfor. Carl IX befalte att de trehundra ryttere, som kommo att åtfölja honom och Sändebuden till Sammankom-

Z 2

sten

- s*) Till Hindric Hindricsen och Abel Ericson, att de låta uptaga så mycket rött och blått klåde som Gårdsknektarne behöfva kunna. Dat. Nyköping d. 1 Julii 1600. Registr. lit. J J f. 6. — Tenkesedel hvad vi Carl IX. hafve befalt vår trotjenare och skräddare Hans Ericson uti Stockholm och sedan vid Eskilstuna att beställa. Dat. Kopparberget d. 19 Novemb. 1607 Registr. litt. V. V. f. 159
- r*) Till Ståthollarne i Stockholm, att låta uttaga och skära klåde på Heidukarne. Dat. Gripsholm d. 20 Maj 1602 Registr. P. I. f. 136.
- u*) H:s F. N:des svar på Peder Michelsens skrifvelse, beläggande om krigsfolkets belöning. Dat. uti Dec. 1611 Ånke Dr. Registr. f. 37.

sten med de Danske uti Knåröd år 1602, skulle alla vara utfökt folk, och hvarje hundrade af dem klådas uti sin egen färskil-da färg samt stofferas med stoffor, spärrar och värjor, *så att de se folklika ut och kunna vara snackfria x*). Den knektefenika, som några år förut blef utfedd att ledsaga Svenske Sändebuden till Narfven, borde ock utstoffas på bästa sätt och alla därunder lika klådas y): äfven som de knektar nyfsnämde Konung en annan gång förde med sig till Danska gränsen, skulle fördes med sådan beklädning att Konungen kunde hafva ära där af, hvadan till dem borde anskaffas blått och gult klåde z). Ståthållarne på Elfsborg fingo jämväl tillfäggelse, att ikicka honom till mötes, på samma resa, så mycket rött, blått eller gult damask, som Höfvitsmannen öfver Drabanter-

x) Till Hans Ericsön, att han beställer hvad som till Sändebudens ankomst vill behövas: och tillfägger Adelen, att de utstoffa sig med kläder, hestar och gullkedjer till handelsdagen. Dat. Åbo d. 3 Januarii 1602 Registr. P. I. f. 4.

y) Till Abel Ericsön, anlangandes om Staffan Michelsons knektar, som skole vara Sändebuden följaktige åt Narfven, det de måtte blifva väl utstofferade med kläder och annat. Af Nyköping d. 5 Maj 1600 Registr. litt. H. H. f. 112.

z) Till Bengt Nilsson om klåde, lärst m. m. Dat. d. 31 Januarii 1603 Registr. f. 22.

terne, jämte Lieutenanten och Fendriken kunde hvardera behöfva till en klädning, hälft af en färg *a*).

När krigsfolket måste göra vintertog förvarades det emot kölden med lappskor, färskins jackor och skinkjortlar eller pålskar, hvilka, förfärdigade af *mentade* lam- och färskin, som fallit vid Kronans slagterien, föryttrades för dess räkning åt ryt- tare ock knektar emot afdragning i solden. Stundom utgjordes ock i detta ändamål *bette* färskin och pålskar af Allmogen,

Z 3 hälft

a) Till Ståthållarne på Elfsborg, att de förskicka till H:s F. N:de åtskillige perfedlar. Af Scaraborg d. 7 Febr. 1603 Registr. f. 26.

Till 14 Befälspersoner vid Knektehöfvidsmannen Olof Ingemarsfons fenika, som inkallades till Cröningen, skulle upptagas uti Gesle:

Högfärgadt fiden Camlott	—	—	56 alnar
Blått och gult Cartek, af hvar färg	—	—	36 —
Rött engelikt halftannat Stål	—	—	30 —
Rött Packlakan	—	—	30 —
Färgade snören	—	—	120 —
Tripp	—	—	35 —

För samma befälspersoners räkning skulle ock aflämnas de hattar, fjedrar och värjor, som Staden borde utgöra, på det de väl utstofferade måtte komma till Cröningen.

Til Nils Pedersson, Tollnären i Gesle. att han upptager fidentyg till Olof Ingemarsfons befäl. Af Stockh. d. 15 Januarii 1607. Registr. litt. T T f. 18.

hålft när klåde icke tillräckligen kunde århållas på utrikes orter *b*).

Utom penningelönen, klådet och den fria förtåringen vid fårskildte tillfällen, åtnjöto hemmans innehafvarne bland krigsfolket, så länge de vistades uti fält, vissa friheter och förmåner. Genom ett allmänt Påbud af år 1562 frikallades landsknektarne öfver hela Riket, hvilka innehade antingen Skatte - Krono - Kyrko - Klosters - Biskops - Präste - eller Prebende - hemman, från alla årliga utskylder, så länge de i egne personer tjente i fält emot fienden, men delsemellan måste de utgöra skatt af sina hemman lika med andra underfåtare: de knektar åter som icke sjelfve utdrogo på tog, utan sånde sine söner eller drängar i stället, förskoutes under samma tid endast för dagsvärken och skjutsresor: och slutligen befriades alla frälsebönder, som således utkallades, från dagsvärken de eljest ~~woro~~ skyldige att utgöra så väl till Kronan som deras husbönder. Sådan frihet för årliga utskylder var och ryttarne förund på tog emot fienden *c*). Men alla

b) Registraturet för åren 1562. f. 176, 1563. P. II. f. 143. 146. 180. 210. 1564 P. III. f. 12. 13, 1566 P. II. f. 201, 1579 f. 254, 1602 P. II. f. 223, 1611 ÅnkeDr. Registr. f. 40.

c) Öppet bref för landsknektarne, att de skole hatva

la extraordinaire bevillningar och gårdar måste jämväl utgå af krigsfolkets hemman, utan afseende på tjenstgöringen i fält *d*), så framt icke för någon del af det samma särskild förskoning beviljades *e*).

Af sådan beskaffenhet var länge hemmansfriheten för krigsfolket, men sedermera ändrades den på det sätt, att ryttarneingo åtnjuta frihet på sine hemman, enligt 1602 års Ryttare ordning: hvaremot knektarne förskontes allenast för gårdar, utskrifningar, gästningar och andra ovissa persedlar, men årliga råntan ålades de att utgöra af hemmanen *f*).

Z 4

Pen-

deras hemman fri för alla årliga utskylder och pålagor, så länge de låta bruka sig för fienderne. Dat. Linköping d. 12 Novemb. 1561 Registr. P. II. f. 45.

d) Svar till Menige mans skrifvelse uti Sunnerbo i Småland, angående förskoning för köpegården. Dat. Stockholm d. 29 Octob. 1564 Registr. P. III. f. 79. — Dito på Påder Schrifvares skrifvelse, om de friheter knektarne under Bengt Nilsfons fenika njuta vele. Dat. Svartzö d. 22 April 1567 f. 169.

e) Till Ståthållarne på Calmar. Dat. Wadstena d. 8 Octob. 1569 Registr. f. 313. — Till Herr Hogenfchild Bjelke, att de Östgöte ryttare, som äre beskedde öfver till Lifland, skole vara fri och förskonte med brudskatten. Dat. Svartzö d. 5 Junii 1579 Registr. f. 166.

f) Ordning hvarest Fogdarne i Finland sig råtta skole. Dat. Björneborg d. 9 Febr. 1602 Registr. P. I. f.

Penninge - aflöningen förrättades uti början af särskilde tilförordnade *Löningsherrar* och *Penningmästare*, hvilka under såltoget ständigt åtföljde krigshären *g*): äfven som *Proviantsmästare*, hvilkens fysla var att föryttra gården bl nd krigsfolket till Kronans fördel, när det bekom månadspenningar *h*). Under Carl IX bestriddes aflöningen genom en *Krigs-Commissarius*, som ock hade öfverinseendet å provianten. Således förordnades Hofmarskalken Philip Scheding till Krigs-Commissarius öfver krigsfolket som år 1607 öfversändes till Lifland. Han hade uti sin vård alla penningar och annat som till krigslakerne hörde, för att däraf utgifva åt krigsfolket dess löning, uppehålle och besoldning, efter en honom medgifven ordning: hvarjämte det tilhörde honom att hålla hand däröfver, att hvad proviant krigsfolket behöfde, riktigt betaltes: desse penningar skulle han mottaga, och till vecko löning bland folket utdela, samt sedan göra Konungen därför räkenskap *i*). Under det påföljande

Dan-

49. jämförd med Registr. för 1599. P. I. f. 205, 1600 P. I. f. 89, P. II. f. 355.

g) Registr. för 1565 P. I. f. 54, P. II. f. 27. 63. 132.

h) Registr. för 1566 P. I. f. 156.

i) Fullmakt för Philip Scheding, att vara Krigs-Com-

Danska kriget utnåmdes en *General Fält-Proviantmästare*, hvars befallningar borde, likasom voro de af Konungen sjelf utgifne, åtlydas af Fogdarne uti de mål, som rörde framfordrandet af fetalie persedlar, såsom gårdar och hvad annat Allmogen var skyldig att utgöra: och skulle han sådant ordentligen, enligt en honom dåröfver låmnad uträkning, låta utdela bland krigsfolket, så att hvart qvarter måtte få sin nöd-
torftiga andel k).

XI. CAPITLET.

*Läger — Togordning — Sätt att bemöta
fiender — Fältteken.*

Under fälttog tjente *Läger* så vål till hvila för krigsfolket, som till dess försvar. Hårtill valdes en bekvämlig plats, där god tillgång var på vatten och lätt tilförsel af andra förnödenheter. Det gjordes fyrkantigt med fyra portar, nemligen en på hvar

Z 5

sida

missarius utöfver krigsfolket. Af Stockh. d. 24 Maj 1607 Registr. litt. V V f. 49.

k) Fullmakt för Ivar Christersson, att vara Generat Fältproviantmästare. Dat. Högby den 31 Maj 1611 f. 274.

sida: rundt omkring på alla sidor upkastades en graf, hvilket efter Konung Er cs förordnande, borde ske till hvar nattläger, så väl i fiendeland som inom gränsen, på det krigsfolket måtte blifva vane vid detta arbete. Af den således upkastade jorden blef likasom en vall, hvilken vintertiden begöts med vatten, för att blifva islupen, och därigenom så mycket svårare att bestiga; åfven sådes denna årstid kring lågret, när dess belågenhet vid ålfvar och sjöar sådant tillåt. Uti hvart hörn upfördes ett *bus* eller *sträckvärn*, hvaruti stormstycken lades, men det öfriga skyttet stältes på sidorne af lågret: och på det man med stormstycken måtte kunna bestryka hvar sida från det ena hörnet till det andra, borde vid alla fyra sidorne vara slått och undanröjdt. När läger flogs uti skogstrakter, befästades det jämväl med fyrkantige bråtar, hvilka såldes rundt omkring detsamma således, att af hvar hörn kunde stormstycken och det öfriga skyttet brukas in på fienden. Om hvilket allt det ålåg *Lägermåstaren* att beförja.

Fenikorne våxlade om med hvarandra att vaka nattetiden uti lågret, och om dagen arbeta på dess befästande, eller såsom det hette, att *begrafsa lågret*: hvarvid den
ord-

ordning i akt togs, att om till exempel tolf fenikor lågo uti ett läger, borde, når den förrsta eller andra vakade, den sjette eller fjunde arbeta, och så vidare genom alla fenikorne. Under Calmar Slotts belågring år 1599 inrättades vakten uti lågret således, att tjugu man vakade om dagen uti hvarje tre timmar, och fyratio man om natten *l*.)

Uti lågret hölls strång vakt. Det var icke tillåtit för någon, att komma därin, som ej hörde till krigsfolket, han måtte vara inländsk eller utländsk: och utfågs därför en plats utom lågret för dem, som hade något att afgöra med krigsfolket, hvilket ställe kallades *Sudlare plats*. En särskild person var ock tilförordnad, att förhåra alla ankommande främmande, hvilken bar namn af de *främmandes Prestaf m*).

Emedan vid åfvannämde belågring af Calmar Slott ofkickligen tillgick, *sårdeles med*

l) Till Sven Pedersson, om vakt och vård. Af Stöflö d. 28 Martii 1599. Registr. P. I. f. 168.

m) Instruccion för Hertig Magnus af Saxen. 1566 års Registr. P. II. f. 42 — för Johan Siggeson. Sam. Registr. f. 202 — för Tönnis Olsön. 1567 års Registr. f. 54.

Till Christer Pederson, att han med slit beställer om läger vid Krokek både för ryttare och knektar, och att det måtte blifva fyrkant slagit efter snöret. Dat. Björkevik den 24 Januarii 1568. Registr. f. 34.

med vård och vakt, förordnade Carl IX till Öfverste Vaktmästare Christer Some till Gö-berg: han skulle, efter vanligt krigsbruk, uti tid både natt och dag op- och afföra vakten, utsätta den på de orter det behöfdes, samt utskicka några som gingo alltid *i runde*, och tilfågo huru hvar och en höll sin vakt och vård där han blifvit satt *n*).

Då pauluner eller tålt så ganska få-
lan nämnas vid upräknandet af en krigs-
hårs förnödenheter denna tiden, lär en-
dast befålet betjent sig däraf, och manska-
pet nyttjat i stället hyttor af ris eller jord-
torf, såsom öfligt var i andra länder *o*).
Men när krigsfolket någon längre tid un-
der vintern nödgades ligga uti låger, så-
som vid belågringen af Elfsborgs Slott år
1564, upbyggdes åt det samma trähus eller
åtminstone goda hyddor *p*).

Togordningen var så inrättad, att en
fåna ryttare förordnades att gå ett stycke
framför krigshåren, under namn af *För-
vakt*, *Rännefåna* eller *Kännefåna* *q*), till
få-

n) Fullmakt för Christer Some, att vara Öfverste Vakt-
mästare. Af Stöffö d. 29 Martii 1599. Registr. P. I. f. 169.

o) Dilichii Kriegs-Schule. I. Th. 3 Buchs 23 Cap.

p) Registraturet för 1564. P. III. f. 13.

q) Till Herr Pontus de la Gardie, om Tyska och Scot-
ske ryttare fanornes styrka. Dat. Arboga d. 19 Sept
Registr. 1569. f. 293. 294. J:ford med Reg. 1580. f. 186.

säkerhet för oförmodadt anfall af fienden. På jämna vågar och flått mark borde knektarne tillhållas, att om dagen toga i full slagt-ordning, i synnerhet uti fiendeland, men på trånga vågar åtminstone fem man i ledet, på det trosfen så mycket bättre måtte kunna försvaras och förr framkomma. Här-öfver tilhörde det *Trofsmåstarne* att hafva inseende, äfven som det ålåg dem att, när vågarne voro eiaka, föranstalta genom *Furverer*, att de upröjdes och gjordes brukbara. Krigsfolket fick länge ej hafva mera trofs eller *plunder*, än som tio ryttare kunde föra efter två håstar, och lika många knektar efter en håst *r*); men under Carl IX beviljades en trofsklippare för hvarje tvänne ryttare och hvarje fem knektar. Med trosfen fick ej åtfölja onyttigt sällskap, som kunde vara till olågenhet och hinder *s*),
 dock

r) Kon. Eric XIV:s och Johan III:s krigsartiklar. Förut bestods under förnämnde Konung i början allenaft en trofsklippare för hvarje 10 ryttare, och sedan tvenne för femton ryttare.

s) *Eij beller at något onyttigt sällskap måtte medfölje som är borer, tjuffver och skalker.* Trofsmåstarne borde ock tilse, att icke bland trosfen måtte inmånga sig misstänkte personer, som troddes komma i någon för-rådsk affigt, och till att förkunskapa.

Gref Johan af Nassau berömmar Svenska fotskallet bland annat äfven därföre, att de ej förde med sig qvinfolk. Dets relation om Lifländska kriget. fol. 1.

dock var det tillåtit för de gifta bland krigsfolket, att hafva med sig sina hustrur: jämväl kunde den som ville, hafva ett större medfölje, då det skedde på dets egen bekostnad. När uti fiendeland skjutshåstar icke kunde bekommas, borde Trofsmåstarne då först utdela trofsklipparne, så att krigsfolkets förnödenheter med dem måtte framfordras; men så länge man uphöll sig uti eget land, skulle trofshåstarne sparas och väl underhållas, samt icke brukas till något annat *t*).

När efter ett krigs utbrott krigsmagten blifvit samlad och försedd med fältskytt, och hvad mera som till dets utredning o-umgängligen årfordrades, framryckte den, om icke något motstånd det hindrade, in uti fiendens land, och olycklig den länds-ånda, som måste mottaga dets besök. Årnade man icke behålla det intagne landet, förhärjades det, efter tidens krigsbruk, med svård och brand, undantagande de bland landets inbyggare, som undertiden kunde hafva ärhållit särskildte *freds- eller beskydds teken u*). Så lydde åtminstone me-
ren-

t) Instruction och undervisning för dem, som äro förordnade till Trofsmåstare på detta Kongl. M:ts landtog. Dat. Linköping den 15 Julii 1564 Registr. P. II. f. 49.

u) Emellan bönderne uti Halland ihjälslagit några Sven-

rendels de *undervisningar*, hvarefter Fält-Öfverstarne denna tiden skulle utföra de dem updragne värf: och ingen tvifvel är att delamma ju alt för ofta värfställes. Det toget öfver gränsen in uti Danmark, hvilket Mornay år 1563 fått befallning att under vintern utföra med Småländska krigsfolket, men försummat, skulle Nils Persson på Holma sålunda företaga, att han med den då förhanden varande krigsmagten, både ryttare och knektar, skulle begifva sig in åt Halland eller Skåne på den sidan åt Ulfsbäck öfver Hallands ås, och sedan genom Göinge härad och Bleking tillbaka igen, till att *ströfva, bränna och i-hjälslå alt fot för fot, efter som uti sådane saker ägnar och bör, och ingen förskona x*). Likaledes inryckte Fält-Öfversten Collart uti Norrige med tillägelle att sko-

skar, och eljest upfört sig motvilligt, skulle de icke få till godo njuta de dem meddelte *beskydds teken*: och tyckte Konungen det icke vara af vägen, att man vid afstoget ur denna landsända tog med sig alla klockor som hörde till Kyrkorna: om de icke kunde föras hela, skulle de slås sönder.

Svar till Herr Carolus de Mornay, huru han sig uti Halland emot bönderne förhålla skulle. Dat. Torpa d. 12 Novemb. 1563 Registr. P. II. f. 236.

- x) Till Nils Pedersson (på Holma) om det intog han åt Halland och Skåne göra skall. Dat. Stockh. d. 30 Decemb. 1563. Registr. P. II. f. 316.

skona dem som rätt Norrskä voro, men låta ihjälslå alla *Futar* ehvar de träffades: kunde ingen fåstning inbekommas, eller Danskt krigsfolk anlände dit tilstundande sommar, så att han såg sig icke i stånd till att behålla landet, vore bäst att han drog sig därifrån tillbaka, härjade, brände och slog ihjäl allt fot för fot, samt ödelade landet y). En dylik befallning blef följande året gifven Claes Christersson Horn och Mornay. I händelse fienden hotade infalla uti Västergötland, som var förblottad på krigsfolk, borde de, till förekommande där-af, begifva sig från Sölvisborg genom Skåne in åt Sunnerbo och Väsbo, *brännandes, plundrandes och dråpandes allestädes där de framdrogo* på sex eller åtta mil långs ut med gränsen, lika som Konungen själf det gjorde uti Blekingen z). Emedan invånarne uti denna landsända begått den våldsvårkan att uphånga någre Svenske ryttare och knektar, skulle de derföre straffas på det sätt, att alla Blekingsboer, som ännu voro öfrige, skulle tilhopa kallas, både man-

y) Svar på Claudii (Collart) skrifvelse. Dat. Stockh. d. 5 Martii 1564 Registr. P. I. f. 79.

z) Till Herr Claes Christersson (Horn) och Herr Carolus de Mornay, om Söllesborgs Slotts uppföring och åröfring de skole beflita sig om. Dat. Werne-näs d. 8 Septemb. 1564 Registr. P. II. f. 158.

manfolk, qvinnor och barn, under förövändning att aflågga trohetseden: och när 2 till 3000 af dem voro församlade, borde de allesammans fändas landvägen till Calmar, och därifrån sjöledes till Stockholm; men lydde de icke kallelsen och infunno sig, skulle man med första låta härja, bränna och ihjälslå alt fot för fot öfver hela Blekingen, *förty*, som orden lyda, *det är bättre hafva ett öde än fiende land a).*

Af nästan enahanda innehåll voro de befallningar Svenske Anföranne undfingo sig till esterrättelse under Carl IX:s krig med Danmark. Således skulle Jesper Matsson Krus, på toget genom Halland åt Jönköping, låta bränna, röfva och mörda alt hvad han öfverkom *b).* Detsamma borde värkställas vid ett tilåmnadt anfall på Ösel, som denna tiden lydde under Danmark *c).*

A a

Dal-

- a) Instruction och befallning för Kongl. Mts tilförordnade, som i Blekingen på Lyckö och Afveskär blifva skole. Åkt. Calmar d. 12 Septemb. 1564 Registr. P. II. f. 164.
- b) Till Jesper Matsson (Krus), att möta Kongl. Mit i Jönköping. Af Örebro d. 8 Maj 1611 Registr. f. 245. jämf. sam. Registr. f. 242. 270. 287.
- c) Till Ståthållaren på Refvel Anders Larsson, att falla in på Ösel till att röfva, bränna och ihjälslå alt det man öfverkommer. Af Örebro d. 9 Maj f. 249.

Dalkarlarne, hvilka upbådades för att infalla uti Jemtland, förmantes skona Jemtarne, aldenstund de voro af Svenskt blod och hade af ålder legat under Svenska Kronan; men alla *Jutar* de kunde öfverkomma där i landet, så ock Pråtter, efter de alla voro Jutar, dem fingo de döda och handla med som de ville, samt röfva, sköfva och bränna deras hus och gårdar efter behag *d*).

Desse våldsamma förrättningar utfördes under befäl af en så kallad *Brandmåstare*, som till den åndan åtföljde krigshären, och utom hvilkens, samt Öfverstens tillståndjelse, hvarken brandskattning eller brännande fick företagas.

Danskarne upförde sig till ingen del fogligare mot Svenske underfåtarne, vid sine infall öfver gränsen. Deras Högvidsman Edvard Bille hotade Helsingarne år 1564, att han vid ett snart tillstundande besök hos dem, skulle skona hvarken kvinnor eller barn *e*). Hvad här hotades, verkställdes.

— Dito af Lågret vid Långemåla d. 3 Junii f. 276. Ut i 1611 års Registr.

d) Fullmakt för Jacob Tomesson att draga til Dalarne efter 1000 Dalekarlar. Af Örebro d. 8 Maj. f. 247 — Svar på Dalekarlarnes skrifvelse. Dat. Lågret vid Ryfsby d. 10 Junii f. 286, jämförd med f. 293. Ut i Registr. för år 1611.

e) Svar opå Ewerdt Billes skrifvelse som menige man uti Helsingeland honom tillskrifvit hafver uti Januarii 1564. Registr. P. I. f. 29.

ställdes vid samma tid emot inbyggarna uti Wäsbo härad i Småland, dem Danskarne *ochristeligen och tyranskeligen öfverfölla, icke förskonandes qvinfolk och menlösa barn*. Sådant vederfors följande året jämväl Ale och Flundre häraden i Vester-götland, hvilka fienden härjade med mord och brand, samt utöfvade där lika omänsklighet på oskyldigt folk f).

Konung Johan böd väl till något för-mildra detta grymma fått att föra krig, mera kan hånda af religions fromhet, än för det han var öfver sin samtid i uplysning. Vid några häraders ödeläggande och afbrännande i Halland borde, på des uttryckeliga befallning, Kyrkor, Kloster, qvinnor och barn förskonas, *efter som christeligt bruk vara plågar g*). Under kriget med Ryfsland befaltes Fält-Öfversten Herman Flemming alfvarligen tilhålla krigstolket att icke ihjälslå qvinfolk, barn, gamla gubbar, tiggare, Präster och Kloster tolk, som intet motstånd formådde göra, och i

A a 2

syn-

f) K. Eric XIV:s Historia af Tegel. Pag. 119 och 198.

g) Till Ryttnästaren Berendt Saks, att han med sine ryttare förfogar sig in i Fjedre härad i Norre Halland. Dat. Åby d. 6 Januarii f. 3. — Till Brunthe Birgesson och Anders Sigfridsson det Norrke tug be-langendes. Dat. Linköping d. 11 Januarii f. 5. Re-gistr. för 1570.

lynnenhet förekomma våldtäckt bland alle qvinfolk: desse nu nämde personer måste ändteligen till lifvet förskonas det måsta möjligt var, och efterlåtats att passera hvart dem behagade, på det Gud Alsmågtig genom tyranni och otilbörlig handel icke måtte blifva förtörnad och afvånda sin vålsignelse b): och när öfverbefålet öfver krigsmagten sedermera updrogs åt Pontus de la Gardie, blef det honom förbudt att låta bränna uti Kexholms och Nöteborgs lån, icke heller fick folk där ihjålflås, som ej stälde sig till motvärn, emedan dessa lands-åndar borde läggas under Svenska Kronan; men kunde Fält-Öfversten rycka in uti Stora Novogrods lån, skulle han det samma med *svård, rof och brand öfverdraga*; dock förskonandes där och allestädes Präster, Munkar, Nunnor, kvinnor, barn och gammalt utlevadt folk i).

Men

- b) Zedula uti Brefvet till Herman Flemming om det tog han företaga skall in i Ryssland. Dat. Torfvefunds gård d. 16 Aug. 1577. Registr. f. 193.
- c) Instruction för Fält-Öfversten Pontus De la Gardie, Friherre till Ekholmen, och dem honom till råd och hjälp medförordnade äre, huru de skole företaga krigs-sakerne i denna tilstundande höst emot den Tyrannen Ryssen, hans land och underfäter. Act. Stockh. d. 24 Aug. 1589. Registr. f. 140.

Men Konungen måste flere resor med bedröfvelse finna, att des vilja hårutinnan icke blef åtlydd. Jämte betygande af sitt välbehag öfver den skada Ryssarne blifvit tillfogad på 1578 års vintertog, under Fält-Öfversten Hindric Claeslon Horns anförande, förklarade Konungen tillika stort missnöje öfver det oskyldiga och menlösa folket, såsom qvinnor, barn och utlefvade män, hvilka emot sitt förbud blifvit om lifvet bragte; bedjande Gud att Han sådant sig och Riket icke låter umgålla, efter det emot sin vilja skedd är: han tilräknade detta icke Befälhafvarne, utan det sjelfsvåldiga partiet, som sådant bedrifvit k). Tönnis Majdel, som förde befälet öfver en hop Lådjor uti Peipus sjön, handterade de till fångar tagne Ryssarne med grymhet, hvarföre han fick följande förebråelse af Konungen: *Wi hafve förnummit Tönnies Majdel, att ibland de fångar som du hafver tagit från vår fiende Ryssen, skall och hafva varit en hop qvinfolk och små barn, hvilka du aldeles illa hafver handlat med, i det du en part af dem hafver låtit mörda och ihjelslå, och eljest en hop låtit störta i sjön. Så är det oss aldeles obekagligt, och förorsakas*

A a 3

dår-

k) Svar på Herr Hindric Claeslons skrifvelse. Dat. Stockholm d. 14 Aprilis 1578 Regiſtr. f. 74.

därmed idel Guds förtörnelse, eljest är det emot Krigs Artiklarne 1), att hvar du icke hade haft råd att föda dem, så hade det varit bättre gjordt att du hade släppt dem i land och (de) sökt sjelfve sin bärning, och icke förgjordt dem som förbemäldt är. Och besalie vi fördenskull härmed allvarligen att du därmed hårefter hafver fördrag, så framt du vill göra det oss är behageligt m).

Ehuru Ryssarne utan tvifvel sjelfve gofvo anledning till sådan hård medfart, medelt sin vanligen utöfvade omänsklighet emot Svenske underfätare, olycklige nog för att falla i deras händer, lar dock detta upförande å Svenska sidan svårligen kunna urskuldask med vedergällningsrätten.

När

1) K. Eric XIV:s och Johan III:s Krigs Artiklar innehålla endast, att ej någon skulle fördrifta sig utan Öfverstens och Brandmästarens lof, att bränna, röfva eller brandkatta någon Stad, Slott eller By. Men 9 Art. uti Carl IX:s Krigs Artiklar af år 1599 lyder så här: *Icke skall beller någon fördrifta sig att upbryta Kyrkior, Klöster eller dörrar till att röfva eller sköfla uti fiende landh, utan Fält Öfverstens macht och samtyckio, ja som ej beller någre Adelige personer, hafvande Qvinnor, Barnsängs bustrur, Fruer eller Jungfruer någott öfvervåld, skam eller last, wid lifzstraff, utan alla nåder.*

m) Schedula uti svaret på Tönnies Maidels skrifvelse om krigsrefan i Ryssland: item huru han sig förhålla skall. Dat. Stockh. d. 12 Octob. 1591. Registr. f. 171.

Når fienden undertiden skonades tillifvet och fångar gjordes, bemöttes desse, i synnerhet de gemene af dem, med strånghet. De sändes dels till Finland, och fördeltes där på fåstningarne, dels fördes de up till Salberget, samt höllos till arbete, smidde i järn och bullt, för att göra skål för födan. Ståndspersoner och andre jordbrukare, som hade sina söner och drängar i krigstjänst, och derföre voro i behof af arbetsfolk,ingo tillstånd att mottaga fångarne till arbete hos sig. Men som denna tillåtelse beledsagades med det besvärande vilkor, att en knekt måste anskaffas för hvar fånge som bertrymde, lår icke många funnit sin räkning vid att betjäna sig därpå. Att förekomma fångarnes rymmande, gjordes de ökände dymedelt, att de rakades uti hufvudet hvar sjette eller fjortonde dag, och förkunnades tillika i folkne kyrkorne för hvad orsak sådant skedd, på det Allmogen desto lättare kunde fasttaga dem, i händelse de sökte undankomma *n*). När genom vederbörandes uraktlåtenhet af dessa försigtighets mått, en

A a 4

hop

n) Till Måns Persson, att han låter de Danske fångar väl förvarade blifva. Dat. Stockh. d. 29 Junii 1563. Registr. P. I. f. 254. jämf. sam. Registr. f. 293, P. II. f. 56. 204, 1565 P. II. f. 217.

hop Danske fångar fingo tillfälle att fåtta sig i frihet, ikref Eric XIV, uti harmen dåröfver, till Ståthållarne på Stockholms Slott, att efter Danske Konungen icke med minsta ord låtit förstå sig vilja utlösa någre af de fångar Svenska krigsfolket tagit, kunde ej ikada om med dem förfores på det fått, att så många Tyska fångar, som icke ville svärja Konungen trohets ed, samt alla *Jutar*, hvilka fastån de svuro, likväl ej borde tros, förfändes till Ryssland, och dår förfälde för så mycket i varor eller penningar de kunde gälla. Oaktad Konungen låt afgå förnyad påminnelse hårom, år ingen anledning att detta meniskligheten föga hedrande förslag någonsin gått i värfställighet o).

Uti fåltslagtningar och ikermützler var nödigt, att hvarje enskild persøn uti krigshären kunde igenkänna hvarannan från fienden, till hvilken ånda då buros *Fåltteken*. Desse, som endast förekomma under den tid Eric XIV. satt vid Riksstyrelsen, voro af flerehanda slag. Uti början af Liflånd-

-) Till Ståthållarne på Stockholm, om någre fångar, som förupne åre ifrå Stockh. Dat. Jeneköping d. 30 Septemb. f. 94. — Till samma Ståthållare. af Långeriid d. 20 Octob. f. 181. Uti 1563 års Registrat. P. II.

ländska kriget underrättades Fält - Öfversten Claes Horn, att Konungen hållt ville därtill hafva den *gula färgen*, efter korset som fördelte Riksvapnet, var gult *p*). Under Danska kriget årfordrades på andra fälttoget en stor hop fältteken, hvilka då icke kunde århållas till köps inom Riket, hvadan några tusende alnar lärst skulle i stället uphandlas och med det skyndsammaste färgas *gult*: äfven som en myckenhet *rödfärgade gås fjådrar* borde tillredas, för att i samma ändamål utdelas bland krigsfolket: hvarvid Nunnorne i Wadstena Kloster borde vara behjelpige *q*). Då ända till 30000 fältteken af desse färgade gås fjådrar måste anskaffas, fingo Ståthållarne på Stockholm tillfågelse, att genom natt och dag nersända till fältlägret så många Dominicus *Fjådermakare* hunnit förfärdiga, samt tillhålla honom att skynda med arbetet af hvad som ännu återstod: de behöf-

A a 5

de

p) Svar på Herr Claes Christersson skrifvelse. Dat. d. 13 Julii 1562 Registr. f. 140.

Förmodeligen har Riksvapnet likaledes gifvit både färg och skapnad åt de gula kors fanorne och fenikorne borde föra. Se pag. 290 och 306 af denna Afhandling.

q) Till Eric Olsson, att han anammar utaf Borgarne i Wadstena en hop lärst och förskicker det till lägret, thett man kan bruka för Fältteken. Dat. Linköping d. 11 Julii 1564 Registr. P. II. f. 36.

de icke alla vara så *utstofferade*, som de redan ankomne, emedan därtill fordrades för mycken tid; utan det gjorde tillfyllest, att två longa fjådrar eller ock tre till fyra af de smärre fåltades tillsammans, *så att de något teken kunna gifva från sig när man dem brukar*. Men var ej tillgång på en sådan mängd med fjådrar, ålades nyfsnämde Ståthållare, att affända till lågret det måsta *Ikorne- och Råfverumpor* de kunde öfverkomma *r*). Jämte detta nyttjades till fåltteken *rödt klåde s*), stundom ock *grönt lårft*. Men som sådant dock icke långt ville förflå, bestältes tillika i samma ändamål uti Norra Finland 30 till 40000 *tråbågare* eller och *små hankestop*. Om alt detta ej i tid anlände till lågret, och Konungen däraf kom att lida någon skada, skulle samtelige Ståthållarne på Stockholms Slott derföre blifva ansvarige *t*).

Deffe

- r*) Svar till Ståthållarne på Stockholm, belangendes den ringe förfordring de hafva gjordt till landtoget både med krigsmunitioner och annat. Dat. Vimmerby d. 3 Aug. 1564 Registr. P. II. f. 105.
- s*) Till Ståthållarne på Calmar, att de förskicka till Kongl. M:ts fältläger Skytt m. m. Dat. Lyckö d. 1 Septemb. 1564 Registr. P. II. f. 155.
- t*) Till Herr Nils Boije, belangendes de tråbågare han där uti Finland beställa skulle. Dat. Stockh. d. 19 Maj. f. 33. — Svar till Ståthållarnes skrifvelse på

Desse mångfaldige fältteken anskaffades, på det tillfälle måtte gifvas att ombyta dem, så ofta det ansågs nödigt *u*). Men på hvad sätt allt detta brukades af krigsfolket, finnes icke det minsta omnämndt.

Stockholm. Dat. Hofva den 26 Julii f. 175. — Till samma Ståthållare, belängendes krigsfakerne. Dat. Scara d. 1 Aug. f. 198, samt Fältlägret Hofva d. 5. Aug. f. 204. Registraturet för. 1565. P. II.

Uti brefvet till Nils Boje skrifver Konungen: *efter wij för någre synnerlige orsaker schuldh wele haffwe beställt een beel hoop Tråbågere som plåge göres och till pyntes wdi Norre Finlandh, besynnerligen wdi Nyee Kyrke och Letale, thesligit och the andre nästwmliandes Söchner, Therföre åhr wbår willie och gunstige befallningh, att i medh thet allerförste beställe schole medh Fogderne wdi för:de Norre Finlandh, så att the upköpe och lathe gøre genom natt och dag Tw eller Trytusende knipper, recknendes ettbundred (kanske rättare, tio) i hwar knippe af för:de Begere, leffrerendes dhem dbenne Breffwiffere iillhande, hvilke hann sedhen genom natt och dag hijt till Ofs schall framfordre, Och ehuru edher synes thette ringe vare, Szå wele wij lickwåll att i wibenn all förtögring och medh thet allerförste så beställe schole, såsom wij nu befalet haffwe.*

Uti de följande här anförde brefven säges uttryckligen, att desse bågere voro ämnade till fältteken.

- u*) Zedula uti Brefvet till Ståthållarne på Stockh. Dat. Svårdsbro d. 13 Januarii f. 10. — Till Ståthållarne på Stockh. Dat. Hviterid d. 11 Febr. f. 58. — Till sam. Ståthåll. att de skulle försända i Hans K. Mts fältläger brännevin och krydder, och andre nödtorftige persedlar. Dat. Fältlägret Nydala d. 16 Febr. f. 67.

Uti 1568 års Registr.

XII. CAPITLET.

Fältslag.

Huru det tillgick vid fältslagningars lefvererande uti början af detta Tidehvarf, och hvad ordning då blef iakttagen vid Krigshårens upställning, därom saknas fullständig underrättelse. Uti slaget vid Halmstad år 1563 stältes skyttet på ett bärge, fotfolket uti ett *kärrelagg*, och rytteriet mitt emellan *x*). När uti samma Danska krig Hertig Magnus af Saxen utnämndes till Fält-Öfverste, föreskrefs honom bland annat, att, i fall alla fenikorne icke voro fullt femhundrade man starka, som de borde vara, skulle han inrätta *Slagtordningen* med spetsar och hillebårdar tillfyllest, så ock *bägge Flyglarne*, men om något skulle felas, att det då endast måtte vara uti *Förlorade Hopen* och icke i sjelfva Ordningen *y*). Vid den krigshår, hvarmed Fält-Öfversten Johan Siggeson, under samma fälttog, borde inrycka uti Norrige, skulle åtminstone fyra fenikor utrustas efter krigsord-

x) Mandat till Menige Rikens Ständer öfver hela Riket. Dat. Orreholmen d. 23 Novemb. 1563 Registr. P. II. f. 263.

y) Hertig Magni Instruction. Dat. d. 4 Julii 1566 Registr. P. II. f. 41.

ordningen, på det man kunde med dem göra en *fyrekant slagtordning*, och möta fienden i marken, när så behöfdes z).

Rytteriets slagtordning tyckes denna tiden hetat *Stjärna*, förmodeligen af sin skapnad: emedan vid en anstald råttegång öfver Tyska Ryttmästaren Jacob Drachstedt, anklagad af Jöran Persson, för det han med sin fana först tagit flykten uti Svarterå Slaget, finnes Fält-Öfversten Jacob Hindricsson Håstesko inför Råttan hafva afgitvit följande yttrande: *Efter fienderne icke hade mera än två faner och Kongl. M:ts voro jem faner, ty kunde icke deras stjärna tillräcka att drabba in på all vår stjärna, utan drabbade allenast in på Johan Byntings, Sven Anderssons, Lindorm Perssons och halfva Anund Sienssons fanor, och Jacob Drachstedts fana, som ingen anstötning af fienderne hade, och fördenskull väl hade haft råd att slå fienderne på sida, gjorde intet till saken, utan vek af a).*

I stället för att häraf göra osäkra slutsatser till upställningsfättet af en krigshår uti slagtordning, vill jag endast här anför

ra

z) Instruction för Johan Siggeson på toget till Norrige. Dat. Svartzö d. 7 Octob. 1566 Registr. P. II. f. 201.

a) Konung Eries Nämnds Dombok, f. 149.

ra några allmänna regler, som borde följas uti drabbningar med fienden. När man årnade lefverera en fältslagting, skulle därtill väljas en tjenlig plats, där man med lika fördel kunde möta fienden: alt krigsfolket borde gripa an på en gång, så vida fältet och omständigheterna sådant tillåto: om fienden blef uti första anfallet slagen på flykten, skulle Fält-Öfversten icke förhålla sig, utan förfölja de flyende, såsom det heter; *med upräckta fenikor och oförsplidt slagtordning*: Fält-Öfversten fick ej vara främst i spetsen, att icke, i fall någon olycka honom hände, fruktan därpå måtte upkomma hos krigsfolket och slagtingen därigenom förloras b).

Efter hvilka grundsatser en krigshär upstältes till fältslagting uti början af 1600:de talet, kan inhämtas af Riks-Amiralen Carl Carlsön Gyllenhjelm's berättelse om slaget vid Kåkenhusen år 1601, hvaruti han såsom Fält-Öfverste anförde Svenska krigsfolket. Samma berättelse meddelas därför nu sådan, som han den sjelf egenhändig författat:

”Det dröjde icke mycket länge förr
 ”än som uti Wenden Carl Carlsön församlade

b) Instruction för Fält-Öfversten Ifvar Månsön. Dat. d. 14 Julii 1565 Registr. P. II. f. 138.

"lade mera folk till håst och fot, såsom ock
 "dageligen undfick bref och befallning ifrå
 "H. F. N:de det han ingen tid och lågen-
 "het skulle försumma, att komma dem till
 "undfåttning på Kokenhusen. Alltså då han
 "märkte deras nöd trängie dem uti belå-
 "gringen på Kokenhusen, och hade till en
 "tyratusen till håst för handen; samt med
 "dem som på Erla vore qvare låmnade till
 "fot, vid pås åtta eller nio hundra lands-
 "knektar, under Öfverstarne Hindric Live
 "och Michel Wachtmeister, lät han sig tyc-
 "ka att vara mans nog emot fienden, som
 "icke heller vore mycket starkare, och ha-
 "de in i Staden Kokenhusen deslikes fi-
 "na fiender vål tutusende man till att ak-
 "ta sig före, om de fulle ut. Gick förden-
 "skull till råds med sine Officerare, hos
 "Venden, på hvad sida och hvad fätt man
 "skulle bäst kunna undfåttja de våra och
 "slå fienden ifrån belågringen för Koken-
 "husen: förhollandes dem samtligen, först
 "fiendens låger, som var på ena sidan
 "med Dünaströmmen, på andra sidan med
 "den bäcken, som kallas die Perls, med
 "høge landmon på båda sidor, onda att
 "komma öfver, och bak för sig med skog
 "och moras förvarad. Där låg alt hans ryt-
 "teri, och var så ondt för dem att kom-
 "ma

"ma öfver en bro utur sitt låger in på Ko-
 "kenhusiske sidan, där som deras fotfolk
 "hade sitt låger och löpegrafvar med skant-
 "sar och stycken för Staden; så ondt säger
 "jag, som för någon fiende komma öfver
 "till dem in i lågret, om något motstånd
 "på den ena eller andra sidan hade varit.
 "Derföre gaf han i betänkande för dem
 "alla, huru dem syntes bäst, att man skul-
 "le komma Kokenhusen till undsättning:
 "Först, antingen man kunde komma om-
 "kring fiendens låger, såsom på den sidan
 "ifrån Riga, emellan Dünan och Persen,
 "och genom skog och moras falla fienden
 "i lågret, där de sig minst förslä, med
 "fotfolk, och på andra sidan de som in i
 "Staden voro, falla ut på fiendens fotfolk
 "uti löpgrafvarne och skantarne, där styc-
 "ken voro emot Staden satte; eller till det
 "Andra: gå med hela hopen ryttare och
 "fotfolk tillhopa up emot Dünströmmen,
 "ett stycke omkring in emot Sellesborg,
 "och komma sedan med strömmen utföre,
 "förfökandes att kunna vara så hastigt in
 "för Staden, till att öfverfalla och neder-
 "hugga fiendens fotfolk i löpgrafvarne och
 "skantarne hos stycken, förr än hans Ryt-
 "teri kunde komma öfver Persen dem till
 "hjälp, och sedan med sammanfogad magt
 "af

"af dem, som i Staden vore, falla in i fi-
 "endens låger öfver Persen, då man för-
 "hoppades dem kunna öfvervåldiga och där-
 "ifrån drifva, eller aldeles nederläggga. Det-
 "ta senaste vardt af allom rådsammast befun-
 "nit, efter det vi eljest icke fotfolk nog,
 "mera än som 800 man därtill hade, och
 "med Rytteri kunde man den andre vågen
 "icke framkomma; därmed blefve fotfolket
 "allena, och om fienden blefve dem för måg-
 "tig, moste de lida skada och kunde intet bi-
 "stånd af rytterne bekomma; men på den an-
 "dra vågen blefvo de alla tillhopa och kunde
 "vara hvarandra till hjälp. Där och så hände,
 "att fienden finge af oss kundskap förr än
 "vi kunde nå vår defflein och anslag, kom-
 "mandes oss före och emot till att lefrera en
 "slagtning, då måste vi och den icke undvi-
 "ka, medan vi så strång befallning hade, att
 "änteligen undfatta Kokenhusen c).

B b

"Med

- c) Af Carl IX:s allvarsamma skriftliga påminnelser här-
 om till Carl Carlsön Gyllenhjelm, vill man här an-
 föra följande:

*Zedel uti Svaret på Carl Carlsöns skrifvelse. Af
 Refse den 4 Junii 1601.*

*Widhare wile wij tigh icke förbålle att wij rått nu på
 timen bekomme thin skrifwelse såsom och Henrik Lijfs
 breff och then zedelen som Christer Some wthur Kåken-
 husen hafver skrifwitt. Så förundrer oss att i icke lathe
 idber af theres ynkelige förmaninger beweke och komme
 them till undfättningh. Ty thett tu förebår många on-
 skyllinger och når thu bekommer sold så felas tigh folck,
 når tu påffver folck så felas tigh fetalie, når tu påff?*

"Med denna resolution ginge de samt-
 "ligen fort på den vägen åt Pebal, (där
 "kom fotfolket med Öfversten Hindric Lijf
 "ifrån Erla till store hopen igen), och se-
 "dan åt Feste, Tisenhusers hof, något om-
 "kring råtta vägen till Kokenhusen, på det
 "fienden icke skulle förmoda oss så snart
 "komma fram. Men då vi på två mil när
 "Kokenhusen vore komne, om natten uti
 "Junii månad, och blefve något stilla hol-
 "landes, att folk och hästar sig något hvi-
 "la finge, hörde man ifrån Kokenhusen grof-
 "va Stycken lösfkjutas några gånger, där-
 "af dömas kunde, att fienden af oss kun-
 "skap

*ver fått feralie så hafver thu bvarken krutt eller lodb,
 endoch wij haffve förskickatt till tigh allt hvad wij haf-
 ve kunnat renkie tigh fele, både ett och annedt så att
 folck, penningar, krutt och bly haffver mött them len-
 geseden på vägen som ifrå tigh komne åbre, sådant kun-
 ne wij inbett annett tillreckne wtten titt försörgde (för-
 sagde) och blödige hierre, hwilket thu och ther medh nogh-
 sampt haffver lathitt opå skine i teth thu icke haffwer
 tort förtro tigh in om Wendiske murerne, wtthan slagitt
 titt lågre på thetne siden om åbn, och kan ske att när
 tw får see fienden då staner thu inbett för åbn ber i
 Råfse, Men så skalit tith wette att bwar thu icke nu
 denne gång wudsätter them på Kåkenbusen åbre, då
 skall tith aldrig någon nådlig berre hofs oss haffwe mere
 att förwånte, ej heller må thu någonsin komma för war
 ågon meer, derföre så rådde och förmane wij tigh att
 thu gör titt bästa, och så framt thu och the andre medh
 tigh åbre wele ware åbrlige karar, icke lathe them weth
 Kåkenbusen lidke nödd, der rette tigh efter.*

"skap hade och vore uti beredskap emot
 "ofs, då blef och straxt med trumeter blå-
 "sit till håst, och hvar man satt upp, to-
 "gandes i sin förra ordning fort. Nu var
 "vår slagtdordning sålunda gjord, som här-
 "under blifver beskrifvit och förteknad,
 "med två armar: (Tab. II.) Och när de
 "kommo fram på slätten gingo de således
 "fort emot fienden. Men efter Öfversten
 "och Generalen Carl Carlsön hade för-
 "nummit, huru som Polackarne plågade uti
 "sina slagtdningar hafva någre utvalde och
 "frivillige eller voluntarios af alla fanor till
 "håst, icke öfver ett hundra till mantal,
 "dem de på sitt språk kalla Elearer, hvil-
 "ka sitt lif till bästa gifvo och förste drabb-
 "ningen göra skulle på sin fiendes slagtd-
 "ordning, och ingalunda vika utan på plat-
 "sen dö eller komma fienden uti oordning
 "och till att branlera, där uppå sedan de-
 "ras andre troupper på fienden drabba plå-
 "gar; så förordnade vår General det Ven-
 "diske Cornet af hundra hästar så när
 "stark, som blef fördrö af deras Ryttnåsta-
 "re Mengden, en modig och manhaftig
 "man, hvilken mitt för bataillen emellan bå-
 "da armarne af var slagtdordning något för-
 "ut emot fienden maktligen skulle förtgå,
 "och gifva akt på de samma Elearer, hva-
 "

”dan de fram utur fiendens slagtdordning
 ”skulle komma, dem till att förhindra och
 ”visa en annan våg, eller om inga sådane
 ”framkommo, skulle de foga sig till vän-
 ”stra armen och göra där sitt bästa. På
 ”den vänstra armen var förordnad till an-
 ”förare Öfversten Hans Bengtson, en Finsk
 ”Adelsman, lenge försökt i krig uti Fran-
 ”kerike: på högre armen var Herman Wran-
 ”gel och Frantz Treijden, båda berömda
 ”krigs män; hos fotfolket och fältstycken *d*)
 ”var Öfverstarne Hindric Live och Michel
 ”Wachmeister. Men Carl Carlsen sjelf
 ”hade ingen viss plats, utan red emellan
 ”troupparne, tilseendes hvad order blef hål-
 ”len. Nu var och af honom befalt, och
 ”med de andre förfarna ste afstaldt, att, al-
 ”denstund fiendens rytteri bestod af Husa-
 ”rer, som förde lanfär eller rennestakar, men
 ”våra ryttare voro obeväpnade med har-
 ”nesk, såsom de voro vane i det Ryske
 ”kriget, skulle de icke förbida att fienden
 ”komme till att fälla sina lanfär emot dem
 ”uti sitt fulla lopp, utan att våra skulle
 ”med sina carabiner och puffertar eller pi-
 ”stoler, efter som hvar hade till att föra,
 ”förr än som fienden sig rörde, gå huf-
 ”vud-

d) Bestående af femton större och mindre Fältskytt.
 Ätta historiska för år 1601.

”vudstupa på honom och bränna löst, trån-
 ”gandes in i hans slagtordning, och bruka
 ”sin fidovärja och degen, ty så länge fi-
 ”enden hade sin lans och rånneftake i han-
 ”den, kunde han hvarken bössa eller sabel
 ”komma till att bruka, men de våra utan
 ”tvifvel desto bättre fördel hafva. Så var
 ”och vårt fotfolk på den tiden icke ändå
 ”med musketter och pikar väl förvaradt,
 ”hvarföre hade och Carl Carlsson tilförene
 ”på vägen uti forttågandet och marchen, be-
 ”fält att hvar och en knekt eller soldat skulle
 ”med sig frambära en staka till fyra eller
 ”halffjerde aln long, spitz och bränd i båda
 ”ändarne, dem man bruka kunde sålom
 ”Svinsfjådrar, och hvar som behöfdes, fät-
 ”tja dem fast i marken rundt omkring sig
 ”emot Rytteri, där utur de med fältstyc-
 ”ken och sina longa bössor, oanfædt de tör-
 ”de små led, likaväl sig nog väl värja kun-
 ”de. När nu detta alt så var beställt, och
 ”hvar visste hvad honom göra borde, kom-
 ”mandes när in på fienden, där som han
 ”höllt i sin slagtordning och förväntade
 ”ofs, utan någon graf eller beskantsning
 ”för sig, stannade likaväl våra främste
 ”troupper på båda armarne och höllo stilla.
 ”Då Carl Carlsson det såg, red han sjelf
 ”fram till högra armen, frågandes hvarfö-

”re de icke drabbade på fienden, och blef
 ”honom svaradt: de hade ingen order; ty
 ”Wrangel och Trejden hade gifvit sig med
 ”fienden uti schermützel, och den ena straxt
 ”fången, den andra skuten genom knået,
 ”nemligen Trejden, begifvit sig utur fält-
 ”tet in uti skogen, och ingen order efter
 ”sig lämnad: da befallte Carl Carlsön Ryt-
 ”mästaren Mårten Claesön, att han skulle
 ”drabba och de andre följa honom efter,
 ”hvilket ock lyckeligen på denna sidan sked-
 ”de. Men på venstre armen emot Dünan, dit
 ”Robert Skotte, Carl Carlsöns Fält-Öfver-
 ”stens Lifknekt vardt skickad med befall-
 ”ning att de skulle göra det samma, dock
 ”förr än han dit framkom, där våre för-
 ”långe dröjde, drabbade Polackarne först,
 ”och ehuruval man kunde se ögonfkenli-
 ”gen huru som Polackarne blefve undfång-
 ”ne af Vendiske Cornett Rytare och Fin-
 ”narne med Bandeler Hakar och Carabiner,
 ”så att man och håst med fina Sperrstakar
 ”och Copiar ginge öfverända och hufvud-
 ”stupa i marken, icke desmindre de som
 ”obeskadde blefve och besuttne vore, gin-
 ”ge fort med stoft och våder, som dem
 ”till fördels var, och brakte den vänstre
 ”armen på flykten, hvilken icke tog sin
 ”retirada bak om bataillen och fotfolket,
 ”utan

"utan in på vårt Corpus och hinderhåld,
 "som man tror, förblindade af stoft som dem
 "följde, och brakte så de andre med sig i
 "oordning in på den högre armen, som
 "var i mangel med fienden, och hade ho-
 "nom på flykten dårsammaftådes, dårige-
 "nom vänner och ovänner bland hvaran-
 "dra gingo till skogs och sökte hvar sin
 "undflykt. Men fienden, som icke hade
 "drabbat, blef hållandes på platsen stilla e-
 "mot vårt fotfolk in om sina spitzestakar
 "och frisliske Ryttare, hafvandes sina fält-
 "stycken, dem de efter lågenheten ändå
 "brukade, och med några ryttare, som till
 "Fält-Öfversten sig hos fotfolket hade för-
 "samlat och gripit stånd, nederskuto mon-
 "ga af fienden, som följde efter dem som
 "på flykten voro, däribland Carl Carlsfon
 "ock sjelf en eller två Polackar af hästen
 "hafver nederskutit. Dock till att sig båt-
 "tre förvara, lät han taga trofsvagnar och
 "sättja in om de spitzestakar en vagnborg
 "om fotfolket, och höllt dem så tillfammen,
 "förvåntandes att ryttarne måtte komma
 "igen, efter icke monge vore slagne, ej
 "eller monge som dem jagade och förfölj-
 "de. Men i medlertid som bågge parter-
 "ne alltså vål en stund hade hållit stilla,
 "och ingen den andra ville eller kunde med

„alfvar vidare angripa, kom Ryttmäster Lind-
 „ved Claesson, som fiendens venstre arm
 „hade först angripit och slagit på flyk-
 „ten, åter på platsen igen, och ville ännu
 „se hvar hans Fält-Öfverste var blefven, hvil-
 „ken straxt honom befalte att samla och
 „förmåna Ryttarne komma tillstådes igen
 „på platsen, ty slagtningen vore icke än-
 „nu förlorad, som han sjelf se kunde. Rytt-
 „mästaren red därhån, att göra sin und-
 „fångna befallning, men kunde intet ut-
 „rätta, utan kom tillbakars igen, berättan-
 „des att ingen återkomst var förmodandes
 „af Rytteriet, de vore alla utaf fältet flyk-
 „tige in i skogen och buskarne, och alla-
 „reda langt bortta; vi skulle man frålsa ofs-
 „huru vi bäst kunde, ty om fienden sam-
 „lade sitt folk tilhopa igen, som ock var
 „förströdt och skingradt på flykten, då
 „komme han visserligen starkare på ofs än
 „som vi kunde emot honom bestå. Alt-
 „så befalte Carl Carlsson Öfverstarne för fot-
 „folket Hindric Live och Michel Wacht-
 „meister, att de skulle med sitt folk draga
 „fältstycken utaf platsen, och in uti en skog
 „och moras som var straxt därhos, i med-
 „lertid som de andre blefve i vagnbårgen
 „ståndande, och sedan alla tilhopa vika af
 „och in i samma skog, fogande sig till sam-
 „ma

„ma ställe, där de om morgonen vore till
 „slagtningen utdragna, där han dem med så
 „mycket Rytteri som kunde församlas, för-
 „bida ville, till att vidare fins emellan hål-
 „la rådslag, och gick han alltså själf med
 „så många till håst vore, öfver slåta fältet
 „sin kos, och blef af ingen fiende förfölj-
 „der, hvilket måste vara tekn att fiendens
 „makt hade ock tagit skada, och icke sig
 „ändå församlat igen. Men då vi således
 „alla vore utur fältet afvekna, hafver fien-
 „den bekommit både fältstycken och all
 „bagage och trofs, sedan och själfva Staden
 „När nu Öfversten Carl Carlsson var kom-
 „men till den ort, där han om morgonen
 „var upryckt ifrån en ödesgård i skogen
 „två små mil ifrån Kåkenhusen, fann han
 „där måste parten af ryttarne församlade,
 „hvilka han tåmeligen ovånligen hållade,
 „för det de honom och fotfolket så skån-
 „deligen hade förlåtit och tagit flykten,
 „där dock ingen var som dem jagat hade;
 „ty fienden hafver ingen längre förföljt
 „än som platsen var, där bägge delars slag-
 „ordningar påhölle, befalte dem så hålla
 „stilla, till dess vårt fotfolk komme där ock
 „an, hvilket icke langt borta vore. Då
 „fotfolket nu var ankommit, hölt han språk
 „med dem samteligen och sade, huru skam-

„ligen det vore, att få öfvergifva våre brö-
 „der uti Kokenhusen, och alt vår bagage,
 „trofs och fältstycken uti fiendens våld,
 „och där öfver. nåppligen hafva mist ett
 „hundra man; vi vore bastant och star-
 „ke nog af folk, att gå ännu en gång på
 „fienden, hållt medan vi visste att fienden
 „nu vore förhindrad och uppehållen att
 „plundra vår trofs, och handla med vårt
 „folk i Staden att uppgifva sig, och om vi
 „i medlertid oförvarandes kommo uppå
 „dem, då skulle vårt folk i Staden åter
 „fatta mod, och komma ofs till hjelp med
 „utfall utur Staden, ty de vore väl ändå
 „tutufende man der inne; derföre skulle
 „vi taga knektarne bak på hästarne med
 „ofs, och så tillika genom skogen på en
 „annan våg komma in för Staden och gri-
 „pa fienden ann på ryggen, där han minst
 „tänkte. Men då fick han se ryttarne, som
 „hårtill ingen lust hade, huru de begynte
 „packa sig sin kos på vågen förut till flykts
 „åt Erla, och ingen fanns som hårtill sam-
 „tycka ville. Hvarföre måste han med sin
 „blotta vårja tränga genom hopen och hål-
 „la ryttarne uppe med hugg och slag, så
 „länge han finge ställa order, huru de sig
 „tillika med fotfolket retirera och afdraga
 „skulle. Men fotfolket begårade, att icke
 „föl-

„följa ryttarne, medan de sågo sig icke nå-
 „got bistånd hafva af dem, de ville sig
 „sjelfva vål förefe, och göra sin retraite
 „igenom skogarne, och ryttarne gå så fort
 „som de kunde på stora vägen. Alltså blef
 „förordnad, att fotfolket skulle följa efter
 „på båda sidor om vägen i skogen till sin
 „fördel, på det att om någon fiende kom-
 „me efter, de då utur skogen kunde gö-
 „ra ju åtminstone en själva på honom, och
 „sedan i skogen hafva des bättre sin und-
 „flykt, om icke ryttarne ville då vända sig
 „och gå på fienden; så måtte de då löpa
 „hvem som bäst kunde, såsom fannerligen
 „en part det vål gjorde.”

XIII. CAPITLET.

Beldgringar.

När en krigshår var med ett årfor-
 derligt antal murbräckor eller groft skytt
 ankommen för en fästning i upfat att be-
 lågra densamma, blef Fält-Öfverstens för-
 sta göromål att söka öfvertyga krigsfolket
 om nyttan och nödvändigheten af des in-
 tagande; och på det någon såfång bekoft-
 nad

nad hårpå ej måtte användas, togs genast försäkran och ed af krigsfolket, att, så snart fästningen blifvit tillräckligen beskjuten, skulle det ovågerligen gå till storms, och ingalunda vika förr än det blef därifrån kalladt och afblåst med trumpeteten. Jämväl låt Fält-Öfversten, för ännu mera säkerhet, alla dem, som förklarar sig villige härtill, antekna sine namn: stundom kastade ock fenikorne lott fins emellan, hvilka af dem skulle komma att brukas vid stormen. Till detta vågsamma företagande nyttjades både ryttare och knektar, upmuntrade därtill så väl af bytet, hvilket tillföll krigsfolket, när en fästning på detta sätt blef intagen: som medelst stormpenningar, bestående i en månads sold öfver den vanliga aföldningen.

När Fält-Öfversten sålunda gjort sig förvissad om krigsfolkets villighet, låt han genom en Trumpetare upfordra fästningen och under detsamma straxt tilreda skans-korgar, stormstegar och hvad mera som till en belågrings fullföljande var af nöden. Om fästningen upgafs vid första upfordringen, fick dess besättning draga därur med *behållne håfvor*, det vill säga med allt hvad de ägde; men fenikor, arkli, lifsmedel med mera måste qvarlämnas. Dröjde fi-

en-

enden med svar, eller aldeles icke kunde med godo förmås till upgift, upfördes nat- tetid, på det tjenligaste stället, skänkar det närmaste fästningen som möjligt var, till hvilket arbete Skansmåstaren jämväl nyt- tjade bönder, som voro besuttne under fi- enden. Således borde skansarbetet vid be- lågringen af Bohus år 1566 förrättas med tillfånga tagne Norriska bönder: om desse icke med godo kunde beqvåmas därtill, *då må man, som orden lyda, finna annan råd därtill, låtandes slå någre ihjäl af dem.* Likaledes befaltes Fält-Öfversten Claes Å- kesson Tott bruka alla under Ryssen be- suttne Estre bönder till att skänka för skyt- tet vid Narvas tillåmnade belågrande år 1573, och eljest hafva dem främst uti stor- men, antingen de det ville eller icke e). Undertiden skedde ej första uppföringen förr än skansarne blifvit upkastade, det grofva skyttet däruti infördt, och alt var färdigt till beskjutningen.

När nu belägringen afslagit all under- handling i godo, börjades beskjutningen så väl på sträckmuren som dels värn, och skulle ingen storm företagas innan desse senare hunnit göras aldeles obrukbara. Om fi- en-

c) Betänkande huru Krigsfästerne skole företagas i Lif- land. Åkt. Wesby d. 6. Maj 1573. Registr. f. 103.

fienden begärde dagtinga, sedan en half eller till det högsta hel låst krut blifvit borrt-fkjuten, föreskrefvos hårdare vilkor, såsom att hela besättningen skulle blifva krigsfångar, eller ock, som var det lindrigaste, få uttåga utan vapen, med en hvit kåpp i handen, medförandes ej mera än kläderna de buro på sig. Ält hvad uti fåstningen var, utom fenikor och krigsmunition af alla slag, lämnades då till byte åt krigsfolket. Men hade mera än en låst krut åtgått till belågringen, fick ej underhandling åga rum, utan beskjutningen fortsattes i det fallet, intill dess en så stor del af sträckmuren blifvit nedlagd, att en fenika i slagtordning, tjugu en man i bredden, kunde komma därigenom: voro då äfven sträckvärnen så förstörde, att ingen synnerlig skada från dem befarades, och något annat hinder icke heller var i vägen, företogs genast stormen. Men hade fienden, såsom merendels alltid skedde, uppfört, innanför den nedskjutna muren, förskansning af bolvärke, måste densamma förut förstöras. Till den ändan försöktes först, att med fyrvärket sätta den i brand. Och emedan vid belågringen af Bohus år 1565 Springkulorne ännu låra hafva varit okända, borde vid fyrvärkets nyttjande, den

ord-

ordning i akt tagas, att man började med att in skjuta det vanliga fyrväcket, bestående af fyrkolor och fyrpilar: under det fienderne som måst voro sysselsatte med deras släckande, skulle mitt ibland dem kastas springkolor och fyrkolor med slåger. Men vanns icke heller härmed det åsyftade ändamålet, försökte man att sönder skjuta samma förskansning med stångelod, kedjelod, pikelod och krysslod. Om fienden böd till att med bolvärke fåtta sträckvärjerne åter i försvars stånd, nyttjades samma fått till deras förstörande. Emedan allt detta lättare och med mera eftertryck kunde utföras på nära håll, borde krigsfolket nattetid söka förskanfa sig på gruset af den ner skjutna muren, där skanskorgarne skulle fåttas ju högre up ju bättre. Äfven brukades till att betaga fienden sin betäckning, öfverhöja fästningsvärken med en *Plattform* eller *Katsa*, hvilken upträdades uti fyrkant så högt som tornen eller något annat värn uti fästningen; sedan den samma blifvit fylld med jord, fördes därup på så vål murbräckor som sålskytt.

När på sådant fått fästningsvärken blifvit så vida ner skjutne, att en storm kunde företagas med hopp om framgång,
ut-

uttogos därtill af det anteknade folket de, hvilka buro korta vapen, såsom hillebårdar, bålterör och rundelar. Att anföra stormen nyttjades måst Tyskarne, dels därför att de voro dugligt krigsfolk, dels ock på det att måsta förlusten icke måtte drabba de infödde, om detta äfventyrliga företagande misf lyckades. Uti detta senare afseende tvungos undertiden fienden tilhörige bönder att gå främst uti stormen: stundom nyttjades ock härtill någon del af den upbådade Svenska Allmogen.

Förån den rätta eller *våldige* stormen angick, plågade man ibland låta några våghallar göra en så kallad *förlofad* storm, till att skaffa underrättelse om fienden hade lagt något förfät i vägen för de anfallande: var ej sådant att befara, uttoges, såsom förr år sagt, antingen genom frivilligt anmälande eller lottkastning, tre till sex fenikor, mer eller mindre efter omständigheterna: alla dessa fenikor borde icke anfalla på en gång, utan under det den ena fenikan stormade, skulle de andra vara i *vargerning*, och i sin ordning förnya anfallet, om den första blef afslagen. Således för att uttrötta fienden, gick den ena fenikan efter den andra till storms, förändes i sin slagtordning stormstycken, att med
 .skrot

skrot drifva undan fienden, som stålde sig till motvärn: och nyttjades i samma ändamål fältskytt samt hakeskyttare: åfven som en del af de stormande borde hafva med sig handkulor att kasta in till fienden, hvartill de förut skulle inöfvas emot någon påökning i folden. - Tillika ståldes dubbel-foldenärer inunder muren, dels för att så långt de kunde räckas med sine spetsar, afhålla fienden att ofvan ifrån muren tillfoga de stormande skada, dels ock till att understödja dessa senare, om de blefvo tillbaka slagne. Hade sträckvärnen, af brist på krut, icke kunnat fullkomligen beskjutas, förordnades en rote hakeskyttare för hvarje skytthol på den sidan af desse sträckvärjer, hvilken låg åt det stället, hvarest de stormande måste anlöpa: hvilka hakeskyttare skulle, sedan skottet var gjordt genom skyttholet, förhindra vidare skjutning därifrån, dymedelst att fem till sex af dem i sånder gifvo efter hvarannan eld på dem, som vilade sig där, för att ladda och rigta skyttet. Att fördela fiendens magt, gjordes med stormstegar tillika anfall på något annat ställe af fästningen. När en fästning på detta sätt blef intagen, kostade det lifvet så vål för Slottslofven som alla de öfrige, undantagande qvinnor och barn, hvilka vål

C c

bor-

borde skonas, men icke desmindre stundom måste dela lika öde med de öfrige invånarne *f*).

Alt hvad i den åröfrade fästningen fanns, gafs till sköflings åt krigsfolket, utom skytt, fenikor, lifsmedel och andra krigsförnödenheter, hvilket alt tillkom Konungen. Men Fält-Öfversten och de högre af befåletingo först utom lott och byte behålla hvad som tilhörde de förnämste ämbeten bland fienden uti barskatt och lösören *g*).

Men blefvo de stormande flere gånger afslagne, så att krigsfolket, här af modfåldt, icke kunde förmås att våga ett förnyadt försök, plägade Fält-Öfversten, förån belägringen uphåfdes, hota besättningen med ett ännu håftigare anfall: kunde fienden, som ock lidit förlust, här af förmås att emot vissa villkor upgifva fästningen, antogos desamma då ehurudana de ock voro beskaffade.

Den-

f) Vid Staden Rottnebys intagande med storm år 1564, ihjållogos qvinnor och barn af det Finska krigsfolket.

Till Menige man utöfver hele Sveriges Rike, belängandes om lycke och seger emot fienderne. Dat. Calmar d. 15 Septemb. 1564. Registr. P. II. f. 169.

g) K:ne Erics och Johans Krigs-Artiklar.

Denna sista utvägen nyttjades af Konung Eric sjelf vid Halmstads belågrande. Sedan Konungen förgåfves låtit bestorma Staden, och alt hopp var förloradt, att vinna den med magt, lät han under sitt eget namn afgå till krigsfolket och borgerskapet en skrifvelse, därutinnan dem förkunnades, att belågringen ej skulle uphöra förrän Staden blefve årðfrad: och som man förnummit, att de brukade till dennas försvär, åfven det menlösa qvinfolk, som därinne var, skulle desse qvinfolk tillika med alla andra Stadens invånare jämmerligen dråpas och ihjälslås: de borde därför, till förekommande af så mycken blodsutgjutelse, upgifva Staden emot vilkor, att få aftoga ofskadde till lifvet, dock utan gods och ågodelar. När Staden härigenom icke heller kunde bringas till öfvergång, låmnade Konungen samma dag lågret, och for tillbaka in öfver gränsen, då belågringen straxt därefter uphöfdes *b*).

Alt detta nu anförda borde Fält-Öfverstarne ställa sig till efterrättelse vid sista Slotts angripande under de krig nyssnäm-

C c 2

näm-

b) Till alle krigsmån samt Menigheten uti Halmstad By
Dat. för Halmstad d. 5 och 6 Novemb. 1563 Registr.
P. II. f. 226. 227.

nämnde Konung förde i). Men med Städer, som endast hade jordvallar till sitt försvar, gick man vid samma tid ej så vidlyftigt till våga. När en sådan fästning förgäfves blifvit upfordrad, börjades genast med fyrvärkets inkastande, och då det samma gjort sin värkan, samt åstadkommit brand, nyttjade de angripande sig till fördel den förvirring, som häraf upkom i Staden, fylde grafven med ris, skyndade sig däröfver at nedhugga staketet, om sådant var i vägen, och med stormstegar bestego val-
len

- i) Instruction för Claes Horn vid belägringarne af Resle Slott 1561 Registr. P. I. f. 146. 155 — Wittensten. Sam. Registr. f. 218 — Wittensten. och Pernou 1562 Registr. f. 43. 250.

Instruction för Åke Bengtsson till Eka (Ferla) vid belägringen af Elfsborg eller Bohus. Act. Stockh. d. 5 Febr. 1565 Registr. P. I. f. 31.

— för Gref Peder Brahe vid belägringen af Bohus och Elfsborg. Act. Stockh. d. 11 Martii sam. år och Registr. f. 65.

— för Hertig Magnus af Saxen vid belägringen af Bohus. Act. Stockh. d. 4. Julii 1566 Registr. P. II. f. 45.

— för Johan Siggeson vid belägringen af Hammarhus Slott. Act. Svartzö d. 7. Octob. sam. år och Registr. f. 204.

— för Tönnis Olofsson till Kjule vid belägringen af Aggerhus Slott. Act. Stockh. d. 18 Febr. 1567 Registr. f. 56.

Svar till samma Tönnis Olsön om Aggerhus beskjutning. Dat. Svartzö d. 25 April. Sam. års Registr. f. 174.

len på flere ställen tillika. Så vål Rottneby, som Wardberg åröfrades på detta fåttet k).

Vid fasta Slotts beskjutning till storms nyttjades under Konung Erics regering nio till tolf murbräckor l). Sedermera var an-

C c 3

talet

k) Eriks XIV:s Historia af Tegel sid. 204. Vid Wardbergs åröfving inkastades fyrvärk uti Staden, enligt följande utdrag ur Fyrvärks räkenskaperne:

Förskutit för Wardberg med 20 store järnslagkolor, 20 hele Cartoge järnkolor, 15 Mösfare fyrbollar, 20 Stormfyrbollar och 24 Fyrpilar.

Slangekrut	—	—	—	16 lis:d	15 m:k
Mösfar fyrbollar med järnslagkolor	—	—	—	15	—
Storm fyrbollar	—	—	—	20	—
Fyrpilar	—	—	—	24	—
Mösfar fyrbollar med koppar slagkular	—	—	—	9	—
Järn slagkolor uti Mösfar fyrbollar	—	—	—	15	—
Koppar slagkolor uti Mösfar fyrbollar	—	—	—	9	—
Järn slagkolor utan Mösfar fyrbollar	—	—	—	40	—

Gilius Packets räkenskap för Fyrvärket, som tillgjordt år i Stockholm och te partzeler tårtill åre förarbetede pro anno 1565. Cam. Colleg. Arch.

l) Nedanstående Arklij persedlar befalltes Ståthållarne på Stockholm låta med första affärda till Söderköping, för att nyttjas på landttoget emot Danmark, nemligen:

			Hele Cartoge lod	—	4700
Murbräckor	—	—	Half Cartoge lod	—	4936
Fåltflanger	—	—	Fåltflange lod	—	800
Halfvesflanger	—	25	Halfflange lod	—	2506
Dubbel Falknetter	—	24	Dubbel Falknete lod	—	2909
Enkel Falknetter	—	27	Enkel Falknete lod	—	2910
Falkuner	—	248	Falkune lod	—	27392
Mickhakar	—	4	Hakelod	—	2500

Summa 353

Summa 48653

talet af det grofva ſkyttet uti ſtändigt tilltagande. Konung Johan III. fann nödigt at hafva med ſig på toget emot Danſkarne år 1569, till det minſta tjugu murbräckor förutan fåltſkyttet *m*): och innan Grefve Johan af Naſſau ville åtaga ſig Fålt-Öfverſte Ämbetet uti Liſländska kriget år 1601, begärde han bland andra villkor, trettio hela och halfva Cartoger, hälften af hvardera ſlaget *n*).

Alt efter ſom det grofva ſkyttet vid belågringar tiltog uti antalet, kunde fåſtningars beſkjutning värkställas med mera ſtyrka. När Fålt-Öfverſten Pontus de la Gardie år 1581 belågrade Liſländska eller Tyſka Narven *o*), nyttjade han därtill tjugufyra Cartoger med det eftertryck, att ſedan Staden på trenne ſidor tillika blifvit be-

Slangekrut — — 1000 ſk:pund.

Inſtruction för Ståthållarne öfver Stockholm, Upland, Södermanland och Weſtmanland under Kongl. M:ts frånvaro. Åkt. 1563 Regiſtr. P. I. f. 291, j:förd med P. II. f. 50.

m) Svar till Anders Sigfridsſon (Rålamb) om Archeliet han nid till Öſtergötland förſkicka ſkulle, och eljeſt alle ſaker hafve vederrede, när påfordret blifver. Dat. Hörningsholm d. 24 Julii 1569 Regiſtr. f. 253.

n) Dets Relation om ſamma krig, fol. 2.

o) Kallad ſå till ſkillnad från den gent emot å andra ſidan om ålfven belågna Ryſka Narven, eller Ivano-gorod.

beskjuten endast på tredje dygnet, var redan så stor del af den tre samnar tjocka muren nederlagd, att en storm kunde förökas. Under beskjutningen och sedan befattningen med ett trofande svar afslagit att uppgifva Staden, lät Fält-Öfversten bläsa om och utropa i lågret, att det var efterlåtit för alla, som hade lust därtill, att deltaga i stormen, så väl adel som oadel, ryttare, knektar och sjöfolk: de skulle genast inställa sig för att låta antekna sina namn: kunde Staden vinnas uti stormen, skulle den samma, efter gammalt krigsbruk, gifvas dem till pris uti tjugufyra timmar: alt det byte de stormande kunde öfverkomma, undantagande *krigsmmunitioner* och lifsmedel, skulle de obehindrade få behålla, och desutom blifva med en åreiskänk begåfvade, efter som hvar och en därvid upförde sig årligt och manligt. Staden stormades och vanns uti första anloppet, då fjutufende menniskjor ihjälslagos, utan åtskillnad på stånd, kön och ålder p).

C c 4

Sam-

p) K. Johans Chrönika af Girs. sid 86.

Mandat utgångit 1581 af Herr Pontus de la Gardie, den tid Narven skulle stormas. Dat. d. 4 Sept. Registr. f. 188.

Girs uppgifver antalet af Skyttet, hvarmed Narva besköts, till 24 Cartoger, men Arkli råenskaperne, som framför alt böra äga vitsord, utfatta den samma

Samma år eller 1581 finnes det *Löpgrafvar* blifvit nyttjade för Wittensten, vid dess

till 22 Murbräckor, nemligen 19 Cartoger och 3 Notflanger, enligt nedanstående utdrag, hvilket tillika innehåller det vid samma belägring nyttjade smärre skyttet, samt en noga förteckning på den ammunition därvid åtgick.

År 1581 år förskjutit för Tyske Narfven med

2. Dubbel Cartoger
7. Hele Cartoger
4. Trequarters Cartoger
3. Notflanger
6. Halfve Cartoger
1. Wagnborgs stycke
1. Trequarters Slanga
2. Halfve Slangor.
2. Dubbel Falkneter
3. Stormstycken
1. Fyrpils stycke
1. Enkel Falknet
3. Fyrmöfare
4. Falkuner eller Falkhoner.

Körnektrut	—	—	1 Skep:d.:13	Lisp:d
Slangekrut	—	—	230	: 4 —
Dubbel Cartoge	runde lod	—	—	300 ft.

Hele Cartoge	{	runde lod	—	—	1220	}	1269 ft.
		korfslod	—	—	7		
		kedjelod	—	—	2		
		stänge och pikelod	—	—	40		

1/2 Cartoge	{	runde lod	—	—	1000	}	1049 —
		korfslod	—	—	9		
		pik lod	—	—	40		

Half Cartoge	{	runde lod	—	—	1900	}	1974 —
		kedje lod	—	—	7		
		stänge lod	—	—	67		

dels intagande från Ryssarne *q*). Hertig Carl betjente sig jämväl af dem vid belägringen af Calmare Slott år 1599; emedan en Sven Persson då anbefaltes att belägga löpgrafven med bräder, på det knektarne måtte kunna gå torra däruti; och skulle genom den upkastade mullen göras små skytthol, hvarigenom knektarne kunde skjuta, när de fågo någon af besättningen gå antingen på vallen eller annorstädes inom skotthåll *r*). Emedan vid samma tid eller det nästpåföljande å-

C c 5

ret

Fältflange.	{	runde lod	—	—	50	} 110 ft.
		flänge och pikelod	—	—	60	
$\frac{3}{4}$ flange	{	runde lod	—	—	30	} 50 —
		pikelod	—	—	20	
Half flange	runde lod	—	—	—	104	—
Dubbel Falknete	runde lod	—	—	—	20	—
Enkel Falknete	runde lod	—	—	—	12	—
Falchone	blylod	—	—	—	120	—
<hr/>						
Löper						5008 —

Är kommit till att låska Skyttet med, utan och innan till

Ettika — — — 16 tunnor

Arklijmåstaren Per Joenssons räkenskap för Felt-
Arklijt uti Finland och Lifland, från den 1 Januarii
anno 1581 och till den 1 April anno 1582. Cam.
Coll. Arch.

q) Johan III:s Chronica. sid. 87.

r) Till Sven Pedersson om vakt och vård. Af Stålö
den 28 Martii 1599. Registr. P. I. f. 168.

ret Petarder äfven förekomma bland andra till en belägring nödvändiga Arkli-perfedlar s), började konsten att angripa Fåstningar äfven härstädes vinna mycken förbättring.

Under det de belägrande således använde all sin förmåga att bemäktiga sig en fåstning, försommade de belägrade å sin sida icke heller något som kunde tjena dem till förvar. De nyttjade skyttet, hvarmed en fåstning borde vara väl försörjd t), att til-

s) Till Jochim Scheel, att han öfver land förskicker fyrvärket. Af Lågret för Pernow d. 18 Septemb. 1600. Registr. litt. J J f. 132. — Till den samme att han begifver sig till Pernow med den lille flotten och alle knekterne, och tager med sig alle de *Petarder* och fyrvärk som där äre. Af Lågret vid Pernow d. 13 Septemb. f. 160. Sam. Registr.

*) Emot slutet af K. Johans regering var Rikets hufvudfästning Calmar Slott försedd med följande anse-
liga förråd af skytt, krut och lod:

Koppar/skytt.

Treqvarters Cartoger	—	2.
Notflanga	—	1.
Half Cartoger	—	5.
Fåltflanger	—	13.
Treqvarters flanger	—	4.
Halfflanger	—	12.
Dubbel Falkneter	—	6.
Enkel Falkneter	—	10.
Falkoner	—	17.
Stormstycken	—	14.
Lång stormstycken	—	2.

tillfoga fienden skada på långt håll, samt att med fyrvårket skjuta eld på dess skansar

Fyrpilstycken	—	—	6.
Mickhakar	—	—	6.
Stormhake	—	—	1.
Tellehake	—	—	1.

Färnskytt.

Apostlar	—	—	8	{ med 4 kopparkamrar och 6 järnkamrar.
Skerbreckor	—	—	5.	med 5 kamrar.
Stenbyfler	—	—	11.	med 11 kamrar.
Hele slanger	—	—	8.	med 10 kamrar.
Trequarters slanger	—	—	3.	med 2 kamrar.
Half slanger	—	—	10.	med 11 kamrar.
Quarters slanger	—	—	5.	med 7 kamrar.
Enkel Falknetter	—	—	2.	
Falkoner	—	—	2.	
Mickhakar	—	—	7.	
Skerpetiner	—	—	16.	med 16 kamrar.
Falknete barfer	—	—	12.	med 17 kamrar.
Falkone barfer	—	—	11.	med 16 kamrar.
Mickhake barfer	—	—	7.	med 16 kamrar.
Putthunder	—	—	2.	med 2 kamrar.
Stormstycken	—	—	16.	
Tellehaker	—	—	32.	
Skepshaker	—	—	47.	
Stormhaker	—	—	2.	

Löper — 206.

Lod

Runda järnlod åt Dubbel Cartoger

till och med Falkoner	—	—	8417.
Stängelod	—	—	118.
Pikelod	—	—	126.
Kedje lod	—	—	126.
Korfs lod	—	—	42.

far: åfven gjordes utfall till att fördrifva fienden ur skansarne och borttaga eller ock förnagla skyttet. Innanför det stället, som besköts till storm, upfördes förskansning af tråvårke, som till den ändan alltid borde ligga i beredskap uti en fästning, och af hvilket man jämväl betjante sig att upföra Platformer, samt förstärka de svagare delar af fästningsvärken.

Un-

Blylod åt Halfslanger till och
med Falkoner — — — 2380.
Till Tellehaker, och andra små lod
til hagelskott — — — 2 sk:d 15 lis:d

Stenlod.

om	{ 10 tummer	—	—	50.
	{ 8	—	—	44.
	{ 6	—	—	70.
	{ 5	—	—	32.

Fyrvärk.

Fyrkrantsfar	—	—	403.
Fyrbollar	—	—	26.
Kastekulor	—	—	560.
Kryfskulor	—	—	174.
Fyrpilar	—	—	148.

Krutkammaren.

	Sk:d	Lis:d	M:k
Körnekrut	2:	8:	1
Slangekrut	35:	6:	7½
Fengekrut	—:	16:	13
Svafvel	2:	16:	11
Saltpetter	16:	—:	17½

Hindric Larssons råenskap för Calmar Slotts Arkelij pro anno 1587. Cam. Arch.

Under sjelfva stormen mottogos de anfallande med hagelskott ur Stormstycken, stormkranzar, stenar med mera, som från muren nedkastades på de stormande. Utan för den nedskjutne muren lades *fotanglar*, och gjordes *undergrafning*, som, fylld med krut, påtändes när fienden lopp däröfver till att storma. Äfvenvål brukades att under streckvärnen eller ock sjelfva den nedskjutne muren föra krut uti källare eller hvalf. Om det lyckades för fienden att göra sig måstare af dessa ställen, fattes eld på krutet, då allt flög i luften, både mur, skytt och krigsfolk. Vid Wittenstens belägring år 1562 af Claes Horn, nyttjade besättningen detta medel till sitt försvär. När de Svenske med storm hade intagit ett af tornen, itände fienden krutet som därunder var lagdt, hvarigenom mycket Svenskt krigsfolk förlorades.

En lång tid därefter, då i det Lifländska kriget Polackarne belägrade Slottet Fellen, försöktes å Svenska sidan samma försvärs medel, men ingalunda med lika framgång. När Ståthållaren därstädes Arved Tönneson förmärkte att fienden, oaktadt flere stormar blifvit för honom afslagne, åndock icke årnade uphåfva belägringen, utan tvårtom lagade sig till att storma å
 nya

nyo, låt han föra uti en källare, belägen mitt under det nedskjutna stället af Stottsmuren, några tunnor krut, för att spränga fienden i luften, om det lyckades för honom, att bemågtiga sig platsen. Sjelf stälde Ståthållaren sig, jämte de förnämste af befålet och en hop krigsfolk, i öppningen af den sönderskjutna muren. Under det han således där stod och afvaktade fiendens anfall, förhastade den sig, som skulle förrätta antändningen, och satte eld på krutet för tidigt, hvarigenom många Svenskar förlorade lifvet, och Ståthållaren tillika med flere af befålet och gemene blefvo svårt sårade.

Denna olycka åstadkom sådan förskräckelse hos den öfverblefna besättningen, att densamma upgaf Slottet med förbehåll att skönas till lifvet *u*).

När Ryssarne belågrade Revel år 1577, var Ståthållaren Hindric Claesson Horn, som hade öfverbefålet därinne, sorgfällig att förekomma det fiendens fyrvärk ej måtte

u) Gref Johans af Nassau relation om Lifländska kriget. f. 23.

Denna händelse anföres jämväl uti *Hertig Carls Slagtarbänk* (sid. 20.) med utfäktande af Ståthållarens namn. I nyssbemänte relation kallas han blott en *förnäm Finne*.

te förorsaka brand i Staden. Till den åndan påböd han, att allt hvad som lått kunde antändas, såsom halm och hö, skulle läggas i källare och hvalf. Därjämte förordnade han fyrahundrade Lifländska bönder att slåcka och uptaga alla fyrbollar, som fienden inkastade; och utlofvades åt dem tre mark *x*), för hvar fyrkula de uptogo. Desse bönder fördeltes kring uti Staden, och gjorde belöningen dem så ifrige uti deras kall, *att de*, som Girs säger i sin Krönica om Konung Johan *y*), *höllo med de fyrbollar både natt och dag en sådan jagt, att många sorgmodige vederqväcktes därvid och kunde icke hålla sig från löje. På sistone var en fyrboll icke mera aktad än en fogel i vådret.* Efter flere mer och mindre lycklige utfall, blef omsider fienden tvungen att uphåfva belågringen, sedan den varat i sju veckor.

Således har jag nu afhandlat de fleste delar, hörande till det af Kongl. Aca-

de.

x) Det vill säga trefjerdedels Riksdaler eller 36 skillingar banco, i fall denna belöning utdeltes i det, enligt 1575 års myntordning, slagna marksmyntet.

y) Sid. 62.

demien uppgifna Prisämnet, vidlyftigare, kan hånda, än egenskapen af en inskränkt afhandling tillåter, ehuru visserligen icke med den fullständighet ämnets vidd fordrar. Jag har föreställt krigsväsendets tillstånd under detta tidehvarf, sådant, som jag det efter noga forskning i Rikshandlingarne funnit, bristfälligt i flere afseenden, och vida skildt från den goda författning, hvaruti det sedermera författes. Dess hutvudsakligaste fel bestodo uti en ofullkomlig beväring: uti felande anstalter till krigsfolkets försörjande med nödigt uppehålle och andra nödtorfter, samt slutligen brist på skickeligt och årfaret befäl z). Den ringa framgång Svenska vapnen här af merendels hade till lands, i synnerhet uti det senare Lifländska kriget, betog det för en krigsman så nödvändiga förtroendet till sig sjelf, samt gjorde krigstolket modfåldt och nedslaget. Redan de första åren af detta krig anmälte Fält-Öfversten Anders Lenarts-

- z) Till Eric Elfsön om trehundra knekter, att låta en Capitein få. Af Stockh. d. 15 Maj 1607. Registr. litt. V V f. 43.

Effter thet Eric Elfsön att thet i Finlandh så väll som her feesles gode höfwidsmän, derföre så hafwe wij befalett denne Skottske Capitein Alexander Gerne, att han skall tage Tuhundrede man af Finske Knichterne och thet wi höfwer ware Höfwidzman.

nartsön, att han icke kunde uträtta något med det oöfvade och förskräckta folket a). Och Menighetens visade ovilja för krigstjensten, efter slaget vid Kerkholm, föranledde Carl IX till det yttrande, att han själf nogsammt förnummit, det hos en stor del af de Svenske icke fanns nu mera *den manlighet och upriktighet som tilförene hafver varit b).*

Men snart förskaffade dets son och efterträdare, Konung Gustaf Adolph, Svenska folket tillfälle att skilja från sig all anled-

a) Zedel uti Svaret på Anders Linnersons skrifvelse, anlangande om hjälp, som han begårer her ifrå. Af Calmarne d. 27 Aug. 1603. Registr. f. 188.

b) Svar på Hertig Johans begäran, beläggande den Lifländske refan m. m. Dat. d. 21 Aug. 1606. Registr. litt. SS f. 46.

Huru farlige fiender Polackarne här anfågos vara denna tiden, finnes bland annat äfven däraf, att när under 1611 års Danska krig Helsingarne gifvo tilkännan sin fruktan för infall af de Norrskä, sökte Carl IX sätta mod uti dem med följande ord: *hafwe wij doch bårtill kunnet före krig med Pålacken, som åbr en sådan sijende, att en Polack är så godh i krig som 6 Futer, så boppas oss och att Futen icke beller skal skrämma oss.*

Svar på Helsingarnes skrifvelse om Hans von Akerens knekter. Af Rysby den 13 Septemb. 1611. Registr. L 400.

ledning till dylika omdömen, då han i spetsen för detsamma, genom lysande bedrifter gjorde sig sjelf och Svenska namnet fruktadt och åradt.

Capitlens innehåll.

- I. Cap. *Huru Rytteriet utgjøres* - - - sid. 131.
- II. Cap. *Rusttjensten af förlänningarne och Adelens arfvegods* - - - 145.
- III. Cap. *Fotfolkets antagande* - - - 179.
- IV. Cap. *Bevåringen* - - - 214.
- V. Cap. *Stora Arklijt* - - - 236.
- VI. Cap. *En Fanas sammansättning, upställning och bevårande* 277.
- VII. Cap. *En Fenikas sammansättning, upställning och bevårande* - - - 291.
- VIII. Cap. *Krigsmagtens styrka och fördelning i regementen. Utländska krigsfolket. Allmogens nyttjande i krig. Öfverbefälet vid landtmagten* 307.

Innehåll.

IX. Cap.	<i>Fästningars och skansars byggnadsfätt</i>	-	-	317.
X. Cap.	<i>Munstring, aflöning och bekiädning</i>	-	-	327.
XI. Cap.	<i>Läger. Togordning. Sätt att bemöta fiender. Fältteken</i>	-	-	361.
XII. Cap.	<i>Fältslag</i>	-	-	380.
XIII. Cap.	<i>Belägringar</i>	-	-	395.

Fältstycken
och 900 knektar.

3. Fanor
Ryttare.

3. Fanor
Ryttare.

Trosvagnar i Slagt-
ordning til et an-
sehende.

Wagnborg erist skogen om någon
Cimbyskade vore der inne.

FÖRSÖK

till Inscriptioner och Minnespenningar

upgifne af

Lectoren i Skara

Herr Magister PETER LUTH

*och af Kongl. Witterhets Historie- och Anti-
quitets Academien d. 20 Martii 1788.*

med högsta priset belönte.

*Inscription i Gustavianske GrafChoret i Up-
sala, så snart det blifvit i stånd satt och
förbåttradt genom Högstsal. Hans M:ts Ko-
nung Gustaf III: föranstaltande.*

Locus Sacer

Regis GUSTAVI I:mi Conjugumque
cineribus

Heros multarum imaginum profapia ortus
MCCCCXC

Ad vitam revocavit patriam MDXXI.

REX Salutatus MDXXIII

Sacrorum civiliumque æquilibrium statuit
MDXXVII.

Civicæ coronæ addidit regiam MDXXVIII.

Augustæ Stirpi consecratam MDXXXIII.

D d 3

Ad

Ad cœlites rediit MDLX pr. Cal. Oæt.

Exuviæ huc illatæ e. a. XII Cal. Jan.

Regnavit

Si annos quæris

Oætō fere Lustra

Si res gestas

Sæcula

Nominis. Sangvinis Virtutum Hæres

GUSTAVUS III

Refici jusfit MDCCLXXX. - - -

*Inscription under K. Gustaf Adolphs
Årestod till håst.*

Non Sueciæ tantum

Sed Orbis

Heros ac Delicium

GUSTAVUS ADOLPHUS

Qui Hostes

Apertos, Clandestinos,

Qui religionis, libertatis

Turbatores, oppressores

Qui se

Qui Invidiam

Cunctaque præter mortem

Vivus & moriens

Vicit.

Min-

Minnes pänningar, öfver så K. Carl Gustaf Sjelf, som flere under hans regering nannkunnige män.

1:o Öfver K. Carl Gustafs stilla lefnad på Öland efter Tyska kriget och innan han anträdde sin märkvärdiga regering:

Hercules igenkännelig af Lejonhuden, sitter och stöder sig mot sin klubba. Omskrift: *Novos Meditando labores.*

2:o Öfver samme Store Konungs Snabbhet i Segrar och Eröfringar.

En ljungeld som slår emot ett torn eller mur, att stenar därutur nederramla. Omskrift: *Cælestis vigor. Eller: Effulget sternitque simul.*

3:o Öfver Riks-Drotsen, Grefve Per Brahe. Themis stödjande sig mot en cubisk pelare. omskrift: *Innitere tuto.*

4:o Öfver Riks-Amiralen, sedan Riksmarsken, Grefve C. G. Wrangel.

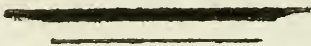
En krona af skeppsstammar och en af lager. Omskrift: *Utrunque promerito.*

5:o Öfver R. R. Generalen af artilleriet och fältmarskalken Gr. Arvid Wittenberg, som gjorde första inbrottet i Polen, innan Konungen efterföljde med Hufvud-Arméen.

En Örn med blixten mellan klorna. Omskrift: *Venturi tela tonantis*; eller: *Jovis armiger ales*.

6:o Öfver Ministern, sluteligen R. R. Mathias Biörencloow, namnkunnig för sin skicklighet i underhandlingar.

Mercurii staf; omskrift: *Pectora mulcet*.

Undersökning

om Ordsakerne till smakens Olikhet, Up-
komst och Fall hos särskilte Folkslag.

Uplåst vid intrådet i

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquities Akademien
den 21 Januarii 1787.

Af

JACOB FREDR. NEICHTER.

Prof. vid Kongl. Akademien i Upsala.

MINE HERRAR.

Nya Ledamöter som göra intråde i Lär-
da och vittra samhållen, börja meren-
dels fina Tal med fällskapets beröm och
deras egen oskicklighet. Jag bör så myc-
ket mindre gå itrån denna vana, som jag
med större skäl, och tør hånda mera up-
rigtighet kan följa henne än de fleste an-
dre. Jag inser hela vidden af Eder yn-
nest och min ovärdighet: utan någon vun-
nen eller väntad rättighet till Allmänhe-
tens agtning, får jag deltaga i den ära som
J redan förvärfvat, samt finna mitt ringa
okända namn, bland så många berömda

D d 5

och

och lysande; och det som ännu högre bör skattas: Ert vahl har öppnat för mig ett efterlångtadt tiltråde till Rikets mäkt uplyste och dygdigaste Män, samt skänkt mig den lyckligaste lågenhet, att få öka mina insigter vid Edra ljus, och förbättra mina seder af Edra efterdömen. Jag har därför trott, att Er bevagenhet och min lycka i dag borde blifva mitt enda taleämne. Jag ämnade tolka Eder rättighet till de Lärda's upmärksamhet och Sveriska Allmänhetens förbindelse; men när jag ville verkställa mitt uplåt, fick jag med förundran låsa, huru store Talemän redan satt Edra förtjenster i sin fulla dag, och då fant jag, att detta företagande omsider skulle blifva lika så tungt för mitt snille, som det var lätt för mitt hjerta. Om någon ting möjligt vis nu mera kunde fördunkla Er ära, så vore det en så oskickelig Talemans låsord. Det är ock icke Allmänhetens berömmelse, utan människjo-flågtets vål, som J, mine Herrar, med Edra arbeten påsyften. Jag tror mig därför bäst hafva inträffat med Er önskan och Edra affigter, då jag vid detta tilfälle brukar en ovanlig korthet, och endast förstår, att ehuru långt jag är efter mine vittre föregångare i snille och Talekonst, tåflar jag dock med dem

dem alla i vördnad och tacksamhet, samt att jag med öfvertygelse menar det sanna, som De med en utfökt våltalighet hafva sagt.

MINE HERRAR!

Som en Blixt oförmodat kringspri-
der de vänner, hvilka vänskap och oskuld under skuggan församlat, började äfven Eder vittra skara att skingras vid Lovisas död. Men snillets Gud förde Er åter tillhopa, och anförtrodde i Edra händer, en Fackla, som skulle utbreda sitt ljus öfver framflyttna tider. Han befalte Er, att med gamla Hjeltars efterdömen åter hos vår tid uplifva kärleken till ära och Fosterland: Att framdraga ur en oförtjänt glömska och fria från ett orättvist tadel en förgåten eller misškänd dygd: att afklåda den lyckliga misddådaren sin misbrukade heder, och gifva den oförrättade förtjänsten en billig uprättelse hos en ovåldig efterverld. Men dygder och snille äro syskon, deras öden hafva i alla tider varit oskiljaktige, och böra teknas på samma gång och af samma händer. Således blef äfven Vitterhetens Historia ett föremål för Edra Under-
sökningar. Edra exempel skulle återföra
vår

vår smak till de manliga och okonstlade skönheter, som prydde ålderdomens verk. Det är en årkänd sanning, att alla tider icke hafva varit lika rike på snille. Det har skiftevis lyft, flocknat och åter uplågat. Man kan jämföra det med vissa floder, som lågas brådstörta sig under jorden, men sedan de länge flutit dålda och tåckta, åter frambryta i ett aflågs land, bland ett nytt folk och under en ny himmel. Människjoförnuftet ligger merendels i dvala; om det våckes, vakar det blott för en kort tid, men mattas snart, slumrar och insomnar omsider åter. Naturen synes på vissa tider få uttömma sina krafter med en talrik mängd samtidiga snillen, att hon sedan behöfver hvila flere secler igenom för att återhämta dem. Tideböckerna upvisa allenast fem högst sex sådana lyckliga åldrar; tillkommande håfdateknare skola förmodeligen öka deras antal med en ny, som farhågan att anses för smickrare afhåller mig, att närmare utmärka. Bland dessa berömda tidehvarf, torde dock de gamle Grækers sållare årarymd, icke blott för sin Ålder, utan ock för sitt inra värde, med största rätt tilvälla sig det första rummet, och lemna det andra åt de Romare. Desse bågge Folkslag, hafva i mera än tvåtusende år varit i
orub-

orubbad besittning af en allmän högaktning. Den flycktiga tiden och det vacklande människo-tycket, har ännu icke varit i stånd att undergräfvat deras anseende. Deras arbeten äro af alla uplyste författare tagne till ett mönster och eftersyn; ty deras prydnader äro enlige med naturen, eller rättare sagt, naturen själf. Således uplysta de ännu sina vördiga hufvud bland våra granna och konstlade författare, lika de åldriga ekar, som med sina grenar undangömma de låga rosenbuskar, hvilka uprunnit vid deras rötter. Deras åra står orörlig lik klippan i Ocean och trotsar glömskan, då våra bländverk, af den lättaste våg, nedtryckas till förgåtenhetens djupaste botten.

Men Edra exempel, Mine Herrar, och Edra anvisningar, skola föra våra unga Författare till samma stig, på hvilken Ålderdomen klättrade sig till spetsen af Parnassen, och hjälpa dem att årfva dess åra. GUSTAF den tredjes århundrade, skall genom Er åtgärd hos en tacksam efterverld icke anses som snillet morgon i Sverige, utan som dess middag.

Jag har fåstat någon upmärksamhet på de öden som öfvergått snillet, och de orsaker som ombytt, uplystat och åter ned-
stör-

störtat smaken. Mina tankar 'eller gifsnin-
gar hârom vill jag i dag underkasta Er Dom-
stol. Jag kan aldrig träffa skarpfinnigare
men tillika mera Ädelmodiga Domare, än
denna Academies Herrar Ledamöter. Äm-
net är så viktigt, at jag vågar tro, det
förtjâna Eder upmärksamhet; men å an-
dra sidan så vanskeligt att vidröra, att jag
åter behöfver samma bevågenhet, som för
några månader sedan, skaffade mig den
åran att blifva Er Ledamot.

Men vänta icke, Mine Herrar, något
våltalighets stycke som är Er värdigt, och
af det slag som J åren vane att afhöra.
Min tid och mitt snille medgifva allenast
några torra, osammanhängande och våga-
de tankar, som behöfva Ert försvar, i fall
de äro grundade och i annat fall Eder mil-
da uttydning och rättelse. Vare dock långt
ifrån mig att frukta, det något misstag som
hårrör af kärlek till sanning och mänsklig-
het, skall misshaga så uplyste medborgare,
så tänkande människjo-vänner.

Det blir således med orsaker till *smä-*
kens olikhet, upkomst och fall hos åtskilli-
ga folkslag, som jag på en stund får pröf-
va Ert tålamod. Smak och snille äro ic-
ke det samma. Dessa egenskaper finnas sål-
lan

lan i lika högd, hos en och samma person; men bägge böra förena sin styrka, i fall något fullkomligt skall kunna frambringas. Snillet är själens styrka att up-täcka fördolda sanningar, eller att fatta naturen under en ny och klarare syn-punkt. Men smaken är en medfödd känsla af det sköna, eller rättare sagt, af den ordning som utgör sjelfva skönheten. Man kan likna Snillet vid vinden som förer ett skepp öfver hafvet; och smaken vid det styret och den Compas, som leder det. Utan styre och Compas är det farligt att förtro sig åt vädren; utan smak yrar snillet till det vilda och Jättelika. Snillet framskaffar byggningsämnet; men smaken skall indela och inreda Palatset.

Smak äfven som Snille är en gåfva, hvilken endast kan skånkas af Naturen; som flit och undervisning kunna lifva och odla, men aldrig gifva. Den som Naturen förnekat en sådan egenkap; kan genom arbete lika så litet århålla henne, som en pust utan lefvande gnista kan uptända en låga.

Smaken hörer således till de medfödde förmågheter, som Philosopherne kalla *drift*. Årfarenheten visar, att vi ålske
och

och söke vissa saker långt förr, än vi genom egen eller andras upmärksamhet, hunnit utröna deras nytta eller skada. Djuren hafva sådana drifter i ett långt större antal än människan deras Konung; men den välgörande Försynen har icke eller gjort vårt slägte aldeles lottlöst. Vi hafve många af dem gemensamma med djuren; Vi hafve ock några, som äro oss förbehållna, och deribland smaken. Människan är den enda ledamot af den synliga världen, som kan inse dess skönhet, och utan smak vore skapelsen ett verk utan affigt och ändamål.

Naturens Lagbok hade blifvit altför vidlöstig, och dess lagar omöjliga att verkställa, om människan med Lårdomar, hotelser och straff skulle drifvas till alla de göromål, som äro oomgängeliga för att bibehålla dess natur och varelse. Skaparen har derföre inlagt hos oss en benågenhet för vissa saker, och en afsky för andra. Utan matlust skulle lifvet uphöra, och utan en annan drift, skulle naturens skådeplats inom ett hundra år mista sin förnämsta prydnad, jag menar människan. På detta sätt är smaken i Försynens hand ett medel, att befordra vår fällhet. Utom smak

ha-

hade det icke varit möjligt att skapa lyckliga varellser. Det är smaken, som skall göra lifvet drageligt, sammanlefnaden hyggelig och själfva dygden ålskansvård. En torr Sedolåra kan öka våra insigter, men icke förbättra vårt hjerta; ty Förnuft och Vilja äro slafvar af vår inbillningskraft. Förståndet kan icke utan möda öfvertalas att ålska en vanskapelig förtjenst, och vår vilja är ännu trögare att gynna en sak, hvares motbjudande utseende affkräcker oss. Sjelfva dygden måste visa sig i en behagelig gestalt, om hon vil vinna vår acktning och tilgifvenhet. Således sträcker smaken sitt vålde öfver alla våra känslor och våra begär, från hvilka hon sedan utbreder sig öfver våra omdömen.

Snillet har framför Smaken den lyckan, att ingen tviflar om dess verklighet. Men Smaken är af många ansedd för ett ord utan motsvarande bemärkelse, lika så ombytlig som våra klådesått, och äfven så mångfaldig, som det finnes färskilta människor, hvilka alla förmena sig hafva rättighet att döma, utan att andra kunna bestrida deras tycken. Det anses således för ett vanskeligt om icke omöjligt företagande, att afgöra hvilken smak är den bästa, och bör föredragas de andra, eme-

E c

dan

dan ingen annan prófvosten kan upgifvas, än hvars och ens egna känslor.

Med Edert tillstånd torde jag få i korthet uptaga och besvara de inkast, som göras mot en god smak i allmänhet. Jag torde först böra förklara orsaken till smakens olikhet, innan jag inlåter mig med orsakerna till den goda Smakens upstigande och nedfallande.

Man kan icke neka att mycken skiljaktighet röjer sig i människors omdömen om det sköna. Den ena fördömer och skyr, hvad den andra dyrkar och efterlångtar. Det lårer knapt gifvas två människor, hvilkas omdömen i alla mål inträffa; ty naturen är så rik på ombyten, att nåppeligen kunna tvänne löf på samma tråd upvisas, hvilka äro hvarandra fullkomligen lika.

Skönheter som röra ett enda af våra utvärtes sinnen, äro lättare att känna och urskilja, än sådana som äro mera sammanfatta, och endast kunna fattas med tankarna. Men alla Folkslags Historier visa, att äfven i detta mål varit stridigheter. De röda håren ansågos i det gamla Egypten med fasa och ovilja, sålom ett vedermåle till någon gemenskap med Typhon, Egyptier-

tiernas måst frucktade djefvul. Men i Rom voro de rōda haren en sådan skōnhet, att de rikare Fruntimmer kōpte sig rōda lös-hår från Norden, och de som icke kunde åstadkomma en sådan yppighet, måste nöja sig med att rōdfårga sina egna. Vi måle Gud och de gode Änglar hvita och glānsfande, men Negrerna måla Gud svart och satan hvit, som en Europeisk slafhand-lare. I det gamla Egypten voro de fetas-te fruntimmer ansedda för de skōnaste, och Shaw berättar, att samma smak ånnu råder hos Barbarefckerna. — Jag tror icke att mycken fetma, af vår tids Fransoser an-fes för vacker, men i Konung Henric den andras och Frānts den andras tid, brukades att öka rymden af sin kropp, med op-stopfade tagel-kuddar (*). I China såges de små ögon vara måst omtyckte, men då Mahomet ville göra sin Himmel begårlig för Araberne, låfvade han de lycklige i det andra lifvet, Fruntimmer till upvaktning, som hade en spāntslig och smal vāxt, samt mycket stora ögon. Detta Paradis är icke efter Chinesarnes smak, och förmenes varit ett hinder, som förebyggt Mahometanska lärans utbredande i China; men om Mahomet lefvat den tid då Troja belågrades,

*) Saintfoix.

få år det troligt, att hans låra blifvit uppbyggelig för de Grekiske Hjeltar; ty stora ögon anfågos åfven af Grekerna som en skönhet, och när Homerus vil göra någon Gudinna en fårdeles artighet, kallar han henne *boopis*. Horatius omtalar en låg panna som ganfka tåck, och när Petronius vill måla en fullkomlig skönhet, fåger han att ögonbrynen möttes öfver näsan. Sådane ögonbryn tillåggas åfven den sköna Helena, som med sin fågring fätte Grekland och Asien i brand.

Omdömet om det sköna i Vitterhet och fria konfter, har ånnu mera varit vacklande och underkastadt tidens och folkflagens nycker. Hvert och ett flägte af människor har, få i sina anletsdrag som sin finak, något eget, som följt det alla åldrar igenom, och som lättare kan kånas ån beskrifvas. Skaldekonsten ock Våltaligheten likna en planta, som får en ny fårg och ny finak, då hon flyttas till en ny jordmån och nytt himmelsstrek. Et trångt fund skiljer Frankriket och Ångland, men af deras olika Vitterhet och felder skulle man snart kunna tro, att Calais och Dower lågo vid hvar sin ånde af Oceanen. Öfverdrifne och Jåttlike bilder, ett fvaafande och danande ordaprång, har i
alla

alla tider utmärkt de flesta Författare från de södra länder; och bland Europeerne hafva Spaniorerne måst liknat dem. Seneca och Lucanus voro Spaniorer; man igenkänner deras smak hos deras nu lefvande Landsmän. Araberne lärde i medeltiden att läsa Grekiska böcker. De Grekiske Philosopher, Läkare och Naturkunnige vunno en allmän högacktning; men Arabernes upsvullna inbillningskraft, var icke belåten med Grekernas naturliga och okonstlade Vitterhet.

Symmetrie är en oumgångelig regel i våra Byggnader, men efter Herr Osbecks berättelse, undvika Chineserne med sorgfällighet, att någon del af deras hus skall hafva en motsvarande sida. I alla Catholska länder, hafva deras Madonnor ett olika utseende. På Franska Målarens taflor, förekommer Jungfru Maria med det lifliga behag och den okonstlade tåckhet, som synes utgöra den Fransyska skönheten. I Rom har hon ordentliga anletsdrag, och en högmodig blick. I Portugal åter visar Hon sig, efter Thoréns berättelse, med ett långlagt ansigte, gulaktig hy, och en pjåkig upsyn. Den som är van att se taflor, kan merendels gissa i hvad land en tafla är gjord. En Raphaëls och

en Rubens pånflar åro bågge vackra, men så olika som slåtmarkerne kring Rom och de Flanderske Fålden. I Upsala Domkyrka finnes en taffla af en obekant Måstare, som föreståller Christi lidande. Den som varit i Neapel, igenkänner straxt Lazaronerne, i de Romerska krigsknektar, och slutar deraf till Målarens fådernesland.

Samma folk ombyter dock ofta sin smak; ett nytt bevis mot smakens allmänhet. Etterverlden förkastar icke sällan, hvad dess Förfäder berömt. Det är till mänsklighetens blygd en bepröfvad sanning, att de störste snillen hafva ofta af sitt eget tidehvarf blifvit bemötte med köld och förakt, och först hos tilkommande slägter kommit till sin förtjänta ära. Sådant har icke blott förelupit i okunniga och Barbariska tidehvarf, utan ätven i sådana, som skrutit af insigter och smak. Fru *Deshouilleres* och *La Fontaine*, (öftridigt den störste skald i sitt slag, och förmodeligen den förste i Ludvig den XIV:des ålder,) voro misshandlade och förgätne, när en Scuderi och en Chapelain riktades och årades. *Fenelon*, snillet åra och mänsklighetens Vän, blef på samma tid hatad och förvist.

Det gifves skönheter som åro Locala, eller som uphåra att vara vackra, så snart

snart de flyttas till ett nytt land och ett nytt folk. Naturen är sig olik i olika länder. Poëten måste måla, som hon visar sig i hans eget land; och så snart han får låsare som icke känna henne, upphörer hon straxt att röra och behaga. En Neger skulle utan känsla och förundran låsa det qvåde, som målar våra Nordiska Vinternöjen. Den bild och den jämförelse, som i det ena landet är hög och ädel, kan i ett annat vara låg och motbjudande. Jag har på något ställe låst, att en Arabisk Poët kallar en hjelte af sin Nation, för Åsnan från Mesopotamien. Detta var ett lika så smickrande beröm, som då andra folkslags Skalder likna sina hjeltar vid Lejon och örnar; Ty i Mesopotamien, skola Åsnorna i styrka och skönhet öfverträffa hästar, och der kunde sjelfva Scipio varit smickrad af en sådan jämförelse.

Föråldrade och glömda sedvänjor kunna icke göra samma värkan, när de afmålats som samtida lefnadsfätt. *Aristophanis* lustspel hafva nu förlorat sitt salt *). *Butler* behagar oss mindre än sina jämnåriga,

E e 4

ty

*) Detta gäller äfven om främmande samtidiga folkslag, hvilkas seder äro skilda från våra. *Goldonis* Lustspel kunna icke hafva samma behag i Sverige, som i Venedig.

ty våra narrar äro af en helt annan art än Hudibras. *Molieres* Doctorer och Marquiser äro olika våra vurmar och språttar, hvarföre de äfven skådas med mindre nöje; men hans *Girige* lärer alltid bibehålla sig, ty Harpagoner tilhåra alla folk och alla åldrar.

Det bör icke förefalla oss främmande, att tiden, som ändrar och förstör de starkaste faker, utöfvar sin förnämsta styrka på människors tycken. Hvar och en af oss ombytes med åren. De faker som varit våra kärafte föremål i morgonen af vår lefnad, vifna och förlora sitt behag för middags-Solens lodrätta strålar; jag menar mannaåldrens bekymmer och ålderdomens krämpor. Vår vilja är lik ett glas, som antager en ny färg af den saft som fyller det. Den Författare som måst anstå en yngling, anses ofta af samma person vid dels mognare ålder, som en fladdrande svatsfåre. *Ovidius* behagar merendels de unga, *Virgilius* en tänkande man, och *Tacitus* en gubbe. År och årfarenhet, som ombyta våra böjelser, omändra med dem våra omdömen och vår smak.

Philosopherne omtala en egenskap hos vår inbildningskraft, som kallas *begrepens*
affo-

association. Det vore otidigt att besvara Eder, Mine Herrar, med ett så tort och inbundet ämne; Jag får allenast nämna, att vi hate och älske vissa saker, som ofta i sig själfva äro likgiltiga för oss, endast af den orsak, att vi förut sett dem i sällskap och förening med sådana föremål som vi vårkeligen älske eller hate. Blixten är ett af Natutens skönaste skådeverk, men åtan-kan af faran, gör att vi se honom med ryfning ock förskräckelse. Man vet hvil-ken orsak *Helvetius* tillskrifver *Boileaus* bit-terhet mot Jesuiterne. *Des Cartes* tyck-te i all sin tid, at vindögda Fruntimmer voro de vackraste, efter hans första älska- rinna haft detta lyte. De intryck som vi få i våra första år, kunna sedan icke lät- teligen utplånas, och afgöra ofta vår öf- riga lefnad.

Man anförrer vidare, för att göra smaken till ett blott tanke-spöke som är tillska- padt i nyare Philosophers inbillning, att de gamle icke en gång kände honom till nam- net. Aristoteles, Cicero, Horatius och Lon- ginus, som så måsterligen talat om vitter- hetens grundreglor, hafva i alla deras skrif- ter icke nyttjat ett enda ord, som kan på våra språk öfversättas med *smak*. Men detta tvifvelsmål är icke det svåraste att

håfva. Fastån de gamle icke kände namnet, utvifa dock deras Arbeten, att de kände sjelfva saken. Stora snillen hafva länge varit till, förrån Philosopherne utstakat lagar för dem; lika som Solen gick upp i öster och ner i väster långt förr ån både Pythagoras och Copernicus uppgifvit det rätta verldsstyfmet. Tör hända att de gamle hade mera smak ån vi, fastån de mindre talade derom. Det torde vara få med smaken, som med dygden och åran; de äro icke altid måst allmänna på de tider, då man derom skrifver de vidlöftigaste böcker. Jag fruktar att man kan göra vår tid samma fråga, som en Spartan gjorde en Taleman från Athen. Den sednare hölt ett långt och prydeligt Tal om dygdens skönhet och fördelar; men når han hade slutat, frågade Spartanern: *Huru snart tänker du utöfva Henne?*

Sådana och lika otilräckeliga äro de måsta öfriga olikheter som vi upräknat, för att bevifa det all smak är vacklande. Det gifves onekeligen en god smak, som är allmän med alla människor. Tidehvarf hafva varit stridige i sina omdömen; men alla uplysta hafva dock enhälligt öfverenskommit, att anse några saker som sköna; och den smak kunne vi således anse för *god*,
som

som varit gemenlam med de mäkt hyffade folkslag.

De olikheter som röja sig hos särskilda personer, röra icke människans väsende, utan dess yta. Vissa fäker åga en ostridig rätt att behaga, så länge människan har mänskliga känslor. Vår kroppsbyggnad är till sina väsendteliga delar den samma, äfven som våra första behof. Våra Omdömen kunna derföre icke annat än mötas. Våra begär få allenast ett olika utbrätt efter de särskilda omständigheter i hvilka ödet och händelsernas lopp hafva kastat oss. En metall kan omsmidas i tusende skapnader, men icke förvandlas. En spegel kan emottaga onåknelige särskilda bilder, som kunna framföras och undanrödjas, under det att spegeln blir den samma; samma mänskliga synes stundom olik sig själf. Tacitus säger att Caligula var den bästa träl och den sämsta husbonde som någonsin funnits. Dessa egenskaper äro långt ifrån att vara motsatta; utan kunna ganska väl förenas. Caligula var sig alltid lik; men hade helt olika tillfälle att förnöja sina infall, sedan han själf blifvit Tyrann, än han hade då han kröp för en annan.

Vissa föremål förefalla vackra för alla människors sinnen. Ingen fund männi-
ska

flka har ännu påstått, at uglan är et vackrare djur än Påfågeln, och at Ufven sjunger bättre än Nåktergalen. Ingen som förstår Virgilii och Saphos tungomål, lär neka at berättelsen om Euridices död och Odet till Phaon, tala et språk, som intet människohjerta utan rörelse fattar.

Det allmänna ordspråket at smak och tycke icke kunna bestridas, är i et afseende sant, och i et annat ogrundadt. Man kan icke neka, at hvar och en bäst känner det som behagar honom enskildt. Om någon vil påstå, at Trosa är en vackrare stad än Stockholm, kan man icke bevisa, at han talar mot sin egen öfvertygelse; man får blott tänka, i fall det är förbudt at säga, det hans smak är orimlig.

Man har kallat smaken et invärtes sinne. Sjelfva namnet är lånt från et af våra utvärtes, med hvilket denna själens förmågenhet har mycken öfverensstämmelse. Själens är lika som tungans smak af en friskostig natur allmänt utdelad, dock icke utan sina undantag. Lika som det gifves människor, hvilka naturen förnekat hörsel och syn, så finnas det äfven sådana, som äro födda utan smak. Berättelsen är bekant om Geometern, som icke fant något
 skäl

skäl, at berömma Racines Phedre, emedan hon ingen ting bevisste. En annan låste hela Æneiden, utan at derunder känna något annat nöje, än at följa Æneas på en Landt-Charta under hans resa från Troja til Latium. Man kan hafva smak i et mål, och vara beröfvad densamma i andra. Pope och von Dalin voro ypperlige Poëter, men ingendera ålskade Musiken. Smaken kan som de öfriga sinnen, vara behäftad med en sjukdom; men en sjuk smak bör äfven så litet tagas till domskäl i Vitterhet, som den gulfigtige bör rådfrågas om färgor.

Det är et prof at våra utvärtes sinnen äro friska, när de känslor som de väcka, äro öfverensstämmande med andra friska människors; det är också den vissaste pröfvosten, at vår smak är god, när han liknar den smak, som af de mäkt tänkande folkslag i deras mäkt hyfsade tidehvarf, varit ansedd för den sundaste.

Sjukdommar uphåfva icke naturens allmänna lagar. De äro oredor, som hon sjelf i sin tid undanrödjer. En sjuk smak kan icke gärna träffas hos et helt folk, utan blott hos enskilda; och om vissa fördomar påtrugas en Allmänhet, eller af henne sjelfvilligt antagas, om en elak smak skul-

le .

le til en tid blifva allmån hos et folk eller et tidevarf, år han endast at anse som en farfot, hvilken uphörer sedan hon rasat sin tid, och försvinner med sina orsaker. Ty fördomar och moder upkomma, uttränga hvarandra ocn försvinna i en ständig om-skiftning; men sanningen allena står orör-lig och föråldras aldrig. En Poët, som för at vinna sina jämnårigas bifallsrop, up-offrar sitt snille, sin smak och sin öfver-tygelse åt samtidiga hårfkande fördomar, upoffrar för et flygtigt våder, sin akt-ning hos efterverlden och sit namns odöd-lighet.

Allmänhetens bifall år icke alltid et så-kert tecken, at et vist föremål i sjeltva ver-cket förnöjer den samma. Vitterheten har äfven som Sedolåran sina skrymtare, som förneka sina egna känslor. Begäret at be-haga våra likar, och ännu mera våra Öf-vermän, tvingar oss stundom at låta, det vi finne vissa ämnen behageliga, som vi skulle bortkasta och sky, i fall vi följde vår egen böjelse. Den fulaste, den ve-dervärdigaste sak blir uphöjd och eftersökt, så snart et förnämt efterdöme har bragt den samma i anseende. Store Måns svag-heter efterapas icke sällan af korttänkta människor, i förhoppning att derigenom få

få förblandas med de Hjeltar, hvilka de håрма. Man har til och med eftertagit kroppsslyten, som någon gång funnits hos berömda och ansedda personer *). Alexander den store bar af naturen hufvudet lutadt, och hela Macedonien blef upfylldt, med sneda halsar. Fruntimret försäkrade, at lutande hufvud voro tåckare ån de råta, och de Lårde bevisste af både förnuft och årfarenhet, at råta halsar voro en följd af människans naturliga fördärf. Alexander hade för mycket vett, och altför hög själ, at icke anse denna ovärdiga själförnedring med et uprigtigt förakt; och då en ung Herre ville i nit och tillgifvenhet öfvertråffa alla sina medtäflare, gaf Alexander dess lutande hufvud et slag, som hade en så undergörande kraft, at alla halsar vid Hofvet fingo från den dagen sin lodråta ställning tillbakars.

Vi undre på de många orimliga klädesätt, som några Secler igenom aflöft hvarandra. Vi hafve svårt, at finna de fleste af dem hvarken vackra eller beqvåmliga; men vår undran uphörer, när vi ihogkomme at flere bland dem såsom Puder, de stora pipkragar och Peruker, blifvit upfundne at dölja bräckligheter. Styfckjortlar för-

*) *Plutarchus, Arianns.* — The Tatler N:o 77.

förmenas vara införda af et oförmåldt Fruentimmer, som ville gömma någon omständighet för en illfinnad värld.

För Statskonsten och Vitterheten har denna benågenhet, at eftertaga de stora, haft både lyckeliga och olyckeliga följder. En Hjelte stiger på Thronen, och med honom upväxer, lika som Tages ur jorden, et nytt folk af Hjeltar. En Konung älskar snille och Vitterhet, och straxt ser man et nytt Helicon. Men ofta har en ansedd Författare bidragit til Smakens förfall, om han haft några fel, som varit förenade med verkliga förtjenster. Seneca var på sin tid den högste Ämbetsman och det förnämsta Snillet. Alla unge Författare ville följa Hans lysande estersyn. Men det var lika få lätt at härma Seneca i en konstlad och prålande skrifart, som det var svårt at likna honom i starka och eldiga tankar.

Ett oroligt begär efter skiften och omväxling är oskiljagtigt från människo-hjertat, och bidrager ofta att fänka vår smak. Det kåraste föremål för vår fordna önskan, det måst tjuflande nöje mister sin retelse och förvandlas med tiden till en plåga, i fall det nyttjas utan omväxling och uppehåll.

hör. Vi lemne ofta en bättre sak för en sämre, sedan ledsnaden gjort den förra odrägelig. När Vitterhet och fria konster uppnått en viss grad af fullkomlighet, måste de åter nedstiga, ofta af ingen annan orsak, än vår vänjelse vid det fullkomliga. *Cicero, Virgilius och Horatius* kunde icke öfverträffas; de snillen som följde på deras tid, ville icke skriva det samma, och kunde icke skriva något bättre; de måste derföre taga en annan väg för att ådraga sig sina läsares upmärksamhet. Man fick ofantligheter i stället för höghet och Majestät, samt prål i stället för prydnader. Det är ingen lycka för unga författare, att födas på en tid då språket nyligen blifvit riktadt med mästestycken. Allmänheten är då blefven van vid en fullkomlighet, som ett ungt snille i sin första flygt icke kan upnä. Alla försök, som falla nedan om det bästa mönster; kunna icke vidare fördragas. Upväxande snillen förlora alt mod och all hog att arbeta; ty de sakna sin förnämsta upmuntran, jag menar Allmänhetens bifall. Jag fruktar derföre, att en *Creutz* och en *Gyllenborg* gjort vår framtida Vitterhet samma otjänst, som *Horatius* och *Virgilius* gjorde de Romares. *Hanibal Caracci, Guido Rheni* och *Dome-*

nichino gäfvö Målarekonsten alla de delar af fullkomlighet, som ännu saknades i *Raphaëls*, *Giulio Romanos* och *Corregios* taf-
lor. Men när konsten hunnit sitt yttersta mål, vände hon tillbakars, och desse stora Män hafva i vår tid många beundrare, men ingen medtäflare. En *Racines*, en *Corneilles* och sjelfva *Virgilii* ungdoms arbeten, äro vida under de mästestycken, som hedrade deras mognare ålder. Om desse Författare nu skulle åter upstiga ur sina Grifter, och på nytt antråda sin skaldebana, torde deras första försök bemötas med köld, som skulle tilstoppa deras ådra, och tör hånda förmå dem, att för evig tid kråssa sina Lutor.

Häraf torde man kunna förklara hvarföre ett ämne som behagar ett okunnigt och ohylladt folk, af ett mera städadt och undervist icke fördrages. Den som sällan druckit annat än vatten, torde anse det sämsta vin för Gudarnas Nektar; men den som är van vid Tokayer, dömmar förmodeligen annorlunda. I barndomen då allting är nytt, äro vi färdige att berömma och beundra, men den försökte Gubben tadlar oftare än han uphöjer. Vi smakade i vår barndom mera nöje af Lasse Lucidors och Runii qvicka infall, än vi nu kun-

ne njuta af Atis och Camilla, eller Skalde-
stycket *om människans elände*.

Vår sinak blir mera nogråknad i sam-
ma mån våra insigter utvidgas. Den som
år aldeles okunnig i Geographien, stötes
icke af en gammal Roman, som omtalar
ett skeppsbrott på Böhmska kusten, eller
af en viss Fransysk Resebeskrifvare, som
berättar att han för sitt nöje en afton spas-
serade från Bergen i Norrige till Visby på
Gottland, och lyckeligen återkom. Den
som känner en konst, upptäcker snarare de
fel som deruti begås, än en oförfaren. En
Skomakare kunde mestra tåfflorna på A-
pellis taffla. Det berättas att man en gång
visade Sultan *Selim* en målning af *Leonar-
do da Vinci*, som förestälte Johannis Dö-
parens Hufvud. Alla beundrade Målarens
konst, men *Selim* fant att huden icke
skrynklades rätt. Sultanen var ingen Må-
lare, men förstod mycket bättre än han,
huru afhuggna hufvuden borde se ut. En
Poët är icke skyldig att berätta idel san-
ning; men hans berättelser böra alltid va-
ra sannolika. En sak är sannolik eller o-
rimlig, alt som det tidehvarf han lefvar
uti, är mera eller mindre uplyst. I Home-
ri tid syntes icke orimligt, att hästar stun-
dom talade. I Tassos, ansågs det som gud-

F f 2
loft,

löst, att tvifla på troll-konstens vårkelighet; i vår vågar icke en gång en Poët ett betjäna sig af troll-packor. Dantes helfvete har många Målningar, som i vår tid billigt anses för stötande, men i hans voro de så litet orimliga för Allmänheten, att många verkligen trodde, att Dante personligen besökt afgrunden, och att hans röda skägg fått denna färg, af dess lågor. Hjalteqväden kunna således icke utan svårighet skrivas i de tidehvarf som äro mycket uplysta. Det förunderliga utgör själfva själen af denna Poësie, och underverk anses på sådana tider som orimligheter. Detta är förmodeligen orsaken, hvarföre Voltaires *Henriade* icke är i sitt slag ett äfven så stort mästerverk som många hans forgespel.

Uplyste folkslag tadla med största skäl Barbariska tidehvarfvens råa och ohyfsade smak, och klandra de grofva seder som deras skalder måla. Man bör dock noga urskilja det som är Poëtens fel och det som bör skrivas på dess tidehvarfs räkning. Prinsefferna i Homeri tid skötte tvätten, Fålherrar slagade och Konungar utöste de grofvaste skålsord på hvarandra. Målningen af sådana seder var då lika så litet stötande som själfva sederna. Jupiters och Junos

nos sammanlesnad skildrades af denna skald på ett mindre upbyggeligt fått. Jupiter gjorde sinå refor till skogs Nympherna, som icke fårdeles anstodo Juno. Hennes kårfa och långa Sedolåror tröttade den hederliga Gubbens tålmod, och han hotade att bruka ett fått till att skaffa sig husfrid, som knapt en man af det lågsta stånd i vår tid skulle försöka. Man bör förlåta Homerus att hafva berättat en sådan händelse; ty i hans tid var icke ovanligt, att åfven förnämt och hederligt folk då och då gifvo sin kåra hälft en liten husaga.

Deffa hafva varit de förnämsta ordsaker, som gjort smaken olika, så vidt mitt svaga öga hunnit följa dess fart bland åldrar och Folkslag. Men jag har åfven sagt, att alla uplyfte tider varit ense att anse en viss smak för den bästa, och att deras smak bör anses som en pröfvosten på den goda. Låtom oss nu åfven kasta ett flygrigt ögnekast på de ordsaker, som vissa tider hafva uphjelpat smaken, och på andra nedsläkt och fördärfvat honom.

Det sköna består, som redan är sagt, af fanning och ordning. Naturen har inplantat hos oss en kärlek för desse egenskaper. Alla de inrättningar som uplifva

och utveckla denna böjelse, kunna äfven anses som källor till en god smak; men alla som quäfja och inskränka henne, som hinder och stötestenrr.

Vi se i tideböckerna, att människor den ena tiden upstigit i snille och dygd långt öfver det mål, dit vår svaghet vanligen vågar flyta; men merendels faller hon mycket nedanföre detsamma. Alt härrörer af vår belågenhet, som människor och Medborgare. Naturen är icke mer afmattad eller ofruktbar den ena tiden än den andra. Hon har alltid ämnen till Hjeltar och snillen i beredskap; men dessa ämnen kunna icke alltid utvecklas. Deras antal blir större och mindre, alt efter det utrymme som lemnas dem att tänka och att verka. Lagarna böra icke quäfja denna drift, utan uplifva honom. De böra allenast lå leda honom, att han icke utsvärfvar till samhallets och medborgares förfång. Frihet att tänka är lika så oumgäangelig för en sund smak, som luften för andedrägten; den hörer till människors första och ostridiga rättigheter. Det är sant att den stundom blifvit missbrukad och behöft ett utstakadt råmärke; men Lagstiftare hafva icke alltid märkt den smala linia der ordning flutar och tvång vidtager. De hafva afskurit så-

den

den med tistlarne, och borttagit bruket för missbruket; men om alt skulle undanrödjas som varit eller kan blifva missbrukadt, hvad blifver då vål öfrigt af människan? Dygd och Gudalåra skulle blifva de förste som landsförvistes, emedan skrymtaren betjänar sig af deras tåckelle.

Utan tåflan slumrar snillet, och utan frihet är tåflan omöjelig. Man har märkt, att stora snillen sällan kommit ensamme; de hafva merendels infunnit sig flere på en tid, eller ockfå varit aldeles osynlige. Hvarken Virgilius eller Racine hade blifvit hvad de verkligen voro, utan medtåflare, som upeldat deras omtanke, och delat Allmänhetens omdömmen, hvilken oväldigt bepröfvat hvars och ens rättighet till företräde. En Poët, som kan sveda sina granskare med Vaticaniska ljungelden, eller vederlägga dem med Bastiller, får vål sofva med en ostörd egenkärlek på sina lagrar, men desse lagrar stå i fara att snart förvissna. I Indostan såges flere flögder tilhåra vissa personer vid Hofvet, med alla andras utestående; men det berättas äfven, att konsterna äro der fallna så lågt, att samma konstnär, som betjänar stora Mogols Stall, skall äfven förfärdiga hans bordsilfver.

Vår inbillningskraft behöfver ofta att väckas af nya föremål som rycka vår själ utur den medfödda tröghet, hvilken inkränker all omtanke inom våra första och omedelbara behof. Et evigt stillastående strider emot vår natur. Vår lyckfälgighet består uti ett ständigt jagande efter en fullkomlighet, som flyr då vi tro oss vara helt nära och kunna omfatta henne. Orimlig derföre den Lag, som förbjuder all vidare förbättring såsom onödigt eller omöjligt. En sådan såges dock hafva varit i Egypten, och en dylik skall ännu råda i China. Alla nya påfund anses i detta land, såsom Statsbrott, fidsvördnad mot Gudarna och förakt för de afledne fäder. Den- na Lag förbjuder således efterkommanderna, att blifva slugare än deras förfäder, och är af samma natur som de Ephesiärs, hvilka hade beslutit, att den som hade mera förstånd än menige Borgerskapet, icke borde vara deras medborgare.

Man undrar, att det lilla Athen kunde vara en Moder för så många förtjänster. Som alt har sina orsaker, så torde det äfven vara möjligt att här upleta dem; men jag vill deribland allenast nämna en enda inrättning, som tår hända hos de gamla

la bidrog mera än något annat att skaffa staten ett ständigt förråd på kunnige och driftige Ämbetsmän. Jag menar deras ombytliga och vandrande Ämbeten. När våra Ämbetsmän gråna under samma och likformiga göromål, gingo deras från det ena Ämbetet till ett annat, af helt olika beskaffenhet och vidd. Jag påstår icke att en sådan inrättning är antagelig i vår tid; jag förmenar allenast att hon var nyttig för de gamle. Långt ifrån att flyttningen gjorde dem icke nog vuxne det hela, utspreddes derigenom ett allmänt ljus, en allmän kännedom af Fäderneslandet och ett allmänt deltagande i dess välfärd. Och samma finnesstyrka, som uplifvade deras borgerliga ande, följde dem äfven såsom författare. När därför sådane Män, som en *Xenophon*, en *Thucydides*, en *Polybius*, en *Cicero*, en *Julius Cæsar*, en *Hannibal* m. fl. togo til pennan, antingen de upptecknade de hvålfningar, till hvilka de varit åsyna vitnen, och i hvilka de sjelfve som oftast haft en betydande del; antingen, de ljungade i Tribunen eller rörde Lutan; fingo deras skrifter en höghet, en styrka och egenhet, som nu torde fåfångt sökas. De hade med egna ögon sett de människor som de målade. Den trumpna Eremiten,

den instängde Skolmästaren misskänner den tid, hvars öden och seder han vill afskil- dra. En författare bör sjelf hafva de kän- flor, den ömhet, det medlidande och den afsky, som han vil flytta på sina läsare. Om Poëtens tårar äro befallte, få de aldrig såll- skap af Läsarens, och om hans låford ic- ke gå ifrån hjertat, låra de aldrig till nå- got hjerta framtrånga. En människa som icke sett sina likar på den stora skådeplat- sen, borgerliga sammanlesnaden, känner människohjertat till sin styrka, sin svaghet och sina driftjådrar, endast ur böcker, och denna kunskap kan icke annat än vara matt och ofullkomlig, emot den som är häm- tad af en levande natur.

Man kan således anse för afgjordt, att en laglig frihet föder en god smak; Fri- heten är lik en strid och rinnande Älf. Naturen gläder sig i dess granskap; när hon öfverflödar, gör hon de aflågsna fäl- ten fruktbara; när han följer sin båd, gönska dess stränder. Men tråldommen är som det instängde träsket, hvilket en- dast framföder krypande skridfå, och med sina skadeliga dunster förgiftar nåjden. För- låten mig, mine Herrar, detta afsteg till frihetens beröm. Vi voro ovärdige att sma- ka Dess frukter under GUSTAFS skygd,
om

om vi fruktade at årkånnas dess värde; och förglömde att förena frihetens lof med den förste Medborgarens åra.

Men när jag nämner frihet, bör jag icke förgäta at anmärka det nog vanliga misstag, at förblanda mångvælde och frihet. Friheten har aldrig trifvits bättre, än hos milda och uplyste Monarker. Men tråldommen kan äfven så väl vara mångfaldig som enkel; den har ofta lika så många Hufvuden, som Lerniske vattuormen, och man kan äfven så våt vara trål af ett hundrade Herrar, som af en enda. I ett Land, hvarest alla medborgare, ehuru olika deras öfrige rättigheter kunna vara, äro såkre under Lag, där finnes frihet. Men där lagen liknar en molnvågg, som på ett afstånd har anseende af en mur, och nära vid befinnes vara en dimma; där är antingen tråldom eller sjelfsvåld, bägge afslagde fiender af friheten; fastän de ofta misbruka dess namn och dess kläder.

Det föregifves, att vissa regeringsfätt måst befordra ett visst slag af vitterhet; således skola de så kallade Fri-stater vara rikare på Talemån, och Monarchier på Skalder. Jag vill icke neka möjligheten af denna gifsnings, men kan icke fördölja att ärf-

farenheten tyckes strida emot henne. Athens dråpelige Skalder voro icke uplifvade och belönte af Nådige Monarcher. Ängeland skryter af store Poëter; men ehuru detta Rikets Statsförfattning synes gynnande för Talekonsten, kan Ängeland icke upvisa en enda Taleman, som kan förliknas med en *Buffon* och *Massillon*, och mycket mindre med en *Bossuet* och en *Rousseau*.

Frid och lugn åro utan tvifvel en öskattbar lycka. Men lugnet måste stundom rubbas af en måttelig blåst; eljest förlorar luften sin spänstighet, och blir skadelig för andedrägten. Ett stillastående vatten blir ohälsosamt och rutnar. Ett folk, som i flere Secler haft Jani tempel tillflutadt, blir omsider ett lätt rof för en tilltagsen inkråktare. Den stillhet som finnes bland trålar, liknas af *Montesquieu* vid den frid som härskar emellan de döda i deras grafvar. Stormen är fäselig för den stund han rasar, men han renar luften. Det vare långt ifrån mig att önska borgeliga krig, för att sedan få låsa några nya Måsterstycken af Svenska Poëter. Blixten är skön, men Thordonet knallar så fäseligt. Måtte håldre alla Iliader och Æneider blifva ett offer åt Vulcan, än att borgeliga oväder skul-

le skaka våra lugna hyddor. Detta oagadt, intygar dock Historien, att de tider varit de rikaste på snillen, som nåra följt på borgeliga krig. Grekelands Vitterhet steg till sin högsta spets straxt efter det Peloponesiska kriget. Augusti Ålder följde på de blodiga Triumvirater, och Mediceernes, när Guelfernes och Gibellinernes raseri börjat afkylas. När Ludvig den XIV:de steg på Thronen, hade Frakriket varit en långvarig tummelplats för upror och tvedrägt. Konung Carl den andre i Ängeland efterträdde Cromwell, och Wilhelm den tredje Jacob den andre. Konung Carl den Niondes tid var ingalunda den fridsammaste som Svånske Håfderne kunna upvisa; man vet dock hvilka hastiga framsteg Lårdomen gjorde under Hans Son och Sonadotter. Vår nyaste Historia har ett ännu mera talande exempel att uppställa, men Edra tankar, Mine Herrar, lära redan hafva förekommit mina.

Jag vil icke säga att snillet blomstrar bland blod och förödelse; ty det är icke under själfva ovådet som de milda Sånggudinnorne visa sig; utan när lugnet åter utbreder sig öfver de svallande vågor. Snillen få en ny spänstighet under den Allmänna skakningen, som de länge behålla,
se.

sedan stormen har lagt sig. Våra infigter äro för inskränkta, vår synkrets för kort, att följa Försynen i sina vågar och affigter. Hon bereder ofta genom delarnas förströende det helas förnyelse, och genom enskiltas lidande, hela mänsklighetens väl i många tilkommande tidehvarf.

Et folks lynne får icke på en kort tid sin form och sin stadga. Det tillskapas genom en kedja af omhvälfningar, som öfvergått det samma under en lång följd af år. Ofta händer, att ett folk villigt emottager de goda intryck som uplyste och ömne Regenter gifva det, lika ett brännbart ämne, som fattar eld vid den första gnifsta; ofta är all mänsklig möda och omtanke fruktlös. Strömmen är så stark, att han uprifver alla dammar. Ludvig den XIV:de emottog ett folk, hos hvilket Frants den förste och *Richelieu* beredt en morgonrådna. Men Kejsar Carl den store och Kejsar Fredric den andre bemödade sig mera att utbreda kunskaper och ljus än som någon Förste för deras tid. Men deras bemödande hade ingen framgång, och intet tidehvarf fick namn af Carl och af Fredric. Ptolemæus Philadelphus gynnade på ett ypperligt sätt Vitterheten. Han hade sina sju Hoffskaldar, som fingo namn af

af sjuftjernan; men den förhateliga medelmåttan förföljde dessa Skalder. Denna stjernflock lyfte ganska dunkelt när hon tändes, och flocknade snart. Store Konungar hafva ofta samma öde som den alderstegne Mannen, hvilken planterade Palmträd för ett kommande tidehvarf. De få sällan sjelfve, utan deras efterträdare upbära frukten af den skörd som de hafva utlått.

I små Stater är mera rörelse och mera lif än i de stora, efter flere deltaga i allmänna värf. Små stater äro små människor, i hvilka blodet genom en kortare våg förr hinner tilbakars till hjertat. Man har sedt, att Vitterhet och Vetenskaper gjort besynnerliga framsteg, när små Stater som haft samma språk, tåflät deruti med hvarandra. Sådan var Grekelands belågenhet i dess lyckliga tid. Sådan var det nyare Italiens, när Lårdommen därstädes i det fjortonde och femtonde århundradet å nyo uplifvades. Ett stort Rike liknar en stor värld. Solen bränner Æthiopen, när Grönländaren stelnar af köld. Den visaste och sorgfälligaste Monarch hinner icke dela sin omtanke till alla, och Hufvudstaden kan icke sprida ljus till Rikets måst aflågsna vinklar. Det är möjligt at se ett Athen i Petersburg och Lestrygoner i Siberien.

En

En nådig blick af en uplyst Konung gör underverk bland ett folk, hvars hjertan han åger, och som förenat sin sällhet och sin åra med Hans. Bland alla upåttänkeliga driftfjådrar till dygder och snille, är denna den första och den kraftigaste, men tillika den som minst af alla behöfver att med nya skål och gamla exempel bestyrkas. Jag vidrörer derföre denna omständighet med mera korthet än någon af de öfriga. Torde hända att på andra tider det varit nödigt till att vidlyftigt utföra denna sanning. Men att i närvarande ålder för det Svenska Allmänna, under GUSTAF den tredjes Regering, bevisa hvad verkan Monarchens nåd och Hans efterdömme har på Vitterhet och Smak, det vore att upstånda en lyckta om middagen, och likna de Philophers betänklighet, som utan en lång kedja af föregående bevis, icke vågade tro sin egen varelse.

Men sådan är mänskligheten, att åfven dess lyckliga öden bereda missöden. När Sånggudinnorna med utmärkt vålvilja och öppne armar i ett land blifva emottagna, göra de flere åröfringar än de sjelfva förmodat, och vinna en oväntad myckenhet tilbedjare, de flåste dock mera intagne af deras hemgift, än af deras skönhet. Ungdom-

dommen faller i en sjukdom, som Piron så måsterligen afmålar, och kallar Metromanie. Vitterheten blir en gångbar feber. Intet stånd, intet kön tror sig nu mera vara obehörigt att tända dess rökverk. Båtsmannen skrifver Oden öfver stormen, och tiggaren öfver hungern; hvar yngling blir en Celadon, som för en verkelig eller Poëtisk Zephis, beskrifver Isbergen i hennes hjerta, och Vulcanerne i sitt egit; sjunger om blomster och sina får; och till hvilken han öfverskickar sina suckar med de susande Zephirer.

Men Skaldekonsten är icke ämnad blott till ett onyttigt tidsfördrif, eller att fylla sylolösa öron med tanklöst ljud, utan att väcka vår ömhet för dygd, oskuld och rättvisa, att elda vår kärlek till medmänniskor, Konung och Fosterland, att uplifva en trög själ till svära, viktiga och lysande företagande. Poeten bör hårtill förbinda det nyttiga med det nöjsamma. Ty ehuru store hatare vi äre af all möda, och älskare af nöjen, älske vi dock att blifva underviste under det man roar oss. Sådant ändamål kan icke vinnas af Sångare, som göra ståndiga ingrep på Siskans och Naktergalens rättigheter, att framföra driller utan mening, och synas öfvergå sig

G g

sjelf-

sjelfva, om de någon gång dränka en drop-
pa af tankar i en Ocean af ord. Infigter
vinnas icke af vanliga människor utan mö-
da; det är allenast en Mollieres Marquis
som förstår alt utan att hafva lärt något.

Det vore ett stort misstag; om vi nå-
gon tid ville mäta Vitterhetens välfstånd
efter antalet på Skalder. Horatius, sma-
kens Lagstiftare, tillade Poëter alla möjeli-
ga friheter utom medelmåttan. Men A-
pollo utdelar sina gåfvor så sparsamt, och
har så få gunstlingar, att de fläste som år-
nat sig till toppen af Parnassen, måste stad-
na vid foten. I ett land hvarest finnes li-
ka så många Poëter som tåflare, måste man
tråffa tusende Bavier emot en enda Maro.

Det är icke så med de Lårdas rike,
som med andra Stater. I de sednare an-
ses en talrik menighet och få Herrar, som
ett tecken till Allmänt välfstånd; men i
Vitterhetens Fristad, förebådar en manstark
pöbel en snart förestående vitter digerdöd.

Som alla varor förlora sitt värde, när
de blifva för mycket allmänna, och deras
inre halt af världsöfse Konstnärer förfämmas,
så förlorar äfven Vitterheten aktning ge-
nom oskickelige idkare.

Om

Om människor icke misškände sitt yrke, skulle samhället icke plågas af så många onyttiga medlemmar, ibland hvilka usle Poëter torde vara de måst umbårlige.

Det är en onekelig åra för ett folk, att det älskar och gynnar Vitterhet, men deraf följer icke, att Allmänheten bör vara Poët. Alla böra älska dygd och rättvisa, men de få icke derföre predika i kyrkorna eller int ga Domstolarna. Det prydeliga åger ett ostridigt värde, när det nödvändiga ej åfidosättes; men en stat där alla tänka på det förra, och ingen på det sednare skulle ej länge hafva bestånd.

Men denna oundvikliga olågenhet bör dock icke afkyla Konungars samt Mæcenaters nåd och ömhet för den ågta Vitterheten. Ty om två eller tre verkelige snillen utmärka deras tid, äro desse talrike nog, för att gifva sina Beskyddares minne en såker odödlighet.

Elake Poëter äro dock icke den enda plåga som förföljer Vitterheten. Hon besväras icke mindre af dålige Granskare. Om desse så tiltaga i antal och driftighet, att de kunna öfverrösta den uplysta delen af folket; om de omsider kunna förena med si-

na oförståndiga och ensidiga domslut myndigheten att belöna, plår det ågta snillet aldeles lemna skådplatsen och smakens öde vara beslutat för evigt. Granskare kunna, som alt annat hafva sin nytta; åtminstone göra de bokriket samma tjänst, som von Linné tillskrifver vissa insekter; de skaffa blomsterne rum, när gråsrötterne blifva så täta, att de aldeles uttränga dem. Satiren tyglar tör hånda flera fel än Straff-Balken, och en förnuftig granskning väcker hos unge författare mera omtanke, mera varsamhet och mera aktning för det allmänna; men granskarens myckenhet är ett lika så svikligt prof på tidehvarfvets Smak, som Poëternes på des Skaldegåfva. De tider som varit de rikaste på större Författare, hafva gemenligen haft få granskare; men de komma i myckenhet, när de förre börja att blifva sållsynte. Man efterhåmtar icke de afbrutna axen förrän skörden är slutad, och Gellier, som klyfva ord och glantsfila stafvelser, infinna sig vanligen icke förr, än Ciceroner tyfntat. När snillet börjar synligen mattas, söker man att underblåsa des eld med föreskrifter och råd, men får gemenligen mera rök än låga. Det är ännu oafgjordt om de störste, de förnuftigaste granskare
me.

mera gagnat än skadat sitt tidehvarfs smak. Man har velat anmärka, att Vitterheten i Grekland, i Rom, Frankrike och Ängeland ansefningen förlorat, från samma tidpunkt, som *Aristoteles*, *Horatius*, *Boileau* och *Pope* utgäfvos sina odödeliga arbeten om Skaldekonstens och Granskningens Grundsatser.

Reglor hafva sitt värde, när de sparsamt göras och tjänligt användas. De kunna icke gifva någon Skaldegåfva, men de likna fyrbåkar i hafvet, som varna för klippor och sandbankar. Merendels tjåna de dock till intet annat, än att inskränka upfinningsgåfvan inom samma trånga rammåren, som instånga granskarens snille. De spåda Sånggudinnorna digna under bördan af ofanteliga Lagböcker, och inbillningskraften mister sitt lif, så snart hon icke obehindrad får sväfva lik en fjäril från ämne till ämne, och fladdra genom alla möjliga rymder.

Reglor äro att anse som Rön på det, som redan har behagat eller missagat läsare och åskådare. Om en Poët kan behaga utan eller emot de antagna Reglor, om han kan väcka vår förundran, vår fägnad och våra tårar, böre vi likafå litet

milstycka att han stöter Aristotelis lagar, som vi förkaste en mat hvilken smakar ois vål, derföre att han icke är tillagad efter en viss föreskrift. Voltaire har anmärkt, att Chapelains Pucelle är mera ordentelig och mera enlig med reglorna, än både Virgilii och Tassos Hjeltedigter. Homerus och Shakespear kände inga andra reglor än naturens och deras eget snilles drift. Det är lätt att upptäcka fläckar på deras Spegel. Låga liknelser, osnygga målningar, seder som stöta vår tids anständighet förekomma på hvar sida. Men olyckelig den, som endast ser felen och är blind eller känslolös för det Majeståt, den sköna och rika natur, som blir alla tidens förundran, och alla Skalders stötesten. Den som är oförmögen att inse en sådan förtjänst, han må aldrig intråda i snillets eviga tempel, han städne i förhuset och låle Colardeau.

Man kan likna desse Skalder vid Ruinerne af Balbeck och Tedmor, som ännu i sin ödemark midt bland törödelsen, väcka en större vördnad, än våra Hufvudstäders nya Palatser. Då de sednare förråda ett stråfvande att vara hög, utan förmåga att blifva det, ser man de förre med sina brutna och hopafallna Colonner
än-

ännu uplyfta själen och aftvinga henne förundran och bestörtning.

Det är samma skilnad emellan Homerus och Shakespear samt vår tids så fina, låckra och afsmåtte rimare, som emellan Colonnaden på Louvren och ett litet nytt och utsmykadt Lusthus i en af våra trågårdar. Colonnaden torde bära många märken af tidens våldsamhet vårdarens vårdslöshet, men vi hafve dock svårt att frkalla den Domarens smak från en Sibaritisk uselhet, som föredrog det nya Lusthuset, för den bräckliga Colonnaden.

Men jag har så mycket talt om de gamlas företråde, att någon torde fråga hvaruti det egenteligen består. Jag svarar förnåmligast i fanna och starka tankar, som födas af en fri och eldig själ, i högheter utan svulst och skönheter utan smink. Man nekar icke, att de gamle hafva äfven haft fina tel, och att mången af vidskeppelig vördnad för de gråa håren, af kärlek till den lårdomsgren, som blifvit hans näringsfång och uptagit hans tid, och afund mot en samtidig förtjänst, tilbeder allt hos de gamle, ända till svagheter och misstag; men detta hindrar icke en opartisk, att i de flåste fall årkänna de gamlas ostridiga före-

tråde. De hade utom annat, en förmån framför våra snillen, som gjorde för dem åfven så lätt att blifva Originaler eller egne, som det är svårt för oss. Vitterheten var ett ännu icke intagit land, det de uptogo, utan att någon lade hinder för deras nybyggen och utvidgande. För oss äro de måst öppna och vackrafte lågenheter i naturen redan besatta. Vi nödgas, att blifva deras landtbrukare, eller att återhåmta på deras åker. Utom des behöfde icke Grækerne, som vi, låna reglor och exempel från ett dödt språk, ett främmande folk och en mörk ålderdom; de hämtade omedelbart sina bilder ifrån en hemfödd Natur. Deras målningar öfverträffa därför i värma och lif lika så mycket våra afbilder, som en taffla, hvilken är målad efter en lefvande människa, öfverträffar den, som är tecknad vid en likkista. De Romare afskrefvo Grækerna, Fransöserne afskrifva de Latinske Skalder, och andre folkslag söka att likna Fransöserna. Ju längre från källan, ju grumligare vatten; ju flere aftryck, ju mattare blir plåten.

Ännu mera styrkas vi i vår vördnad för de gamle, när vi ihogkomme, att sednare tidens störste snillen, de som närmast liknat Forntidens, såsom *Tasso*, *Boileau*,
Raci-

Racine, Pope, Addisfon m. fl. merendels
 fjelfve årkånnå, att alt hvad fom förtjånar
 någon åcktning i deras egna arbeten; att
 deras vackrafte och måft berömda ftållen,
 icke åro fårdeles annat, ån efterapningar
 och lyckeliga öfverfåttningar från de for-
 na Skalder.

Det låter vål något hårdt, men tor-
 de beklageligen vara fant, att vettenfkaper
 och Vitterhet, når de hunnit till en viß
 höjd, med fitt grannfkap fkada hvarandra.
 Innan Vetensfkaperne kunna fåfta fig i ett
 land, måfte Vitterheten gå förut, för att
 rånfa och hyffa Moderfpråket, utan hvars
 rikedom och ryckt, Vetensfkaperne förfal-
 la i grål, fom årfarenheten vilar. Men få
 fnart Vetensfkaperne börjat nalkas Vitter-
 heten och nagelfara våra kånflor, blifva
 kånflorna kalla och behaget flyr, likafom
 toglarne fly våra kulna höftar. Kånfla och
 förftånd finnas fållan i någon höjd fören-
 te hos famma männifka

*Når kånflan mogen år, vil hon för-
 nuftet föfva;*

*Och deßia föllhets frön, fom ftåds hvar-
 an behöfva,*

*Ej mogna på en gång *)*

G g 5

Tor-

*) Gyllenborg.

Torde hånda, att denna anmärkning icke allenast gäller omenškildta personer, utan äfven om folkslag. Om Fransöernes nuvarande Skaldekonst är så långt under sina Landsmäns i förra Århundradet och i Ludvig den fjortondes tid, att deras nuvarande snillen, efter egen uppgift, äro att anse som dvårgar emot desse Refar, så torde orsaken till detta förfall åtminstone til en någon del böra sökas i Encyclopedisternes förfök, att uplösa våra kånflor som Chemisterne sina Metaller *).

Utom den olika natur hvarom vi förut hafva talat, som i hvart och ett land öppnar ett olika fält och olika föremål för vår inbillningskraft, tillskriver man äfven Himmelsstrekets en omedelbar verkan på snillet. Denna gifsning torde till någon del vara grundad; men det behöfves en bok och icke ett Tal för att utföra skålen. Jag får nu nöja mig att nämna en enda omständighet, som årfarenheten tyckes bestryka. De södre och varmare länders inbyggare synas hafva en eldigare inbillningskraft, lättare uprörda och tör hånda finare

*) Med Encyclopedisterna upkom likaledes hos de nyare Fransyska författare ett otidigt stråfvande att visa sig tankrike och Philosopher. För att gifva sitt skriffätt ett djupsinligt utseende, hopaträngas allmänna tankar i mörka och abstracta ord.

re känslor än de nordiske; men tillika en svagare tankekraft. De sednares Skaldekonst har sållan den rikhet af bilder och den otvungna gång, det ofökta behag, som plår åtfölja de Grækske och Italienske Skalder. Å andra sidan är det lätt att märka, det Vettenskaperna gjort hastigare framsteg under de tvåhundra år, som de varit idkade i Norden, än under de tvåtusende når Grækerne befattade sig med dem. De flåsta upptåckter och med säkerhet bevista fanningar, som skaffat våra sednare tider någon rättighet att kalla sig uplysta, härröra från sådane Mån, som lefvat i Norra delen af Europa. En *Verulams*, *Newtons*, en *Tycho Brahes*, *Copernics*, en *Keplers*, en *Lockes*, *Leibnizens* och *von Linnés* namn, torde vara tillräckelige bevis, att det företråde, som i de grundeliga Vettenskaperna tillägges Norden, icke bör anses som ett nationelt skryt. Och når man gjort några få undantag af en *Gallilée*, *Gassendi*, *Descartes* och *Montesquieu*, torde man med drifstighet kunna fråga: hvad hafva väl de Fransyske och Italienske Författare vetat och sagt, som de icke hafva lånt af de Nordiske, och sedan litet hafva omklådt? De hafva strött några blomster på den våg, som de förre hafva upbrutit, och öfverstru-

strukit med prålande fårgor det fasta och prågtiga Sanningens flott, som de Nordiske snillens skarpfinnige tålamod har upfördt.

Jag kommer nu till ett nytt ämne, som framför många såges hafva en mindre fördelagtig verkan på sinaken, nemligen Yppighet och skåmda seder. Någre anse yppighet för smakens fosterfader, andre beskylla honom att vara des's graf. Båge låra i vift hånseende hafva rätt, men ingendera torde under denna tvist varit nog redige, och nog sorgfälligt vaktat sig för ordatråtor. Om yppigheten skadar eller gagnar ett lands nåringar, är en fråga, som jag öfverlemnar till de Statskloke: men jag kan, hvad sederne beträffar, icke förtiga, att i detta mål, som i många andra, hårska hos allmänheten flere fördommar. Man är nog benågen, att anse den minsta ändring i våra Förfäders lefnadsfätt, som ett skadeligt uptåg, hvilket ådrager land och Rike allahanda syndastraff, och förebådar des's undergång. Men ett prågtigare klådesfätt, beqvåmligare boningsrum, ett vackrare husgeråd, böra icke anses skadeliga, när de hårröra af en ökad allmän vålmåga uti vidgad Handel och förbåttrade flögder. Det är ostridigt, att Vitterhet
och

och fria Konster tiltaga, när ett Land til-
 tager i en vål utdelad rikedom. De må-
 ste åter göra tröga framsteg hos ett folk,
 som ehuru det åger de rikaste folkslags la-
 ster och behof, tryckes af enskildt och all-
 män uselhet. Den som icke har bröd i
 sitt hus, vore obetänksam, om han köpte
 sig en samling af Raphaëls taflor. Men när
 de oumgångeligaste behofven äro förnöjde,
 då först kan ett folk tänka på nya pryd-
 nader och nya beqvåmligheter. En rik och
 uplyst allmänhet, som älskar Konsterne och
 dömmar om dem med urskilning, är den
 mågtigaste af alla Mæcenater. I ett fattigt
 land faller hela bördan, att underhålla och
 upmuntra Konsterna på Regenten och Sta-
 ten. I förra fallet kunna de anses som en
 planta, hvilken växer i sin naturliga jord-
 mån, under en fri himmel; i det sednare
 likna de en främmande växt, som måste
 med kostnad, varsamhet och möda updra-
 gas i drifhus. Vår Målare- och Bilthugga-
 re-Academie torde således böra anse för
 sina rätta Mæcenater, en *Boye* och en *Brau-
 ner* med flere förtjånte Män, som förbåt-
 trat vår landshushållning; och fastän det
 kunnat hånda, att någre af våre berömda
 Åkerbrukare icke hafva bättre förstått sig
 på konsterna, än att de uppskattat taf-
 lor

lor efter alntalet på väfven och förgyllningen på rammarne, ville jag dock föreflå, att Akademien i sitt samlingsrum upsatte deras bröstbilder.

Vitterhetens ovänner, och ibland dem den bekante Jan Jac. Rousseau, hvilken Vitterheten kan anse som sin Coriolanus, beskyl-la henne för mycket ondt, och i synnerhet att fördärfva federna *). De anföra, att Grækeland och Rom mistade sina feder, och med federna sin frihet, på samma tid som deras Vitterhet och konster högst upbragtes. Men de händelser som infalla på en gång eller följa hvarandra nära, äro icke alltid orsaker och verkningar af hvarandra. Jag såge dock ingen ting att invända emot Rousseaus klagomål, om allenast de hyfsade och uplyste Stater haft beklageliga öden; men ett Sybaris, Susa, Persepolis och Babylon ligga nu begrafne i sitt grus, äfven så väl som det gamla Rom och Athen. De förre voro dock icke besvärade af någre

*) Det är beklageligen fant, att Skalde- och Målarkonsten, i stället för, att göra dygden vörnadsvärd, icke sällan användes att väcka lastbara retelser. Men detta är äfven så litet konsternas fel, som man bör tillskrifva Krigskonsten, att det svärd, som skulle brukas mot Fäderneslandets fiender, stundom blifvit vändt emot Medborgare.

gra snillen; och när Rom sluteligen blef ett rof för Barbarer, voro redan de Romare större Barbarer än sjelfve Gøtherne. Uplyfte folkslag och olårde gå samma väg från herravalde till tråldom, jag menar genom veklighet och egennytta; laster, hvarifrån uplysningen beklagligt vis icke renslar ett folk, men som åtminstone lika ofta träffas i okunniga Stater. Jag vil snarare anse för lycka, om ett folk, som förlorat sin oskuld och sina seder, ännu förvarar någon vördnad för sanning och någon kärlek för kunskaper; då har det icke ännu hunnit till yttersta brädden af den afgrund, som hotar att upsvälja det. Vettenskaper äro väl icke nog mäktiga, att omskapa ett förderfvadt folk, och återgifva det sin förlorade dygd; men de äro en läkedom, som förlånger lifvet, fastän han icke kan håfva sjukdommen. Ett uplyst folk bibehåller dock, midt under sin förnedring, mera trohet mot sin Öfverhet, och är mera betänksamt, att med uppenbar våldsamhet afskudda sig Lagarnas ok. Man rådfråge Historien, så lär det vara påtageligt, att upror och Thronfall varit lika så vanlige på de mörka tider, som de äro sållsynte i vår.

Men

Men ännu återstår en synepunkt, från hvilken vi kunne betrakta Yppighetens verkan på Vitterhet och smak.

En öfverdrifven yppighet, som gör nöjen till ett helt folks, åtminstone de förnåmades hufvudyrke, måste nödvändigt föda en flö tankekraft, en affky för allvarsamma göromål och en förvånd smak. Nöjen böra vara en arbetshvila, men icke våra tankars enda föremål. Om lustbarheter uptaga hela vår själ och uttränga all omtanke om allmänt och enskildt väl, om flere hundra tusende människor sammanpackas i en hufvudstad endast för att roa sig, då måste omsider alla snilletts driftjådrar slappas, allt arbete blifva en plåga, den minsta eftertanke odrågelig, och känslorna så utnötta, att de icke kunna väckas utan genom våldsamma retelser, på samma sätt som en döf icke hör den vanliga människorösten.

Nu börja de naturliga skönheter att blifva låga och grofva, samt konstiga grannlåter de enda som hafva behag. En löjelig låckerhet gör Vitterhetens palats till ett litet lusthus. En Skald får väl icke framställa allt som finnes i naturen. Hon har sjelft undangömt vissa saker för vår åsyn,
hvil-

hvilka Konstnåren som söker att likna henne, äfven bör hölja. Men dessa saker äro få hos ett folk, som förknippar fundera känslor med oskuld, rena seder och manliga tänkesätt. Sibariten åter skråder halfva naturen, och finner alla bilder osmakeliga, som icke lånas från Stjernhvalfvet och blonsterqvarteret. Den sanskyldiga läckerheten är äfven så mycket skild från den öfverdrifna, som en belevad Hofman från Molières *løjeliga Fina* (*Precieuses ridicules*). Den rikaste inbillning blir nu mera en Tantalus, som lider brist midt i största öfverflöd, och snillet en Skattmästare, som förvarar de största rikedommar utan att vagra röra dem. Skygt och vacklande, trugar Snillet en evillig Konst att låna sig alla dess små grannlåter, för att dermed hölja sin verkliga fattigdom. Men på en prächtig och stor byggnad får icke allt vara prydnad; ögat och inbildningen vilja stundom hvila vid det enkla och osökta. En tafla måste dela skugga och ljus.

Der alt är idel ljus, der lyser ingenting.

Ett rum hvarest speglar och ljuskronor betäcka väggar och tak, är en Meuble-bod, otjänligt att bebos. När en sak i

H h

fig

sig själf år skön, kan en uprorisk konst endast förfämma henne. Man behöfver icke förgylla den Pariska Marmoren, måla Mahogenet, eller lika de Holländske landsboer färga stammarna på våra löftråd gröna.

Denna Låckerhet märker man allenast vid två färskilta tidepunkter i ett folks Vitterhet, och år i den ena händelsevis nyttig. Antingen i gryningen, förrån solen, som nalkas Horizonten, hunnit uppträda; eller i skymningen, sedan hon redan nedfånt sig: Jag menar, antingen då ett folk, som sträfvar efter ljuset, ännu icke förmått fullkomligen arbeta sig ur barbariet, eller, när det efter uplysning tager långa steg, att åter nedkasta sig i mörker. *Balzac* och *Voiture*, voro *Racines* och *Fenelons* föregångare; de voro med allt sitt glitter nyttige; ty de hyffade med sin öfverdrifna finhet talesätt och ett språk, hvilket många öfverlevor af ett långt Barbarie ännu vidlådde. Men när *Fonteneller* komma efter *Raciner*, när *Senecor* följa på *Ciceroner* och en *Bernini* på *Michel Angelo*; sedan den goda smaken redan en tid härskat; då kan man vara säker, att *Apollo* och hans systrar snart ämna sig att upbryta.

Merendels händer det således, att ett förskämt folk ockta har en förskämd smak.

Det

Det lårer vara svårt, att ålska enfald i snilleverk och konststycken, när vi i lefnadsfätt och nöjen, finne de naturliga skönheter krypande och osnygga. Årfarenheten visar också, att dessa olyckor ofta hafva varit förknippade, men det torde vara nog att nämna ett enda exempel af många. På Neros tid gjorde smak och feder ett gemensamt och plötsligt fall. Nero ålskade pragt, och få Monarcher låra deruti öfvertråffat honom. Men hans pragt flågtade på galenskap. Marmoren i hans flott förgyltes; den naturliga mennisko-längden ansågs under konstens vårdighet, och Nero ville sjelf icke afbildas, utan såsom en förgylt Jätte. Samma ofantelighet smittade snart hans Poëter. Virgilius hade upfatt Augustus bland stjernorna, och Lucanus kunde icke undgå att göra Nero samma höflighet, men fann dervid nödigt, att förut bönfalla hos sin Hjelte, det han af ömhet för den betrykta mänskligheten, icke måtte bosätta sig vid Polerna utan vid sjelfva Zenith af Himmelen, på det Olimpen genom en så tung stjerna icke måtte förlora sin jämvigt, och sphererne ramla neder *).

H h 2

Men

*) — — — Tibi Numine ab omni
Cedetur: Jurisque tui Natura relinquet
Quis Deus esse velis: ubi regnum ponere mundi:

Men det är lika svårt att mota smakens som federnas fall. De äro både underkastade det öde, som följer alla mänskligt verk, att en långvarig och stillastående fullkomlighet snarare kan önskas än väntas. Deras bestånd beror af många tillfälliga omständigheter, som ingen mänsklig vishet kan föresä, mindre förebygga: men det fordras feder för att upplysa ett folk, då tyranniet likt en jordbäfning under ett ögnablick förstör flera Åldrars möda. De tidehvarf som hafva lyft af snillen, hafva varit länge förut beredde och hastigt försvunnit. De upsticka sig i tideböckerna som Holmar i Ocean, och märkas lika eldar, af en Vandringsman, hvilken under nattens mörker öfverfar en ödemark. *Voltaire* har gjort en målning som han kallar *Smakens fyra lyckliga åldrar*. Det behag, den lätthet, den friska färg, som är oskiljaktig från *Voltaires* pensel, saknas icke eller på denna taffla. Torde dock hända, att hon har några bilder,

Sed neque in Arctoo sedem tibi legeris orbe,
 Nec polus averſi calidus, qua mergitur Auſtri;
 Unde tuam videas obliquo fidere Romam.
 Ætheris immenſi partem, ſi preſſeris unam
 Sentiet Axis onus. Librati pondera cœli
 Orbe tene medio.

Pbarſal. lib. I.

der, som kunnat utelemnas, och att deremot en eller annan behörig saknas. *Voltaire* var förlågen att skaffa *Ludvig* den fjortonde en motsvarande bild af någon stor och namnkunnig åröfrare; och som han i hela Historien icke fant någon i detta afseende mera lysande än *Alexander*, så satte han honom utan betänkande bland smakens Skydds-Herrar. Hans rättighet till detta rum torde dock vara underkastad flera skåliga tvifvelsmål. Det är sant att *Alexander* hade stora natursgåfvor, var upfostrad af den störste Philosoph på sin tid och förvarade *Homeri* verk i en prägtig kista; men det är en lycka för *Aristotelis* minne, att man har andra spår af hans Sedolära i behåll, än hans Lärjunges tankelätt. Han älskade Vitterheten, så vida den smickrade hans fåfånga, men hatade snillet, när det lag honom i vågen; hvilket ofta måste hånda dem, som bygga sin åra på mänsklighetens förnedring. Utom *Callisthenes*, som hade den farliga lyflan, att vara Hof-Philosoph och hvars öde man vet, syntes i hans Hof och kring hans person inga snillen. På hans tid var *Athén* upfylldt af store Författare och Konstnärer, men att berömma *Alexander* för *Athéns* snillen, förekommer mig som om

Påfven i Rom ville förståtta Herodes och Pilatus bland Helgonen, derföre att de lefvat på en tid med Frålsaren. Det var Alexander, som ödelade Tyrus, Handels och Konsternas Moder; och om döden icke hade förekommit honom, hade Han ärnat Athén ett lika öde. Demosthenes var det förste snille på sin tid; men et alfvarligt löfte om en snar flyttning till de Eliseiske Fälten, var den enda nåd, som han njöt af Monarchen, och sjelfve Aristoteles var icke säker, att undgå detta prof af sin Lärjunges årkånsla. Grekiske Vitterhetens Mandom börjades vid Socratis död och slutades med Alexander, som undergrof snillet med sjelfständigheten. En uplyst Allmänhet var denna tidens Mæcenat. Om någon enskilt person i Athén kunnat tillvälla sig någon del i denna åra, tilhörde hon säkert Pericles. Det vore en oförrätt, att beröfva hans skugga en förtjänt heder för att skänka den åt Alexanders. De Grekiske folkslag, som styrdes af Konungar, kunna åfven upvisa Monarcher som skyddat deras Vitterhet. *Ptolomæus* i Alexandrien och framför alla *Hieronerne* i Syracusa hafva häruti i synnerhet utmärkt sig. De sednare spredde under en vis regering bland sina underfåtare

tare borgelig fällhet och kundskaper. *Simonides*, *Theocritus*, *Pindarus*, *Moschus* och *Bion* vitna om smakens då varande högd, och den upmuntran som denna tid lemnades snillen. Men *Hieronerne* äro nästan glömde till namnet af en otacksam efterverld. Hade de härjat en del af jorden, skulle man nog ihogkommit dem.

Det öfvervundna Grekeland besegrade sin Segrarinna, då det meddelade Rom sin Lårdom och sina konster. Det Romerska snillet danades och växte under friheten, men mognade under Augustus. Denne Förste, så litet ålskansvård som blott medborgare, blef på Thronen ett efterdömmen för Monarcher. Hans Regering var rik på snillen och år. Hon liknade en klar dag; men en dag, hvilken följdes af en lång och fädelig natt, som med mörker och storm lärde det Romerska folket, att sakna Augustus. Tyranner intogo hans säte, som hatade ett besvärande ljus. Snillen kråfsades, förskräcktes, tyfnade, flydde och gömde sig. Tänkande människor blefvo nu lika så omtänkte, at dölja sina tankar, som de förut varit att meddela dem. De förre Talemän hade till syftemål, att med tydelighet och med segrande skäl bibringa

sina åhörare sin egen öfvertygelse. Nu blef konsten utlård att med låtande ord, som säga ingen ting, uptaga en stund. De Författare som icke kunde emotstå begåret att skrifva, och ålskade att lesa, såsom den äldre Plinius, skrefvo denna tiden Grammaticor. *Juvenalis* och andre, som agtade lifvet, hämnades med bittra Satyrer sina egna och sitt tidehvarfs oförrätter.

En liten lättning i detta ovåder, under Vespasianus och Titus, hindrade snillet att aldeles utdö. Med Trajanus vaknade det åter som ur en sömn. Man kan anse Hans tid för den Romerska smakens krya och raska ålderdom. Författare framkommo vid hans tiltråde till Thronen, likasom fogla-skaran later höra sig, när Solen efter rågnets skrider fram utur skyarne. Åtskillige hans! Vänner och jämnåriga, såsom *Tacitus*, *Plutarchus* och den yngre *Plinius*, tåflade med forntidens största snillen. Den förslas skrifvätt utvisar en ålderstegen Man, som länge varit nödgad, att se och tåga; och när han änteligen får tala utan fara, blifva hans ord asmatte och få, men digre af stäckade tankar, hvilka af vanan att endast se människan i dets för-

förnedring, merendels äro fårgada i svart. Efter Trajanus kom Romerska sinakens bräckelige Ålderdom. Men jag förgåter, att jag endast har förefatt mig, att omtala de lyckliga Åldrar. Mina tankar öfverfara derföre en lång och ohyggelig tiderymd, för att uplöka Påtven *Leo* den tionde.

Jag ville dock håldre kalla detta tidehvarf *Mediceernes* än det *Leoniska*. *Leo* var ock själf till födselen en *Medicis*, och hade med bloden fådt ärfva sina slågtingars kärlek och frikostighet emot Lårdom och konster. Man invänder vål, att ingen af Italiens måst ryktbare Skalder *) var utom *Ariost* samtidig med *Leos* Regering. Men *Michel Angelo*, *da Vinci*, *Raphaël* och *Palestina* samt flere odödelige Konstnärer göra dock hans tidehvarf berättigadt att råkñas till Vitterhetens lyckeligare; ty Målare och Bildthuggare äro Skaldernes bröder; de böra lifvas af samma Ande, och gå till samma ändamål. Torde ock hända, at naturen har mera besvär att framskaffa en stor Målare än en ypperlig Poët.

H h 5

Dels-

*) *Leo* dog år 1521. — men *Dante* år 1321. *Prerarcha* 1374 — *Guarini* 1612. *Marini* 1625 — *Tasso* 1615 — *Tassoni* 1635, *Chiabrera* 1638.

Desutom vore det obilligt att bortblanda Leos Konstnärer med de vanlige. En *Michel Angelo* och *da Vinci* voro icke blotta Målare; de ansågos för många slags bokvett såsom sitt tidehvarfs under.

Ludvig den fjortondes ålder förtjänar alla loford. Jag medgifver, att denne Monarch deltog i mänsklighetens öde att hafva sina svagheter; men de böra gömmas i skuggan af Hans åra. De lärde skulle åtmiastone skona en Konungs minne, hos hvilken Snille och Vitterhet hafva den ömaste förbindelse. Men *Voltaire* hade icke bort glömma en tid, som Han själf hade sett, och de snillen af hvilka Han bårgat, utan att årkänna denna skuld, så många tankar och skönheter; Jag menar Konung *Wilhelm* den tredjes och Drottning *Annas* tid i Ängeland; ty då lefde en *Dryden*, en *Pope*, en *Swift*, *Addison* och *Congreve*, att förtiga ett rikare antal store Män i de grundeliga Vettenskaper, än någon annan tid ännu kunnat på en gång framvisa. Det är bekant, att *Voltaire* var nästan den förste Fransos som har klådt Philosophien i Skaldedragt. Han lärde denna Konst under sin landsflygt i Ängland, och vant genom henne sitt rum på den Franska Parnassen. Nu

Nu synes Snillet vilja taga en annan fart, och ämna sig åt Norden. Det har under resan stadnat en tid i Tyskland, och bott hos Lessing och Wieland; men kallas nu af sin kännare, sin Gunstling och Vän öfver till Sverige. — — — —

Men här afbryter jag ett Tal, som nog länge har tröttat Ert Tålamod. Jag borde icke förglömma vår närvarande sällhet och våra efterkommändes hopp; men öfverlemnar denna skyldighet åt framtidens lyckeligare Snillen. J Konungar, som framdeles få styra ett slägte som är visare och dygdigare än vi! Du efterverld, hvars välfärd i vår tid blifvit grundlagd! Er tilhörer att uprefa åt Sveriges Augustus sådane Minnen, som seclerne skola vörda, som ingen afund, inga fördommar, ingen våld kunna misstänka för smicker och egennyttiga affigter.

Secreterarens svar.

MIN HERRE!

Bland de förmåner af hvilke vårt ti-
dehvarf med skål kan berömma sig, ty-
kes den vara en af de förnåmsta, att he-
la den uplysta Verlden liksom blifvit för-
ent i ett enda Samhälle, där vett och kun-
skaper utan hinder af de gränser, som skil-
ja det ena landet ifrån det andra, sprida
sin verksamhet öfveralt; där de aflågsnaste
folk deltaga i hvarandras upfinningar och
gemensamt däraf skörda frukterna; och där
fnillet följagteligen utöfvar en verkan, som
i allmänhet, behaglighet och välgörande,
liknar Solens blida ljus och värma. Hvert
steg som tages i hvart land till vetenska-
pernes förkofran, tilhörer således icke al-
lenast det landet, utan alla länder; och då
de beqvåmligen äro i stånd fatta, att sig
imellan utbyta sina uplysningar, växer ge-
nom hvarje ny, massan icke allenast af sär-
skilda folkslags, utan af hela människjo-
flågtets. Kongl. Vitterhets Historie och
Antiquitets Academiens inrättning ådaga-
lägger, att Dets vise Instiftare haft afse-
ende på denna stora plan till vetenskapers
up-

upodling. Hennes stadgar tillåta ej blott, utan de förbinda henne, att ibland utländske Lårde, välja ett visst antal Ledamöter, hvilkas ljus hon kan nyttja, och hvilka hon tillbaka kan meddela sina, till vinnande af en gagnelig jämförelse, och till underhållande af den förbindelse som vetenskaperna i vår så tillägandes medborgeliga tid åska.

Men ju angelågnare sådant är till Aca-
 demiens ändamål, ju vigtigare blifver för
 henne ock den omtanke, att vid val af
 sina arbetande Ledamöter upöka sådane
 Landsmän, som med egen grundelig lår-
 dom förena pålitelig kunskap om den ut-
 ländska Lårdomens skick, och som både
 äro kännare och kände af de främmande
 Viterhets Idkare, hvilka förnämligast pry-
 da tidehvarfvet. Jag behöfver icke från
 denna anmärkning bana mig väg till den
 anledning Akademien haft, att önska när-
 mare förbindelse med Eder, min Herre!
 Edert snille, Edra vidsträckta resor, som
 gifvit Eder tillfälle, att med grannsynt öga
 ransaka utlåningars rikare lårdoms förråd
 än dem Norden förvarar; Eder berömliga
 vård om den betydligaste skatt af den-
 na art vårt land äger; Edert nyls bestäm-
 da kall, att undervisa Rikets ungdom vid
 dess

des åldsta Högskole i vetenskaper, som med dem detta Samfund yrkar, äro i nära förväntskap; alt har knutit en förening, af hvilken Academien hoppas skörda den behagligaste frukt, ja redan skördat en, i det lärda Tal J hållit. Smakens stigande och fall framställa de märkvärdigaste prof at den ombytlighet som härskar öfver det jordiska. Ingen ting kan vara värdigare en filosof och en vitter man, än att upleta Orsakerna till en slik föränderlighet, och att betrakta hvad som vållat, att mänskliga Snillet på olika tider, olika orter ågt en olika vändning och yttrat sig med olika styrka, olika riktighet, olika renhet. Sådant har varit ämnet för Eder skarpfinniga Undersökning. De arbeten Academien af Eder hand framdeles hoppas emottaga, blifva ofelbart lika bidragande till hennes ändamål, som det, för hvilket jag nu på hennes vågnar har det nöjet att tacka Eder.

FÖRSLAG

til

*Inscriptioner och Minnespenningar,
hvilka af Kongl. Vitterhets-Historie och Anti-
quitets Academien blifvit upgifna år 1788.*

Inscriptioner.

I. På Fålt-Marskalken Grefve Ehrensvårds
Grafvård på Sveaborgs Fåstning.

På ena sidan:

Här hvilat
Grefve Augustin Ehrensvård
Fåltmarskalk, Riddare och Commendeur
af Kongl. M:ts Orden
Omgifven af sina Verk
Sveaborgs Fåstning, Arméens Flotta.

På andra sidan:

Efter Gustaf III:s befallning och Eget Utkast
Uprest MDCCLXXXVIII.

Att

I Fåltherrens och Medborgarens Spår
Lifva
Snillen att kunna, Hjertan att vilja gagna
Fäderneslandet.

Min-

Minnespenningar.

II. Öfver framl. Cantzli-Rådet Coyet.

Första sidan: Hans Bröstdbild med omskrifven titel: *Petr. Jul. Coyet Eq. Aur. R. S. a Cancell. Cons.*

Andra sidan: Fredens bild eller en Qvinna som i högra handen håller en Oljeqvist och några Sådesax, samt i den vänstra en Mercurii Staf, trampande tillika med foten på Stridsvapen. Ofvanföre: *Numen Opusque.* Nedanföre: *Pluries Legati Semper prudentis felicitis.*

III. Öfver Stats-Rådet m. m. Casten Rónnov.

Första sidan: Hans bröstdbild med omskrifven titel: *C. Rónnov, Regi Poloniæ à Consiliis Intimis & Archiater Eques Auratus.*

Andra sidan: Dea Salus eller en Qvinna som matar en Orm, hvilken slänger sig kring ett Altare. Hon bär ock ett önnighets horn, till tecken af rönta frikostigheter. Ofvanföre: *In posteros usque.* Nedanföre: *Piæ memoriæ socii munifici Ac. R. S. St.*

IV. Öfver Chymixæ Professoreu m. m.
Joh. Gottscalcu Wallerius.

Första sidan: Bröståilden med omskrifven titel: *J. G. Wallerius. Prof. Ups. Eq. Ord. Wasæi.*

Andra sidan: En naken yngling med eldslåge öfver hjesån, sysselsatt att ihopfatta Stuffer och Saltcrystaller, har bredvid sig en retort och recipient samt åtskilliga phioler, hvaraf en och annan märkt med fina Chymiska tecken. Öfvanföre: *In ordinem & usum.* Nedanföre: *Chymico & Mineralogo illustri Socio desiderata Academia Regia scientiarum Sveca.*

V. Öfver Herr Carl Wilhelm Schele.

Första sidan: Hans bröståild med titel: *Carolus Wilh. Schele. Chymicus.*

Andra sidan: Ett Chymiskt Laboratorium, med appareil att bereda den så kallade eldsluften, hvarigenom Herr Schele gjorde sig så namnkunnig. Öfvanföre: *Ingenio stat sine morte decus.* Nedanföre: *Socio praematura morte erepto, Ac. R. Sc. St.*

*Förslag till Inscriptioner, hvilka af Kongl. Vitterhets - Historie - och Antiquitets Akademien blifvit gillade och jämka-
de 1788.*

1. *Inscription öfver Kyrkoherden Olof Lind.*

Olof Lind

född

Uti Hudicksvall d. 25 Sept. 1701.

Enhålligt kallad

Till Församlingens Herde 1757.

Afled

Allmänt ålskad, ömt Saknad

Den 5 Martii

1765.

2. *Inscription på Sâtesbyggnaden vid Hyl-
linge, m. m. Friherre Fredric Ström-
felt tillhörigt.*

Friherre Fredric Strömfelt

Och Dess Fru Friherrinnan Anna Magd.

Wachtmeister

Förordnade denna Sâtesgård till åttegoods

Byggnaden fullbordades 1788.

3. *In-*

3. *Inscription på en minnesvård vid Loka
Brunn i en trågård vid hvars anläggning
Konung Adolph Fredric sjelf lagt hand.*

År 1762

Då

K. ADOLPH FREDRIC

genom

Den Högstes vålsignelse ..

och

Loka Helfo - vatten

Återstaldes till önskelig vålmåga

Täcktes Hans Maj:t

Jemte

Dess Gemål och Kongl. Barn

Lägga Hand

vid

Denna Trågård's tilldanande

Vare den

en beständig Sinneblid

Af den Ädelmodiges nöje

Att upoffra Sin möda

Till

Efterverldens Hugnad och gagn.

Stenen restes 1788

af

Stjernecreutz

Lagman.

Rättelser.

→ Sid. 14

- 4 rad. 3. like; bör vara: lika.
- 216 not. b) ~~bräktes~~ — bräcktes.
- 220 not. f) rad. 13. hugt yglar -- huggt yglar.
- 229 not. rad. 5. jeme — jämte.
- 233 rad. 3 bör gå ut.
- 257 not. p). f. 290 — f. 291.
- 261 rad. 2. Stormkratfar — Stormkranfar.
- — rad. 17. Fyrmysfor — Fyrmysfer.
- 265 rad. 17. Fyrmösfe — Fyrmösfer.
- 266 rad. 11. Skerpitiner — Skerpetiner.
- 268 fifta rad. undervisa denna — undervisas uti denna.
- — not. p). för 1565 — för 1564.
- 278 rad. 16. glafven tillika — glafven och tillika.
- 280 not. f) hörer till fid. 297.
- 293 rad. 23. fälttogen — fälttoget.
- 299 rad. 17. och nyttjades åfven — och åfven.
- 323 rad. 16. inrymmas — inrymma.
- 365 not. r). rad. 3. trosklippare — trosklippare.
- 375 rad. 11. 12. motteta — mottaga.
- 405 not. k). rad. 11. nagkular — slagkular.
- 419 rad. 10. 277 — 271.

GETTY RESEARCH INSTITUTE

3 3125 01049 6798

